

Yearbook 2020 International Labour Movement

Évkönyv 2020 A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

XLVI. évfolyam

TANULMÁNYOK

Bebesi György: A vallásos-monarchista munkásmozgalom vezére: Georgij Apollonovics Gapon; *Ferwagner Péter Ákos*: Az egyiptomi munkásmozgalom az 1919-es forradalomban; *J. Nagy László*: A keleti népek kongresszusa: Baku, 1920.; *Pankovits József*: A „fascio” terminusának kulturális és történeti jelentőségéről; *Garadnai Zoltán*: Fordulat és állandóság a francia politikában - François Mitterrand; *Zolcsák Attila*: Dominika, 1961-1965

ESEMÉNYEK

Juhász József: Sztambolijszki parasztfelkelés kísérlete. *J. Nagy László*: Az 1945 májusi kelet-algériai felkelés és a kommunisták. *Szilágyi Ágnes Judit*: A portugál halászhajó esete Brazíliában, 1920

TRIANON VISSZHANGJÁHOZ – A MUNKÁSMOZGALOM

A „VÖRÖS BÉCS”

BREXIT – NAGY BRITANNIA KILÉPÉSE AZ EURÓPAI UNIÓBÓL

NEW DEAL FOR EUROPE

SZAKSZERVETI MOZGALOM

DOKUMENTUMOK

Rosa Luxemburg; *Lev Trockij*; *Erwin Lewin*: Joszip Broz Tito Koszovóról – 1943.

ÉLETUTAK

Alexandre Millerand (Majoros István), *Szultán Galijev* (J. Nagy László), *Gina Lombroso Ferrero* (Szilágyi Ágnes Judit), *Faradzallah el Hilu* (Ferwagner Péter), *Joe Slovo* (Pálfi László), *Garcia Oliver* (Zolcsák Attila).

TÖRTÉNETÍRÓK

Ormos Mária – 1930-2019; *Michel Vovelle* – 1933-2018 (Kövér Lajos)

KÖNYVISMERTETÉSEK

Alain Ruscio: *Les communistes et l'Algérie* (J. Nagy László), *L'Internazionale comunista nel centenario* (Pankovits József), *Pierre Frank*: *Histoire de l'Internationale Communiste* (Székely Gábor).

BESZÁMOLÓK

Az ITH 55. konferenciája – Linz (Charlotte Rönchen), *Kuba 1959-2019* (Tézer Zita), *Baloldali Szüretfesztivál* (Kupi László)

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

John Schwarzmantel: The British General Election 2019 and the Brexit; *Ramachandra Byrappa*: Lack of collective-bargaining in India; *Louis Jungmayer*: What came after 1968?; *The 55th ITH Conference* (Charlotte Rönchen)

Magyar Lajos Alapítvány

A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

Évkönyv • 2020
XLVI. évfolyam

Magyar Lajos Alapítvány
2020

Alapító szerkesztők: JEMNITZ JÁNOS és HARSÁNYI IVÁN

Szerkesztőbizottság:

Bebesi György
Csunderlik Péter
Ferwagner Péter Ákos
Horváth Jenő
Juhász József
J. Nagy László
Nagy Péter
Pál István
Pálfi László
Pankovits József
Székely Gábor szerkesztő
Szilágyi Ágnes Judit

Levelezés: *labour.yearbook2@gmail.com*

A kötet megjelenését támogatta az *ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke*, a *Munkásmozgalom-történészek Nemzetközi Egyesülete (ITH-Linz, Ausztria)*, a *Károlyi Mihály Társaság*, a *Politikatörténeti Alapítvány*, a *Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szervezete*

This volume was supported by *International Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH)*, *Eötvös Lóránd University Faculty of Humanities Department of Modern History*, *Metallworker's Union Hungari*, *Foundation Michael Károlyi*, *Foundation History of Politics*

Az Évkönyv

2004., 2005., 2006., 2007., 2008., 2009., 2010., 2011., 2012., 2013., 2014., 2015., 2016., 2017., 2018., 2019. és 2020. számának teljes szövege olvasható

You can find the whole text of Yearbooks 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 and 2020

<http://yearbook2.hu> (<http://yearbook2.atw.hu>)

ISSN 0 133476 X

© Székely Gábor

Nyomás: Robinco KFT. F.v.: Kecskeméty Péter

Az Évkönyv nemzetközi tanácsadó testülete:

Agosti, Aldo (Torino)
Avineri, Shlomo (Jeruzsálem)
Buschak, Willy (Brüsszel)
Callesen, Gerd (Bécs)
Chakravarti, Sudeshna (Calcutta)
Degen, Bernhard (Basel)
Elorza, Antonio (Madrid)
Fülberth, Georg (Marburg)
Garscha, Winfried (Bécs)
Gianni, Emilio (Genova)
Grass, Martin (Stockholm)
Jazsborovszkaja, Inessza (Moszkva)
Halstead, John (Sheffield)
Hudson, Kate (London)
Kessler, Mario (Potsdam)
Kircheisen, Inge (Halle/Saale)
King, Francis (Norfolk, Anglia)
Kolomijec, Vjacseszlav (Moszkva)
Konrad, Helmut (Graz)
Maderthaner, Wolfgang (Bécs)

Morgan, Kevin (Manchester)
Panaccione, Andrea (Milano)
Parsons, Steve (Sonderborg, Dánia)
Pelz, William, A. (Chicago)
Rojahn, Jürgen (Amszterdam)
Schwarzmantel, John (Leeds)
Schneider, Michael –Bonn, Friedrich
Ebert Stiftung
Schrevel, Margret – Amszterdam,
Internationaal Instituut voor
Sociale Geschiedenis
Studer, Brigitte (Lausanne)
Sumrikova, Ljudmila
(Dnyepetrovorszki)
Sylvers, Malcolm (Velence)
Vuilleumier, Marc (Genf)
Weill, Claudie (Párizs)
Young, James D. (Stirling)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Bebesi György

- A vallásos-monarchista munkásmozgalom vezére:
Georgij Apollonovics Gapon élete és tragédiája..... 13

Ferwagner Péter Ákos

- Az egyiptomi munkásmozgalom az 1919-es forradalomban..... 24

J. Nagy László

- A keleti népek kongresszusa:
Baku, 1920. szeptember 1-7. 36

Pankovits József

- A „fascio” terminusának kulturális és történeti jelentőségéről 44

Garadnai Zoltán

- Fordulat és állandóság a francia politikában - François Mitterrand
elnökségének korai időszaka (1981–1986) 53

Zolcsák Attila

- Dominika, 1961-1965 64

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

Juhász József

- Sztambolijszki parasztforradalmi kísérlete Bulgáriában..... 73

Pankovits József

- Az 1920-as gyár- és földfoglalások szerepe az olasz válságban..... 80

J. Nagy László

- Az 1945 májusi kelet-algériai felkelés és a kommunisták..... 90

Szilágyi Ágnes Judit

- A portugál halászhajók esete Brazíliában, 1920 99

TRIANON VISSZHANGJA – A MUNKÁSMOZGALOM	105
---	------------

A VÖRÖS BÉCS MÁSFÉL ÉVTIZEDE

Nagy Bence

A „vörös Bécs”	113
„Egy kiállítás képei”	125

BREXIT – NAGY BRITANNIA KILÉPÉSE AZ EURÓPAI UNIÓBÓL

John Schwarzmantel

A 2019 decemberi brit parlamenti választás	131
--	-----

Széky János

A népszavazás kára	145
--------------------------	-----

AZ ÚJ ZÖLD IRÁNY

Székelly Gábor

Új Zöld Irány az Egyesült Államokban és Európában, a DiEM 25	149
--	-----

SZAKSZERVEZETI MOZGALOM	156
--------------------------------------	------------

DOKUMENTUMOK

Rosa Luxemburg

Az orosz forradalom (1918).....	161
---------------------------------	-----

Lev Trockij

El a kezekkel Rosa Luxemburgtól!	164
--	-----

Erwin Lewin

Joszip Broz Tito a Koszovo-kérdés megoldásáról – 1943	169
---	-----

Tézisek a Kominternről, a világpárt megalakulásának 100. évfordulóján	174
---	-----

ÉLETUTAK

Majoros István

Millerand, Alexandre (1859-1943)	177
--	-----

J. Nagy László

Szultan-Galijev, Mirszaet (1892-1940).....	185
--	-----

Szilágyi Ágnes Judit

Lombroso Ferrero, Gina (1872-1944)	194
--	-----

<i>Ferwagner Péter Ákos</i>	
Hilu, Faradzsallah el- (1906–1959).....	198
<i>Pálfi László</i>	
Joe Slovo (1926-1995)	210
<i>Zolcsák Attila</i>	
Juan Garcia Oliver (1902-1980)	220

TÖRTÉNETÍRÓK

Ormos Mária 1930 – 2019.....	226
<i>Kövér Lajos</i>	
Michel Vovelle (1933 – 2018)	228

KÖNYVISMERTETÉSEK

<i>J. Nagy László</i>	
Alain Ruscio: Les communistes et l'Algérie. Des origines à la guerre d'indépendance, 1920-1962.	233
<i>Pankovits József</i>	
L'Internazionale comunista nel centenario della sua nascita. Dizionario biografico (1919-1923), I-IV.....	236
<i>Székelly Gábor</i>	
Pierre Frank: Histoire de l'Internationale Communiste 1919-1943. I–II.	241

BESZÁMOLÓK

Az ITH 55. Konferenciája. A vidéki munka, aktorok, társaságok, a környezet.	248
<i>Tézer Zita</i>	
Kuba, 1959-2019	250
<i>Kupi László</i>	
Baloldali Szigetfesztivál – Horány, 2019.....	260

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

<i>John Schwarzmantel</i>	
The British General Election of December 2019.....	267
<i>Ian McEwan</i>	
1 February 2020.	280

Ramachandra Byrappa

Lack of collective-bargaining in India-Part 1 285

Louis Jungmayer

What came after 1968?..... 298

Conference Report on the 55th ITH Conference “Working on the Land: Actors,
Societies and Environments” (*Charlotte Rönchen*)..... 308

CONTENTS

STUDIES

György Bebesi

Leader of the Religious-Monarchist Workers' Movement.

The Life and Tragedy of Georgy Apollonovits Gapon 13

Péter Ákos Ferwagner

The Labour Movement in the 1919 Revolution in Egypt 24

László J. Nagy

Congress of Peoples of Orient, Baku, 1-7 September 1920 36

József Pankovits

The cultural and historical significance of the term „fascio” 44

Zoltán Garadnai

Turnaround and persistence in the French politics - Early Presidency of
François Mitterrand (1981-1986) 53

Attila Zolcsák

Dominica, 1961-1965 64

EVENTS, ANNIVERSAIRES

József Juhász

Stambolijski's peasant revolutionary attempt in Bulgaria 73

József Pankovits

The role of factory and land seizures in the Italian crisis, 1920 80

László J. Nagy

The May uprising in Eastern Algeria and the Communists, 1945 90

Ágnes Judit Szilágyi

The case of Portuguese fishermen in Brazil, 1920 99

TRIANON AND THE LABOUR MOVEMENT	105
--	-----

THE RED VIENNA 1919 - 1934

Bence Nagy

The „Red Vienna”	113
„Pictures of an exhibition”	125

BREXIT – GREAT BRITAIN’S EXIT FROM THE EUROPEAN UNION

John Schwarzmantel

The British Parliamentary elections of December 2019	131
--	-----

János Székely

The damage of the referendum	145
------------------------------------	-----

THE GREEN NEW DEAL

Gábor Székely

The Green New Deal in the United States and for Europe	149
--	-----

TRADE UNION MOVEMENT	157
-----------------------------------	-----

DOCUMENTS

Rosa Luxemburg

The Russian revolution (1918)	161
-------------------------------------	-----

Lev Trotsky

Hands off Rosa Luxemburg!	164
---------------------------------	-----

Erwin Lewin

Joszip Broz Tito on the resolution of the Kosovo issue – 1943	169
---	-----

Theses on the Comintern on the 100th Anniversary of the World Party	174
---	-----

BIOGRAPHIES

István Majoros

Alexandre Millerand (1859-1943)	177
---------------------------------------	-----

László J. Nagy

Szultan-Galijev Mirszaet (1892-1940)	185
--	-----

Ágnes Judit Szilágyi

Gina Lombroso Ferrero (1872-1944)	194
---	-----

Péter Ákos Ferwagner

Faradzsallah el- Hilu (1906–1959)	198
---	-----

László Pálfi

Joe Slovo (1926-1995)	210
-----------------------------	-----

Attila Zolcsák

Juan Garcia Oliver (1902-1980)	220
--------------------------------------	-----

HISTORIANS

Mária Ormos 1930 – 2019	226
-------------------------------	-----

Lajos Kövér

Michel Vovelle 1933 – 2018	228
----------------------------------	-----

BOOK REVIEWS*László J. Nagy*

Alain Ruscio: Les communistes et l'Algérie. Des origines à la guerre d'indépendance, 1920-1962.	233
---	-----

József Pankovits

L'Internazionale comunista nel centenario della sua nascita. Dizionario biografico (1919-1923), I-IV voll.	236
--	-----

Gábor Székely

Pierre Frank: Histoire de l'Internationale Communiste 1919-1943. I-II.	241
---	-----

REPORTS

Conference Report on the 55th ITH Conference	248
--	-----

Zita Tézer

Cuba, 1959–2019	250
-----------------------	-----

László Kupi

Left Island-Festival, Horány, 2019	260
--	-----

INTERNATIONAL SUPPLEMENT*John Schwarzmantel*

The British General Election of December 2019	267
---	-----

Ian McEwan

1 February 2020	280
-----------------------	-----

Ramachandra Byrappa

Lack of collective-bargaining in India-Part 1	285
---	-----

<i>Louis Jungmayer</i>	
What came after 1968?	298
Conference Report on the 55th ITH Conference “Working on the Land: Actors, Societies and Environments” (<i>Charlotte Rönchen</i>)	308

A Monarchia megosztása egyes francia tervek szerint - 1917

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Trianoni_b%C3%A9keszerz%C5%91d%C3%A9s#/media/F%C3%A1jl:Entente_territorial_claims_on_Hungary.png

TANULMÁNYOK

Bebesi György¹

A vallásos-monarchista munkásmozgalom vezére: Georgij Apollonovics Gapon élete és tragédiája

Bevezetés

Különös, sokat vitatott figurája a huszadik század eleje orosz történelmének Georgij Apollonovics Gapon. Elhivatott lelkész és sikeres hitszónok, aki monarchista munkásszervezetet hozott létre, ő volt az első orosz munkásalkotmány megfogalmazója, hivatásos forradalmár és pártalapító volt külföldön, az Ohrana munkatársa és a korai orosz alkotmányosság támogatója 1905 őszén, és egy eszer terrormerénylet áldozata lett 1906 tavaszán. Ki is volt ő, és mi volt a szerepe a századelő kaotikus időszakában valójában, erre próbálunk a teljesség igénye nélkül életútja felvázolásával választ adni, érintve a rendőrileg manipulált monarchista munkásmozgalom, a rendőrszocializmus nevéhez köthető főbb vonásait, és alkotmánytervezetét, amely a Vitte-féle már elfogadott és ténylegesen bevezetett első orosz alaptörvény előfutára lett.

Az életút

Gapon 1871-ben született Belikiben, paraszti családban a Poltavai kormányzó-ságban, apja kozák volt.² Gyerekkoráról feljegyezték, hogy vallás iránti érdeklődése hamar megmutatkozott, vonzódott a misztikumhoz. Alapiskoláit kimagasló-

¹ Bebesi György a Pécsi Tudományegyetem Újkortörténeti Tanszékének habilitált docense.

² KSZENOFONTOV 1996, 6–7.

an végezte, szülei úgy döntöttek, hogy papi pályára adják, és bekerült a Poltavai egyházi tanintézet 2. osztályba, ahol kitűnő eredménnyel tanult, s bár az egyház nem kedvelte, de már ekkor megismerkedett Tolsztoj műveivel, amelyek saját bevallása szerint nagy hatást gyakoroltak rá. Logikus volt, hogy tanulmányait a helyi egyházi szemináriumban folytatja, ahol azonban éppen Tolsztoj miatt bekerült az intézet vezetőivel, akik nézetei miatt elvették ösztöndíját. Dacból a stipendiumról ő maga is lemondott, és magánórákból tartotta fent magát, ennek következtében csak másodosztályú diplomát kapott, amely nem jogosította fel egyetemi továbbtanulásra, első osztályú eredménnyel automatikusan a Tomszki Egyetemre kerülhetett volna.³

Egy darabig a poltavai zemsztvoban dolgozott statisztikusként, itt ízelítőt kapott lakosság szegénységéből és nyomorából, majd 1894-ben feleségül vette egy kereskedő lányát, az ő tanácsára döntött úgy, hogy mégis papi pályára lép. A poltavai püspök *Ilarion* bizalmát elnyerve először diakónussá avatták, majd pappá szentelték és a poltavai Temetőtemplom lelkésze lett. Kitűnő szónok volt, szentbeszédei rendkívül hamar népszerűek lettek, oly annyira, hogy a szomszédos templomok körzeteiből is elzarándokoltak a hívők meghallgatni őt, ami kiváltotta paptársai féltékenységét. 1898-ban váratlanul elhunyt fiatal felesége, és Gapon ottmaradt két kisgyerekekkel, Marijával és Alekszejjel. Hogy elfoglalja magát, és tovább tudjon lépni, Szentpétervárra utazott, és pártfogója *Ilarion* püspök által szerzett protekcióval, személyesen *Szablernek*, a Szt. Szinódus társelnökének ajánlásával bekerült a Pétervári Teológia Akadémiára, holott másodosztályú szemináriumi oklevele erre elvileg nem adott volna lehetőséget.⁴ Akadémistaként a helyi gyűjtőfogházban tartott lelkigyakorlatot, ahol ismét „testközlel”⁵ kapott impulzusokat a társadalom állapotáról.⁵ Tanulmányaiban azonban csalatkozott, mert úgy ítélte meg, hogy amit ott tanul, az csak öncélú skolasztika, nem ad választ az élet valós és alapvető kérdéseire, és semmilyen formában nem szolgálja a népet. Megkísérelt átiratkozni egy világi egyetemre, ez sikertelen maradt, mert itt már nem érvényesült az egyházi protekció, és ekkor úgy döntött, hogy félbeszakítja a tanulmányait és a Krím-félszigetre utazott, hogy megrendült egészségét kúrálja. Végiglátogatta a helyi kolostorokat, és komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy szerzetesnek áll, ám ezzel megint az volt a gond, hogy akkor nem tud tenni a „robotoló szenvedő osztályokért.”⁶ Krími tartózkodása alatt ismerkedett meg Vaszilij *Verescsaginnal* és más progresszív gondolkodású értelmiségiekkel,

³ KSZENOFONTOV 1996, 8-9.

⁴ ASCHER 1988, 77-78.

⁵ BEBESI 1999/A, 64.

⁶ GAPON 1996, 95.

akik nagy hatást gyakoroltak rá, és ekkor határozta végleg el, hogy képességeit a szerzetesség helyett a nép javára próbálja fordítani.

Bekapcsolódása a közéletbe

Visszatérve Szentpétervárra kezdődött meg tulajdonképpeni közéleti tevékenysége, különböző jószerzői missziók munkájába kapcsolódott be, amelyek a munkások helyzetének javítását szolgálták, legjelentősebb ezek közül az *Ornatszkij* filozófus irányítása alatt működő „Valláserkölcsei Felvilágosodás Társasága” volt. Pétervári patrónusa, Szabler eközben megszerezte neki a Vasziljevskij-Szigeeten lévő Kegyelmes Istenanya Temploma lelkészi állását, ahol ismét papként működhetett. Szentbeszédei itt is rendkívül népszerűek voltak, időnként a 2000 férőhelyes templom szűknek bizonyult a hívek számára.⁷ Itt már túllépett a hagyományos értelemben vett lelkészi tevékenység keretein, és létrehozta a „Keresztény Testvériség” nevű szervezetet, amelynek tagjai kölcsönös anyagi segítségnyújtást vállaltak egymás felé, lényegében egy korai vallásos önszegélyező pénztár jelleggel működtek. A Testvériség működése nem tetszett az egyházi előjáróknak ezért Gapon kilépett a szervezetből. 1900-tól a Szent Olga és Kék Kereszt szervezetek lelkészeként dolgozott, ahol hívei rajongtak érte, nem egyszerű egyházi szolgálatot láttak személyben, hanem olyan embert, aki valóban feltárja előttük Jézus titkait, megfejtí számukra a Biblia értelmét.⁸ 1902-től egy újabb jószerzői ötlettel állt le, egy olyan kolónia létrehozására kért anyagi támogatást, ahol munkanélküli embereket, csavargókat rehabilitáltak volna, és segítették volna munkához jutásukat, társadalomba történő visszailleszkedésüket, bár a beadvány eljutott egészen a cárnőig, de az ügyben, érdemben mégsem történt semmi. 1902-ben otthagytta a Kék Kereszt társaságot, mert annak vezetésével is szembekerült, és ugyanebben az évben az Akadémiát is, mert nem sikerültek a harmadéves különözeti vizsgái. Ekkor nősült másodszor, egy nevelőnőt vett el, akivel jószerzői tevékenysége során ismerkedett meg, vele már csak polgári házasságot tudott kötni.

A Kék Kereszt vezetőség egyik tagja Nyikolaj *Ancsikov* bosszúból feljelentette Gapon az Ohranánál, mert úgy ítélte meg, hogy a munkások között folytatott tevékenysége államellenes. Kihallgatása döntő fordulatot hozott Gapon életébe, mert nemcsak hogy nem büntették meg, hanem az Ohrana helyettes vezetője *Zubátov* generális meglátta a fantáziát a munkások körében népszerű lelkészen, és együttműködési ajánlatot tett neki.⁹ Ennek megértéséhez tudnunk kell,

⁷ KSZENOFONTOV 1996, 17.

⁸ KSZENOFONTOV 1996, 21.

⁹ KSZENOFONTOV 1996, 26-27.

hogy az Orosz Birodalom a századfordulón súlyos válságot élt át.¹⁰ Az 1861-es jobbágyfelszabadítást követő második Sándori reformok kapitalizálták a társadalmat és egyúttal modernizálták is, és az elmaradott orosz talajon a korai kapitalizmus minden anomáliája hatványozottan jelentkezett.¹¹ Az orosz történelem régről megmaradt megoldatlan problémái és az újkeletű konfliktusok egymásra torlódtak, és a századfordulóra a társadalom robbanásveszélyes állapotba került, vidéken rendszeresek voltak az éhséglázadások, az összecsapások a karhatalommal. A legsúlyosabb azonban valamennyi probléma közül a munkáskérdés volt. A hirtelen életformát váltó, faluról átmenet nélkül városokba kerülő nagyüzemi munkásság elképesztő körülmények között élt, 100-400 fős barokkokban laktak, 4 személyes egyenként 70 cm-es fapticcseken aludtak, fizetésük alacsony volt, széles körben alkalmaztak női és gyermekmunkát, beleértve a 6 év alatti gyermekeket is, még kisebb bérért. A csekély jövedelem egy részét is a gyári kintinban levásárolható utalványokban kapták, az átlagos munkaidő napi 11-12 óra volt, ünnepnapok alig voltak, egy-egy vallási ünnepet tarthattak csak meg, a legális szervezkedésnek semmiféle tere nem volt, még egy önszervező egyesület létrehozása is, mint láthattuk, államellenes cselekménynek minősült.¹²

Pályájának csúcsán

A probléma súlyát a századvég orosz rendőrsége és kormányzata felfogta, és éppen Zubatov tábornok dolgozott ki egy szisztémát, amely a munkáskérdés kézbe tartását szolgálta volna. Ennek lényege, hogy a munkaidő csökkentésével, jövedelememeléssel, a szociális körülmények némi javításával, a szélsőséges munkaformák – pl. a 6 év alatti gyermekmunka eltiltásával – önmérsékletre kell bírni a tőkés vállalkozókat, egyúttal egy olyan monarchista munkásréteget kell létrehozni, amely a kedvezményekért cserébe hajlandó a monarchia támogatására, és az állam hűségén marad.¹³ A rendőrség által létrehozott, és a helyi gyár-

¹⁰ Lásd erről: BEBESI 2016, 234-252.

¹¹ Lásd erről: BEBESI 2012, 40-45.

¹² BEBESI 2016, 235.

¹³ BEBESI 1999, 144-145.

felügyelőségek valamint beépített ügynökök által felügyelt, 1900-tól engedélyezett rendszert már a kortársak is rendőrszocializmusnak nevezték, („policejszkij szocializmus”) vagy létrehozója után Zubatovscsinának hívták, és az első néhány évben úgy tűnt, hogy beváltja a hozzá fűzött reményeket, főként kvalifikáltabb munkaerőt foglalkoztató gyárakban, üzemekben¹⁴ sorra alakultak a monarchista munkásszervezetek, amelyek deklarálták a cár iránti hűségüket.

Gapon a munkások élén

Ebben a rendszerben látta meg Gapon helyét Zubatov, aki felajánlotta neki, hogy népszerűségét felhasználva segítsen a hívó munkásokat rávenni arra, hogy belépjenek a zubatovista munkásszervezetekbe, és Gapon elfogadta az ajánlatot. A rá jellemző lelkesedéssel végigjárta a már működő moszkvai, fővárosi és vidéki szervezeteket, és tapasztalatairól kritikus hangvételű feljegyzést készített, amelyet Zubatovon kívül benyújtott a vele jó viszonyban lévő *Klejgelsz* tábornoknak Szentpétervár helytartójának, és *Antonij* metropolitának is. Kritikája lényege abban foglalható össze, hogy a túlzott rendőri ellenőrzés lebénítja a munkásszervezetek működését, kompromittálja a benne résztvevő munkásokat, és sokkal helyesebb lenne ezeket a csoportokat a szabad angol szakszervezetek mintájára átszervezni, és rendőri felügyeletüket megszüntetni. A városparancsnok és az egyházi vezető nyitottan fogadták Gapon elképzeléseit, de Zubatov veszélyesnek ítélte azokat, így súlyos konfliktus alakult ki közöttük. A kérdés eldőlt, amikor Zubatov egy elszabadult sztrájk miatt hirtelen kegyvesztett lett,¹⁵ leváltották és száműzték a fővárosból. Egy rövid ideig L. *Tyihomirov* irányította a monarchista munkásszervezeteket, majd a tényleges irányítás 1903 őszétől Gapon kezébe került. A rendőri ügyosztály akkori vezetője *Lopuhin* rendőrigazgató és az új belügyminiszter *Durnovo* egyaránt támogatták Gapon elképzeléseit, és aláírták az új Usztav-ot, azaz az új Szervezeti és Működési Szabályzatot.

Gapon vezetőként eleinte főként azokra a munkásokra tudott támaszkodni, akik őt lelkeszként korábban ismerték és elfogadták, így alakult ki a szervezetek Gyülekezet jellege, ahogy később immáron hivatalosan is hívták őket. Az első és egyben legnagyobb szervezet az Orosz Gyári és Üzemi Munkások Gyülekezete

¹⁴ Az első zubatovista munkásszervezet a Szentpétervári műszeripari munkások körében jött létre. Lásd erről: MENYHÁRT 1984, 26.

¹⁵ 1903 nyarán Odesszában kiterjedt kikötői sztrájk bontakozott ki, amelyet monarchista dokkmunkások kezdeményeztek. Amikor a Tengerészeti és Hajózási Minisztérium a jelentős anyagi veszteség miatt Zubatovon keresztül a sztrájk befejezésére szólította fel őket, kiderült, hogy a szervezetek nem engedelmeskednek a központonak, önjárókká váltak, mert irányításukat megszerezték a köztük beépült eszer és szocdem munkások. A sztrájkot végig is „hagyományos eszközökkel” tehát karhatalommal verték le. Lásd erről: BEBESI 1999, 151-152.

volt Szentpéterváron.¹⁶ A gaponi munkásszervezetek lényegében vallási közösségként viselkedtek, a hatalom ezáltal azt remélte, hogy nem hatolnak be körükbe a „szocialista felforgató eszmék”, és a dolog eleinte úgy tűnt, hogy működik. *Fuller* városparancsok azt írta feljegyzéseiben, hogy „a Gyülekezetek lojálisak és ellenőrzés alatt állnak.”¹⁷ Ebben az időszakban a munkásszervezetek tagjai valóban politikamentes, inkább kulturális és népművelő jelegű aktivitást fejtettek ki, tevékenységüket Gapon országosan szerette volna kiterjeszteni. Népszerűségük gyorsan nőtt, hiszen teázókat nyitottak, olcsó árukat kínáló üzletek alapítottak, és a vasárnapi istentiszteletek előtt panasznapokat tartottak, elterjedt a munkások körében, hogy a Gyülekezet tagjai közé tartozni kivételezett helyzetet jelent, és ez nagyrészt igaz is volt.¹⁸ Kiadták a *Kopejka* című népújságot¹⁹, és 1904 áprilisában immáron országos szervezettséggel a hátuk mögött létrehozták a végeleges szervezeti struktúrát is. A Gyülekezetek élén a „Felelős Megbízottak” köre állt, a tényleges hatalom a 6 papi-értelmiségi alapító kezében volt, felettük állt az elnök maga Gapon, akit első ízben 3 évre szóló mandátummal választottak meg.²⁰

A kiegyensúlyozott helyzet 1904 nyaráig állt fent. Ennek az évnek a tava-szán ugyanis Oroszország egy felesleges és elkerülhető háborúba bonyolódott Japánnal, amellyel igazából a társadalom egy pillanatig sem támogatót, viszont a sorozások, az életkörülmények romlása, a kialakuló áruhiány óriási terheket raktak a lakosságra, miközben a fronton az orosz hadsereg súlyos vereségek sorát szenvedte el.²¹ Kieleződött a belpolitikai helyzet is, júliusban eszer merénylők meggyilkolták Pleve belügyminisztert.²² Gapon arra törekedett, hogy a Gyülekezet tagjai számára mentességet harcoljon ki az elbocsátások és az azzal járó frontszolgálat alól. Az új belügyminiszter Szvjatoplisz-Mirszkij elődjénél engedékenyebbnek mutatkozott, ez azzal járt, hogy a liberális és baloldali erők egyre nyíltabban és erőteljesebben léptek fel, Gapon szervezetei kihasználva azt, hogy vezetőjük kiharcolta számukra a rendőri ellenőrzésmentességet, ismét éles politikai csatározások helyszínévé váltak, a gyülekezetekben ismét megjelentek az eszer és szocdem agitátorok.²³ A borotvaélen táncoló egyensúlyi helyzetet 1904 végéig sikerült megőrizni, ekkorra egy kemény tél, a fokozódó gazdasági nehézségek, és a sorozatos katonai kudarcok végsőkéig feszítették a társadalom tú-

¹⁶ MENYHÁRT 1984, 31.

¹⁷ AN-SZKIJ 1913, 327-367.

¹⁸ ASCHER 1988, 79.

¹⁹ A lap élén szerkesztőként formálisan az eszer *Sztrojev* állt, de ténylegesen Gapon irányította az újságot is.

²⁰ MENYHÁRT 1984, 31.

²¹ Lásd erről: SZUNOMÁR 2013, 189-214.

²² Lásd erről: BEBESI 2005, 100.

²³ PIPES 1997, 61-63.

rökéességét. A kiobbant konfliktus közvetlen előzménye az volt, hogy a veszteséggel küzdő orosz tőkésék elbocsátással igyekeztek helyzetükön enyhíteni, és év végén a Putyilov gyárból elküldtek 4 monarchista munkást, amelyet újabb elbocsátások követtek, azaz a tőkésék felrúgták a Gyülekezettel között megálapodás rájuk eső részét.²⁴ Gapon megpróbált a Gyülekezet nevében a gyártulajdonosokkal egyezkedni, de nem jutottak dűlőre, az elbocsátások folytatódtak, és az elküldött munkások nem alaptanul attól rettegetek, hogy azonnal kiküldik őket a keleti frontra. 1905. január 5-én Gapon már nem látott más megoldást, ha nem akarta, hogy szervezetei nyíltan szembeforduljanak a hatalommal, mint egy cár elé terjesztendő petíciót, amely összefoglalja munkások főbb követeléseit, és abban bízva, hogy a cár ezeket orvosolja, a mozgalmat megtarthatja a monarchia hűségén. Munkatársaival nekiállt kidolgozni a szöveget, amely nemcsak egy kérvény vagy kiáltvány volt, hanem az orosz történelem első megfogalmazott és közzétett alkotmánytervezete lett. Január 6-án úgy gondolták, hogy a petíció átnyújtását kiegészítik egy nagyszabású felvonulással, hogy nyomatékok adjanak kéréseiknek, és a helyzet súlyosságára a cárt rádöbbsentsék. Január 7-én már a fővárosi üzemek, gyárak több mint kétharmadában leállt a munka, lépni kellett. Gapon, amikor a január 9-i felvonulás megszervezte, tisztában volt annak kockázataival, hiszen rendőri kapcsolatai révén tudta, hogy a palotaőrség tűzparancssal rendelkezik, mégis bízott a cárbán, mert úgy gondolta, hogy ha az uralkodó ebben a helyzetben sem nyilvánul meg az ő népe mellett, akkor „nincsen cár többé”.²⁵

A petíció, a véres vasárnap, a rendőrszocializmus összeomlása

A petíció végeleges szövege január 8-án készült el, megfogalmazásában Gaponon kívül részt vett a Gyülekezet újságját szerkesztő eszer *Sztrojev*, *Rutenberg* egy eszer harci szervezet vezetője, és egy veterán bolsevik, *Selgunov*, de hogy éreztessék a hatalommal és a tömegekkel, hogy széleskörű összefogás áll mögötte, aláírták Ivan *Vaszimov* munkással is, a Gyülekezet egyik vezetőjével.²⁶ A dokumentum bevezetőjében oltalomért fordul a cárhoz, a második bekezdésben pedig kifejti, hogy adott helyzetben a munkásságnak már egyszerűen nincs más lehetősége, mint közvetlenül az uralkodóhoz fordulni. A harmadik szakaszban felsorolják a klasszikus munkássérelmeket, 8 órás munkanapot a női és gyermekmunka bérének felemelését (nem eltíltását!) „sértegetés nélküli gyógykezelést” stb. követelnek.²⁷ Figyelemre méltó, hogy elképzeléseiket a tulajdonosokkal

²⁴ MENYHÁRT 1984, 32.

²⁵ ASCHER 1988, 82-83.

²⁶ A petíció szövege magyarul: BEBESI 1997, 167-170.

²⁷ BEBESI 2018, 4.

„közös mérlegelés” alapján kívánták megvalósítani. A továbbiakban erőteljesen szóvá tették, hogy mindenféle munkásmegmozdulás törvénytelennek minősül, ezért egész egyszerűen nincs lehetőségük, hogy legálisan kiálljanak érdekeiért. Gondjaikért a „sikkasztó hivatalnokkormányt” tették felelőssé, és már messzebbre vezet az a felvetésük, hogy a népek semmi szava „a tőle beszédett óriási adók szétosztásában”. Megoldási javaslatuk a szlavofil gyökerekre nyúlt vissza, mert úgy gondolták, hogy az uralkodónak le kellene rombolni a közte és a népe között álló falat.²⁸

Munkások között

A kiáltvány következő része azonban már európai értékeken alapuló rendkívül progresszív követelést fogalmaz meg: Minden ember legyen egyenlő és minden ember szabadon gyakorolhassa választójogát. Ennek érdekében alkotmányozó nemzetgyűlést kell összehívni, és a választásokat az általános és egyenlő szavazati rendszer alapján kell megtartani.²⁹ Kiáltványuk többi része klasszikus polgári értékek mellett tesz hitet: követelték a politikai és vallási meggyőződésük miatt elítéltek szabadon bocsátását, a személyes szabadság sérthetetlenségét, és nem nehéz a francia és amerikai előzményeket felfedezni a szólás, sajtó, gyülekezés szabadsága gondolatának megfogalmazásában. Ezen túlmenően, állami költségen történő kötelező népoktatás mellett tettek hitet, és felvetették a miniszteri felelősség kérdését, a törvény előtt egyenlőséget és az állam egyháztól történő elválasztását.³⁰

A petíció második blokkja gazdasági jellegű követeléseket fogalmazott meg, mint a közvetett adók megszüntetését, a földek megváltási díjának eltörlését, olcsó hitelt, és itt kapott helyet a háború befejezésének kívánsága is. A harmadik szakasz klasszikus szakszervezeti követelésekre emlékeztet, ebben 8 órás mun-

²⁸ BEBESI 2018, 4.

²⁹ BEBESI 2018, 4-5.

³⁰ BEBESI 2018, 5.

kanapot, „kielégítő munkabért”, állami munkásbiztosítás bevezetését és üzemi tanácsok felállítását követelték.³¹ A sokat idézett záró sorok ismét csak a munkás-ság kétségbeejtő helyzetére utalnak, arra, hogy a demonstráción kívül már nincs más lehetőségük, és leírják, hogy amennyibe nem sikerül gondjaikat megoldani akkor „meghalunk itt palotád előtt”. Az utolsó sor a kétségbeesésen túl azt is mutatta, hogy Gapon tisztában volt azzal, hogy a felvonulás tragédiába torkolthat.³² Összességben azonban egy a jelentőségében az amerikai Függetlenségi Nyilatkozathoz, illetve a francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatához hasonló formátumú és színvonalú dokumentum született, amelyet az orosz alkotmányosság első nyilvános megfogalmazásának tekinthetünk. A petíció minden elutasíthatósága és tragikus következménye ellenére hatott a hatalomra, és jó néhány alapelve beke-reült a Vitte gróf által fogalmazott 1905. október 17-i cári manifesztum szövegébe, amelyet az első deklarált orosz alkotmányként értékelünk.³³

1905. január 9-ének verőfényes vasárnapján a város több pontján munkások tízezrei gyülekeztek, hogy Gapon fogalmazványát eljuttassák az uralkodóhoz. A körökben több ezres létszámban jelenlévő Gyülekezet tagok mindenütt tudatosították a felvonulás békés jellegét, templomi zászlókat és ikonokat osztogattak, és egyházi dalokat énekelve indultak el, hogy ezzel is hangsúlyozzák a békés jelleget, a cár iránti tiszteletüket, hűségüket. Mint a történelemből jól ismert, a dokumentum nem jutott el az uralkodó kezéhez. A cári gárdaezredek és a palotaőrség tűzparancsral rendelkeztek, amely „ellenséges tömeg feltartóztatására és feloszlátására” szólt. Először a Narvai kapunál dördült 2 sortűz egymás után, majd a Troickij –Híd észak feljárójánál, végül kora délután a Téli Palota elé benyomuló tüntetőkre adtak le egymás után több sortűzet, majd a lovas kozákság a tömegre rontott.³⁴ A „Véres vasárnapként” ismertté váló mézszárlásnak hivatalosan 130 halott és 299 súlyos sebesült áldozata volt, a tényleges számok ennek a sokszorosát tehetnék ki. A tragédiában Gapon felelőssége vitathatatlan volt, ezért néhány napig elvtársai lakásán bujkált, majd külföldre szökött. A hatalom statáriumot hirdetett és a Gyülekezetet betiltotta, bár néhány nappal később felismerte, hogy súlyosan tévedett, ezért néhány gondosan kiválogatott munkást a cár személyesen vendégül látott, de már nem tudta a közhangulatot megfordítani.³⁵

Gapon élete külföldön is eseménydús volt, ennek ismertetése azonban szétfe-zíténé jelen írás kereteit. Címzavakban csak annyit, hogy Genfi tartózkodása során egy egységes munkáspárt megszervezésén dolgozott, találkozott más ille-

³¹ BEBESI 2018, 5.

³² BEBESI 2018, 5-6.

³³ Lásd erről: BEBESI 2014, 79-87.

³⁴ MENYHÁRT 1984, 5-17.

³⁵ MENYHÁRT 1984, 89, 103-104.

gális pártok vezetőivel, és az autokrácia ellen könyörtelen harcot hirdetett, egy rövid időre belépett az eszer pártba is, angol nyelven önéletrajzi könyvet adott ki Londonban. Augusztusban egy felkelés kirottantásával kísérletezett, amely azonban kudarcba fulladt.³⁶

Tragédiája és meggyilkolása hazatérése körülményeivel függött össze. 1905 októberében a cár Vitte gróf³⁷ manifestumával alkotmányos monarchiává nyilvánította az országot. Gapon először illegálisan hazatért, majd a hatóságok tartózkodásáról tudomást szerezve büntetőeljárást akartak ellen indítani január 9-ért. Vitte miniszterelnök egy alkut ajánlott számára, amely szerint hazatérhet legálisan, ha közzétesz egy nyilatkozatot, amelyben megtagadja külföldi tevékenységét, és a hatalommal való békés együttműködésre szólítja fel a munkásokat, és olyan módon szervezi újjá a gyülekezeteket, hogy azok a kiépülő alkotmányos rendbe be tudjanak illeszkedni és a megválasztandó Dumát tiszteletben tartják. Gapon vállalta a feltételeket, megtagadta nyilvánosan korábbi múltját, sőt a Gyülekezet újjászervezésére a hatalomtól 30 ezer rubelt kapott, amelynek nagy részét egy eszer újságíró elikkasztotta. A közvélemény szemében ebből annyi látszott, hogy Gapon megtagadta korábbi önmagát, és pénzt kap a hatalomtól, amelyet az MVD folyósított neki. Az eszerek harci szervezete áruulová, rendőrügynökké nyilvánította, és elrendelte a likvidálását. 1906. március 28-án egy Pétervár környéki dácsába csalták Ozerkiben, és ott az eszerek egykori harcostársa Rutenberg vezetésével végeztek vele, megkötözték, megfojtották, majd felkötötték a menyegyzetre, és már a néhány héttel később lezajlott hatósági vizsgálat is tisztázta, hogy nem öngyilkosság történt.³⁸

Még életútja pontos ismeretében is nagyon nehéz korrekt választ adni a bevezetőben feltett kérdésekre, s főként arra, hogy ki is volt ő valójában. Egy biztos, klasszikus értelemben vett rendőrügynök semmiképp. Nem volt kartonja, fedőneve, nem kapott fizetést, nem jelentett.³⁹ Ugyanakkor a cél érdekében többször nyíltan vállaltan is együttműködött a hatalommal, így az MVD-vel és az Ohranával is. Lelkészként életét a nép felemelésére tette fel, és élete korai időszakában mindent meg is tett ezért. Később, amikor közéleti emberként a hatalommal kellett egyezkednie a munkásokért, akkor úgy tűnt, hogy nagyon jó alkukat kötött, amelyek összességében a munkásság érdekeit szolgálták. Súlyos történelmi léptékű tévedése volt 1905. január 9-én a hatalom várható reakcióinak téves megítélése, illetve az óriási kockázatvállalás, amely rengeteg ember életébe

³⁶ A felkelés kudarcra feltehetőleg annak volt köszönhető, hogy az eszer pártba beépített rendőrügynök *Jevno Azev* jelentette erről az Ohranának. Lásd erről: PRAJSZMAN 2001, 160-161. Azef életéről magyarul: BEBESI 2016/A, 33-44.

³⁷ Vitte életéről lásd: BEBESI 2012/A, 67-82. valamint: BEBESI 2016/A, 207-227.

³⁸ SZILÁGYI-KRAUSZ 1992, 31.

³⁹ Az Ohranáról lásd: BEBESI 2006, 15-42.

került, ám nem látott más kiutat, és ezzel az aktussal akaratan kívül ő robbantotta kis az első orosz forradalmat. Illegalitásban és külföldön a hatalom kérlelhetetlen ellenfelének mutatkozott, radikálisabb volt a legszélsőségebb forradalmároknál is, majd az újbóli politikai legalitás érdekében olyan kompromisszumot kötött, amely múltja megtagadására kényszerítette és a tömegek szemében árulónak mutatta, ez vezetett tragédiájához. Egy biztos: alkotmánytervezete hatott az október manifesztumra és az áprilisi törvényekre is, tevékenysége összességében és súlyos bukatókon keresztül, de hozzájárult, hogy Oroszország megindult a jogállammá válás útján,⁴⁰ munkásságának ismerete nélkül a századelő orosz történelme nem érthető, és nem értelmezhető.

IRODALOM

AN-SZKIJ 1913 = AN-SZKIJ SZ. A.: Majo znakomsztvo sz Gaponom. Szpb. 1913. T. 5. 327-367.

ASCHER 1988 = Ascher, A. The Revolution of 1905 Russia in a Disarray. Stanford University Press, Stanford, 1988.

BEBESI 1997 = Bebesi György (szerk.): A „Pétervári Oroszország” története. Válogatott szövegek az újkori orosz történelem tanulmányozásához. IPF, Pécs-Szekszárd, 1997.

BEBESI 1999 = Bebesi György: A rendőrszocializmus, a feketeszázak és a munkáskérdés. *Múltunk*, 1999. 3. sz. 138–181.

BEBESI 1999/A = Bebesi György: A feketeszázak. Ruszisztikai könyvek VI. MRI, Budapest, 1999.

Bebesi 2005 = Bebesi György: Az anarchista konzervativizmus. In: Bebesi György: Az orosz politikai konzervativizmus 100 éve (1820-1920) I. Tanulmányok. Pécs, 2005. 81-102.

BEBESI 2006 = Bebesi György: Az Ohrana. A cári monarchia utolsó időszakának politikai rendőrsége. In: Polgár Tamás (szerk.): Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom. MOSZT Könyvek 1. MOSZT, Pécs, 2006. 15–42.

Bebesi 2012 = Bebesi Gy.: Verlikaja popitka modernizacii Rosszii v XIX-om veke: pereszt-rojka Alekszandra II.

BEBESI 2012/A = Bebesi György: Egy elfelejtett diplomata. Szergej Juljevics Vitte (1849–1915). In: Majoros István (szerk.): Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves. ELTE, Budapest, 2006. 67–82.

BEBESI 2014 = Bebesi György: Az orosz alkotmányosság első kísérlete. *Pro Publico Bono – Magyar közigazgatás*, 2014. 2. sz. 79–87.

BEBESI 2016 = Bebesi György: A Romanovok végjátéka. Az Orosz Birodalom válsága és bukása. In: Frank Tibor (szerk.): Az Orosz Birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről. Gondolat, Bp. 2016. 234-252.

Bebesi 2016/A = Bebesi György. Birodalom összeomlás előtt. Politikusi és közéleti portrék az első világháború előtti Oroszországból. Publikon, Pécs, 2016. 33-45.

BEBESI 2018 = Bebesi György: A szétlőtt petíció. Az orosz alkotmányosság első kísérlete. Megjelenés alatt álló kézirat, Pécs, 2018.

⁴⁰ Lásd erről: BEBESI 2014, 79-87.

GAPON 1906 = Gapon G. A. The story of my life. E. P. Dutton & Co. New York, 1906.

KSZENOFONTOV 1996 = Kszenofontov, I. N.: Georgij Gapon: Vimiszel i pravda. Rosszpen, Moszkva, 1996.

MENYHÁRT 1984 = Menyhárt Lajos: Az orosz vihar. Kossuth, Budapest, 1984.

PIPES 1997 = Pipes, R. az orosz forradalom története. Európa, Bp. 1997.

PRAJSZMAN 2001 = Prajszman, L. G.: Tyerrorishti revoljucionyeri, ohrannyiki provokatori. Rosszpen, Moszkva, 2001.

SZILÁGYI–KRAUSZ 1992 = Szilágyi Ákos–Krausz Tamás (szerk.): Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája 1900–1991. Akadémiai, Budapest, 1992.

SZUNOMÁR 2013 = Szunomár Szabolcs: A cári Oroszország távol-keleti politikája századfordulón. In: Európa peremén. Válogatott írások Oroszország és a Szovjetunió történetéről. Kutatási Füzetek 18. MOSZT Könyvek 6. Pécs, 2013. 189–214.

Ferwagner Péter Ákos⁴¹

Az egyiptomi munkásmozgalom az 1919-es forradalomban⁴²

Egyiptom az első világháború idején

A több mint 12 millió lelkes Egyiptom gyakorlatilag kimaradt a világháborúból és 1914. december 18. óta London protektorátusaként működött. Ennek okán a

⁴¹ Ferwagner Ákos a Szegedi Tudományegyetem Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszékének docense.

⁴² Az egyiptomi munkásmozgalom kezdeteiről lásd a szerző tanulmányát az Évkönyv 2019. évi számában. A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

fejlődése eltért a Közel-Kelet más arab területeitől, mivel nem képezte részét az Oszmán Birodalomnak. A világháború ugyan katonailag csak a Szuezi-csatorna övezetét érintette, az egyiptomi nacionalizmus felvirágzásának azonban nagy lendületet adott: megjelentek és elterjedtek a függetlenségi és liberális demokratikus eszmék, áthatották az egész társadalmat.

A háború kitörésekor az oszmánbarát és élesen angolellenes II. Abbász Hilmi egyiptomi alkirály, a *kedive* éppen Isztambulban tartózkodott, onnan intézett felhívást a népéhez az angolok elleni felkelésre. Nem lett fogantatja, ellenben az angolok megfosztották a trónjától. Nagybátyját, Huszein Kámilt szultáni rangban a Portától független uralkodónak nyilvánították. A protektorátus (és a statárium) kihirdetése azt jelentette, hogy az immáron szultán Huszein Kámilnak a fontosabb döntések meghozatala előtt ki kellett kérnie London véleményét. Az egyiptomi külügyminisztériumot megszüntették, feladatait a brit főmegbízott vette át, a törvényhozó gyűlés munkáját pedig felfüggesztették. Ez azért volt fontos, mert így a háború alatt az angoloknak a legcsekélyebb ellenzékkal sem kellett számolniuk. A britek kiszolgálója, Rusdi pasa miniszterelnökként minden angol kérést teljesített, de az országban állomásozó birodalmi csapatokat látva nem is volt más lehetősége.

Mindezek a politikai változások eleinte nemigen zavarták az egyiptomiakat. Leginkább azért, mert országukat több mint egy emberöltő óta már Anglia katonai megszállás alatt tartotta, így teljesen természetesnek tűnhetett, hogy háború esetén Egyiptomnak az aktuális ura mellett kell kiállnia. Ráadásul a háború kiváltotta konjunktúra növelte a felvásárlási árakat, a bővülő kereslet nyomán nőtték a terméshozamok, a nemzeti bank hitelezői tevékenysége kiterjedt, ami a közhangulatnak határozottan jót tett. Igaz, ezeket az előnyöket leginkább a birtokos és kereskedőréteg tudta csak kihasználni. 1914-től kezdve Egyiptom Nagy-Britannia valóságos katonai támaszpontjaként szolgált, s volt olyan időszak, amikor egyszerre három brit parancsnokság is itt székel. A gyapotárak több mint megháromszorozódtak, a búza ára az egzekbe szökött. A csapatok sokféle ellátmányt igényeltek, például tevéket vásároltak a parasztoktól.

Másfelől viszont az egyiptomiakat is besorozták a seregbe annak ellenére, hogy London elismerte Egyiptom semlegességét. A vágatató árak súlyos helyzetbe hozták a bérből élőket, az infláció szó szerint elszabadult. A gabona és a hüvelyesek fogyasztása vidéken is meredeken csökkent, a háború előtti szint 80%-ára zuhant; érezhetően terjedt az éhínség.⁴³ A korrupció, a feketekereskedelem virágzott, miközben a közszolgáltatásokban dolgozó európaiak szakmailag sem ütötték meg a megfelelő mércét, a katonák pedig fittyet hánytak az egyiptomiak

⁴³ Ellis Goldberg: *Peasants in Revolt – Egypt 1919. International Journal of Middle East Studies*, 24. évf., 2. sz. (1992. május) 261–280.

érzékenységre. A több százezer katona itteni állomásoztatása előbb-utóbb elkerülhetetlenné tette a helyiekkel való incidenseket, így az egyiptomiak minden bajukért a briteket okolták, érzékennyé váltak a nacionalista agitációra.

Rusdi pasa zökkenőmentesen működött együtt az egymást váltó főmegbízottakkal, Lord Kitchenerral, Sir Milne Cheethammel, Sir Henry McMahonnal és Sir Reginald Wingate-tel. Nem tett nyilvánosan semmit annak érdekében, hogy a protektorátusi nyilatkozatban megígért önkormányzatot kierőszakolja. Titokban viszont arra utasította a jogi tanácsadóját, hogy készítsen javaslatokat ezekre vonatkozóan. A javaslatokat alkotmányos reform keretébe foglalták, mely kétkamrás törvényhozás megválasztását tartalmazta. A felsőház az egyiptomi miniszterekből, brit tanácsadókból, valamint a kairói és alexandriai idegen közösségek képviselőiből állt volna. Nem csoda, hogy nyilvánosságra kerülése után ezt a radikálisnak aligha nevezhető megoldást a nacionalista politikusok elutasították.⁴⁴

A nemzeti forradalom és a munkásság abban játszott szerepe

Merthogy a világháború alatt a tömegek megalázkodónak érezték a protektori függést, amit jól érzékeltet az a tény, hogy a „protektorátus” szó arab fordítására ugyanazt a kifejezést használták, mint amivel bizonyos keresztény kisebbségek nyugati hatalmaktól való függését jelölték. Az elit körében magasra csaptak a függetlenségi remények, amit az antanthatalmak nyilatkozatai, az arab függetlenségre tett brit ígéretek, Wilson 14 pontja és az oszmán uralom felszámolásának perspektívája tápláltak.⁴⁵ Általánossá vált a remény, hogy új korszak, az arab önállóság korszaka köszönt a Közel-Keletre. A függetlenségi törekvéseknek, a szekuláris nacionalizmus elveinek világos megfogalmazását a 19. századi mélyreható reformok, az arab viszonylatban modernnek számító politikai struktúrák tették lehetővé. A mozgalom élére Szaad Zaglúl nacionalista ügyvéd, a parlament egykori elnöke, a háború előtt előbb oktatási, majd igazságügyi miniszter állt, aki a liberális körökhöz tartozott. A háború utáni tárgyalásokon megpróbálta elérni Egyiptom jogállásának felülvizsgálatát. Két nappal a német fegyverletétel után, 1918. november 13-án a Zaglúl vezette küldöttség Wingate főbiztostól kérte a statárium feloldását, a protektorátus megszüntetését és a Londonba, illetve a párizsi békekonferenciára való utazás jogát, hogy ott előadhassa az egyiptomi követeléseket.⁴⁶ Ha ezeket a követeléseket elfogadták volna, az elvezethetett volna a

⁴⁴ Sydney Nettleton Fisher: *The Middle East. A History*. Routledge & Kegan Paul Ltd, London, 1960. 449.

⁴⁵ Erez Manela: *The Wilsonian Moment and the Rise of Anticolonial Nationalism: The Case of Egypt. Diplomacy & Statecraft*, 12. évf., 4. sz. (2001. december) 99–122.

⁴⁶ Henry Laurens: *L'Orient arabe. Arabisme et islamisme de 1789 à 1945*. Fayard, Paris, 1993. 200.

függetlenséghez, bár ezt Zaglúl nyilvánosan nem mondta ki. Annak a régi helyi előkelő elitnek volt a képviselője, mely eredetileg nem gondolkodott teljes önállóságban, abban nem is hitt igazán, figyelembe vette a brit stratégiai érdekeket, csupán a brit uralom átalakítását, az egyiptomi érdekek érvényesülését szerette volna elérni. Az angolok csökönyösségét látva azonban Zaglúl a delegációt hamarosan függetlenségi párttá alakította át, mely egészen az 1950-es évekig megtartotta a *Vafd* elnevezést (vafd = küldöttség).

A forradalomtól rettegő brit hatóságok Wingate kifejezett kérése ellenére sem engedélyezték Zaglúl elutazását. A Foreign Office avval indokolta a döntését, hogy Zaglúlnak nincs szervezett pártja, s ilyen formán semmiképpen sem képviselheti Egyiptomot, a „csalódott és kegyvesztett politikusok” küldöttségét tehát nem fogadják.⁴⁷ Az 1917-ben elhunyt Huszein Kámil helyét átvett Fuád szultán beleegyezésével ekkor Rusdi pasa megismételte a londoni tárgyalásokra vonatkozó kérést. Wingate ismét sürgette a kormányt, hogy küldjön meghívót a Nilus partjára, de a Downing Street a békekonferenciára való felkészülés bokros teendőire hivatkozva másodszor is nemet mondott. Ezzel viszont elszabadították az egyiptomi nacionalisták haragját, akik amiatt dühöngtek, hogy méltatlanabban bánnak velük, mint az általuk megvetett „sivatagi arabokkal”, hiszen őket Párizsban meghallgatták.⁴⁸ Zaglúl és a küldöttsége tagjai országszerte bizottságokat szerveztek és feltűzeltek a nacionalista hevületet. A visszautasított Rusdi időközben lemondott, Zaglúl pedig súlyos következményekkel fenyegetőzött, ha a követeléseit nem teljesítik.⁴⁹

A britek ezt látva klasszikus módon cselekedtek. 1919. március 8-án Zaglúlt és két társát letartóztatták, s a változatlanul érvényben lévő statárium értelmében Máltára deportálták, de a következményekkel nem számoltak. 9-én ugyanis Kairóban diákok, alkalmazottak, kézművesek, vasúti dolgozók részvételével spontán tüntetéssorozat és sztrájk kezdődött, amely a következő napokban az ország több nagyvárosára is áttért.⁵⁰ Első lépésként az egyetemi hallgatók békés demonstrációjához 10-én a tekintélyes iszlám szellemi központ, az al-Azhar mecsetegyetem diákjai is csatlakoztak. Ugyanezen a napon került sor az első összecsapásokra a rendfenntartókkal, amelyeknek már áldozatai is voltak.

⁴⁷ Goldschmidt: *A Közel-Kelet rövid története*. i. m. 256.

⁴⁸ 1916-ban törökellenes arab felkelés vette kezdetét a nyugat-arábiai Hidzsázbán, mely komoly segítséget nyújtott az antant közel-keleti hadműveleteinek. A felkelés tényleges vezetőjét, Feiszal emírt meghívták a békekonferenciára, ahol az egész arabság képviselőjeként lépett fel, s egységes arab állam létrehozását követelte a Közel-Keleten.

⁴⁹ Harry J. Carman: *England and the Egyptian Problem. Political Science Quarterly*, 36. évf., 1. sz. (1921. március) 51–78.

⁵⁰ Zachary Lockman: *The social roots of nationalism: workers and the National Movement in Egypt 1908-1919. Middle Eastern Studies*, 24. évf., 4. sz. (1988. október) 445–459.

Szaad Zaglul, a Vafd alapítója (<https://www.geheugenvannederland.nl/nl/geheugen/view?coll=ngvn&identifier=SFA03%3ASFA022003293>)

A következő napokban és hetekben az össznépi tiltakozás valóságos robbanása következett be mindennapos tüntetésekkel a városok utcáin, s ezek gyakran a brit katonasággal való véres összecsapásokba torkoltak. Ehhez párosult országszerte a brit őrposztok és állampolgárok elleni támadások sorozata, a vasútvonalak tönkretétele, valamint a forradalmi erőszak egyéb formái. Az itt dolgozó francia diplomatáknak feltűnt, hogy a lakosság egytizedét kitevő kopt kisebbség teljes egységben lép fel a muszlimok oldalán, sőt olykor élen jár a mozgalomban, ami azért lehetett meglepő, mert a világháború előtt a kopt–muszlim kapcsolatok kifejezetten feszültnek számítottak (1910-ben a kopt vallású miniszterelnököt, Butrosz Gálit egy muszlim merénylő gyilkolta meg). Arról is beszámoltak, hogy az örmény

és zsidó közösség – igaz, a nacionalisták erőteljes fenyegetésére – jelentős adományokkal támogatja a szervezkedést.⁵¹

A britek nyugtalanságát leginkább az keltette fel, hogy a tiltakozás az egyiptomi vidékre is kiterjedt, melyet addig a passzivitás és a fatalizmus világának gondoltak. Kairó például hetekig el volt szigetelve, a parasztok elvágták az összeköttetést és a vasúti forgalmat. Valójában a vidéki megmozdulásoknak nem volt közvetlen kapcsolatuk a városi mozgalommal, csak a gazdasági válságok időszakában szokásos lázadás formáját öltötték magukra a központi hatalom ellenében. Márpedig jelentősen növelte az elégedetlenséget az a tény, hogy a világháború alatti kereskedelmi konjunktúra 1918 után lehanyatlott, a legfőbb kiviteli cikk, a gyapot ára pedig 1920–1921 folyamán az ötödére esett vissza komoly szociális problémákat vetve fel.⁵² A középső és népi rétegek többségét jellemző szociális elégedetlenség csak részlegesen érintette meg a Vafd derékhadát kitevő keres-

⁵¹ Anne-Claire de Gayffier-Bonneville: *Regards coloniaux croisés: la France et l'indépendance égyptienne (1919-1922)*. *Relations internationales*, 171. sz. 2017/3. 57–68.

⁵² Robert L. Tignor: *Egyptian Revolution of 1919: new directions in the egyptian economy*. *Middle Eastern Studies*, 12. évf., 3. sz. (1976. október) 41–67.

kedő- és földbirtokos burzsoáziát, mely ekkor már célként a függetlenség *békés* eszközökkel történő elérését tűzte ki maga számára. A jelentősen megerősített brit katonaság mindenestre április végére helyreállította a rendet.

Az eseményekben fontos szerepet játszottak a munkások, sőt a háborús évek kényszerű nyugalma után mozgalmuk valósággal szárba szökken. Nem véletlenül, hiszen a protektorátusi lét és a kapitalista fejlődés a nemzeti ügyet elválaszthatatlanul összekapcsolta a társadalmi elégedetlenséggel, így a forradalom a nacionalisták és a munkásság legteljesebb összefogását hozta el, ami a későbbi évtizedek szakszervezeti mozgalmára is meghatározó befolyást gyakorolt. A városi munkásság politikai aktivitása döntően két tényezőnek köszönhetően éledt újjá 1919 tavaszán. Az első az élelmiszerellátás látványos romlása volt már 1917 végén, a második pedig a magas infláció. A reálbérek zuhanása katasztrofális hatást gyakorolt a városlakók életszínvonalára. A statárium miatt a háború ide-

A koptok is csatlakoztak a forradalomhoz 1919 márciusában (<https://copticliterature.wordpress.com/2016/12/09/was-the-participation-of-the-copts-in-the-1919-revolution-a-matter-of-astuteness-or-stupidity/>)

jén csupán kemény hangú petíciók révén jelezhették elégedetlenségüket, mígnem 1917 augusztusában a dohányipari munkások Alexandriában sztrájkba léptek, 1918 februárjában pedig valóságos sztrájkhullám vonult végig Kairón is. Utóbbi esetben erőszakos összecsapásokra és letartóztatásokra is sor került. Az igazi aktivitás azonban a fegyverszünet megkötése után kezdődött. Az év végén a kairói közlekedésiek újból elővették a háború előtti követeléseiket.

Tömegtüntetés a brit uralom ellen (<http://egyptian-revolution1.blogspot.com/2013/11/1919-revolution.html>)

A függetlenségi küzdelem 1918–1919 fordulóján nem hagyta érintetlenül a munkásosztályt sem az egyiptomi társadalom egészéhez hasonlóan. Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy az őslakos munkások változatlanul ellenségesen viszonyultak az idegen főnökeikhez, munkafelügyelőikhez, vagyis „az osztályellentét etnikai vagy nemzeti ellentéttel járt együtt” a műhelyekben, üzemekben.⁵³ Az egyiptomi szuverenitás megszerzése az idegen dominancia felszámolásával kecsegtetett, ezzel pedig a kétkézi dolgozók könnyedén azonosulni tudtak. Ezenkívül az 1919. márciusi–áprilisi tömegmozgalom nemcsak megrengette a megszálló rezsim alapjait, hanem olyan politikai légkört is teremtett, amelyben a munkásság szervezkedésének feltételei javultak, a megfogalmazott szociális követelések pedig teljes mértékben összeolvadtak a nacionalista küzdelemmel. A spontán és tömeges népi tiltakozás folyamatosan táplálta ezt az új társadalmi

⁵³ Joel Beinin – Zachary Lockman: *Workers on the Nile. Nationalism, Communism, Islam, and the Egyptian Working Class, 1882–1954*. The American University in Cairo Press, Cairo, 1998. 90.

mozgalmat, lehetővé tette gyors bővülését és sikereit. Az eseményekben ismét csak a tömegközlekedési és vasúti dolgozók játszottak vezető szerepet.

Kairóban a villamosok március 11-én leálltak, mert a dolgozók nem vették fel a munkát, s mivel ugyanígy cselekedtek a taxisok, a bérkocsisok és a szállítmányozás más ágazatai, a közlekedés gyakorlatilag megbénult. A sztrájkolók a lakosságtól támogatást és biztatást kaptak, az egyéb helyszíneken túlságosan lekötött britek pedig nem voltak abban a helyzetben, hogy erővel vessenek véget a munkabeszüntetésnek. Csak annyit tudtak tenni, hogy április 16-án statáriumot hirdettek, mely halálbüntetéssel fenyegetett mindennemű (pl. a vasútvonalak elleni) szabotázszevékenységet (ezeket egyébként a Vafd sem támogatta). Vidéken ezeket úgy próbálták megfékezni, hogy a légierő falvakat bombázott és égetett fel. A kairói és alexandriai sztrájk csak akkor ért véget, mikor a kormányfői székbe április 9-én visszaülő Rusdi pasa közvetítőként lépett fel. A hónap végén 8,25 órában maximálták a munkanapot, felemelték a munkabéreket és megegyeztek a fizetett betegszabadságról. Bizottságot állítottak fel a munkafelügyelők bánásmódjának kivizsgálására. Igaz, hogy ekkor meg a kormányzati alkalmazottak szüntették be a munkát, s ezzel újbóli lemondásra kényszerítették Rusdit, de miután néhány nappal később ez a sztrájk is véget ért, a forradalom legintenzívebb szakasza lassacskán befejeződött.⁵⁴

A nagyvárosi közlekedési dolgozók, a villamosvezetők, kalauzok és szerelők azért tudtak sikert aratni, mert eltökélten és szervezeten léptek föl, s kedveztek nekik a rendkívüli körülmények. A protektor hatalom nem tudta letörni a sztrájkot, amely mögött széleskörű társadalmi támogatás bontakozott ki, az egyiptomi kormány pedig nyomást gyakorolt a közlekedési társaságra az engedmények érdekében. Ezt a példátlan sikert ugyan szakszervezet nélkül tudták elérni a közlekedésiek, de együttes fellépésre így is sor került (pl. a munkaadókkal folytatott tárgyalásokról tömeggyűléseken számoltak be, ahol értékelték azokat).

A forradalmi tavaszból a vasúti dolgozók sem maradtak ki. Március 15-én, mikor a forradalom már teljes erővel tombolt, a kairói remíz szerelői sztrájkba léptek, minek következtében az államvasutak karbantartói iparága lényegében megbénult. Váltókat tettek tönkre és elvágták a vasutat, így a szerelvények nem juthattak el Felső-Egyiptomba, ami tökéletesen beleillett a parasztnak hasonló országos szabotázsakcióiba. A britek válaszul megpróbálták elszigetelni a vasúti telephelyet a város többi részétől, hogy ne jöjjön létre szoros kapcsolat a vasutasok és a nacionalista tömegdemonstrációk között. Mivel 17-én a szerelők nem juthattak el az al-Azharnál rendezett hatalmas tüntetésre, eltökélték, hogy másnap más sztrájkolókkal kiegészülve más útvonalon jutnak el a városközpontba. Menetüket

⁵⁴ Uo. 92–94.

A közlekedés dolgozói is részt vállaltak a megmozdulásokból (<https://www.flickr.com/photos/96884693@N00/3410915119>)

azonban a brit katonaság a Nílus egyik hídjánál sortűzet adva szétkergette, több halottat és sebesültet hagyva maga után. A megszállók jelentős katonai erőre támaszkodva – ha alacsonyabb szinten is, de – fenntartották a közlekedést, ám azt ők is elismerték, hogy a vasutasok túlnyomó többsége támogatta a munkabeszüntetést és a forradalmat, ezért nem meglepő, hogy a közlekedésekhez hasonlóan a vasúti munkások is csak azután hagytak fel a sztrájkkal és az ellenállással, hogy Zaglúlt és társait Máltáról hazaengedték.

1919 tavaszán nem csak a villamosvezetők és kalauzok, valamint a vasutasok szüntették be a munkát. Rajtuk kívül a nyomdászok, a fegyvergyárak, az állami iparvállalatok munkásai, az elektromos központok, a posta, a kikötők és világítótoronyok, a vámhivatalok dolgozói egytől egyig csatlakoztak. Kairótól délre, a Nílus nyugati partján fekvő cukorfeldolgozó üzem vasútállomását ismeretlenek március 15-ről 16-ra virradó éjszaka megtámadták, majd a gyár 1800 környékbeli alkalmazottja csatlakozott hozzájuk, s már a feldolgozót fenyegették. A helyszínen vezényelt ausztrál csapatok ezt ugyan megakadályozták, de az üzem a sztrájk miatt április közepéig nem működött.

A felfordulást kihasználva számos iparágban a munkások szervezkedni kezdtek, hogy engedményekre kényszerítsék a munkaadóikat. Követeléseiük továbbra is a munkaidő csökkentésére, a bérek növelésére és a munkakörülmények javítására vonatkoztak. Jóllehet csak kevesen tudtak számottevő eredményeket elérni, ezekben a hetekben a sztrájkhullám az egyiptomi történelemben példátlanul munkások ezreit érintette. Különösen gazdag tapasztalatokat szereztek a közös

(etnikai és vallási különbségeken átívelő) fellépés nyomán, szociális harcuk pedig az egész társadalom szemében szerves részét képezte a nemzeti függetlenségért vívott szélesebb küzdelemnek. Beinín és Lockman úgy értékeli a munkásmozgalom forradalomban játszott szerepét, hogy azt nem szabad túlértékelni, mert nem sikerült koordinált, országos és általános sztrájkot szervezni, de alulbecsülni sem, hiszen a munkások részvétele a tömegmozgalomban módfelett növelte a nyomást a gyarmatosítókon. A kormányzati intézmények és a kulcsfontosságú közlekedési vállalatok sztrájkjai nélkül a forradalmi mozgalom nem lehetett volna annyira hatékony, a britek pedig könnyebben felszámolhatták volna.⁵⁵

Szakszervezetek létrejötte és a mozgalom második hulláma

A történetek pozitív hatása 1919 nyarán máris megmutatkozott: különféle munkáscsoportok sorban hozták létre szakszervezeteiket, nem ritkán nacionalista vezetők támogatásával, sőt irányításával. A kairói villamosközlekedés dolgozói például június 15-én alapították szervezetüket. Nem kizárólag nagyvállalatok vagy a nagyipar alkalmazottai szervezkedtek, a céhes munkások, bolti eladók, pincérek stb. is követték a példát. A Vafd ezeket fontosnak tartotta, mert úgy vélte, jót tesz a nemzeti ügynek. Ezekben az újonnan létrehozott szakszervezetekben középosztálybeli jogászok, előkelők játszottak vezető szerepet, mintegy hídként funkcionáltak a munkásmozgalom és a nemzeti mozgalom között. A Vafd éppen arra törekedett ezekben a hónapokban, hogy növelje befolyását a munkásság fölött, hiszen – amint az egyik vezetője kijelentette – ez a réteg „olyan hatalmas fegyver, melyet nem szabad figyelmen kívül hagyni”.⁵⁶ A párt próbálta konszolidálni a tömegbázisát, így a politikai munka helyeződött előtérbe. A nyár végén mégis újabb nagyszabású sztrájkmozgalom vette kezdetét, mutatva, hogy a munkásság továbbra is jelen van a nagypolitika színpadán.

A Szuzei Csatornatársaság alkalmazottai már 1919 elején eljutottak az önálló szakszervezet megalapításáig, mely megfogalmazta a követeléseit (pl. 8 órás munkanap). Habár a márciusi–áprilisi eseményekből kimaradt, májusban elég erősnek érezte magát a társasággal való konfrontációhoz, ezért a csatorna alkalmazottait általános sztrájkra szólította fel. Az akció négy héten át tartott, s benne vezető szerepet vittek a külföldi dolgozók (a csatornán a forgalom csak azért nem szűnt meg teljesen, mert az angol tisztviselők képesek voltak azt fenntartani). A görögök és olaszok az egyiptomiakkal összefogva léptek föl érdekeik védelmé-

⁵⁵ Uo. 99–100.

⁵⁶ Jacques Couland: Regards sur l'histoire syndicale et ouvrière égyptienne (1899-1952). In: René Galissot (szerk.): *Mouvement ouvrier, communisme et nationalismes dans le monde arabe*. Cahiers du „Mouvement social”, 3. sz. Les Éditions ouvrières, Paris, 1978. 173–201.

ben, amire korábban nem volt példa. Ezért jelent meg markánsan a mozgalomban az európai munkások radikalizmusa és az egyiptomi dolgozók nacionalizmusa. Mindezt az tette lehetővé, hogy az európaiakat átítatták a baloldali eszmék, a brit elnyomó protektorátusi rendszer pedig őket is felhábortotta.

Augusztus elején az alexandriai dokkmunkások léptek váratlanul sztrájkba, amit 10-én a kairói villamosközlekedési dolgozók újabb akciója követett. Az okot egy esetleges elbocsátási hullámtól való félelem szolgáltatta. A kocsik leálltak, a forgalom teljesen megbénult. Mintha az akció újabb szikrát jelentett volna: Kairó és Alexandria őslakos és külföldi munkásai sorra csatlakoztak a munkabeszüntetéshez (omnibuszvezetők, szerelők, karbantartók, vasutasok, dohány- és cukorgyári munkások, pincérek, bolti és banki alkalmazottak, pékek stb.). Sztrájkok törtek ki Szuezből és más vidéki városokban. A sztrájkhullám a szakszervezetek alakulásának újabb lendületet adott, s ezúttal nem csak a műveltebb, képzettebb fehérgalléros dolgozók voltak aktívak. A banki és szállodai dolgozóktól kezdve az újságírókon, szabókon, ácsokon, fényképészekon, fodrászokon át az autószerelőkig és a szobafestőkig számos szakma hozta létre a maga érdekvédelmi szervezetét. S mindezt egy olyan országban, ahol hivatalosan csak 1942-ben fogják legalizálni a szakszervezetek működését.⁵⁷ Radikális olasz anarchisták Kairóban még „munkatözsédét” is életre keltettek, mely afféle szakszervezeti központként, információs és tanácsadó ügynökségként működött. Akkor szűnt meg, amikor a vezetőjét a hatóságok szeptemberben deportálták.⁵⁸ Ismét szembeötlő az őslakos és külföldi származású munkavállalók összefogása, ami akkor is figyelemreméltó, ha tudjuk, hogy az idegenek hamarabb felvették a munkát, miután alkalmazóik engedményeket tettek az irányukban.

Becslés szerint 1919 végén 21 szakszervezet működött Kairóban, 17 Alexandriában, valamint továbbiak a Szuezi-csatorna menti városokban, a Nílus-deltában és másutt.⁵⁹ Vagyis megállapítható, hogy 1919 az egyiptomi munkásmozgalom tényleges születési éve lett, a későbbi szakszervezeti mozgalom számára viszonyítási ponttá vált.

⁵⁷ Elisabeth Longuenesse – Didier Monciaud: Syndicalismes égyptiens. Lutte nationale, corporatismes et contestations. In: Vincent Battesti – François Ireton (szerk.): *L'Égypte au présent. Inventaire d'une société avant révolution*. Actes Sud, Arles, 2011. 367–384.

⁵⁸ Anthony Gorman: „Diverse in race, religion and nationality... but united in aspirations of civil progress”: the anarchist movement in Egypt 1860–1940. In: Steven Hirsch – Lucien van der Walt (szerk.): *Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870–1940. The Praxis of National Liberation, Internationalism, and Social Revolution*. Brill, Leiden, 2010. 3–31.

⁵⁹ Beinín – Lockman: *Workers on the Nile...* i. m. 119.

Kitekintés

Ami az egyiptomi munkásmozgalom későbbi történetét illeti, hanyatlást figyelhetünk meg az 1919-es csúcsidőszakhoz képest. A forradalom idején kiharcolt vívmányokat nem sikerült tovább szélesíteni, sőt az elért sikerek is veszélybe kerültek. A szakszervezetek erőtlennek bizonyultak ahhoz, hogy újabb kezdeményezéseket tegyenek, inkább defenzívába szorultak. Még az olyan radikális és innovatív ötletekkel előálló aktivista csoport is, mint amilyen a kairói tömegközlekedési dolgozók voltak, sem volt képes az 1919-ben elért eredményeit megvédeni. Ez részben annak következménye volt, hogy 1919 után, a nacionalista küzdelem újabb szakaszában a munkásmozgalom szociális törekvéseit és a nemzeti mozgalom függetlenségi céljait már nem tudták olyan hatékonyan összeegyeztetni, mint a forradalom hónapjaiban. Nem kedveztek a gazdasági feltételek és körülmények, mint ahogy a Vafd ambivalens hozzáállása sem a munkássághoz.

A Vafd attitűdje azért tekinthető döntőnek, mert az 1920-as évek elején vafdistá jogászok, előkelők álltak a szakszervezetek élén, a párt pedig egyre agresszívabban törekedett arra, hogy a hegemoniáját a szervezett munkásosztályra is kiterjessze. Ez a hegemonia látványosan megerősödött 1924-ben, amikor a Vafd a függetlenség 1922-es részleges elnyerése (a protektorátus egyoldalú brit felmondása) után kormányt alakíthatott, hatalmát és tekintélyét pedig arra használta, hogy a szakszervezeteket a saját ellenőrzése alá kényszerítse. Erre jó oka volt, mivel a megelőző időszakban a kicsiny, ám virulens egyiptomi kommunista mozgalom, mely a szakszervezeti tér bizonyos szegmenseiben erős gyökerekkel rendelkezett, az osztályidentitásról és -harcról pedig egész más elveket vallott, kihívást jelentett a Vafd számára. A baloldali veszélyt azonban a nacionalisták erős kézzel elhárították, mikor az 1921 februárjában megalakult, erős baloldali befolyás alatt álló, eleinte 3000, 1922-ben viszont már 20 ezer tagú Általános Munkásszövetséget és a kommunista pártot betiltották, az ennek nyomán a városokban kibontakozó tiltakozó mozgalmat pedig kíméletlenül eltiporták.⁶⁰ Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a Vafd ne akarta volna megnyerni magának a munkásságot: 1924 tavaszán a kormány égisze alatt megalakították a Nílus-völgyi Munkások Szakszervezeteinek Föderációját, amelynek rövidesen már 150 ezer tagja és 120 tagszervezete volt.⁶¹ A nacionalizmus így a későbbi évtizedekben meghatározó szervezeti és ideológiai befolyást gyakorolt az egyiptomi munkásságra.

⁶⁰ Tareq Y. Ismael – Rifa'at El-Sa'id: *The Communist Movement in Egypt 1920–1988*. Syracuse University Press, Syracuse, 1990. 25–31.

⁶¹ J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története 1913–2003*. JATEPress, Szeged, 2004. 34.

J. Nagy László⁶²

A keleti népek kongresszusa: Baku, 1920. szeptember 1-7.

Az 1917. októberi bolsevik forradalom tényleg megrengette a világot. Félelmet váltott ki a tőkés világ politikusaiban, valóságos „vörös pszichózis” kerítette hatalmába őket. A szociális forradalom eszméje öröknek hitt hatalmak alapjait rendítette meg. A nemzeti (gyarmati) elnyomás alatt élők számára a szabad, a külső hatalmak béklyóitól megszabadított fejlődésnek a lehetőségét teremtette meg: „Amikor bejelentették Lenin vörös forradalmát, s a rothadt cárizmus végleges megdöntését, teljes erővel, hittel és reménnyel kiáltottam: ez egy új korszak születése az egész világ számára.”⁶³ – írta Tewfik El Madani (1898-1983) algériai nacionalista, aki a bolsevik forradalom kirobbanásakor éppen börtönbüntetését töltötte.

A muszlim nacionalisták különös figyelmet és érdeklődést tanúsítottak az oroszországi forradalmak iránt, hiszen a cári Oroszországban nagyszámú muszlim élt, s Szentpétervárnak jelentős érdekei és befolyása volt a déli határai mentén lévő államokban (pl. Perzsia, Afganisztán).

A Kommunista Internacionáléhoz csatlakozó pártok közül némelyekre –így pl. a franciára– különösen nehéz feladat hárult: együttműködés, szövetség kialakítása a gyarmatok születő nemzeti mozgalmával a közös ellenség, a kolonialista rendszer elleni harcban. Azon egyszerű oknál fogva is fontos, sőt perspektivikusan szemlélve döntő volt a nemzeti-gyarmati kérdés, mert a világ lakosságának többsége gyarmati elnyomás alatt élt.

Forrongott a Kelet, az ázsiai térség, Kínában, Perzsiában, Egyiptomban, Indiá-

⁶² J. Nagy László, professor emeritus, Szegedi Tudomány Egyetem, BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

⁶³ *Tewfik El Madani: Mémoires de combat.* Alger: OPU, 2009. 152.

ban, a cári birodalom muszlim tartományaiban és protektorátusaiban forradalmi átalakulások zajlottak. Ezek az események is jelentős mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a Komintern 2. kongresszusának (1920. július 19. – augusztus 7.) egyik központi témája a nemzeti-gyarmati kérdés lett. A vita eredményeként arra a megállapításra jutottak, hogy a szovjetek a prekapitalista társadalmakban is lehetnek a politikai szerveződés formái. Azoknak az országoknak a néptömegei, ahol ez megvalósul, „nem a kapitalista fejlődésen keresztül jutnak majd el a kommunizmushoz, hanem az élenjáró országok osztályöntudatos proletariátusának a vezetésével.”⁶⁴ Ám az optimizmust sugárzó forradalmi légkör ekkor sem akadályozta meg Lenint abban, hogy az óvatosság politikáját követve hangsúlyozza az elméleti munka fontosságát (amely nélkül nincs forradalmi gyakorlat), ne jegyezze meg: „ezt a tételt elméletileg meg kell indokolni”. Nyomban hozzátette, hogy a megvalósításához „milyen eszközökre van szükség, azt nem lehet előre látni. Ennek majd a gyakorlati tapasztalatok vezetnek rá bennünket.”⁶⁵ E nagy jelentőségű elméleti munkához remélt fontos hozzájárulást a keleti népek kongresszusától.

A keleti népek első kongresszusának összehívásáról a Komintern Végrehajtó Bizottsága (KIVB) döntött 1920. június végén. Előbb augusztus közepére gondolták összehívni, de végül is szeptember 1-jén kezdte meg a munkáját Bakuban, amelyet röviddel korábban foglaltak vissza a bolsevikok az angolok által is támogatott fehérhőrgárdistáktól. Buharát is ekkor foglalta el a Frunze vezette Vörös Hadsereg. A Kelet és Oroszország kereszteződésénél található, komoly forradalmi hagyományokkal rendelkező azeri főváros a nacionalisták és a baloldali forradalmárok ütközésének térségében található, és nem mellesleg a korabeli világ egyik legfontosabb kőolaj-kitermelője. A kongresszuson résztvevő ismert amerikai újságíró, a bolsevik forradalmat bemutató világhírű könyv szerzője, John Reed üdvözlő beszédében így fordult a küldöttekhez: „Tudjátok-e hogyan mondják amerikaiul Bakut? Hát úgy, hogy *oil*.” (kőolaj)⁶⁶

A KIVB felhívást intézett a Szovjet-Oroszországgal unióban lévő muszlimokhoz, a közeli (Irán, Afganisztán, Törökország stb.) és a távoli (Kína, Közel-Kelet stb.) országok elnyomott munkásaihoz és parasztjaihoz, hogy küldjék el képviselőiket Bakuba. A felhívás terjesztése a szovjet-országi szimpatizáns államokra, pártokra, személyiségekre hárult. A delegátusok eljutása Bakuba egyáltalán nem volt veszélytelen, az irániak hajóját a britek bombázták, és két küldöttet meg is

⁶⁴ Kiegészítő tézisek a nemzeti és gyarmati kérdésről, 1920. július 29. A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai (Szerk.: Csonka Rózsa – Harsányi Iván – Székely Gábor) Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1975. 44.

⁶⁵ Lenin: A nemzeti és gyarmati kérdéssel foglalkozó bizottság jelentése. 1920. július 26. Lenin válogatott művei. 3. k. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1977. 277.

⁶⁶ Le 1er Congrès des peuples de l'Orient, Bakou (1920). Fac-simile Paris: Éditions La Brèche, 2017. A kongresszuson felszólalóktól származó idézetek innen valók.

öltek. De a Moszkvából érkező Komintern-képviselőknek, Lev Kamenyevnek, Karl Radeknek és Kun Bélának is öt napig tartott az út, s a lerombolt, lakatlan területéken áthaladó vonat ki volt téve a fosztogató bandák esetleges támadásának.

A kongresszus jegyzőkönyve szerint a Bakuba érkezett 1891 küldött 37 nemzetet, etnikumot képviselt, de hogy milyen pártot vagy államot, az nem mindig derül ki. Legtöbbször törököknek (219), perzsának (195), örménynek (155), oroszoknak (104), grúzoknak (100) mondták magukat. Arab (3), kínai (8), indiai (14) kevés volt. Tizenegyen európaiak voltak. Köztük három magyar: Kun Béla, a Komintern küldötte, Rákosi Mátyás és Rudnyánszky Endre, a magyar párté. Kommunistának 1273 fő vallotta magát. A delegátusok között 55 nő is volt, ami, ha a korszakot, illetve az archaikus társadalom kulturális szintjét tekintjük, egyáltalán nem lebecsülendő szám. A fraternitás szelleme uralkodott a tanácskozáson, de az etnikai problémák azért csak előbukkantak a transzkaukázusiak között. A grúzok üldözése elől Karabahba menekült oszétok panaszkodtak a mandátumvizsgáló bizottság sovíniszta grúz elnökére, mert őket grúzként regisztrálta.

A városi színházban tartott tanácskozás inkább hasonlított egy mindenki számára nyitott népgyűlésre, semmint egy fegyelmezett, szigorú szabályok szerint megszervezett kongresszusra. Keleti szokás szerint a résztvevők (és kíséretük, családtagjaik) a politikai eseményt arra is felhasználták, hogy termékeiket (szőnyeg, cserépedények stb.) árusítsák. A látvány nagyon meglepte a valóságos keleti világgal először találkozó európaiakat, mint ahogy az is, hogy a hívők, amikor eljött az ideje, Mekka felé fordulva elvégezték imájukat. „A terem különösen pittoreszk volt, a Kelet valamennyi egybegyűjtött ruházata nagyon színgazdag és csodálatos képet mutatott.” – írta a kongresszuson résztvevő francia Alfred Rosmer.⁶⁷

Az ünnepélyes megnyitóra augusztus 31-én került sor, de az érdemi munka másnap, szeptember elsején kezdődött Zinovjev beszédével. A KIVB elnöke a kommunisták harcának célját hangsúlyozva kijelentette: „Véget akarunk vetni a tőke uralmának az egész világon. Meggyőződésünk, hogy végérvényesen csak akkor tudjuk eltörölni az embernek ember által történő kizsákmányolását, ha a forradalom lángját nemcsak Európában és Amerikában, de az egész világon fellobbantjuk, és ha az emberiség azon részei is követnek bennünket, amelyek benépesítik Ázsiát és Afrikát. Ennek a kongresszusnak az az alapvető feladata, hogy elmagyarázza Kelet munkásainak és parasztjainak, hogy érdekeik azonosak a nyugati szocialista forradaloméval, s vele közös harcra ösztönözzük őket.” Záróbeszédében javasolta, hogy a Kommunista Kiáltvány felhívását változtassák át a „Világ proletárjai és az egész világ elnyomott népei egyesüljete” jelszóra.

⁶⁷ Rosmer, *Alfred*: Moscou sous Lénin. Paris: Éditions Horay, 1953. 126-127.

Radek szeptember 2-án tartotta meg beszédét a nemzetközi helyzetről és a munkástömegek feladatairól a Kelet országában. Az imperialista rivalizálás vezetett az első világháborúhoz, amiből az angol imperializmus került ki győztesen, s szolgáságra döntötte a Közel-Keletet. A bolsevikok segíteni akarják „Kelet forradalmi népeit a tőke, a középkori intézmények, a feudalizmus és a tudatlanság béklyóitól való megszabadulásban, és egy olyan új életnek a megteremtésében, amely megfelel a dolgozó tömegek érdekeinek”

A Komintern álláspontjának előadása Kun Bélára hárult. Kifejtette, hogy a Keleten és Nyugaton kirobbanó, zajló forradalmak szervesen kapcsolódnak egymáshoz, nemcsak azért, mert mindkettő az imperializmus ellen harcol, hanem azért is, mert e két forradalomnak az egyesülése ebben a harcban a győzelem sine qua nonja. Arra is rámutatott, hogy a szovjet rendszer egyetemes érvényű, mindenhol alkalmazható. „Nyugaton ez a proletariátus diktatúrája, a Kelet országában, ahol nincs ipari munkásosztály, pedig a szegényparasztszomszéd diktatúrája. Ez lehetővé teszi a tőkés fejlődés elkerülését. Aki ennek az ellenkezőjét állítja, az Kelet elnyomott népeit továbbra is az emírek, pasák és az idegen telepesek uralma alatt akarja tartani.” Zinovjev mindezt még meg is erősítette a záróbeszédében, amikor kijelentette, hogy nincs szükség a szovjet szó lefordítására mindazon nyelvekre, amelyet a résztvevők beszélnek, mert „az egész világon, Nyugaton és Keleten megértik, hogy a Kelet szovjetista lesz.”

A kongresszus elnöksége – öltönyben, nyakkendővel Zinovjev

A kongresszust mindvégig inkább a lelkesedés, semmint az elmélyült elemzés jellemezte. Ugyanakkor kétségtelenül jó és hasznos fórum volt a Komintern eszméinek és politikájának a népszerűsítésére. A hozzászólók hivatkoztak a Korán bizonyos tételeire („A föld azé, aki megműveli”), amelyeket fel lehetne használni a politikai harcban. Nem lehetett megkerülni annak a hibás gyakorlatnak a felvetését, amely gyakran nyilvánult meg az orosz bolsevikok munkájában a birodalom muszlimok lakta területein. Zinovjev is említést tett erről, de valójában Narbutabekov turkesztáni és Riskulov szir-darjai küldött beszélt róla részletesen. Az előbbi a Lenin által oly kérlelhetetlenül ostromozott nagyorosz sovinizmus kártekonynak, ellenforradalminak minősített tevékenységéről beszélve felszólította a bolsevik párt vezetését: „szabadítsatok meg bennünket a gyarmatosítóitoktól, akik a kommunizmus álarca mögé bújva dolgoznak.” Riskulov azt ígyekezett bizonyítani, hogy a keleti forradalmi mozgalom kezdetben csak nemzeti kispolgári jellegű, nem tisztán kommunista, s majd csak később válik lényegét tekintve agrárjellegű szociális mozgalommá. Vagyis Keleten a forradalom vezetése ideiglenesen a radikális nemzeti burzsoáziára, a muszlim nemzeti kommunistákra hárul. Ez az álláspont megegyezik Szultán Galjevével, akit Sztálin eltiltott a bakui kongresszuson való részvételtől, mivel nézeteik a muszlim nemzeti kérdésben ekkor már jelentősen eltértek egymástól.

Kormaszov, ugyancsak turkesztáni küldött bírálta és elfogadhatatlannak tar-

totta Narbutabekov nézeteit. Észak-Kaukázust említette ellenpéldaként, ahol a herceg, a kánok és a gazdagok aktívan szembehelyezkednek a szociális forradalommal, a török és angol imperialistákkal szűrik össze a levet.

A keleten oly fontos nőkérdéssel kapcsolatos modern, forradalminak nevezhető álláspontot a török küldött, Naszije Hanım fejtette ki. Hangsúlyozta, hogy a keleti nők mozgalma a világban zajló forradalmi fellendülés szükségszerű következménye volt, és Kelet népeinek a felszabadítása csak akkor lesz teljes, ha a nők is szabadok lesznek, „megszabadulnak a férfi despotizmustól.” A bemutatott programja teljes jogi egyenlőséget követelt a férfiakkal az oktatásban, a munkahelyeken s a mindennapi életben (egyenlő felek a házasságban, a poligámia eltörlése stb.)

Nem kis gondot okozott a szervezőknek Enver pasa⁶⁸ megjelenése és kieroszakolt szereplése a kongresszuson.

Enver pasa (1881-1922) az Ifjú Török mozgalom és forradalom egyik meghatározó alakja, a német kapcsolatok kiépítője és feltétlen híve. Hadügyminiszterként nagy szerepe volt abban, hogy az Oszmán Birodalom a központi hatalmak oldalán lépett be a háborúba. Őt is felelősség terhelte az örmények százezreinek lemészárlásáért. Az antant közvéleményben emiatt is nagyon rossz volt a megítélése. A mudroszi fegyverszünet aláírása (1918. október 30.) után Berlinbe menekült, és ott 1919 nyarán találkozott Radekkel⁶⁹, aki mint lehetséges szövetségest ajánlotta a brit-francia imperializmus ellen harcoló Szovjet- Oroszországot, amelynek vezetőitől majd támogatást kér, s ezért cserébe ígéri a bolsevizmus terjesztését a muszlimok körében és a katonai harcot az antant hatalmak ellen Anatóliában, akár még Kemal ellenében is. A bolsevikok tárgyaltak ugyan vele, de nézeteit zavarosnak, őt magát megbízhatatlannak, kalandor természetűnek tartották. A bakui kongresszusra azért sem kapott meghívást, mert ekkor Szovjet-Oroszország megbeszéléseket folytatott Londonnal, illetve már kapcsolatban volt Kemallal a török-szovjet barátsági egyezmény megkötése céljából. A kemalista küldött konzultatív státusszal hivatalosan is jelen volt, és felszólalt a kongresszuson. Enver felszólalását azonban a kongresszus szervezőbizottsága (elsősorban Kamenyev) nem engedélyezte, csak ahhoz járult hozzá, hogy egy nyilatkozatott olvasson fel,

Enver a nyilatkozatában azt bizonygatta, hogy nem csupán a támogatás elnyerése miatt fordulnak a Komintern felé, hanem annak elvei miatt is. „Mi is az elnyomottakban, a paraszti osztályban találtuk meg mindig a forradalmi erőt.” Állást foglalt a népek önrendelkezési joga mellett azon népek számára is, akik nem akarnak együtt élni a törökökkel. (Envert foglalkoztatta a gondolat, hogy hogyan

⁶⁸ Paul Dumon: La fascination du bolchevisme: Enver pacha et le parti des soviets populaire 1919-1922. *Cahiers du Monde russe et soviétique*, 1975. avril-juin. 141-166.

⁶⁹ Életéről Évkönyv 1985.

lehetne újjászervezni a Birodalmat föderatív formában, míg Kemál Anatóliára, Törökországra szűkítette az önrendelkezési jogot.) A felépítendő társadalom „a közös munka gyümölcseinek méltányos elosztásán” alapulna. Ez a megközelítés távol állt a szocializmustól, s inkább a török nacionalisták programjához állt közel.

A kongresszus az elnöklő Zinovjev és Kun Béla javaslatára egy állásfoglalást szavazott meg Enver nyilatkozatáról. Megállapította, hogy nagyon óvatosan, körültekintően kell viszonyulni a mozgalom vezetőihez, hiszen az első világháborúban az egyik imperialista csoport érdekében vágóhídra vitték Törökország dolgozó tömegeit. „A Kongresszus azt javasolja, hogy tetteikkel bizonyítsák: készek szolgálni a népet, és feledtetik a régi hibákat”.

Enver azt tervezte, hogy csapatokat gyűjt és visszatér Törökországba, s „a népi szovjetek pártja” nevében Szultan Galjev nézeteihez közeli, de jóval zavarosabb iszlamizált szocializmus teremt, „a szovjetek Törökországát”. 1921 szeptemberéig reménykedhetett a visszatérésben, ekkor azonban a kemalisták döntő győzelmet arattak a Szakaria folyó melletti csatában a görögök felett. Enver ezután Buharába ment, majd átállt a szovjet hatalom ellen harcoló baszmacsokhoz, miközben most már egy pánturán birodalom megteremtéséről álmodozott. 1922. augusztus 4-én a Vörös Hadsereggel vívott ütközetben vesztette életét.

Az Enver-ügy több, a Kominternhez csatlakozni kívánó pártban problémát okozott. Így például Németország Független Szociáldemokrata Pártjában, amelynek 1920. októberi hallei kongresszusán Zinovjev is részt vett, és hosszasan kellett magyaráznia a Komintern Enver tevékenységével kapcsolatos politikáját.⁷⁰ Zinovjev erőteljesen hangsúlyozta, hogy Enver nem volt küldött a bakui kongresszuson, majd felolvasta a nyilatkozatát és a kongresszus arra adott állásfoglalását. „Envernek óriási befolyása van a muszlimokra, Bakuban sokan kezét csókoltak neki. Ez sajnálatos, s ezt nem titkolhatom. De a muszlim lakosságra másként kell tekinteni, mint a miénkre. Látnunk kell azokat a nehézségeket, amelyekkel a munkásmozgalom Keleten találkozik, hogy megtanuljuk azokat kiküszöbölni. Nem teszünk mi is engedményeket a vallási előítéleteknek Európában?” Majd tisztázta a „szent háborúval” kapcsolatos kijelentését, amelyről szintén torz, félelemkeltő híreket terjesztenek még egyes szocialisták is Európában. (A mai szakirodalom sem mellőzi teljesen „a vörös dzsihád” torz képének a kommunikálását.) Idézte a Bakuban mondottakat: „Kelet népei! Sokat beszéltek nektek a szent háborúról ugyanúgy, ahogyan 1914-ben a kapitalista háborúban sokat beszéltek róla az európai munkásoknak. Kelet népei, akkor ez egy gyalázatos háború volt. De ma mi arra biztatunk benneteket, hogy kezdjétek egy igazi szent háborút a burzsoázia és az egész emberiség elnyomói ellen!” Zinovjev érvelése

⁷⁰ Extrait du discours prononcé par Zinoviev au Congrès de Halle (le 14 octobre 1920.), *Bulletin communiste*, 1921. 25. sz. 317-320.

pozitív hatással volt a kongresszus delegátusaira, a többség a Kominternhez való csatlakozásra szavazott.

A Francia Szocialista Párt 18., szakításhoz és a Francia Kommunista Párt megalakulásához vezető kongresszusán⁷¹ is napirendre került az Enver-ügy. Jean Longuet⁷² tette szóvá a bolsevikok engedékenységet, opportunizmusát az örménygyilkos Enverrel, s személyén keresztül a Kelettel szemben, ugyanakkor – a csatlakozási feltételekre gondolva – szigorát, kérlelhetetlenségét a Nyugattal szemben. Charles-André Julien, csatlakozáspárti algériai küldött válaszában ismertette Enver nyilatkozatát és a Kongresszus állásfoglalását. Ő is hangsúlyozta, hogy Enver nem volt küldött a bakui kongresszuson.⁷³

Bakuban a kongresszus alatt tömeggyűléseket, politikai demonstrációkat tartottak. (Marx-szobrot avattak, megrendezték a polgárháborúban meggyilkolt politikai biztosok temetését.) A kongresszust ünnepélyes városi felvonulás zárta.

A kongresszus hatása kétségtelenül lemérhető abban is, hogy több keleti kommunista párt is ekkor alakult meg: a török 1920 szeptemberében Bakuban, ugyanabban az évben az iráni is. A kongresszus másik fontos következménye a Keleti Munkások Kommunista Egyetemének a létrehozása 1921 szeptemberében Az első oktatók között ott találjuk Royt, sőt még Szultán Galjevet is, a hallgatók, a nemzeti mozgalom jövőendő vezetői között pedig Ho Si Minht.

A kongresszust nagy jelentőségű eseményként értékelte a *Pravda*, a szocialista lapok, sőt a polgáriak is. A francia *Le Temps* például a „kelet ébredésének” nevezte a tanácskozást.

Marcel Cachin (1869-1958) francia kommunista, aki még a Francia Szocialista Párt baloldalahoz tartozó politikusként részt vett a Komintern 2. kongresszusán, *Az orosz forradalom és a népek felszabadulás* c. cikkében⁷⁴ jól ragadta meg a megnyíló keleti népek megnyíló kongresszusának a jelentőségét. Hangsúlyozta Moszkva kezdeményező szerepét az elnyomott népek ébredésében: „Most először a Kelet világában is megjelent az emberek agyában a felszabadulás gondolata. Megszületett a nemzeti és társadalmi felszabadulás reménye.” Marcel Cachin nagyon reálisan jegyezte meg azt is, hogy a kongresszus után nem fognak azonnal forradalmak kirobbanni, de a lényeg az, „hogy megmozdultak a néptömegek”.

⁷¹ A kongresszusról Évkönyv 1995.

⁷² Életéről Évkönyv 1975/76.

⁷³ *l'Humanité*, 1920. december 29., *Congrès de Tours* (18e Congrès national du Parti socialiste) Texte intégral. Paris, Éditions sociales 1980. 536.

⁷⁴ *l'Humanité*, 1920. szeptember 1.

Irodalom

Borsányi György: Kun Béla. Politikai életrajz. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1979.

A. Bennigsen et Ch. Quelquejay: Les mouvements nationaux chez les Musulmans de Russie. Le „sultangalievisme” au Tatarstan. Paris: Mouton La Haye, 1960.

Hélène Carrère d'Encausse: Réforme et révolution chez les musulmans de l'empire russe, Bukhara 1867-1924. Paris: Armand Colin, 1966.

Pierre, Frank: Histoire de l'Internationale communiste (1919-1943). Paris: Éditions La Brèche, 1979.

Matthieu Renault: L'Empire de la Révolution. Lénine et les musulmans de Russie. Paris: Éditions Syllepse, 2017.

Maxime Rodinson: Marxisme et monde musulman. Paris: Éditions du Seuil, 1972.

Ian Birchall: Un moment d'espoir: le congrès de Bakou en 1920. www.contretemps.eu (Le-töltés: 2019. december 10.)

Stephen White: Communism and the East: The Baku Congress, 1920. *Slavic Review*, Vol. 33, No 3. (1974) 492-514.

Pankovits József⁷⁵

A „fascio” terminusának kulturális és történeti jelentőségéről⁷⁶

A fascio a római-latin fascies kifejezés olaszosított változata. A fascies az ókori birodalom hatalmát szimbolizálta: a szalaggal átkötött szilfavesszők kötegében a bárd erőt, tekintélyt sugárzott. A fascist a fő hivatalnok magisztrátusokat felvonulásokon kísérő liktorok emelték magasra, hogy érzékelje a plebs, a diadalmenetek szemlélője Róma hatalmát. A fascies szimbolikájának alapján a fascio

⁷⁵ Pakonvits József, a történelemtudományok kandidátusa, az MTA köztestületének tagja.

⁷⁶ Mussolini mozgalma („fasci di combattimento”) születésének centenáriuma alkalmából rendezett magyar-olasz konferencián elhangzott előadás rövidített változata.

lett a fasiszta mozgalom névadója („fasci di combattimento”); a liktor szintén bekerült a korszak szótárába, a belőle képzett littorio fasisztát jelentett, a „fascio littorio” formula is érvényben volt. 1923-ban megalapították a littorio intézetét és a littorio bevésetett a rendszer pecsétjébe. 1934-től az egyetemek tudományos és művészeti vetélkedőit littoriánus (littoriali) rendezvényekként tartották meg és a GUF (Gruppi Universitari Fascisti) kereteiben bonyolították le a nagyobb városokban. A versenyeken pályázatokkal lehetett részt venni, melyeket tekintélyes zsűri bírált el. Ezeken a szellemi játékokon későbbi intellektuális kiválóságok, ismert politikusok indultak és írták be a nevüket a littoriali történetébe, köztük Mario Alicata és Pietro Ingrao, kommunista vezetők, de Aldo Moro is például, vagy híressé váló filmrendezők, mint Michelangelo Antonioni, Giuseppe De Santis, PierPaolo Pasolini, az író Vasco Pratolini, Vitaliano Brancati, a festő Renato Guttuso stb. Megrendezték a fiatal szakmunkások és sportolók littoriánus versenyeit. A győztesek tekintélyes pénzjutalmat és kategóriájukban (irodalomban, képzőművészetben, tudományos diszciplínákban, szakipari mesterségekben, sportágakban) a „liktor” címét kapták. 1945-ig Littoriának hívták a mai Latinát, az 1934-ben létesített közigazgatási provincia székhelyét a lecsapolt pontíniai mocsarak (Agro Pontino) központjában, a rendszer méltányolható eredményeinek kirakatában. Az 1919. márciusban formálisan megalapított „Fasci di combattimento” a fasizmus létrejöttének a pillanata, azonban nem Mussolini gyülekezetében (az alakuláskor Renzo De Felice a hitelt érdemlő rendőrségi adatok alapján 300 főben jelölte meg a számukat, mások szerint kevesebben voltak) alkalmazták először terminust. A résztvevők nagyobb része ízleli a fascio kifejezés új keretét, még nem fasiszták a szó formálódó jelentésében. Voltak köztük – igen sokan – anarchoszindikalisták, leszerelt elégedetlen katonák, futuristák – élükön Marinettivel –, köztársaságpártiak, mint akkoriban a későbbi szocialista Pietro Nenni (1920-ban már ki is lépett a szervezetből), és más különféle pártalálású szerzemények. Az első fascio az olasz politikatörténetben nem az övék. Az elnevezésre – tehát a terminus kompromittálódása előtti állapotokra hivatkozva – az 1871. november 27-én Bolognában egy kisvendéglőben összejött garibaldista munkások csapatánál bukkanhatunk rá – talán az első ízben, bár előzőleges példák is lehetségesek. A bolognai atyafiak „munkás fascio” néven szervezkedtek. Csatlakozott a szervezethez a mítikus Garibaldi és az ikonikus anarchista Andrea Costa. Később további fasciók, többnyire munkásokból álló csoportok ragaszkodtak a névhez, de más szakmai társulásoknál, sőt diákszervezeteknél ugyancsak megjelent a terminus.

Az egyik legjelentősebb a milánói munkás fascio, amely a munkáspárt 1892-es genovai alakulásakor – a klasszikus szocialista párt közvetlen elődjének zászlóbontásakor – a legnagyobb számban képviseltette magát. A milánóitól alig maradt

el létszámával a palermói munkásfascio Rosario Garibaldi Bosco vezényletével. A palermóiak felkeltették a kiváló szociológus és közgazdász, Werner Sombart figyelmét: szerinte a palermói szervezet 8000 tagot számlált.⁷⁷ A historiográfia különben szicíliai fasciókról („fasci siciliani”) beszél: a sziget különböző településein szintén szerveződtek fasciók – ösztönös proletár öntudattal.

A „nagy háború” okozta politikai válság azután divatot teremtett a terminusból – érthetően, ugyanis ennél latinosabb, olaszosabb és a háború idején a legfelszítottabb nacionalista érzelmek húrjait megpendítő szólamot nehezen lehetett volna föllelni. Jellemző momentum: 1917 októberében a caporettoi vereséget követően 158 képviselő és 92 szenátor megalakítja a „nemzeti védelem parlamenti fascióját.” Mi más lehetett volna a parlamenti csoportosulás neve abban a kormányválságtól és Caporetto miatt felelősnek kikiáltott fejek hullásától viharzó szituációban? A parlamenti képviselők a hadviselési csorba kiköszörülésére törekedtek, azaz a csoport a háborúnak rendelte alá magát, a háború vége felé viszont a képviselők a győzelem biztos tudatában az előnyös béke megkötésében spekuláltak, háborús fasciójuk a béke fasciójává vedlett.

A „fasci di combattimento” és a fasizmus evolúciója felől nézve fontos előzmény a parlamenti fascióhoz képest egy három évvel korábbi esemény. 1914. október 5-én jelent meg az „internacionalista akció forradalmi fascio” kiáltvány, amely felszólított a háborúba való belépésre, noha a dokumentum szerzői „forradalmi” és „szocialista”, munkásmozgalom-érdekű célokkal indokolták a háborús részvételt. Az aláírók 1914-ben valamennyien az ún. forradalmi szindikalista áramlat militánsai, 1919-ben majd legtöbbjük nem a terminus vonzereje miatt, elvi „internacionalista” és „forradalmi” meggyőződéseikből csatlakoznak a Mussolini irányította harci fasciókhoz. A dokumentumot aláíró szakszervezetiek 1914-ben Mussolini barátai, 1919-ben a harci fasciókhoz csatlakozók már Mussolini politikai követői és hívei az elköteleződés különböző fokán, de egyelőre még lelkiismeretesen őrzik eredeti „forradalmár szakszervezeti” alapállásukat. Időközben – 1914-1919 között – mind Mussolini, mind a szindikalisták bonyolult eszmei-politikai változásokon esnek át, megmerülnek a túlárado hazafias nacionalizmus zavaros hordalékot görgető vizében. Ki önkéntesként, ki bevonult sorkatonaként meggyőződésből ment a frontra, a haza védelmére fogott fegyvert. A korábbi szocialista indítékú munkás- és szakszervezeti mozgalmi elvek már csak részben jellemzik őket, a szocialista párttal ádázul szemben álltak. A szocialista pártot szakadatlanul bírálták.

A dokumentum szerkesztésekor a hivatalosan konzervatív liberális politikai felállásban kormányzott Itália még semleges, még kívár, még nem döntött az or-

⁷⁷ V.ö.: W.Sombart, *Il movimento operaio, in Italia giudicata*, Editori Laterza, Bari, 1969. 228.

szág háborús részvételéről. Elkeseredett viták dűlnak az „interventisták” és a semlegesek között. Csak zárójelben, noha nem minden hangsúly nélkül említendő, a semlegesek zöme szocialista, nagy társadalmi nyomásnak téve ki a pártot. A szocialista vezetés, a törzsgárda kitart a „sem csatlakozni, sem szabotálni” – a háborúra vonatkoztatott jelszó mögött. A pártra ezért gyűlékony és veszélyes ódium zúdul a társadalom legkülönbözőbb szektoraiból, ágyat vetve egyébként a magára nem sokat várató, missziójában alapvetően munkásmozgalom-ellenes, a szocialista értelemben vett forradalmat ellenző, és ezt a funkciót majd maradéktalanul betöltő fasizmusnak. A fasiszta mozgalom a forradalmi szindikalistáktól, az anarcho-szindikalistáktól és más, a munkásmozgalomtól elfarolt elemektől a politikai jobboldalig összegyűjti a politikai súllyal, befolyással rendelkező társadalmi csoportokat. Az adott kielezett, valóban forradalomhoz közelítő (azt ugyan el nem érő) helyzetben a vélemények és a magatartásminták nagy szórásban oszlanak meg a politikai irányzatok erővonalainak rajzolatában. Mussolini ekkor még bizonytalan, ingadozik, nem tudja igazán, mitévő legyen? Habozását befolyásolja pártjának irányvonala, az „abszolút semlegesség”, de kételyeinek motívumai már keblében fészkelődtek – nemzetközi okokból is: a nagy európai szociáldemokrata pártok parlamentjeikben megszavazták a háborús hadihiteleket, háborúellenes elvi síkú üres szöbeszédük és internacionalizmusuk szervezetileg, a II. Internacionálé konstrukciójában csődöt mondott, a „szocialista út” vesztített a hiteléből. Az olasz belpolitikában a republikánusok, a radikálisok, a szabadkőművesek és az említett „forradalmi szakszervezetisek” heterogén alakzatai az intervenció, mégpedig a központi hatalmak elleni intervenció álláspontjára helyezkednek. Ennek legfőbb, ha nem kizárólagos oka, hogy az olasz egyesítés során osztrák fennhatóság alatt maradt ún. irredent (megváltatlan) területek megszerzésére a háborús részvételük jutalmaként lehetőséget látnak.

A régóta virulens irredenta nacionalizmus teljes lángon ég; az említett politikai irányzatok képviselői mind osztrákellenesek, azaz az irredentizmusuk mellett sovíniszták, gyűlölik az osztrákokat, a délszlávokat nem különben, akik szintén „tiporják” az olaszokat és ügymond olasz területeket „bitorolnak.” NB. Ismeretes a franciaellenes sovínizmus is, ám a háború konstellációjában – az antant-csatlakozás konstellációjában – a franciaellenesség takaréklángon pislákol. Még egy megjegyzés: természetes fejleménynek tekinthető a nacionalizmus olaszországi térhódítása a háború előtt, alatt és utána, ugyanis a jelenség Európában általános. A fiatal olasz államnak rendezetlen problémái vannak „irredent” területeit vagy az ott élő olasz nemzetiségek jogainak védelmét tekintve. Isztriát, Dalmáciát is részben vagy egészében, a dél-osztrák Tirol (Alto Adige) vidékeit Itália magának vindikálja, az ottani olaszokat a nem-

zet testébe integrálná. Nélkülözhetetlen példa mondanivalónk szempontjából az irredenta, trentói osztrák állampolgár Cesare Battisti, aki olasz alpesi vadász mundérjában osztrák fogságba esik, mint hazaárulót kivégzik 1916-ban. Battisti szocialista volt, az osztrák szocialista párt tagja, de életútja, szocialista és nacionalista meggyőződése, osztrákellenessége, majd tragédiája a fasisztává váló olasz nacionalizmust ösztönözte; irredentizmusának, nacionalizmusának hatása, a személyében jelképezett példamutatása a fasizmus egyik komponense. Mussolini jól ismerte és barátjának, harcostársának tekintette. Kivégzésével harsány nacionalista, irredenta kampány gerjedt.

A háborús helyzet dinamikája, a háborúval járó ideológiai vihar szétfeszíti Mussolini szocialista nézetrendszerét; szakít a pártjával. Pálfordulása zavarkeltő, tördeli és újraprendezi a belpolitikai frontokat. Példája megrendítő hatást gyakorol a nacionalista irredentákra, a sovinsztákra, vagy azokra, akik a „proletár nemzet” hamis és megtévesztő tételéből (Itália jelentősebb gyarmatok híján szegény „proletár” ország), és más hazafias indítékokból elfogadják a háborús részvétel gondolatát. Köztük vannak a „forradalmár” szindikalisták, akik az általuk elképzelt forradalom megvalósulási lehetőségét látták a háború kitörésében, és minden indulatukat, tenni akarásukat készek voltak beleölni a háború vérzivatarába, kockázataiba, volt, aki az életét kockáztatta és halálával fizetett. Hozzáteszem, Mussolini – mint politikai vezetője ezeknek a főleg gyakorlati szervezési ügyekben jártas szakszervezeti aktivistáknak, „forradalmároknak”, az összes háborúpárti nacionalistának egyébként, akik persze nem mind szocialisták – lelkivilágában alig tapasztalható eltérés e szakszervezeti társaságétól, „forradalmi” tendenciájú nézeteiktől; a különbséget legjobban az minősíti, hogy kialakul benne a hatalom bármilyen áron való meghódításának ambíciója. Mussolini 1914-ben még szocialista, múltja, kapcsolatai ezer szállal fűzik a szocialista párthoz, személyében sok szocialista a jövő ígéretes vezetőjét vélte. Hic et nunc abból a szempontból érdekes mindez, hogy Mussolini és a forradalmár szakszervezetesek – nézeteikben és szókincsükben (fascio) - egymásra találjanak. A fascio kifejezése forgalomban van és Mussolini kitűnő érzékkel a fasiszta mozgalom zászlajára tűzi. Nem zavartatja magát, hogy a munkásmozgalomtól tulajdonítja el.

Érdekes közelebbről megvizsgálni a „forradalmi” szakszervezeti csoport 1914. októberi dokumentumát,⁷⁸ elemezni – fasizmushoz csatlakozó - aláíróinak személyiségét. Magukat a „forradalmi oldal különféle frakciói militánsainak” mondják (minden második szavukban hangsúlyozzák forradalmár mivoltukat) és „világos, őszinte” szavakat akarnak intézni kiáltványuk olvasóihoz a „háború tragikus órájában.” A háború felelősségét a nemzetközi burzsoáziára hárítják, de

⁷⁸ A dokumentumot közli Renzo De Felice, *Mussolini il rivoluzionario 1883-1920*, Giulio Einaudi editore, Torino, 1965. 679-681.

hibáztatják az európai országok munkásosztályait is, amiért nem tudták megelőzni a konfliktust. A nemzetközi munkásosztály impotensnek bizonyult – állítják kíméletlenül. Elnézőbbek a francia, angol és a belga „elvtársaik” iránt. Haragjukat, bírálatukat Németország és Ausztria burzsoáziájára ömlesztik, nem hunyva szemet munkásságuk fölött sem, amelyeknek bizony – a német és az osztrák-magyar (sic) szocialistáknak – fel kellett volna lázadniuk, amikor uralkodók a kicsiny szerb népnek ultimátumot adtak és háborút indították ellene. „Ha nem akarjuk elárulni a forradalom ügyét – folytatódik a kiáltvány -, ha nem akarunk lemondani a civilizáció és a szabadság nevében a népekhez szóló szocialista elveinkről, akkor nem lehetünk közömbös szemlélői a tragikus valóságnak.” Vagyis a háborúnak. Fölteszik a kérdést, Itáliában vajon a „hivatalos szocialista párt rigorózus semlegessége” lenne a helyes álláspont a különböző országok munkásosztályai szociális forradalma és létfontosságú érdekeinek megvédését illetően, összhangban a klérussal, a német fegyverek előnyére valóan-válóan? Avagy ezzel szemben nem helyesebb-e beavatkozni Franciaország, a „száz forradalom bölcsőjének”, Anglia – „minden politikai szabadság várának” –, és a nagylelkű, hősieks Belgium oldalán? Opciójuk a második alternatíváé, ugyanis az osztrák-német blokk diadala Európában a Szent Szövetség följújtásához vezetne, megerősítené a katasztrófát előidéző feudális reakciót és militarizmust, újabb háborúkat, gyászt és pusztulást produkálna, föltartóztatná a dolgozó köznépet gazdasági emancipációjának megvalósításában. „A nagy történelmi ellentéteket nem lehet megoldani ideológiai tagadással, gyakorlatilag kell túljutni rajtuk: a háborút nem lehet legyűrni formulák kérődzésével, okait kell kiküszöbölni... A szélsőséges semlegesek ma a háború igaz barátai” – vágják a szocialisták fejéhez vádjukat. Az internacionalista szindikalisták Franciaország, Oroszország, Belgium és Anglia forradalmáraival szövetségben a teuton militarizmus és tekintélyuralom ellen küzdenének, újjá akarják építeni az Internacionálét, harcolnak az olyan háború ellen, amely nem az elnyomottak, nem a kizsákmányoltak háborúja az elnyomók és kizsákmányolók ellen. „Mi forradalmárok azt akarjuk, hogy sikerüljön viszszevinni a nagy intellektusok, a nagy szívek hagyományát, akik meghallották az emberi jövő hangját és előre látták a népek végétét. Nem együttműködni a jobbak győzelmének előmozdítása érdekében annyit tesz, hogy segítséget nyújtunk a rosszabbiknak.”

A dokumentum aláírói közül kiemeljük Michele Bianchi, Filippo Corridoni, Amilcare De Ambris (testvére Alceste szignója nem szerepel, de vele is foglalkozunk), és Cesare Rossi nevét. Mindegyikük személyisége jelzésértékű: munkásmozgalmi aktivitásuk alapján pályafutásuk más irányt is vehetett volna, és noha róluk kevesebbet írtak a társadalomtudósok, mint Mussoliniról, de rájuk is vonatkoztathatjuk Croce megállapítását Mussoliniról. Renzo De Felice idézi

Croce 1955-ben publikált sorait: „csak balesetek és kalandok tették Mussolinit a kommunizmus ellenségévé, szívesen megtért volna, ha teheti, és ha van ideje ehhez.”⁷⁹

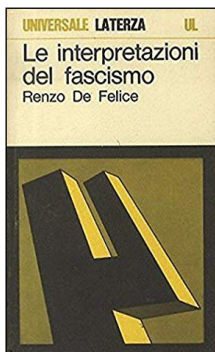
Az internacionalista szakszervezetis forradalmárok és Mussolini sorsában, politikai útvonaluk ellentmondásaiban az a legkülönösebb, hogy eredeti, többnyire ösztönös „forradalmi” – nevezzük nevén proletárforradalmi – beállítottságuk kifícamodott, eredeti szándékuktól eltért. Ezt hangsúlyoznunk kell, dacára annak, hogy mindegyiküket nem látjuk Milánóban a fasizmus San Sepolcro téri vajúdasakor, vagy nem mindegyikük lesz következetes fasiszta a mozgalom hullámvasútján. A legtöbbjük követi Mussolinit, sőt Mussolini aluról jövő támogatói bázisának megteremtésében óriási a szerepük: a szakszervezeti mozgalomból, az anarchista körökből, a bizonytalan és csalódott munkásmozgalmi elemekből az internacionalista forradalmárok hangadói vitték a fasizmushoz az elsőszülött támogatók generációját, a konszenzuális tömeg nem lebecsülhető részét. Mussolini ismerte befolyásoló képességeiket, velük együtt vett részt a korábbi megmozdulásokban, a segítségükkel is kapaszkodott a szocialista mozgalom politikai ranglétráján, általuk is szélesítette az ismeretségét, természetes, hogy új döntéseinek keresztútján számított rájuk – közel állt hozzájuk. Kicsit maga is, a maga módján anarchoszindikalista és szocialista, nem adta föl teljesen egykori énjét, valamilyen módon revánsot akart venni a pártján, amiért kizárták: magyarázza róla az őt jól ismerő Angelo Tasca, kijelentve ugyanakkor, hogy Mussolini nem szocialista, hanem individuálisan mussolinista.⁸⁰ Jól tudta azonban, szüksége van ezekre az emberekre, mert a hadsereg nélküli tábornok csatát sem nyerhet, nem hogy háborút, és ő politikai háborúra készült, Gramscival mondvá politikai „mozgó háborúra,” a politikai hatalom sáncainak rohamszerű bevételére.

Egyenként nézve a szakszervezeti „forradalmárokat” sajátságos, a fasizmus keletkezését nem másodlagos módon illusztráló panoptikum áll össze.

Michele Bianchi hosszú ideig Mussolini egyik legközelebbi harcostársa, 1921-ben a fasiszta párt titkára. Addigi útja fordultatos. A római egyetem joghallgatója, tanulmányait abba hagyja és újságíró az „Avanti!”-nál, a szocialista pártban is aktivizálja magát. 1904-ben kongresszusi küldött és megszavazza a reformistákkal vitatkozó „forradalmi” előterjesztést. Ezután szakszervezeti harcokban tűnik fel. 1911-ben beválasztják a szakszervezeti csúcsvezetésbe, 25 ezer, 60 ezer részt vevővel irányít sztrájkokat. Antimilitarista meggyőződését Marinetti, a futurista költészet apostola bolygatja meg, aki kizárólag a háborút gondolja a világ higiéniája orvosságának és egy ferrarai gyűlésen 1912-ben elítéli a líbiai háborút, mert azzal Itália lemond Trentóról és Triesztről. A világháború kitérőesek a De

⁷⁹ Renzo De Felice id. mű XXII. (Introduzione.)

⁸⁰ Angelo Tasca, *Nascita e avvento del fascismo*, Editori Laterza, Bari, 1967., I. vol., 45-46.

Ambris fivérekkel, Filippo Corridonival és a többi forradalmár szindikalistával árul egy gyékényen, majd egyenes az útja Mussolini belső köréhez, fontos döntések meghozatalában vesz részt (Marcia su Roma). A Duce bizalmasainak köréből azonban kihullott, mert a rendszer stabilizálódásával előtérbe kerülő szélsőségesebb fasiszták nem nézték jó szemmel a kormány belügyi államtitkáráként, szerényebb állásokkal kellett beérnie. Csalódása hozzájárult korai, 1930-ban 47 éves korában bekövetkezett halálához.

Filippo Corridoni sokkal kevesebbet, mindössze 28 évet élt: 1915 őszén a Karsztokban, hegyi ütközetben életét vesztette. A „forradalmi szindikalisták” vezető személyisége, a szakszervezetiseknek ez az irányzata Mussolini eszmei-ideológiai evolúciójában – Renzo De Felice szerint – elkülöníthető „vörös fonalként” húzódik a leendő Duce gyakorlati politikai érzéke fejlődésében.⁸¹ Corridoni hatása Mussolinire kitörölhetetlen, barátságuk mély, a különböző „osztályharc” megmozdulásokban kölcsönösen támogatták egymást – a Duce iránta való tiszteletéből szülőfaluját Corridoninának nevezte el 1931-ben.

Alceste és Amilcare De Ambrist (utóbbi írta alá a „forradalmi” kiáltványt) testvéreként együtt tárgyalhatjuk. Az 1907-ben 33 éves Alceste Parmában elismert szakszervezeti vezető, tíz évvel fiatalabb öccsét a városba hívja, mindketten élharcosai a mozgalmi munkának, 1908-ban nagy helyi, az ipari és a mezőgazdasági proletárokat mozgósító sztrájkot szerveztek. Emiatt Alceste ellen elfogató parancsot adtak ki, kénytelen Svájcba szökni. Még ezelőtt katonai szolgálatát megtagadva előbb Marseilles-be, utána Brazíliába menekült, ahol szocialista szellemű újságokat alapított. Anarchista meggyőződésből a választásokat a politikai harc alkalmatlan eszközének tartja, de 1913-ban „tiltakozási kandidátúra” jegyében elfogadja a pármaiak ajánlatát és megszerzi a parlamenti mandátumot – ennek köszönhetően hazatérhetett. A háború kitörése a beavatkozáspártiak oldalán érte a két testvért. Alceste önként vonult be, de a hadseregben is ellenezte a nacionalista hangulatkeltéseket, nem nacionalista. Ebben a felfogásában „lemond” Dalmáciáról, hogy „megváltsa” Fiumét. Eszmei és gyakorlati támasza D’Annunzio Fiumét bevevő vállalkozásának, a szocialista forradalom felé teendő lépésnek tekinti az

⁸¹ Renzo De Felice, Mussolini il rivoluzionario, i.m. 40.

akciót. Szerkesztője a Fiumében kiadott szociális töltetű Quarnarói Chartának. A dokumentumot elküldik Mussolininek, ő azonban figyelmen kívül hagyja. De Ambris a Quarnarói Charta szociális és politikai szellemiségét igyekszik fenntartani, de látva elveitől egyre jobban eltérő fasiszta mozgalmi „fejlődést”, azt népelenesnek értékelve útja elválik Mussolinitól, antifasiszta perspektívában tájékozódik. Testvére átmenetileg hasonló álláspontra jut, mindketten Franciaországba emigrálnak. Alceste visszautasította a Duce megkereséseit és ajánlatait a korábbi politikai pozíciókra történő visszatérésére, antifasiszta maradt, emiatt megfosztották olasz állampolgárságától. Amilcare viszont 1924-ben elhagyta bátyját, egykori nézeteit és Franciaországot, szerepet vállalt a korporatív fasiszta szakszervezetekben, 1945 után az antifasiszta szakszervezetekben is.

Dramai ellentmondások közt hanyódott Cesare Rossi sorsa és Michele Bianchiéhoz fogható karrierje. A félárva fiú előbb Rómában nyomdász, egyetemi előadásokat hallgat, a fővárosi szocialisták soraiba áll. Antimilitarista cikkeket írogat. Michele Bianchihoz közeledve szakszervezeti vonalon folytatta tevékenységét. 1911-ben Alceste De Ambris Parmába hívta az általa szerkesztett „Internacionálé” munkatársának. Szilárdan antimilitarista és ellenzi a líbiai háborút, sajtóperekbe keverve magát. Szervezője egy baloldali antimilitarista fasciónak. De Ambris említett letartóztatása alatt Rossi vezette a parmai szakszervezetet, majd Piacenzában működött. 1914 augusztusában már interventista pozíciót foglalt el, pár hónap múltán aláírta a szakszervezeti fascio dokumentumát, erre az időszakra tehető kapcsolata egy római szabadkőműves páhollyal, valamint Mussolinival, aki lapja, a „Popolo d'Italia” haditudósítójaként a frontra küldi és szakszervezeti szakértőként is foglalkoztatja. Mint a háborús részvételben elköteleződő interventista politikailag jobbra tolódik, a Savoiai-ház előtt hajbókoló megnyilatkozásokat tett. Mussolini bizalmasa és tanácsadója. Tevékeny részt vállal a szociális gondolatokkal és populistá tartalmakkal megtöltött fasiszta mozgalom ideologizálásában, központi figura a politikai fölemelkedésében. A fasiszta Nagy Tanács alapító tagja, a miniszterelnökség sajtóirodájának vezetője – pályájának csúcsa után jött a hanyatlás. Nem meghatározható szerepet játszott a Matteotti-ügyben. A reformista szocialista képviselő meggyilkolása után álláspontja és pozíciója elbizonytalanodott, a szélsőséges „második generációs” fasiszták kedvéért Mussolini feláldozta a hatalom oltárán. Funkciójából történt eltávolítása után a liberális Giovanni Amendola lapjában („Il Mondo”) Matteotti haláláról véde-

kező memorandumot publikált. Letartóztatták. Szabadlára kerülve emigrált, de 1928-ban elfogták és deportálták. 1945 után fasiszta múltja miatt börtönbe zárták. 1967-ben halt meg.

Elkerülhetetlen ismétlésekkel járóan tallózhatnák tovább a fasizmushoz csapódó szocialisták, nacionalisták, szakszervezeti forradalmárok életrajzaiban. A lényeg az, hogy a harci fasciókból kinövő fasiszta mozgalom sikert aratott, ám elhibázott döntések sorozata után – amelyeket részben heterogén összetétele, részben a belső feszültségei, a fölötte tornyosuló hullámok miatt nem korrigálhatott - elbukott.

Garadnai Zoltán⁸²

Fordulat és állandóság a francia politikában - François Mitterrand elnökségének korai időszaka (1981–1986)

*In memoriam István Simon*⁸³

Bevezető

A nyolcvanas évek elején a nemzetközi kapcsolatok lényeges változáson mentek keresztül, a szovjet-amerikai hidegháborús feszültség (az afganisztáni és a lengyel válság miatt) felerősödött. Az afganisztáni intervenció ráirányította a figyel-

⁸² Garadnai Zoltán, az MTA köztestületének és Történettudományi Bizottságának a tagja, Magyar Nemzeti Levéltár.

⁸³ Dr. Simon István (1960-2019) levéltáros kollégám emlékére, akinek a segítségére és tanácsaira a mindig számíthattam.

met arra, hogy a szovjetizálás a harmadik világ gazdasági-politikai problémáit nem oldotta meg. Mindezek az enyhülési időszak végéhez, a „kis hidegháború” kialakulásához vezettek, aminek csúcspontja az 1983-as esztendő volt, amikor is az amerikai elnök a Szovjetuniót a gonosz birodalmának nevezte (1983. március 8.). Egyben ez volt az az év, amikor a francia politikában is – a kezdeti reformlendület elmúltával – változások kezdődtek.

Tanulmányom Mitterrand elnökségének korai időszakával foglalkozik, amikor a francia elnök a bel- és külpolitikában egyaránt teljhatalommal rendelkezett. Ezen időszak alatt Mitterrand külpolitikáját az óvatosság és az euroatlanti elkötelezettség jellemezte, miközben a belpolitikában határozott reformokat hajtott végre, mert az volt a meggyőződése, hogy érdemi reformokat elnökségének kezdetén, a kedvező belpolitikai helyzetet kihasználva tud csak végrehajtani.

Dolgozatomban ismertetem a francia elnök belpolitikai reformtörekvéseit, társadalmi, politikai reformjait és külpolitikájának főbb jellegzetességeit, egészen a cohabitation időszakáig.

Hatalomra jutás, reformok és a belpolitikai útkeresés útvesztői

A Nemzeti Front 1936-os hatalomra jutása óta 1981-ben ismét a baloldal irányíthatta Franciaországot. A sors iróniája, hogy ez azzal a politikussal sikerült, aki akkor Léon Blum elkötelezett jobboldali politikai ellenfele volt, és akiről munkái alapján azt is feltételezték, hogy a De Gaulle tábornok által kialakított rendszerhez alapjaiban fog hozzányúlni. Az 1981-es év tehát mozgalmas és várakozásokkal teli esztendőt jelentett a francia politikában, amelyet sokan a változások kezdetének tekintettek.⁸⁴ 1981 és 1986 között azonban Franciaországban anélkül történtek jelentős politikai változások, hogy a De Gaulle által kialakított, az elnök személyét a politikai élet középpontjába helyező rendszeren érdemben változtattak volna.⁸⁵ Mitterrand megválasztásával ugyan a gaulleizmus egyik leghatározottabb ellenfele került hatalomra, de győzelme elsősorban nem a baloldal meggyőző fölényének volt köszönhető, hiszen a baloldali jelöltek összesen 47%-ot értek el (Mitterrand ebből 26%-ot) a jobboldal 48%-ával szemben.⁸⁶ A jobboldali jelöltek azonban nem akartak a tekintélyt veszített elnök mögé egységesen felsorakozni, miközben Giscard még így is a választások esélyesének számított, bár a viselkedésében egyre inkább megjelenő „királyi gőg” (és a korrupciós

⁸⁴ FAVIER, Pierre-MARTIN-ROLAND, Michel: La décennie Mitterrand. tome 1. Les Ruptures (1981-1984). Paris, Le Seuil, 1990. 15–19.

⁸⁵ GAILLARD, Jean-Michel: Az elmúlt negyedszázad. In: Franciaország története II. Az új idők 1852-től napjainkig. (Szerk.: Georges Duby) Osiris kiadó, Budapest, 2007. 547.

⁸⁶ FAVIER-MARTIN-ROLAND, 1990. 41–43.

botrányok gyanúja) sokat rontott népszerűségén. A közvélemény ugyanakkor Giscardot tette felelőssé a gazdasági nehézségekért, a munkanélküliségért és a növekvő inflációért, miközben az 1979-ben kirobbant második olajválság és a kelet-nyugati feszültség erősödése sem kedvezett a regnáló elnöknek, az afganisztáni szovjet bevonulás utáni külpolitikai törekvései pedig inkább megosztották a franciákat. Giscard számára a legnagyobb gondot a jobboldal megosztottsága és a neogaulleista Chirac-kal meglévő ellentéte jelentette,⁸⁷ aminek következtében a második fordulóban a jobboldali szavazók vagy nem szavaztak rá, vagy inkább Mitterrandra adták voksukat, így az elnök kénytelen volt átadni a hatalmat a baloldal 1965 óta meglévő jelöltjének.⁸⁸

A csaknem húsz év politikai küzdelem után hatalomra jutott, a de Gaulle-i rendszer ádáz ellenfelének számító Mitterrand kapcsán sokan azt feltételezték, hogy alapjaiban fogja lerombolni az intézményeket, de ennek éppenséggel az ellenkezője történt.⁸⁹ Mitterrand minden eszközzel arra törekedett, hogy megerősítse az elnöki hatalmat, személyét a döntéshozatalban megkerülhetetlenné tegye, és kormányába hozzá teljesen lojális minisztereket válasszon. A hatalomátvétel 1981. május 21-én zökkenőmentesen végbement, Giscard négy szemközt tájékoztatta utódját a legfontosabb ügyekről. Mitterrand 1987-ben magánlátogatáson felkereste elődjét, mert úgy érezte, hogy csak olyan ember érti meg őt, aki hasonló tisztséget töltött be,⁹⁰ ezt követően pedig a két korábbi ellenfél kapcsolata barátivá változott.

Mitterrand a megválasztása után nem volt hajlandó együttműködni a jobboldali többségű nemzetgyűléssel, így élt is elnöki jogkörével (amelyet előzőleg többször élesen bírált) és feloszlatta a nemzetgyűlést. A lendületben lévő Francia Szocialista Párt az 1981. június 14-ei nemzetgyűlési választásokon földcsuszamlásszerű győzelmet aratott, ami kényelmes háttérrel, abszolút többséget teremtett az elnöknek a belpolitikai reformjai megvalósításához. Ez azt jelentette, hogy Mitterrand öt évig abszolút hatalommal rendelkezett, és De Gaulle után újra olyan mértékben erősödött meg az elnöki hatalom, hogy az sokakban a hatvanas évek hatalomgyakorlási stílusát idézte. A miniszterelnök szerepe háttérbe szorult, így Pierre Mauroy nem mert az elnökkel szemben fellépni, az elnöki akarat végrehajtója pedig Claude Cheysson külügyminiszter maradt 1981 és 1984 között. Utódja,

⁸⁷ Uo. 19.

⁸⁸ GAILLARD, 2007. 548.

⁸⁹ FAVIER-MARTIN-ROLAND, 1990. 45–59.

⁹⁰ ROUSSEL, Éric: François Mitterrand. De l'intime au politique. Robert Laffont, Paris, 2015. 620. Giscard visszaemlékezése szerint Mitterrand így nyilatkozott: „Valami fontosat szeretnék Önnek mondani: célom az, hogy szétromboljam a francia burzsoáziát” Majd 1995-ben ismét találkozott és Mitterrand így emlékezett: „Emlékszik arra, amit 1987-ben mondtam? (...) Jól van na, ismerje el, hogy nem tettem nagy dolgokat”.

Roland Dumas (1984 és 1986, illetve 1988 és 1993 között) és az elnök kapcsolata azonban már jobban hasonlított De Gaulle és Couve de Murville kapcsolatához. Mitterrand jól megszervezett szereplései (sajtótalálkozói, televíziós beszédei), belföldi és külföldi útjai, nemzetközi tárgyalásai az elnöki hatalmat ismét a de Gaulle-i időszakhoz hasonló magasságba emelték, és a francia elnök tekintélye a többi nemzetközi szereplővel egyenrangúvá nőtt.

Nagy változást jelentett viszont, hogy Mitterrand a programjában megfogalmazott ígéretének megfelelően nekilátott a központi állami, a helyi és a regionális intézmények közötti egyensúly átalakításának, azaz decentralizációs politikája megvalósításának, amibe De Gaulle 1969-ben már belebukott.⁹¹ Ez azt jelentette, hogy a városok/falvak és a megyék mellett a régiók is nagyobb önállóságot kaptak, kiterjedtebb jogosítványokkal, kompetenciákkal és az azokhoz szükséges pénzügyi forrásokkal. Ez lényegi előrelépést jelentett a korábban jellemző (monarchia és köztársaságbeli) közigazgatási szerkezethez képest, és 1982-től a francia belpolitikában is új időszak kezdetét jelentette, de Franciaország továbbra sem volt föderalista államnak tekinthető. A francia választópolgárok ugyanakkor a kantonális választásokon (1982. március 14. és 21.) a jobboldalnak szavaztak bizalmat, ami megismétlődött az önkormányzati választásokon (1983. március 6. és 13.) is, amikor a jobboldal a nagyvárosokban többséget szerzett, de jobboldali győzelem született az 1986. március 21-i regionális választásokon is. A jobboldal és a baloldal közötti küzdelem tehát a „nagypolitikáról” áthelyeződött a helyi, megyei és regionális szintekre, amelyek így fokozatosan a jobboldal bázisává váltak, és megalapozták az 1986-os parlamenti választásokon elért jobboldali győzelmet.⁹²

A másik fontos változást az elektronikus média szerepének megváltoztatása jelentette a hatalmi ágak egyensúlyának újragondolásában. Franciaországban a média szigorú állami ellenőrzés alatt állt, egészen Mitterrand 1982-es reformjáig, amely véget vetett az állami monopóliumnak, létrehozta a Legfelsőbb Hatóságot, amely kinevezte a média vezetőit (korábban ez a Minisztertanács hatáskörében volt), így az állami média függetlensége fokozatosan megerősödött. A kilencvenes években a média már komoly befolyással rendelkezett, szerepének növekedése pedig – a decentralizáció mellett – az elnöki hatalom súlyának csökkenését eredményezte. Mitterrand ugyanakkor teljes mértékben kihasználta a médiában rejlő lehetőségeket, és tevékenységének népszerűsítésére ügyes kommunikációs stratégiát dolgoztatott ki. A francia televízióban olyan kiemelkedő államférfiként mutatták be, aki a világ legfontosabb vezetőivel tárgyalt, és aki az európai in-

⁹¹ FAVIER-MARTIN-ROLAND, 1990. 169–186., GAILLARD, 2007. 548–549.

⁹² GAILLARD, 2007. 550.

tegráció egyik legelkötelezettebb híve.⁹³ Ez a jól megszervezett médiaszereplés lehetővé tette, hogy Mitterrand népszerűsége megmaradjon, a francia közvélemény jelentős része pedig a „Le Canard Enchaîné” című satirikus újság által ráakasztott, kedélyes Tonton (Tata) becenévvel ruházza fel.⁹⁴

A De Gaulle által kialakított elnöki rendszer tehát a nyolcvanas évek elején lényeges változáson ment keresztül. A Mitterrand által kezdeményezett reformok felgyorsították a változásokat, de a lényegét tekintve a társadalmi mozgások maguktól is elindultak: a nyolcvanas évek elejére a francia társadalom szerkezete már eltért a hatvanas évek idejéhez képest, így a társadalmi és intézményi fejlődési tendenciák együttesen vezettek oda, hogy a francia társadalmi-politikai berendezkedés a korábbi időszakhoz képest plurálissá vált. Ezzel párhuzamosan a civil társadalom is új erőként jelentkezett, és a nyolcvanas évek elején már egyre jobban hallatta hangját.⁹⁵

A lakosság többsége 1981-ben balra szavazott, de ez nem jelentette azt, hogy Mitterrand személyét, politikáját minden fenntartás nélkül elfogadta volna. Mitterrand elnöki ciklusának kezdetén az államfő abszolút politikai többséggel rendelkezett, a vele szembeni elvárások és a reformok ígérete egyfajta kegyelmi állapotot eredményeztek, ami azonban viszonylag hamar elmúlt, és Mitterrandnak szembe kellett néznie a francia társadalom vele szembeni ellenérzéseivel. Emellett az 1981-es vereségek után a jobboldal is rádöbbsent arra, hogy a parlamentarizmus megerősítésével a politikai befolyását növelheti, miközben az önkormányzati választásokon elért sikerek megerősítették a jobboldal társadalmi bázisát. Ezzel párhuzamosan a jobboldalon is megjelent egy új politikusi generáció, amelyik már nem kötődött közvetlenül De Gaulle személyéhez, és fokozatosan leváltotta a régi gaulleistákat.

A kezdeti reformok után 1983-ban a liberális egyensúlyi politika került a középpontba, ami fokozatosan felmorzsolta az elnöki hatalom tekintélyét. Az utcai tiltakozások felerősödtek, amikor az oktatás reformjára vonatkozó, ún. Savary-terv miatt 1984 nyarán milliós tömeg vonult az utcára. 1984 nyaratól kezdve már a kormánypártok és a jobboldali ellenzék is tisztában volt azzal, hogy a következő parlamenti választásokat az elnök pártja el fogja veszíteni és egy új helyzet, az ún. cohabitation fog kialakulni, amikor a szocialista párti elnök és a jobboldali miniszterelnök együtt lesz kénytelen kormányozni. Mitterrand tudatosan készült erre az időszakra, elnöki kompetenciájából fokozatosan adott át feladatokat a

⁹³ Uo. 550–551.

⁹⁴ Egyesek szerint a becenév a második világháború időszakába nyúlik vissza, amikor Mitterrand ezt a fedőnevet használta; mások szerint a testőrsége alkalmazta ezt az elnevezést, mivel nem akarták az „öreg” fedőnevet használni.

⁹⁵ GAILLARD, 2007. 551–552.

miniszterelnököknek, így az új megegyezés szerint a kormányfő (Laurent Fabius) foglalkozott a belpolitikai kérdésekkel, miközben az elnök számára megmaradt a külpolitika területe, amelyet *domaine réservé*-ként hagyományosan is irányított.⁹⁶

Mitterrand külpolitikájának jellegzetességei

Mitterrand elnökségének kezdetén a külpolitika tekintetében a folytonosság és a változás egyensúlyának megőrzése jelentette a fő kérdést.⁹⁷ A francia elnök a külpolitikában a folytonosságot hangoztatta, miközben a belpolitikában a társadalmi reformok végigvitelét kívánta elérni, ugyanakkor a külpolitikában minden elődjéhez képest óvatosabb, és elkötelezettebb atlantista álláspontot képviselt,⁹⁸ valamint az integráció elkötelezett hívéként politizált.⁹⁹ 1981 és 1985 között Franciaország számára a keleti kapcsolatok másodlagossá váltak, mivel Mitterrand a nyugati integrációs folyamatra helyezte a hangsúlyt. A kelet-nyugati megosztottságot adottságként kezelte, ezért a status quo megőrzésére törekedett, a jaltai rendszer érdemi megváltoztatásának lehetőségével nem számolt. A lengyel válság miatt ugyanakkor azt hangoztatta, hogy a jaltai megbeszélések értelmében Lengyelországban szabad választásokat kellett volna tartani, illetve emlékeztette a szovjet vezetőket arra is, hogy Franciaország soha sem ismerte el a Balti államok annektálását.

A mitterrandi külpolitikában a biztonság kérdései szintén fontos szerepet játszottak, így ebben is a folytonosságot hangoztatták, és a *force de frappe* szolgált a francia elrettentő politika alapjául.¹⁰⁰ Mitterrand ugyanakkor határozottan kiállt a NATO-tagok és a francia-német szövetség megerősítése mellett,¹⁰¹ amit a Bundestagban elmondott beszédében (1983. január 20.) Helmut Kohl előtt határozottan megerősített,¹⁰² s ezzel amerikai szövetségeseit is megnyugtatta. A francia külpolitika az afganisztáni válság kérdésében is „megkeményedett”, Párizs az

⁹⁶ Uo. 553.

⁹⁷ FAVIER-MARTIN-ROLAND, 1990. 85–87.

⁹⁸ Uo. 270–282. PÁL ISTVÁN: Új lakó az Élysée-palotában. A francia politikai rendőrség magyar szemmel a François Mitterrand elnökké választása utáni években. In: Betekintő 13. évf. 3. sz. 62–63.

⁹⁹ Uo. 304–305.

¹⁰⁰ GAZDAG Ferenc: A változás korlátai. Mitterrand külpolitikája 1981–1983 között. In: Külpolitika. 1983. 10. évf. 4. szám. 32., FAVIER-MARTIN-ROLAND, 1990. 93–116.

¹⁰¹ VÉDRINE, Hubert: Les mondes de François Mitterrand. À l'Élysée 1981–1995. Fayard, 1996. 93.

¹⁰² FAVIER-MARTIN-ROLAND, 1990. 316–325. Discours de M. François Mitterrand, Président de la République, devant le Bundestag, à l'occasion du 20ème anniversaire du Traité de l'Élysée, sur la coopération franco-allemande, la sécurité européenne et la CEE, Bonn, jeudi 20 janvier 1983. <http://discours.vie-publique.fr/notices/847900500.html> (Letöltve: 2018. február 21.)

afgán helyzetet a francia-szovjet politikai kapcsolatok fejlesztése legfontosabb akadályának tartotta. Mindeközben a lengyel hadiállapot elrendelésének következtében a másik hagyományos szövetséggel is elhidegült a viszony. Bár ezek a politikai-diplomáciai kapcsolatok nem szakadtak meg teljesen, 1985-ig lényegében takaréklángon működtek. Mitterrand elnök a korábbi francia külpolitikához képest határozottabban képviselte az antikommunista álláspontot, Helsinkiben nagyobb hangsúlyt helyezett az emberi jogok kérdésére, ami alapjaiban rendezte át Franciaország és a szocialista országok kapcsolatait,¹⁰³ és Párizsban a politikai és gazdasági reformokkal próbálkozó Magyarország került a figyelem középpontjába.

Mitterrand ugyanakkor érzékeltetni kívánta a nyugati kapcsolatok fontosságát, szolidaritását nyugati szövetségeseivel. Döntését a nemzetközi feszültség erősödése is alátámasztotta, ezért a francia külpolitika - óvatos távolságtartással - szorosabbra fűzte a kapcsolatokat Reagan elnökkel. Az új külpolitika alapvetően három területen bontakozott ki:

- A kelet-nyugati fegyverkezési versenyre adandó válasz, és az SS-20-as szovjet rakéták telepítése, vagyis a katonai-stratégiai kérdések.
- A politikai-stratégiai kérdések, vagyis az euroatlani szövetséghez való viszony, és annak fókuszában az Egyesült Államok és Európa kapcsolata.
- A politikai kérdések, vagyis az európai közvélemény támogatásának és egységnek megőrzése.¹⁰⁴

A nyolcvanas évek elejének nemzetközi változásai ugyanakkor nemcsak a politikai kommunikáció, hanem a gyakorlati diplomácia terén is változásokat eredményeztek, így a mitterrandi diplomácia Franciaország dilemmáival szembesült. Párizsban szüksége volt a nyugati szövetségi rendszerre, az Egyesült Államok által biztosított védőernyőre, de Mitterrand egyáltalán nem akarta, hogy az amerikai stratégiai-katonai vezető szerep megerősödjön,¹⁰⁵ emellett 1982 és 1983 között a szovjet gázvezeték kiépítése körüli ellentétek is megterhelték a francia-amerikai kapcsolatokat. Az Élysée-palota nem értett egyet az amerikai antikommunista keresztes hadjáratral, az amerikai hegemonia megerősödésével a nyugati szövetségi rendszerben, és azzal sem, hogy a szövetségi kapcsolatok helyett az amerikai vezető szerep hangsúlyozása kerüljön előtérbe.¹⁰⁶ Az európai

¹⁰³ VÉDRINE, 1996. 102., FAVIER-MARTIN-ROLAND, 1990. 241.

¹⁰⁴ BOZO, Frédéric: Mitterrand, la fin de la guerre froide et l'unification allemande. De Yalta à Maastricht, Odile Jacob, Paris, 2005. 31.

¹⁰⁵ FAVIER-MARTIN-ROLAND, 1990. 301–304.

¹⁰⁶ BOZO, 2005. 33., GAZDAG, 1983. 29.

kapcsolatok átrendeződésében lényegi változást eredményezett, hogy a hidegháborús feszültség felerősödése szinte automatikusan maga után vonta a németkérdés újbóli megjelenését.

A francia elnök meg volt győződve arról, hogy a német újraegyesítés ügye hosszabb távon újból a kelet-nyugati kapcsolatok központi kérdésévé fog válni, ami a nemzeti érzések felerősödését eredményezi, ezért Párizsnak arra kell törekednie, hogy a két ország kapcsolatában a francia politikai vezető szerep megmaradjon, így a francia-német együttműködés hosszú távon az európai politika meghatáro-

1984 Verdun – emlékezés

zó tényezője maradjon. Ebben a politikában a francia elnök Helmut Kohl személyében olyan markáns személyiségre, új partnerre talált, aki az elődeihez képest nagyobb hangsúlyt helyezett a német újraegyesülés ideájára, illetve a német keleti kapcsolatok fejlesztésére, ami azonban (és ez jól mutatja a helyzet összetettségét) Franciaország kelet-európai pozícióinak gyengülését eredményezte.

A nyolcvanas évek első felében a németkérdés tartalmát tekintve még másrt jelentett, mint az évtized végén, és hangsúlyosan az NSZK nyugat-európai integrációjának erősítését célozta. Mitterrand arra számított, hogy az NSZK nyugat-európai beintegrálásával biztosítani lehet a francia európai vezető szerep fenntartását, de a régi dilemmák és az eltérő érdekek ismét megjelentek, újra kérdéssé

vált az egyensúlykeresés a függetlenség erősítése és a szövetségi szolidaritás között. A francia elnök ezért arra törekedett, hogy felerősítse az európai integrációs folyamatot. Az Európai Tanács értekezletén (1984. június), illetve a Helmut Kohl-lal Verdunben tartott találkozó (1984. szeptember 22.) alkalmával is az európai integráció elkötelezett hívének mutatkozott, valamint támogatta Spanyolország és Portugália csatlakozási kérelmét az Európai Közösséghez.

Mitterrand az új hidegháború körülményei között igyekezett távolságot tartani mind az Egyesült Államoktól, amelyhez szoros szövetségi viszony fűzte, mind pedig a Szovjetuniótól, amellyel szemben kemény tárgyalópartnernek bizonyult.¹⁰⁷ Ebben nagy segítségére volt az, hogy a francia önálló atomerőnek köszönhetően nagyobb mozgástérrel rendelkezett. Mitterrand egyszersmind sokkal óvatosabb és pragmatikusabb volt a keleti kapcsolatok értékelésében: a szovjet titkosszolgálat tevékenysége miatt 1983-ban szovjet diplomatákat utasítottak ki Franciaországból, ami súlyosan megterhelte a két ország kapcsolatait.¹⁰⁸ Igyekezett ugyanakkor elkerülni Moszkva provokálását, hiszen azzal számolt, hogy a Szovjetunióban az elkövetkező évtizedben nem lesz érdemi változás, és a német egyesülést is mintegy 15 év távlatában tartotta elképzelhetőnek.¹⁰⁹ A francia államfő egyértelműen megfogalmazta Reagan elnök előtt washingtoni tárgyalásai során (1984. március 22-23.), hogy nem ért egyet az embargópolitikával, mivel az alapvető francia érdekeket sértett és hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunió befolyása a kelet-közép-európai régióban tovább erősödött, ezért a kelet-nyugati párbeszéd fontosságát hangsúlyozta.¹¹⁰

Mitterrand az 1981. december 31-ei újévi beszédében értékelte a nemzetközi helyzetet és a gaulleista külpolitika időszakát felidézve - a lengyel válság

1984. Sajtótájékoztató az Elysée-palotában – Kádár Jánossal ...

¹⁰⁷ FAVIER-MARTIN-ROLAND, 1990. 337–338.

¹⁰⁸ Uo. 325–327. PÁL ISTVÁN: A Katonai Felderítő Szolgálat működési feltételei a kis hidegháború idején, 1980–1984. In: *Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Szerkesztette: MANHERCZ Orsolya. Budapest, Eötvös Kaidó, 2014. 420.

¹⁰⁹ Bozo, 2005. 36. 26. lábjegyzet.

¹¹⁰ Uo. 28. lábjegyzet.

hatása alatt - kijelentette: „Minden, ami lehetővé teszi Jalta megszüntetését, jó dolog lesz”.¹¹¹ Ezzel a kijelentésével megerősítette, hogy a de Gaulle-i külpolitika örökösének tekinti magát, de azt már a helsinki szerződés szellemében, az enyhülési politika hagyományai alapján kívánja folytatni. Mitterrand tehát a de Gaulle-i realista külpolitikát adaptálta az institucionalista politika elvárásaihoz, és a helsinki folyamat folytatása került a keleti politika középpontjába, miközben a gaulleista külpolitikához hasonlóan, a blokkok szembenállása helyett a kelet-nyugati kapcsolatok fejlesztésének fontosságát hangsúlyozta, különös tekintettel az emberi jogok kérdéskörére. Mindez jól mutatja a realitások felismerését, tekintve, hogy Mitterrand választási kampányának egyik legfontosabb eleme a változás fontosságának hangoztatása volt,¹¹² de az elveknek az új helyzethez való adaptálását is.

Franciaországnak meg kellett őriznie a nyugat-európai politikában játszott vezető szerepét, meg kellett erősítenie pozícióit. A francia politika két iránya így illeszkedett egymáshoz, és együttesen adta a mitterrandi külpolitika rendszerét, ami a francia elnök elképzelései szerint a hidegháborús zsákutcából kivezető utat is jelentette.¹¹³ Mitterrand helyzetértékelése sze-

...majd 1990-ben Budapesten Antall Józseffel

rint az európai egyensúly alapvetően a Szovjetunió túlfegyverkezése miatt borult fel, és ő maga ugyan ellenzett mindenféle blokádot a Szovjetunióval szemben, mégis fenntartotta azon álláspontját, hogy az európai katonai egyensúly a Szovjetunió miatt bomlott meg.¹¹⁴ Mitterrand az elnöki pozícióból következő lehetőségeket teljes mértékben ki akarta használni, és ebben egyértelműen a de Gaulle-i hagyományok követőjének számított. Ebben az időszakban formálódott ki róla az az imázs, amely őt az első franciává, és a Franciaország választott „királya” szerepkörbe tette.

Mitterrand hatalomra jutása új helyzetet teremtett Franciaország és Kelet-Európa kapcsolataiban,¹¹⁵ a francia elnök továbbra is kiállt az enyhülés, a kelet-nyu-

¹¹¹ Allocution de M. François Mitterrand, Président de la République, à l'occasion de la présentation de ses vœux, Paris, Palais de l'Elysée, jeudi 31 décembre 1981. <http://discours.vie-publique.fr/notices/817160800.html> (Letöltve: 2018. február 28.)

¹¹² GAZDAG, 1983. 21.

¹¹³ BOZO, 2005. 37.

¹¹⁴ GAZDAG, 1983. 30.

¹¹⁵ FAVIER-MARTIN-ROLAND, 1990. 283–301.

gati kapcsolatok további fejlesztése mellett, de a nyolcvanas évek első felében a viszonyt ellentmondásosság jellemezte. A nyolcvanas évek elején a francia diplomácia céljai alapjaiban nem változtak. A kelet-európai régiót a de Gaulle-i külpolitikai elvek alapján az európai örökség és az egységes Európa részeként kezelték, és Helsinki szellemében hosszú távon a jaltai megosztottság túlhaladásával, az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő Európával számoltak.

A francia befolyás megőrzését alapvető fontosságúnak tartották, a párbeszéd és a kölcsönös együttműködés fenntartására törekedtek a kétoldalú kapcsolatépítés területein.¹¹⁶ Párizsban ugyanakkor tisztában voltak a kelet-európai országok nehézségeivel, a gazdasági és pénzügyi válsággal, a francia gazdasági pozíciók gyengeségével, és a kapcsolatok újrendezésével számoltak. A hatvanas-hetvenes években kialakult alapokra építkezve, a mitterrandi realista-pragmatista elvek alapján és Helsinki szellemében kibontakozó régi-új külpolitika a nyolcvanas évek elején alapelveként fogalmazta meg a kelet-közép-európai államokkal kialakítandó kapcsolatokra vonatkozóan azt a tételt, hogy az egyes országok között különbséget („différenciation”) kell tenni. A nyolcvanas évek elején a két hagyományos francia partner (Lengyelország és Románia) szerepe háttérbe szorult, miközben Mitterrand tudatosan elválasztotta egymástól a Szovjetunió és a közép-európai szocialista országok megítélését,¹¹⁷ amit az 1982. szeptember 30-ai beszédében ki is hangsúlyozott. Ez a szemléletváltás új lehetőséget jelentett a nyugati nyitási politikán dolgozó országok, elsődlegesen Magyarország számára,¹¹⁸ így nem véletlen, hogy a francia elnök első kelet-európai útja 1982-ben Budapestre vezetett.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy Franciaországban a nyolcvanas évek elején lényegesen megváltozott a hatalomgyakorlás technikája. Az elnöki hatalom tekintélye ugyan a de Gaulle-i időket idézte, de az intézményi reformok és a francia társadalom változásai már nem tették lehetővé azt, hogy Mitterrand a De Gaulle-Pompidou korszakra jellemző autoriter hatalomgyakorláshoz térjen vissza. A francia társadalom már sokkal öntudatosabban viselkedett, arra törekedett,

¹¹⁶ MEAE AD [Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères Archives Diplomatiques] Europe Communisme (1981-1985) Carton 5855. N°94/Eu. Note. Relations de la France avec les pays de l'Est.

¹¹⁷ MNL OL [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára] XIX-J-1-j- 1981 Franciaország-103-003676/1/1981. 55. dob. A francia külügyminisztérium tájékoztatója a szocialista kormányokkal való kapcsolatokról.

¹¹⁸ MEAE AD [Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères Archives Diplomatiques] Europe Communisme (1981-1985) Carton 5855. N°504/Eu. Note. Réflexion liminaires sur les relations entre la France et „l'autre Europe”.

hogy a baloldal ne szerezzen túlhatalmat, de a régi jobboldali hatalomgyakorlás-hoz sem kívántak visszatérni, amit a francia politikai elitnek is figyelembe kellett vennie. 1986-ban egy újabb korszak kezdődött, hiszen a cohabitation arra kényszerítette a bal- és a jobboldal képviselőit, hogy a hatalomgyakorlás technikáit tovább finomítsák, a belső egyensúlyt megőrizzék. Franciaország belpolitikai élete a mitterrandi reformoknak köszönhetően lényegesen megváltozott, de ez nem feszítette szét a De Gaulle által kialakított intézményi-politikai keretet, és jól elválasztható volt a francia külpolitika törekvéseitől. Mitterrand örökségét ebben a kontextusban kell értelmeznünk és értékelnünk, de ehhez meg kell ismerni az adott időszak történetét, amire ez a dolgozat is vállalkozott.

Zolcsák Attila¹¹⁹

Dominika, 1961-1965

Rafael L. Trujillo uralma 1930 és 1961 között mélyreható változásokat eredményezett a Dominikai Köztársaságban. A halálát követő 4 év eseményeinek megértéséhez érdemes röviden felvázolni az ország 1961-es helyzetét.¹²⁰

Dominika gazdaságát és társadalmát a mezőgazdasági szektor túlsúlya határozta meg. Az 1960-ban 3 milliós ország lakosságának 70 %-a vidéken élt, közöttük az analfabetizmus aránya ugyanekkora volt. Az elmaradott viszonyokat jellemzi, hogy a vidéki bér munkások túlnyomó többsége nem kapott pénzbeli fizetést, a nyomorgó kisbirtokosok pedig feudálisra emlékeztető függésben álltak

¹¹⁹ Zolcsák Attila, doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új és Jelenkori Egyetemes Történelem program.

¹²⁰ A szerző tanulmányát Dominika 1965 utáni történetéről közzöltük az Évkönyv 2019-es számában.

a nagybirtoktól. A birtokviszonyok szélsőségesen egyenlőtlenek voltak: a vidéki lakosság 11%-a birtokolta a földek 76%-át; a nagybirtokon belül a Trujillo ellenőrzése alatt álló szektor mellett kiemelt volt az amerikai nagyvállalatok szerepe is. A vidéki lakosság kétharmada kisbirtokos volt, akik a kereskedőnek – az adott sajátos viszonyok között magának Trujillónak – voltak kiszolgáltatva. A termelőerők 60%-át az exportorientált mezőgazdaság biztosította; fő terméke a cukor volt. Infrastruktúra – pl. víz és áram – vidéken lényegében nem létezett. A Trujillo alatti részleges modernizáció megnövelte a vidékről városba áramlók számát, de a városokba áramló lakosság nagy részét a túlbujánzó kisipar és kis-kereskedelem szívta fel; utóbbiból 17889 vállalat létezett, ipariból 1297; érdekesség, hogy ebből 137 koporsókészítéssel (!) foglalkozott. Az ipar a rendszer végén 60 ezer, a kereskedelem 42 ezer, az építőipar 20 ezer, a szolgáltató szektor 69 ezer, a bányászat 265 főt foglalkoztatott, míg a mezőgazdaságban a fizetésből élők száma 470 ezer fő volt. A munkanélküliek száma elérte a 600 ezer főt.¹²¹

A gazdaság minden szektorában Trujillo monopóliumai uralkodtak; az ipari tőke 80%-a Trujillo ellenőrzése alatt állt. Noha ezek jelentős mértékben hozzájárultak Dominika modernizációjához, az ily módon megszülető dominikai burzsoázia számára utóbb lassacskán teheré váltak. Juan Bosch – Dominika majdani elnöke – találó szavaival a dominikai burzsoázia a Trujillo-családra korlátozódott. Azonban a monopóliumok árnyékában élő – részben azoknak köszönhetően erősödő – középosztály, valamint az azokat kezelő trujillista elit számára – melyet szintén ez a gazdasági rend hozott létre – a rendszer fokozatosan gáttá vált; a törés folyamatát a gazdasági válság csak felgyorsította.¹²²

Másrészt az USA is kezdett Trujillótól elfordulni, melyben a diktatúra gyilkosságai - Bétancourt venezuelai elnök elleni merénylet, a Galíndez-gyilkosság; a Mirabal nővérek esete, mely utóbbi az egyházzal is kiélezte a konfliktust - mellett komoly szerephez jutott az a felismerés, hogy nem képes megfékezni egy esetleges forradalmat; Batista példája Kubában legalábbis ezt látszott bizonyítani. A kubai, hondurasi, kolumbiai és venezuelai diktatúrák bukása is megingatta a dominikai diktátor helyzetét. Noha az ellenzék 1959. június 14-i partraszállási kísérletét Trujillo leverte, a kísérlet nagy hatást keltett és a rendszerellenes tiltakozó mozgalmak fellendüléséhez vezetett. 1960 októberében az USA és az OAS bevezette a gazdasági embargót, mely a dominikai burzsoázia számára további teherre változtatta Trujillót; az embargó elvileg a diktatúrákból való cukorimport (cukortermelés 80 %-a szintén a Trujillo családé volt) tilalmát jelentette és Kuba ellen irányult; Trujillót azonban szintén nehezen lehetett volna ilyen ala-

¹²¹ BAYO, Armando: República Dominicana. 16-30.old.

¹²² BOSCH, Juan: Trujillo: Causas de una Tiranía sin ejemplo. A Trujillo-jelenséggel Bosch kimerítően foglalkozott munkáiban.

pon „kihagyni”. Már Eisenhower elnök megadta a zöld utat Trujillo erőszakos eltávolításához és e célból ellenzékiek felfegyverzéséhez. Noha Kennedy 1961 tavaszán még vonakodott az akció végrehajtásától –a Disznó-öböl válság közepén járunk! – azonban miután Trujillo megtagadta, hogy önként visszavonuljon, az akció tovább gördülhetett; a kubai emigránsok inváziójának kudarcárádásul fel is értékelte Dominika jelentőségét. Az USA-ból érkező technológiai import elakadása ráadásul az ipart is válságba sodorta.¹²³

... még teljes díszben

Trujillo meggyilkolása – mivel a rendszer személyfüggő volt – hatalmi vákuumhoz vezetett. A CIA támogatásával végrehajtott 1961. május 30-ai gyilkosság mégsem vezetett a diktatúra azonnali bukásához. A társadalom lényegében ekkor még csöndben maradt, a hadsereg Trujillo fia, Ramfis mellé állt, aki felkutatta, és brutális kínzások után kivégeztette a merénylők többségét. Fontos, hogy a gyilkosok a diktatúra emberi közül kerültek ki; nem elsősorban a zsarnokgyilkosság, hanem személyes sérelmek, és az a felismerés motiválta őket, hogy Trujillo személye teherre vált a dominikai elitet alkotó kaszt számára; ezt a kasztot Trujillo nevelte fel, a virágzó iparból és gazdaságból azonban csak morzsákat juttatva neki. A Trujillo-klán emellett államhatalmi eszközökkel előszeretettel tette rá a kezét idegen tulajdonra, ami szintén állandó veszélyt jelentett számukra. A válság hatására nyílttá vált a törés. Mivel a rendszer Trujillo személyén alapult, ezért nehéz volt megjósolni mi fog történni; az USA hadihajói – repülőgép-anyahajóval kiegészítve – már június 3-án megközelítették a dominikai partokat.¹²⁴

1961 őszéig az addigi bábelnök, Joaquín Balaguer, illetve a hadsereg főpa-

¹²³ BOSCH, Juan: Crisis de la Democracia de America en La República Dominicana. 15-16. Trabajo Final de Análisis de las Prácticas Sociales Genocidas. 15-17.old.

¹²⁴ BOSCH, Juan: La República Dominicana: Causas de la Intervención Militar Norteamericana de 1965. 353-354. A dominikai rendszerváltásról Mario Vargas Losa: A kecske ünnepe című regénye nyújt kiváló képet.

rancsnoka, Ramfis kezében volt a hatalom; lényegében tehát tovább folytatódott a Trujillo-rendszer, csak Trujillo nélkül. A Balaguer-Ramfis kettősből Balaguer számára a diktátor fia – és az egész Trujillo-klán – ballasztá vált, melytől a rendszer, és annak katonai-bürokratikus elitjének átmentése érdekében meg kellett szabadulnia. Az ország első nagy ellenzéki tüntetése, mely a Trujillo-család távozását követelte, szeptember 12-én zajlott le. 1961 októberében Ramfis a Trujillo-család többi tagjával együtt – nem kis pénzösszeg ellenében – lemondott, majd novemberben elhagyta az országot. Az USA ezt támogatta, sőt – a Trujillo-család puccskísérletét megakadályozandó –, az ismételten felvonult hajóhada nyomást is gyakorolt ez ügyben Ramfisra, igaz, a hadsereg trujillista szárnyának leváltásához már nem járult hozzá. Ramfis távozását követően Balaguer amnesztiát hirdetett, elkobozta a Trujillo-család vagyonát, legalizálta a politikai pártokat, valamint más mérsékelt szociális reformok bevezetése mellett a fizetéseket is emelte. A Trujillo-rendszer szimbolikus maradványaitól is igyekezett megszabadulni: a főváros, Trujillováros például újra Santo Domingo lett. Hatalma azonban nem volt stabil: az ekkor legbefolyásosabb UCN (Unión Cívica Nacional), a PRSC (Partido Revolucionario Socialcristiana) mellett a J14 (az említett 1959. június 14-i partraszállás szervezője, melynek zömmel középosztálybeli fiatalokból álló tagsága Fidel Castróval rokonszenvezett, noha nem nevezhető kommunistának) is ellene, mint a rendszer közvetlen örököse ellen fordult, decemberben pedig sorozatos sztrájkok és tüntetések robbantak ki. Balaguer hatalma fenntartása érdekében egységkormányról kezdett tárgyalni, mely felé az UCN nyitottnak bizonyult. Az UCN által képviselt szektorok számára eleinte Ramfis és Balaguer, majd a csak Balaguer által képviselt „Trujillo nélküli Trujillizmus” megsemmisítése volt a cél; támadásuk inkább a rendszer meghódítása, mint gyökeres átalakítása felé irányult.¹²⁵

1961. december 17-ei tömegtüntetés már Balaguer távozását követelte, aki ezt követően kénytelen volt kiegyezni az UCN-nel. Az egyezmény szerint egy héttagú államtanács veszi át a hatalmat Balaguer vezetésével, ő maga pedig legfeljebb február 27-ig marad a posztján, illetve, ha az OAS feloldja a kereskedelmi szankciókat, akkor azonnal távozik. Így 1962. január 1-n Balaguer vezetésével az Államtanács vette át a hatalmat, ahol az UCN volt domináns; vagyis a Trujillo család eltűnt, és a katonai bürokrata elit mellett egy új szereplő jelent meg a hatalomban. Január 4-én az OAS feloldotta a szankciókat, Balaguer azonban bejelentett, hogy mégis február 27-ig fog posztján maradni. Az ez ellen irányuló január 16-i tömegtüntetés elfojtása után Balaguer rejtett támogatásával a trujillista frakció részéről katonai puccsra került sor. 16-án katonai junta vette át a hatalmat;

¹²⁵ BOSCH, Juan: *Crisis de la Democracia de America en La República Dominicana*. 17-34. FAXAS, Laura: *El Mito Roto. Sistema Político y Movimiento Popular en la República Dominicana*. 91-96.old.

azonban a tömegek megmozdulása, illetve az USA rosszallása gyorsan véget vetett a kísérletnek. A január 16 és 18 közötti Echavarría tábornok vezette trujillista puccskísérlet bukása lényegében Balaguer bukását is jelentette, mely által az UCN vált hegemon erővé.¹²⁶ Döntő fontosságú volt a légierőt és az ahhoz tartozó elitosztagokat irányító Wessin y Wessin tábornok UCN melletti állásfoglalása;

Balaguer 3. elnöksége (1986-1996) idején

az említett fegyveres erő korábban Ramfis parancsnoksága alatt állt, és a dominikai hadsereg legjobban kiképzett és felfegyverzett szárnyát jelentette. Vagyis a Trujillo-rendszer katonai-bürokratikus uralkodó elitje kiszorult a hatalomból, helyét a dominikai burzsoázia addig háttérbe szorított csoportja vette át; és ami fontos, hogy 1961 végétől már képes volt maga mellett felsorakoztatni a társadalom jelentős rétegeit, mindenekelőtt a városi középosztályt, mely ezzel lépett be cselekvő erőként az eseményekbe. A dominikai burzsoázia és a középosztály az állami monopóliumrendszert akarta szétverni; a népi tömegek 1961-ben még passzívak voltak. A burzsoázia a régi elit rovására szerezte meg a hatalmat és az állami vagyont; azonban Trujillo vagyonának jelentős hányada amerikai cégek kezére jutott. Az USA szintén egy, a Trujillo-rendszer bűneiben nem érintett vezető elit létrehozására törekedett; fő célja a „kommunista” veszély elhárítása volt, akár demokrácia, akár diktatúra útján.¹²⁷

A társadalom felső szintjein zajló harc tehát a trujillista kamarilla bukásával,

¹²⁶ FAXAS, Laura: El Mito Roto. Sistema Político y Movimiento Popular en la República Dominicana. 100-101.old.

¹²⁷ BOSCH, Juan: Crisis de la Democracia de America en La República Dominicana. 62-70. LOZANO, Wilfredo: Los Militares y la Política en República Dominicana: 124.old.

és az addig háttérbe szorított burzsoá csoportok győzelmével ért véget, melyek rátehették a kezüket az óriási monopóliumokból álló állami vagyponra. Azonban ezzel párhuzamosan, 1962 folyamán egy új konfliktus kezdett kibontakozni. Az addig csöndben lévő népi rétegek szintén megjelentek a színpadon. A tömegek mozgalma 1962 folyamán felerősödött; az addig is aktív városi középrétegek mellett a PRD (Partido Revolucionario Dominicano) híveként a népi tömegek is megjelentek. Míg 1961-ben 13 munkás szakszervezet létezett, ez a szám 1962-ben 145, 1963-ban pedig 641 lett, noha egy részük kétségkívül csak papíron létezett; másrészt elmondhatjuk, hogy a munkásosztály ennek ellenére sem vált önálló erővé. Fő célja az életszínvonalának javítására irányult, és döntően külső - középosztály illetve az elit különböző politikai csoportjainak, valamint az USA szakszervezeteinek - ellenőrzése alatt állt.¹²⁸ A szakszervezetek mellett megalakultak a diákok, parasztok, kereskedők, nők stb. érdekvédelmi csoportjai is. E társadalmi rétegeket a PRD és vezetője, Juan Bosch képviselte és rázta fel. A PRD az UCN-nel (és a J14-gyel) szemben cselekvése előterébe nem a trujillista hatalmi centrum politikai megsemmisítését, hanem szociális reformokat állított. Noha a PRD-t már Balaguer is invitálta koalíciós kormányba, a társadalom felső szintjein zajló trujillista és antitrujillista hatalmi harcból következetesen kimaradt. Ennek eredménye furcsa mód az lett, hogy az UCN, de még a balos J14 is trujillizmusal vádolta Juan Bosch-t és a PRD-t, másrészt az, hogy a vesztes trujillista frakció számára – mely a döntő jelentőséggel bíró hadseregben továbbra is befolyásos volt – a „kisebbik rosszá” vált az UCN-nel szemben.¹²⁹

1962. december 20-án az UCN jelöltjével szemben a PRD nyerte meg a választásokat; jelöltje, Juan Bosch megszerezte a szavazatok közel kétharmadát. Mint arról szó esett, a választásokat megnyerő PRD elsősorban szociális reformokra, és nem a trujillisták elleni hatalmi harcra koncentrált, mint az UCN. A merev trujillista hadsereg támogatása ezért nem volt véletlen; a volt trujillista Balaguer exelnök a színpalak mögött maga is támogatta Bosch-t. Ez lehetővé tette Bosch számára a hadsereg bizalmának átmeneti megszerzését; azonban ez csak ideiglenes lehetett, mivel a hadsereg vezetését történelmileg szoros szálak fűzték a PRD programja által létében fenyegetett dominikai oligarchiához.¹³⁰

¹²⁸ FAXAS, Laura: *El Mito Roto. Sistema Político y Movimiento Popular en la República Dominicana*. 97. old. Ugyanakkor, mivel Trujillo nem csak diktátor, hanem az ország legnagyobb kapitalistája is volt, mely által a függő kapitalizmus elleni harc eleve "eltérült" a diktatúra maradványai elleni harc felé.

¹²⁹ VILLALONA, Augusto Senci6n: *Historia Dominicana: Desde los Aborigenes hasta la Guerra de Abril*. 229. old. A kommunista mozgalom ugyanakkor rendkívvil gyenge és megosztott maradt.

¹³⁰ LOZANO, Wilfredo: *Los Militares y la Polítca en Repúblca Dominicana: 125-126. old. Az 1054944 leadott szavazatból a PRD 628044-t szerzett, b6ven megelőzve az UCN jelöltjét, Viriato Fiall6t. MORENO, Jos6 A.: Barrios in Arms. Revolution in Santo Domingo. 17-18. old.*

1963. február 27-én megkezdte működését Dominika első szabadon választott kormánya. Juan Bosch minden tehetsége mellett azonban csapnivaló adminisztrátornak bizonyult, és az eleinte mellette álló amerikai kormányzattal is gyorsan összerúgta a port.¹³¹

Az USA a Szövetség a Haladásért program keretében Dominikából mintaállamot kívánt teremteni Kubával szemben; a Békahadtest és más szervezetek segítségével a Bosch kormánynak 100 millió dollár támogatást utalt ki. A folyamat azonban nagyon lassan haladt, eredményességét a dominikai államszervezet gyengesége és intézményes korrupciója is gyengítette.¹³²

Április 29-én született meg az új alkotmány, melynek mintája a Batista-féle Kuba 1940-es alkotmánya volt; vagyis a „második Kubától”, a Castro-féle forradalom megismétlődésétől való félelem már csak ezért sem tűnt igazán reálisnak.¹³³ Az új alkotmány mind a régi elittel, mind az USA-val elmérgesítette a viszonyt. Az 1962-eshez képest nagy hangsúlyt fektetett a polgári- és szabadságjogok védelmére, ugyanakkor a földosztás, a földtulajdon maximalizálása, a külföldi földszerzés tilalma növelte az elit ellenszenvét, a korrupció- és nepotizmus-ellenes hadjáratról, valamint a munkások vállalatvezetésben való részvételéről nem is beszélve. Gyorsan elterjedt a propaganda, hogy Bosch tulajdonképpen a „kommunizmus” szálláscsinálója; az 1963-as alkotmányból a magántulajdon garantálása valóban kimaradt. A propaganda Bosch-t „önpuccs” szervezésével gyanúsította; vagyis azzal, hogy saját maga ellen készül egy látszatpuccsot végrehajtani, hatalomra segítve ez által a kommunistákat. A kommunista veszélyről harsogó média Bosch ellen fordította a városi középrétegeket; szeptemberben a kiskereskedők és a boltosok kezdtek sztrájkba. A Trujillo család óriási birtokaira a dominikai és észak-amerikai burzsoázia kívánta rátenni a kezét, a Bosch-kormány azonban a népi tömegeknek kívánta juttatni; a földosztás terve ezért szintén „gyanússá” vált. Másrészt a földosztás lassúsága miatt a baloldal is elégedetlen volt vele; a J14 pedig azért is Bosch ellen fordult, mert nem volt képes gátat vetni a konzervatív elit szervezkedésének.¹³⁴

A kormány gazdaságpolitikája a nemzeti ipar erősítését és a protekcionizmust követte, amely a kereskedelmi és pénzügyi burzsoázia rovására kívánta az ipari burzsoáziát megerősíteni. Vagyis a Bosch-kormány a népi tömegek helyzetének javításával – tehát a belső piac megerősítésével-, az iparfejlesztés és a protekcionizmus politikájával az „importhelyettesítő iparosítás” sajátos domini-

¹³¹ BESHEL, Cary W.: The Dominican Crisis of 1962-1965, Communist Agression or U.S. Intervention. 28-29.old. Ebben szerepet játszott a helyi USA-követség ellenséges magatartása is.

¹³² BOSCH, Juan: Crisis de la Democracia de America en La República Dominicana. 167-183. CRANDALL, Russel: Gunboat Democracy 50-51.old.

¹³³ MORENO, José A.: Barrios in Arms. Revolution in Santo Domingo. 18.old.

¹³⁴ MORENO, José A.: Barrios in Arms. Revolution in Santo Domingo. 19-20.old.

kai formáját kívánta végrehajtani. Ez sem a külföldi partnereknek (USA), sem a legnagyobb gazdasági hatalommal bíró belföldi csoportoknak, (az exportáló és importjavakat fogyasztó oligarchiának, illetve a kereskedelmi és pénzügyi burzsoáziának) sem az őket képviselő, szintén az USA-tól függő hadseregnek sem felelt meg. Összességében a Bosch-rendszert - szokatlan jelenségként Dominika történetében - a felülről lefelé történő újraelosztásra való törekvés jellemezte.¹³⁵

A társadalmi elit hegemoniájának megrendülése a periferikus országok történetében korántsem szokatlan módon előtérbe helyezte a hadsereget. 1963. szeptember 25-én katonai puccs döntötte meg a kormányt és egy triumvirátus vette át az ország vezetését. A puccsban a korábbi ellenfelek, vagyis a régi trujillista szellemiségű hadsereg és az elit mögötte álló csoportjai, illetve az 1962-ben a hatalmat megszerző burzsoá szektorok fogtak össze. Minden belső ellentétük dacára nyilvánvaló volt, hogy Bosch elnöksége közös veszélyt jelent mindkét fél számára. A puccs hivatalos indoklása a kommunista hatalomátvétel „preventív” elhárítása, illetve a magántulajdon védelme, vagyis a Trujillo-vagyon népi rétegek felé történő újraelosztásának megakadályozása volt. Az „antikommunizmus” valójában demokráciaellenességet jelentett; a puccs hívei közül sokan valóban a demokrácia illetve a szabadságjogok híveinek vallották magukat, de ezt a saját társadalmi csoportjukra korlátozva képzelték; a „kommunizmust” számukra ezen jogok tömegekre való kiterjesztése jelentette. Újra érvénybe léptették az 1962-es alkotmányt, valamint betiltották a baloldali szervezeteket, amit Bosch az USA-tól megtagadott.¹³⁶ A katonai korrupció, melynek megfékezése egyik fontos oka volt a puccsnak, újra elviselhetetlenné vált. Vagyis az előretörő, a Trujillo-rendszer gazdagságát „lefelé” újra elosztani próbáló erők vereséget szenvedtek, és újra a régi elit vette kezébe a hatalmat; mivel választásokon nem sikerült, ezért fegyverrel verve le a PRD-t.

Kennedy elnök első lépésként elítélte a történeteket; ezt követő meggyilkolása után, az UCN, a társadalmi elit és - az ezekhez a körökhöz kötődő - amerikai nagykövetség hatására - L.B. Johnson elnök a szintén Wessin y Wessin ismételt főszereplésével győzött triumvirátus mellé állt. Az amerikai elnök elismerte az új rendszert azzal a feltétellel, hogy 1965-ben demokratikus választásokat fog tartani.¹³⁷ Az amerikai vélemény megváltozásában emellett fontos szerephez jutott a Fidel Castróhoz kötődő J14 fegyveres lázadása is. 1963. november 28-tól a J14 – mely egyébként Bosch-ellenes is volt - hat önálló osztagba szerveződ-

¹³⁵ A korszak a dominikai gondolkodásban utóbb mitikussá vált. FAXAS, Laura: El Mito Roto. Sistema Político y Movimiento Popular en la República Dominicana. 105-106.old.

¹³⁶ QUISQUEYA, Lora H.: Historia dominicana y sociedad civil, 1935-1978. 25-26.old. Bosch alatt az 1959-es Havannát vizionálták.

¹³⁷ Egy CIA-elemzés Cabral támogatottságát 5 %-ra becsülte. CRANDALL, Russel: Gunboat Democracy. 53-54.old.

Juan Bosch a legnépszerűbb politikus –
Dominikában

ve fegyveres gerillaharcot indított a triumvirátus ellen, amely azonban gyorsan elbukott. Vezetőjének, Tavarez Justónak a fogságba ejtése és kivégzése azonban nagy visszhangot váltott ki: az elnök, Emilio dos Santos még aznap lemondott, és egy civil, Donald Reid Cabral, a kereskedő burzsoázia tagja vette át a helyét. A gazdasági helyzet azonban ezt követően gyorsan romlásnak indult. A cukor és a kávé árának zuhanása, valamint az import javak értékének emelkedése révén az államadósság is megugrott, az 1961-es 11 millió dollárról 150 millió dollárra növe. A triumvirátus a Bosch alatti szociális reformokat kiiktatta, sőt „megfordította”, alulról felfelé történő felhalmozást téve lehetővé. A Trujillo-család elképesztő javait az új burzsoázia lényegében elosztotta saját körein belül.¹³⁸

1964 májusában általános sztrájk zajlott le, és az elégedetlenség rohamosan nőtt. A junta 1965 szeptemberére írt ki választásokat azzal a megkötéssel, hogy azokon sem Bosch, sem Balaguer nem indulhat, ami miatt mindkét exelnök hívei katonai összeesküvésbe kezdtek a hadseregben. A Bosch ellen egyesült hadsereg egysége megszűnt: összesen 4 különböző csoport kezdett el illegálisan szervezkedni a hadseregben belül; a Bosch-pártiak legfontosabb vezetője Fernandez Domínguez ezredes volt.¹³⁹ A Balaguer-hű katonatisztek 1965. februári összeesküvése gyorsan megbukott. Az 1965. április 24-ei, forradalomba átcsapó puccskísérletben azonban Bosch hívei mellett ők is részt vettek. A folyamat végkifejlete Dominika 1965-ös amerikai megszállása volt.

¹³⁸ UBIERA, Francisco Modesto Berroa: La Guerra de Santo Domingo del 24 de Abril de 1965.

¹³⁹ MORENO, José A.: Barrios in Arms. Revolution in Santo Domingo. 25-26.old. Cabral már a hadsereg költségvetéséhez is kénytelen volt hozzányúlni, ami meg is pecsételte a sorsát.

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

Juhász József¹

Sztambolijszki parasztforradalmi kísérlete Bulgáriában

1919-ben került kormányra Szófiában a Bolgár Népi Földműves Szövetség (BNFSZ) Alekszandar Sztambolijszki vezetésével. Ezzel kezdetét vette az első világháború utáni kelet- és közép-európai forradalmi hullám egyik sajátos színfoltja, a paraszti egalitarizmusra épülő társadalom harmadikutas – gyakran a populizmusok világába sorolt² – víziójának megvalósítási kísérlete.

A BNFSZ 1899-ben alakult a magas adóterhektől sújtott parasztság érdekvédelmi szervezeteként, Janko Zabunov vezetésével. Az alapítók többsége eredetileg nem ambicionálta a politikai párttá válást, de az 1901-es választások előestéjén a BNFSZ az indulás mellett döntött, s be is jutott a parlamentbe. Alekszandar Sztobimenov Sztambolijszki 1905-ben lett a párt elnöke. Az 1879-ben gazdag parasztcsaládban született Sztambolijszki mezőgazdasági és filozófiai tanulmányokat folytatott (részben Németországban, Halléban és Münchenben), s vezetésével a harcos paraszti érdekvédőként fellépő agrárszövetség már az első világháború előtt az ország legerősebb ellenzéki ereje, majd 1918 után a domináns pártja lett.

A BNFSZ nem egyszerűen egyike volt az első világháború után Kelet-Európá-

¹ Juhász József habilitált egyetemi tanár, tanszékvezető, ELTE BTK, Kelet-, Közép-Európa és Oroszország Története Tanszék

² A populizmus-értelmezések széles irodalmáról és Sztambolijszki azokban való elhelyezéséről lásd Bartha Ákos: Tojástánc a populizmusok körül. A magyar népi mozgalom fogalmi keretei és regionális dimenziói. *Múltunk*, 59. évf. 4. szám (2014/4), 58-104, különösen 84-86. old. (http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/barthaa_14_4.pdf – letöltve 2019. 09. 28.)

ban nagy szerephez jutó parasztpártoknak, hanem két tényező kiemeli azokból. Egyrészt a radikalizmusa: a Horvát Népi (1919-25 között Köztársasági) Parasztpárt mellett ugyanis a BNFSZ képviselte a legharcosabban a harmadikutas paraszti forradalom eszményét. Másrészt a hatalmi helyzete: a radikális parasztpártok közül egyedül a BNFSZ-nek adódott alkalma arra, hogy programját megkísérthesse a gyakorlatba átültetni.

A BNFSZ-nek nem volt koherens ideológiája, de választási programjaiból, valamint a párt ideológiájának is tekinthető karizmatikus pártelnök, Sztambolijfszki írásaiból és beszédeiből kihámozható a világnézete és jövőképe.³ Azok centrumában a bolgár népesség négyötödét kitevő kistulajdonos parasztság felemelése, homogenitásának és hatalmi helyzetének a biztosítása állt. Sztambolijfszki elutasította a kizsákmányoló társadalmi formákat. Antikapitalizmusa kifejezte az eladósodástól és az agrárrollótól való paraszti félelmet, azonban általános, a munkásszervezetekre is rávetülő városellenességgel párosult. Sztambolijfszki szemében maga – a bankokat, nagyipart, közvetítő kereskedőket, „üggyvédektől és entellektüelektől befolyásolt” munkásszervezeteket, paraszti adókból felhizlalt bürokráciát megtestesítő – város volt az, ami kizsákmányolta a falut. Ehelyett a saját munkájukból élő és szövetkezetekbe tömörülő, vagyoni helyzetüket illetően viszonylag egyenlő kis-magántulajdonos termelők társadalmát vizionálta. Erre az egalitárius paraszttársadalomra épült volna az ország államrendje, a községi önkormányzatokon és a „dolgozók kooperációján” (azaz a pártok helyett a parasztok, kézművesek, munkások korporációin) alapuló köztársaság, külpolitikai-lag pedig a pacifizmus, valamint – a szintén egalitárius parasztköztársaságokként elképzelt – balkáni népek föderációja.

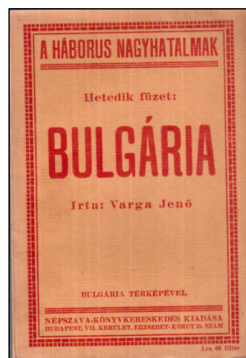
Az első világháború kitörésekor Bulgária semleges álláspontra helyezkedett, 1915. október 15-én azonban a központi hatalmak oldalán lépett harcba. A BNFSZ, bár maga is vallotta a „nemzetegyesítés” szükségességét (vagyis az 1878-as San Stefano-i Bulgáriától a berlini kongresszuson még abban az évben elvett, majd az 1913-as második Balkán-háborúban újra elveszített macedóniai, trákiai és dobrudzsai területek megszerzését), továbbra is ragaszkodott a semleges-séghez és ellenezte egy másik szláv állam, Szerbia elleni háborút. Sztambolijfszki különösen élesen fogalmazott: az ellenzéki pártok vezetőinek a hadba lépés előtti uralkodói kihallgatásán, majd a sajtóban kijelentette, hogy a katasztrófával fenye-

³ A Sztambolijfszkivel és az 1919-23 közötti bolgár történelemmel foglalkozó szakirodalomból lásd John D. Bell: *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899–1923*. Princeton, 1977, Princeton University Press; Richard J. Crampton: *Aleksandür Stambolijfszki, Bulgaria*. London, 2009, Haus Publishing; R. J. Crampton: *A Concise History of Bulgaria*. Cambridge, 1997, Cambridge University Press, pp. 149-157; Barbara Jelavich: *A Balkán története*. Budapest, 1996, Osiris-2000, II. kötet, 38-40, 150-154. old.; Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, 2003, Osiris, 209-218. old.

gető germanofil külpolitika Fredinánd cár fejébe kerülhet. Ezért felségsértés címén halálra ítélték, de az ítéletet Ferdinánd életfogytiglani büntetésre mérsékelte.

A központi hatalmak oldalán Szerbia és Románia ellen aratott 1915-16-os hadi sikerek, valamint az azok nyomában elért területszerzések mámore kezdetben sokakat magával ragadott. Idővel azonban a háború gazdasági terhei (a férfi munkaerő hiánya, gabonabeszolgáltatás, igásállatok rekvirálása, infláció) felkeltették a paraszti elégedetlenséget, a városokban 1917-18 fordulójától elszaporodtak a tüntetések és sztrájkok, s a hadseregben is felütötte fejét a kimerült katonák lázongása. A nehezedő élet- és frontfeltételek közepette, valamint az oroszországi forradalmak hatására egyre nagyobb visszhangra talált a BNFSZ és a tesznyákok⁵ antimilitarista agitációja. Amikor pedig 1918 szeptemberében a balkáni antant-hadsereg áttörte a szaloniki frontot, a bolgár ellenállás gyorsan összeomlott. Sőt kitört egy katonafelkelés, aminek lecsillapítására Ferdinánd – cserébe azt ígérve, hogy azonnali tűzszünetet kér az antantól – a felkelők központjába, Radomirba küldte a börtönből frissen kiengedett Sztambolijszkit és egy másik BNFSZ-vezetőt, Rajko Daszkalovot. Radomirban azonban Daszkalov a felkelés élére állva szeptember 27-én az éppen távollevő (a tábornokokkal Kjusztendilban tárgyaló) Sztambolijszki tudta nélkül, de az ő nevében is kikiáltotta a köztársaságot.

A lázadást a kormánycsapatok német segítséggel október elejére leverték és Sztambolijszki illegálisba kényszerült. Ez azonban nem akadályozta meg az országot öt éven belül kétszer – a második Balkán-háborúban és az első világháborúban – katasztrófába vivő rezsim bukását és Bulgária forradalmasodását. Ferdinánd október 3-án lemondott a fia, Borisz javára, s a hitelüket veszített régi pártok helyett a BNFSZ és a tesznyákok (1919 májusától Bolgár Kommunista Párt, BKP) lettek az ország két legnagyobb politikai ereje. A két forradalmi pártot azonban éles ideológiai különbségek és politikai bizalmatlanságok választották el egymástól, s rivalizáltak egymással a szegényparasztság támogatásának megszerzéséért. Az agrárpártiak a harmadikutas eszmevilágot képviselték, a kom-

Egy ritka kiadvány
– a közgazdász Varga Jenő
tollából⁴

⁴Varga Jenő politikai végrendeletét lásd az Évkönyv 2019-es kötetében.

⁵A tesznyákok („szükelvű” szocialisták) az 1891-ben alakult Bolgár Szociáldemokrata Párt (1894-től Szociáldemokrata Munkáspárt) forradalmi-marxista irányzata voltak, miután a párt az 1903-as kongresszuson egy forradalmi és egy reformista szárnyra szakadt, a bolsevik-mensevik kettősséghez hasonlóan. Belőlük alakult meg 1919-ben a Kommunista Párt.

munisták pedig a bolsevik forradalmiságot. A BNFSZ a parasztságot kiszigerelő város egyik reprezentánsát és a paraszti tulajdont fenyegető kollektizmus képviselőjét látta a BKP-ban, az utóbbi pedig a falusi burzsoázia pártját a BNFSZ-ben. Kormányra kerülése után az agrárpárt gyakran agresszívebben lépett fel a kommunisták ellen, mint a jobboldal ellen, a BKP pedig abból indult ki, hogy a BNFSZ leküzdésére is szükség van a szocialista forradalom sikeréhez.

Az országot 1918 novemberétől vezető koalíciós Todorov-kormány az összetételének gyakori változásai – a régi antant-orientált pártok képviselői mellett egy-egy szociáldemokrata vagy agrárpárti politikus, köztük közmunka-ügyi miniszterként az 1918 decemberében amnesztiában részesített Sztambolijfszki bevonása – ellenére nem tudott stabil helyzetet teremteni. A hatalmi bizonytalanságnak az 1919. augusztus 19-i parlamenti választás sem tudott véget vetni. A BNFSZ lett a győztes (a voksok 31 %-ával 85 képviselői helyet szerzett meg a 236-ból),⁶ de abszolút többség hiányában koalícióra kényszerült, ráadásul a baloldali pártok elutasítása miatt két kis régi párt bevonásával.

Az október 6-án hivatalba lépett első Sztambolijfszki-kormánynak két súlyos kihívással kellett szembe néznie. El kellett fogadnia az igen kemény feltételeket tartalmazó békeszerződést (Neuilly, 1919. november 19.). Bulgáriának nemcsak az 1915-16-ban elfoglalt területekről kellett lemondania, hanem a második Balkán-háború után még megtartott egyes területekről is: az égei-tengeri kijáratot képező Nyugat-Trákiáról, továbbá négy határmenti körzetről a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság javára. A hadseregét 20 ezer főben maximálták, s 2,25 milliárd aranyfrank értékű – a nemzeti vagyon mintegy negyedére tehető – háborús jóvátételt szabtak ki rá. A másik nagy kihívást december-januári városi szociális tiltakozások jelentették. Az egymással hosszú idő után először együttműködő munkáspártok (kommunisták és szociáldemokraták) által szervezett sztrájkokat és tüntetéseket a kormány a rendkívüli állapot bevezetésével, letartóztatásokkal és (a köznyelvben a pártszínekről „narancsos gárdának” nevezett) BNFSZ-pártmilíciának a bevetésével fékezte meg. Majd előre hozott választásokat írt ki az abszolút többség megszerzésének reményében.

Az 1920. március 28-i voksoláson mind a BNFSZ (31 %-ról 38-ra), mind a BKP (18 %-ról 20-ra) növelte szavazóinak számát. A képviselői helyek abszolút többségét azonban a BNFSZ csak egyes eredmények (többnyire kommunista mandátumok) bírói megsemmisítésével tudta megszerezni. Ezután a 110-106-os mandátum-arány birtokában Sztambolijfszki megalakította a második, s immár csak BNFSZ-miniszterekből álló kormányát.

⁶ A BKP 18 %-kal 47 mandátumot szerzett, a szociáldemokraták 13 %-kal 38-at, a jobboldali pártok együttesen 38 %-al 66-ot (az 1919-23 közötti választási eredményeket lásd Palotás: *Kelet-Európa története*, 211, 212, 217-218.).

Ekkor kezdhették hozzá Sztambolijszki igazán a programjának megvalósításához. A kormány rendelkezései között éppúgy voltak racionális és haladó intézkedések, mint utópikus vagy autoriter lépések. A kötelező iskolai oktatást négyévesről hétévesre emelték, 1100 új falusi iskolát és több új felsőoktatási fakultást létesítettek (a BNFSZ ideológiájának megfelelően főleg agrárjelleggel: állatorvosit, erdőgazdaságit). 1920 júniusában földreform-törvényt fogadtak el, 30 hektárban maximálva a birtoknagyságot. Ennek alapján 1923 júniusáig 82 ezer hektár földet osztottak ki 45 ezer családnak. Ez nem sok, de figyelembe kell venni, hogy Bulgáriában gyakorlatilag nem volt nagybirtok.⁷ A kisparaszti gazdálkodás feltételeinek javítása céljából támogatták az önkéntes szövetkezeti összefogást és az életképtelen törpeparcellák egyesítését, progresszív adórendszert és hitel-kedvezményeket vezettek be. Toleránsan viszonyultak a török és a pomák kisebbséghez.

A háborúban tönkrement gazdaságot azonban nem sikerült dinamizálni, sőt a válság tovább mélyült: 1923-ra a leva értéke az 1919-esnek 1/7-ére csökkent.⁸ A férfiak egy- és a nők féléves közmunka-kötelezettségének 1920. júniusi bevezetése pedig széleskörű ellenállással találkozott (sőt az antant is tiltakozott ellene, mert burkolt sorozást látott benne). A közmunka-szolgálat a gyakorlati célok mellett (út- és vasútépítések stb.) a társadalmi kohéziót akarta erősíteni azzal, hogy a városi fiatalságot közelebb hozza a földhöz és a parasztsághoz – de az önkéntesség hiánya és a spártai életkörülmények inkább ellenkező hatással jártak. Végül fenntartották, de pénzzel kiválthatóvá tették a szolgálatot (sőt az 1923. júniusi puccs sem törölte el). A bal- és jobboldali rendezvényeket egyaránt gyakran megzavaró „narancsos gárda” brutalitása is negatív visszhangot keltett, csakúgy mint az államigazgatásba bekerült pártaktivisták jelentős részének a viselkedése: hiányzott belőlük a szakértelem, a korrupcióra való fogékonyság viszont egyáltalán nem.

Külpolitikai tekintetben is elért néhány sikert a Sztambolijszki-kormány. A vesztes országok közül Bulgária léphetett be elsőként, már 1920-ban a Népszövetségbe, s elérte a jóvátételi kötelezettségek újratárgyalását és mérséklését is. Az évente esedékes részletek felemésztették volna a költségvetés felét, ezért Szófia megtagadta a kifizetéseket, majd az 1923. márciusi új megállapodás gyakorlatilag egynegyedére csökkentette a jóvátételi terheket (végül annak többségét sem fizették ki, mert a gazdasági világválság alatt végleg leálltak a kifizetések). A pacifista és balkáni együttműködést hirdető Sztambolijszki számára az

⁷A századfordulón a 30 ha feletti birtokok részaránya csak 1%-ot tett ki, a földterület 16%-ára kiterjedően. A földreformot a törpebirtokok magas aránya mégis szükségessé tette: a birtokok 68%-a 5 ha alatti volt (Bell: *Peasants in Power*, 13 /Table I./).

⁸Crampton: *A Concise History*, 155.

SZHSZ-Királysággal való megbékélés szintén fontos volt. Ezért 1923. március 23-án Niš-ben megkötötte a bolgár-jugoszláv határegyezményt. Ebben vállalta az akkorra már terrorszervezetté züllő (és belpolitikailag is sok gondot okozó, a pirini Macedóniát önhatalmúlag uralma alá vonó) Belső-Macedón Forradalmi Szervezetnek, a VMRO-nak a megfélemezését, bolgár területről indított akcióinak megakadályozását. A pártvonalon folytatott külpolitikájának pedig fontos eleme volt az ún. Zöld Internacionálé (Nemzetközi Agrár Iroda), a parasztpártok 1921-ben alakult nemzetközi szervezete, amelynek létrehozását Sztambolijszki kezdeményezte. Kudarcok azonban külpolitikai téren is érték a kormányt: bár az égei tengeri kijárat biztosítása szerepelt a Nyugat-Trákiát elcsatoló neuilly-i békeszerződésben, a görög-bolgár tárgyalásokon Szófiának nem sikerült azt érvényesítenie.

Jóllehet a parasztság körében a BNFSZ-kormány népszerű volt, más társadalmi rétegek és politikai szereplők ellenségesen viszonyultak hozzá – ahogy a heves vérmérsékletű és az agresszív módszerektől sem idegenkedő Sztambolijszki személyéhez is. Ezek közé tartozott az elégedetlen nacionalista katonatisztek 1919-ben alakult Katonai Ligája (amelyet a kormány 1922 októberében megpróbált felosztatni), a jobboldali pártokat és értelmiségieket tömörítő, 1922-ben létrehozott Népi Egyetértés nevű koalíció, az SZHSZ-Királysággal való kibékülést a végsőkig ellenző „autonomista” VMRO.⁹ Az 1922. november 19-i népszavazás és az 1923. április 22-i választások végső cselekvésre készítették ezeket a szervezeteket. A népszavazás jóváhagyta az 1911-18 közötti kormánytagok (mindenki, nemcsak a germanofil politikusok) mint háborús bűnösök bírósági felelősségre vonását. A választásokon pedig, részben antidemokratikus módon, a Földműves Szövetség a szavazatok 53 %-ával megszerezte a mandátumok 86 %-át.¹⁰ Ezért a Katonai Liga, félve a BNFSZ-uralom véglegessé válásától, június 9-én átvette a hatalmat Szófiában. A republikánus érzelmű (bár az államforma-váltást napirendre nem tűző) Sztambolijszki és a cár viszonya szintén feszült volt, így III. Borisz áldását adta a Népi Egyetértés vezetőjének, Alekszandar Cankovnak az elnökletével megalakult puccsista kormányra. Az egyes BNFSZ-szervezetek által kezdeményezett szórványos helyi felkeléseket gyorsan leverték, Stambolijszkit pedig elfogták. Őt június 14-én egy VMRO-banda – számtalan késszúrással és

⁹ A VMRO akkor domináns, magát autonomistának nevező frakciója a nagybolgár nacionalizmus alapján Macedónia Bulgáriához csatolására törekedett. Mellette létezett a kisebb (és Sztambolijszkivel jobb viszonyban álló) ún. föderalista szárny, amely egy balkáni föderációba illeszkedő önálló Macedóniát szeretett volna.

¹⁰ A választásokat az arányosságot a győztes-premizációval durván eltorzító új választási törvény alapján bonyolították le. Így a második helyezett BKP 19 %-al csak 16 mandátumot kapott, az összes többi pártnak pedig 28 %-os szavazat-arány mellett csupán 17 mandátum jutott, szemben a BNFSZ 212 képviselői helyével.

a niš-i szerződést aláíró kezének levágásával – halálra kínozták. Később a fejét is levágták, s úgy küldték el az új kormánynak.

A puccsisták gyors sikerét nagyban megkönnyítette a kommunisták passzivitása. A BKP a burzsoázia két frakciójának, városi és falusi szárnyának összecsapását látta az eseményekben, s tétlen maradt. Ezt a Komintern élesen elítélte.

Sztambolijevski szobra Szófiában

Ezután moszkvai nyomásra, egy közös munkás-paraszt kormány létrehozásának a jelszavával elindítottak egy felkelést (hivatalosan szeptember 23-án, de szórványos összecsapások már az előző napokban kitörték). Azonban a kapkodva és rosszul előkészített akció, amiről a kormány már előzetesen tudomást szerzett, gyorsan kudarcba fulladt.¹¹

Az 1926 elejéig tartó jobboldali diktatúra (január 4-én Cankov lemondott, s

Andrej Ljapcsev vezetésével mérsékeltebb kormány vette át a hatalmat) véget vetett a bolgár agrárszocializmus kísérletének és hajszát indított a baloldal ellen. Korabeli beszámolók alapján John D. Bell 16 ezerre becsülte a három hullámban (júniusban, a szeptemberi kommunista felkelés után, valamint a Szveta Nedelja-merényletet követően¹²) tetőző megtorlások során meggyilkolt agráriusok és kommunisták számát.¹³ A Cankov-korszakot a BNFSZ ugyan túlélte, de

¹¹ A Komintern és a BKP álláspontjáról lásd Székely Gábor: Diktátorok árnyékában. Georgi Dimitrov. In: *Közép-európai arcképcsarnok, 20. század*. Szerk. Lukács István – Majoros István, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2018, 359-373; 361-362. old.

¹² 1925. április 16-án az időközben betiltott BKP egyik kommandója bombát robbantott a szófiai Szveta Nedelja székesegyházban. A merénylet még az elkövetők szempontjából is értelmetlennek bizonyult (a cárt akarták meggyilkolni, de III. Borisz nem volt jelen) és 128 halálos áldozatot követelt (Jelavich: *A Balkán története*, II/154).

¹³ Bell: *Peasants in Power*, 244-245.

több frakcióra szakadt, s a Sztambolijszki-érára jellemző karakterét és a bolgár politikában játszott főszerepét elveszítette.

A Sztambolijszki-kormányzat tartós fennmaradására nem volt esély. Az 1920-as években ez még nem lett volna elképzelhetetlen (legalábbis a belpolitikai erőviszonyok alapján, s különösen a BNFSZ és a BKP együttműködése esetén), de a korabeli Kelet-Európában kialakult német dominancia legkésőbb az 1930-as évek közepén kizárta volna. A Bulgáriát utópikus „paraszi mintaállamként” megálmodó Sztambolijszki városellenessége, az ipari haladás iránti közömbössége, a parlamentáris demokráciával szembeni averziói pedig olyan ideológiát képeztek, amelyre valódi modernizáció nem volt építhető. Sztambolijszki kísérlete mégsem volt pozitívumok és eredmények nélküli. Kormányával először került hatalomra olyan párt Bulgáriában, amely valóban a népi többséget akarta szolgálni – szemben az addig egy nagyon szűk uralkodó elit belügyének számító és annak érdekeit szolgáló politizálással –, s több konkrét lépése (közoktatási politikája, a paraszi gazdálkodást segítő intézkedései, a szövetkezetek preferálása) meg is felelt ennek a célnak. Személyes sorsa, tragikus halála pedig mindenképp a népi mozgalmak mártírjai közé emeli.

Pankovits József

Az 1920-as gyár- és földfoglalások szerepe az olasz válságban

Az első világháború befejeződésével Olaszország éveken keresztül súlyos társadalmi és politikai válságot élt át. Sokan hitték, mások tartottak attól, hogy a szituáció forradalmi, azonban a feltételek egésze nem volt elég ehhez. Az 1920 nyarán és ősze elején kibontakozó, az ipari üzemek nagy részére és hatalmas

földterületekre kiterjedő gyár- és földfoglaló mozgalmak sem jelentették a munkásmozgalom politikai harca szempontjából a kulminációt (az már észlelhető volt az 1919. március-áprilisi, júliusi¹⁴ és az 1920. tavaszi újabb általános sztrájkok idején), de sem az egyik, sem a többi esetben a helyzet nem fejlődött forradalmivá. A gyár- és földfoglalások azonban megérlelték a tulajdonos osztályokban a munkásosztállyal és az agrárproletariátussal szembeni határozott, erőszakos fellépés szükségességét, a fasiszta típusú válságkezelést. Ebben az írásban megkíséreljük tisztázni az olaszországi gyár- és földfoglalásokkal összefüggő várakozások és az olasz helyzet értékeléséből, esetenként nem pontos ismeretéből fakadó félreértések néhány kérdését.

A háború alatt elkezdődött, majd 1919-től sorozatossá váló sztrájkok (a „sztrájkmánia” – ahogyan ellenzői elnevezték) a gazdasági élet vezető köréit létérdekeikben, birtokosi és parancsnoki állásaikban veszélyeztették, az elszenvedett sokkhatást nem tűrhették tovább. Helyénvalóak és indokoltak voltak Gramsci látnoki, 1920 májusában publikált sorai (gondolatmenete újból előkerül a szocialista pártszakadás, a kommunista párt születése pillanatában): „Olaszországban az osztályharc jelenlegi szakasza előzménye annak, hogy a forradalmi proletariátus meghódítja a politikai hatalmat biztosítva az új termelési és elosztási módra való áttérést, lehetővé téve a termelékenység fellendítését, vagy pedig annak, hogy a tulajdonos osztály és a kormányzó kaszt szörnyű reakciót alkalmazzon. Semmilyen erőszaktól nem fognak visszariadni, hogy szolgálai munkára igázzák le az ipari és mezőgazdasági proletariátust. Könyörtelenül törekednek majd a munkásosztály harci szervezeteinek (szocialista párt) megtörésére, a gazdasági ellenállás szervezeteinek (szakszervezetek és szövetkezetek) betagoztatására a burzsoá állam gépezetébe.”¹⁵

Tudvalevően két éven belül a „szörnyű” fasiszta erőszak kerekedett felül, mivel a munkásság és a dolgozó parasztság mozgalmainak irányítása (a szocialista párt vezető funkciója) alkalmatlannak bizonyult a forradalmi akció sikeres keresztülvitelére akár az 1920-as, akár az előző évi nagy sztrájk- és egyéb megmozdulásokat tekintjük, következésképpen a nem végigvitt proletárharc reakciójára az ellentámadás diadalt arathatott. A „vörös két évre” (1919/20) két „fekete év” volt a válasz, és 1922-ben a fasiszták megragadhatták a hatalmat és a kormányrudat. Az olasz történetírásban időről időre visszatérő viták folytak az 1919-20-ban nem megvalósított, „elmaradt forradalom” kudarcáról, az okokról, a körülményekről, az események lezajlásáról. Igyekeztünk kiválogatni a legjellemzőbb momentumokat döntően a gyár- és földfoglalásokra fókuszálva.

¹⁴ Az 1919. júliusi sztrájk szolidaritási akció volt a magyarországi Tanácsköztársaság mellett, illetve a Szovjet-Oroszország elleni intervenció elleni tiltakozásul.

¹⁵ Antonio Gramsci: Scritti politici I-III., Editori Riuniti, Roma, 1973. II.vol., 103.

A „bienno rosso” (a két vörös év) – gyárfoglalás 1920.

A háború kifordította sarkaiból az olasz társadalmat, ugyanakkor hallatlanul bonyolult bel- és külpolitikai helyzetbe sodorta az országot. Köztudott, hogy a háborúba való bekapcsolódás már izzó és mesterségesen is szított nacionalista szenvedélyeket tüzelt fel, majd a háború vége, a háborús győzelem egyáltalán nem csillapította le a nacionalizmus zászlóvivőinek hevesességét, a békekötés elégedetlenségi hullámokkal árasztotta el a zaklatott kedélyeket. Az olaszok a párizsi békeművet „megesonkított”-nak tartották, mivel a „megváltatlan” (irredent, úgymond olasz „megváltásra”, azaz bekebelezésre váró) osztrákoktól és délszlávoktól nagy népességi arányokban lakott területeket Itáliának nem sikerült teljes egészében megszereznie. Olasz fogak fájtak tehát osztrák, adriai szláv és albán, továbbá görög és afrikai területekre, melyek nagy részét a háborúba való belépés fejében 1915-ben Londonban lefolytatott tárgyalásokon az Antant odaígérte Itáliának és Itália a háború végén követelte is azokat, kiterjesztve igényét például a Londonban szóba sem került Fiuméra, mivel nem volt előre látható az osztrák-magyar monarchia összeomlása, a magyar igazgatású adriai város konccá válása. Fiume azután 1919-ben az olasz irredentizmus, a születő fasizmus egyik gyújtópontjaként komplikálja az olasz béketárgyalási pozícióknak Párizsban, zavaró tényező a külpolitikai kontextusban.

Az erőviszonyok és a politikai feltételek alakulásában kedvező kiindulási alap Olaszországban a szocialista párt 1919-es választási győzelme, a pártnak és a szakszervezeteknek a megerősödése, továbbá a szövetkezeti összefogás is a mezőgazdasági vidékeken helyenként adottsággá vált; a „fehér” katolikus parasztszervezetek nem mindig, de gyakran együttműködtek a „vörös” szövetkezetekkel. Növekvőben volt azoknak a száma, akik a szocialistákban látták a válság megoldásának lehetőségét, amely egyre fenyegetőbbé vált: anyagi következményei megrázkódtatóak voltak a tömegek számára. A megélhetési költségek a háború előtti utolsó békeév (1913) adataihoz viszonyítva 1919/20-ra több mint négyszeres, majd gyors ütemben ötszörösnél is nagyobb emelkedést mutattak. Elszabadult az infláció. Zavarok keletkeztek a nyersanyag- és az élelmiszerellátásban, főlrémlett a munkanélküliség és a létbizonytalanság. A leszerelő katonák nehezen vagy egyáltalán nem találtak munkát, a frontszolgálatért beígért földeket nem osztották. A háborús hadigazdaság átállása a normális működésre nem ment elbocsátások nélkül, az államháztartás hiánya szintén nőtt, romlott a külkereskedelmi mérleg stb. A sztrájkok és a sztrájkolók száma ugrásszerűen nőtt: 1919-ben másfél millióan, 1920-ban 2 millióan sztrájkoltak – a szakszervezetekbe beírt tagok nagy többsége. 1920 végén csak a baloldali Általános Munkaszövetség (CGL) 2 millió 200 ezer tagot számlált, a CGL-ből kivált anarchoszindikalisták tömött sorai ugyancsak radikalizálták a sztrájkokat, és a megmozdulások alkalmával szolidárisak voltak velük a gyengének nem nevezhető „fehér” – katolikus irányítású – szakszervezetek is. (NB. A szakszervezetek létszámának megduzzadása nem egyedül olasz jelenség: Franciaországban a 2,5 milliós, Németországban a 8 milliós számot ostromolták, Angliában több mint 4 millió dolgozót regisztráltak. A nemzetközi burzsoáziának tehát volt félnivalója, és meg is tettek mindent, hogy a „bolsevik mótelyt” már Magyarországon megállítsák, elfojtva a Tanácsköztársaságot, gátat, „cordon sanitaire”-t vonjanak országaik védelmére Szovjet-Oroszország köré.)

Az olasz sztrájkokról meg kell állapítanunk, hogy alapvetően gazdasági követeléseket tűztek ki célul. Az általános jellegű sztrájkok át- átsaptak a politika síkjára, azonban az esetek legtöbbszörében jól látszott, hogy a reformista befolyású szocialista pártvezetés nem kíván betörni a politikai terepre, a szakszervezeteket is visszatartja ettől. A párt operatív vezető tisztségeiben jóllehet már egy ideje az ún. maximalista frakció exponensei ültek, élükön a főtitkár Constantino Lazzarival, azonban a párt „atyja”, a reformista Filippo Turati a párt parlamenti csoportjának hangadójaként visszafogta a „forradalmárokat”, pontosabban a forradalomról szavalók lendületét s általuk az egyébként valódi és forradalmi változásokért harcolni kész proletár tömegeket. Tulajdonképpen a maximalisták szavakban és látszólag a forradalmi irányzat malmára hajtották volna a vizet, de

valójában csak meddő elvi és szervezeti vitákban viaskodtak egymással a különböző áramlatok. A viták és a párton belüli helyzet azzal bonyolódott, hogy – mint utaltunk rá az imént - kommunista frakciók kezdeményei tűntek fel a színen – Nápolyban Amadeo Bordiga, Torinóban Antonio Gramsci nevétől fémjelvezve, köröttük csoportosultak a tényleges fordulatot, változást, úgymond a szocialista forradalmat kívánó erők, szervezeti erejük azonban eleinte és egy jó darabig csekély, kivéve Torinót. Eközben „lent” az üzemekben és a jellegzetes agrárproletár vidékeken futótűzszerűen terjedtek a sztrájkok, illetve a földfoglalások.

1919 márciusában a szocialista párt és a szakszervezetek általános sztrájkot hirdettek bér- és szociális követelések megfogalmazására összpontosítva. A sztrájkok ebből a szempontból egyébként nem voltak eredménytelenek, azonban erős politikai nyomásra nem futotta. Maga a szocialista pártvezetés kihasználatlanul hagyta a földfoglalásokkal együtt fejlődő helyzetet; a földfoglalók úgyszólván nélkülözték a szocialista pártvezetés támogatását, mivel a 27 ezer hektár műveletlen föld elfoglalását az éppen 1919-ben megalakult „fehér” Néppárt és a volt frontkatonák ellenőrizték.¹⁶

A szocialista pártvezetés, valamint a reformista szakszervezeti vezetők és a tömegharcok között keletkező távolság másik jele ugyanakkor az üzemekben beinduló „belső bizottságok” (a műhelybizottságok és a választott delegáltjaikból alakult gyári tanácsok) mozgalmának megjelenésével kapcsolatos politikai érzéketlenség, a szakszervezeti féltékenység. A gyárakban szerveződő munkásbizottságok egyértelműen utaltak a szovjet-eszme olaszországi befolyásának növekedésére, amelynek forradalmi tendenciája nyilvánvaló, ám épp ezzel összefüggésben árulták el a reformista vezetők – mind a pártban, mind a szakszervezetek vonalán – az oroszországi forradalom eszméire, elveire és gyakorlatára vonatkozó fenntartásait, elvi-politikai kifogásait. Turati és társainak osztályszemlélete, másként mondvá a „marxizmusa” a munkásság és a dolgozó parasztság életfeltételeinek a javítását szorgalmazta, a radikális forradalmi megoldásokat nem tartották időszerűnek; úgy vélték, a gazdasági és szociális feltételek javulása automatikusan magával hozza a politikai változásokat, a munkásság hatalmának kiépülését vagy a hatalomból való részesedést. Például a szocialista pártban vezető szerepre jutó Pietro Nenni későbbi történelmi tárgyú értékelésében leszögezte, hogy a proletárdiktatúra jelszavával operálni Itáliában, és ahogyan a kivívása történt Oroszországban, vagyis minden, ami Oroszországban a munkásság, a szegényparasztság politikai harcában eredményre vezetett, az Olaszországban „zavarokat keltett”.

¹⁶ Paolo Spriano: *Storia del Partito comunista italiano*, I. Da Bordiga a Gramsci, Giulio Einaudi editore, Torino 1967. 51.

Pietro Nenni – évtizedekkel később

szögleiteitől legyűrűzve egészen Toscanáig – a lombardiai Cremonában a „fehér” paraszti szervezet ezúttal támogatásáról biztosította a megmozdulásokat.¹⁷ Nem egyszer vérontásokhoz vezetőn fegyverek dördültek el.

Az év első felében megkezdődtek a gyárfoglalások, március 7-dikére – a tavaly március-áprilisi és júliusi után újból - általános sztrájk meghirdetésére került sor, egy hónapra rá a legnagyobb ipari koncentrációjú Torinóban szintén általános sztrájk tört ki – ebben a városban az üzemi munkások több gyárban fegyveres „vörös őrségeket” szerveztek, fegyverzetük azonban komoly harcokra nem lett volna alkalmas. Júniusban adriai Anconában a város munkásainak szolidaritásától övezve kisebb katonai lázadás tört ki: a háborúzást megeléglő egyenruhások nem akartak eleget tenni uraik kívánságának, mely szerint az albániai Valona kikötőjét fegyvereik bevetésével szerezzék meg, hogy támaszpontként biztosítsák Olaszország számára. (Az albán viszály az első világháborús harcoló felek, az osztrák-magyar monarchia és az Antant erői között dúlt, az olaszok Albánia

1920-ra az olaszországi osztályharc tovább éleződött, de nem jutott magasabb politikai szintre. Eközben az 1919-ben életre kelt fasiszta mozgalom (1919 márciusa Mussolini „harc-fascio”-jának születési dátuma) szintén beavatkozott a küzdelembe, még hozzá egyre jelentősebb és terrorisztikusabb nyomatékkal, amely elnyerte a sztrájkokat, a munkásosztály forradalmi lendületét megfékezni vágyó vagyonos osztályok rokonszenvét. Közvetlenül 1920 elején, januárban sztrájkba léptek a postások, a távközlési dolgozók és a vasutasok. Februárban és márciusban megszaporozódtak a különböző akciók, ezekhez csatlakoztak a mezőgazdasági munkások is a Po folyó völgyének északi

¹⁷ Angelo Tasca: *Nascita e avvento del fascismo*, I-II., Editori Laterza, Bari, 1967. I.vol. 115.

fölötti protektorátust álmodtak, amihez Valonát nélkülözhetetlen hídfőállásnak akarták berendezni.) Az anconai katonai egységek lázadását a hatalom rövid időn belül felszámolta, de ómenként a feje fölött lebegett. Más jelek pedig arra mutatnak, hogy bekövetkezhet a döntő összecsapás. A szocialista pártvezetés a júniusi, az anconai eset után kelt dokumentuma szerint „az aktuális helyzet, a felgyorsuló krízis jelzi a burzsoázia és a proletariátus közti csodálatos ütközetet.”¹⁸ A dokumentum következő mondatai viszont már közömbösítették a lelkesítő bevezetőt, mert arra intették a dolgozókat, óvakodjanak a káros, előítéletes (?) megmozdulásoktól; a proletárforradalom ugyanis nem egy maroknyi gyülekezet órákon belül végrehajtott akciója, hanem csak „hatalmas erőfeszítések és vasfegyelmű csodálatos előkészítés eredménye lehet.”

A történeti értékelések eltérő árnyalatai, a politikai értékelésekre vállalkozók későbbi jelentős különbségű pozíciói ellenére mind az akkori résztvevők, mind a történétírók megnyilatkozásaikban egyetértés rajzolódik ki, miszerint a szocialista pártvezetés, a reformista szakszervezeti vezetés a szavakban kinyilvánított támogatáson túl semmit nem tett a mozgalom politikai irányba való terelése érdekében. A politikai vezérkar gyakorlatilag letett arról, hogy ebben a szellemben vezesse az éles összeütközéseket, melyekben nem volt hiány, ugyanis a hatalom erőszakszervezetei, és a bevetett sztrájkőrők, valamint a sztrájkolók között országsszerte tetteles fizikai összecsapások törtek ki. A fasiszta akciók is egyre erőteljesebbek és durvábbak lettek. Az összecsapások fő jellegzetessége az volt, hogy a hatalom és hívei, a tulajdonos osztály egységben, szervezett ellentámadásba ment át (épp az általános sztrájk meghirdetésekor, 1920. március 7-én megalakult az iparosok általános szövetsége, nem sokkal később a földbirtokosoké is), miközben a dolgozók megmozdulásai összehangolatlanul és elszigeteltségben a kifulladásra ítéltettek a túlerővel szemben. Ugyanezt a forgatókönyvet „írták” meg és követték a „szerzők” utasításait a nyárvégi és őszeleji gyár- és földfoglalásokkal szemben eljáró hatalmi gépezetek.

A forgatókönyv mesteri alkalmazója kor legrátermettebb liberális politikusa, Giovanni Giolitti, akinek a tapasztalatát, kormányzási szakértelmét a politikai életben általában, természetesen a „fent” levők is messzemenően elismerték és az anconai események idején már öt gondolták a legmegfelelőbb embernek az elmérgesedő válság levezénylésére, Francesco Saverio Nitti miniszterelnökségét Giolittivel váltották fel 1920 júniusában. Giolitti halogató, időhúzó taktikát alkalmazott, gazdasági-szociális engedményekhez folyamodott, és ezek elfogadását javasolta a tőkések osztályának.

A tulajdonképpeni gyárfoglalások kiváltó oka a vasas szakszervezet és a mun-

¹⁸ Id. Angelo Tasca uo. 117.

káltatók közötti munkaszerződések felülvizsgálata 1920 tavaszán, a munkáltatók merev magatartása a dolgozók követeléseivel szemben; a követelések béremeléséket, a termelési költségek lefaragását kívánták elérni, valamint a romló gazdasági helyzet miatti további szociális juttatásokat. A munkáltatók „fehér sztrájkokkal”, üzemek bezárásával reagáltak, mire föl a vasas szakszervezet – a reformista, de nagytekintélyű Bruno Buozzi vezetésével – elhatározta a gyárfoglalást. 1920. augusztus 30-án a dolgozók elfoglalták a milánói Alfa Romeo gyárat, augusztus 31-én pedig további 280 fémmezmunkáló üzem csatlakozott a megmozduláshoz, majd néhány napon belül országos mozgalommá nőtt a vasasok kezdeményezése mintegy félmillió dolgozó részvételével. A gyárfoglalások ebben a formában messze meghaladták a reformista szakszervezeti vezetők és szocialista pártpolitikusok elképzeléseit, azonban a dolgozók magukra maradtak, csakúgy mint a földfoglálók, akiket szintén reformista beállítottságú szakszervezeti főnökök irányítottak, például a mantovai Enrico Dugoni.

Giolitti korábbi próbálkozásainak felújítására ismét följánlott a szocialista vezetőknek (első helyen Turatinak) kormányzati pozíciót – nem vállalták. Ezek után politikájában nagy hangsúlyt kapott a munkások gazdasági és szociális követeléseinek a részleges, de nagyarányú teljesítése; javítottak a béreken, kedvező gazdaságpolitikai intézkedésekkel enyhítették a szociális feszültségeket, sőt a gyártulajdonosokat Giolitti rávette, hogy engedjenek beleszólást a gyári tanácsoknak a termelés, a munkafolyamatok szervezésébe, ami az addigiakban kizárólag a tulajdonosok és az őket kiszolgáló műszaki vezetők, mérnökeik hatásköre volt. (Ez volt az az „engedmény”, amit leghamarabb visszavontak a gyárfoglalók elszántságának alább hagyásával; a „legelvetemültebb” kolomposokat pedig elbocsájtották az egyezségek kezdeti betartása után.) A kormánynak, személy szerint Giolittinek a magatartása, a gyárfoglalásokhoz való viszonya ebben az értelemben bizonyult igazán taktikusnak, időnyerőnek – magatartása hozzájárult a gyárfoglalások politikai élének csorbitásához, amely eleve kívánni valót hagyott maga után, főleg a reformista szakszervezeti és pártvezetők irányvonala miatt. Egyrészt tehát teljesen téves vélekedés az, hogy Giolitti kormánya fegyveres erőszakkal verte volna le a gyárfoglaló mozgalmat. Maga Giolitti volt az, aki a gyárosok ez irányú ösztökélését elhárította és meggyőzte például a FIAT-vezér Agnelli a fegyverek használatának értelmetlenségéről: irracionális lenne szétlővetni a gyáraidat – érvelt neki állítólag, és természetesen Agnelli is belátással volt. A gyárfoglaló munkások különben teljesen készületlenek lettek volna a fegyveres összecsapásra; puskákon és revolvereken kívül nem rendelkeztek fegyverekkel, legfeljebb egy darabig védeni tudták volna az üzemeket, komolyabb és a gyárakon kívüli harcok elképzelhetetlenek voltak, a szocialista párt és a szakszervezetek fegyverhasználatra vonatkozóan semmiféle felkészítést nem végez-

tek, nem vállalták volna a fegyveres összecsapást, ennek eshetősége valószínűleg fel sem vetődött bennük.

LEGGERE LA STORIA - INCONTRI DI STORIA CONTEMPORANEA
2019

Giolitti vs Turati

Giovedì 28 Marzo

Fulvio Cammarano

Università di Bologna

I duellanti

Palazzo della Signoria

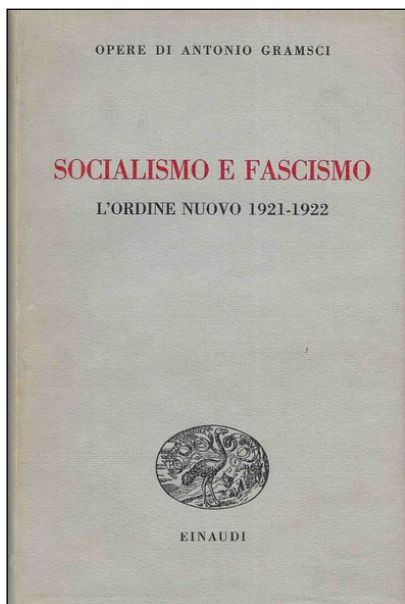
Sala Maggiore ore 18,00

Giolitti és Turati vitája ma is tart – 2019-ben Bolognában

Az uralkodó osztálynak még könnyebb volt a helyzete az agrárvidékeken, ahol a szétszórt paraszti megmozdulások leszerelése nem okozott különösebb gondot a tulajdonosi nagybirtokos körnek, hozzáátéve, hogy a szerveződő fasizmus agrárszegmense a lehető legerőszakosabban és kegyetlen durvasággal lépett fel, megfélemlítve, módszeresen üldözve a földfoglalások szervezőit, a szocialista aktivistákat, reformistákat is, mint Dugonit, fasiszta era későbbi szisztematikus üldözöttjét. A fasiszta támadás ugyanakkor nem nevezhető gyengének a városokban, az ipari településeken, a munkásmozgalmi gyülekezőhelyeken (a párt- és szakszervezeti helyiségeknél, az ún. népházaknál), melyeket rendszeresen megtámadták, feldúlták, verekedéseket provokáltak. A politikai harcoknak erre a fordulatra a szocialista párt nem volt felkészülve és nem talált rá hatékony ellenszert.

Gramsci 1919 és 1920 periódusában, a nagyipari Torino városának helyszínén, a FIAT gyárak műhelyeiben személyesen, az akciókban közvetlenül részt véve kísérte figyelemmel a sztrájkokat és a gyárfoglalásokat, több írását szentelte az események elvi-politikai tanulságainak – gondolatmenetei koherensek, a munkásosztály hatalmi intézményének, a gyári tanácsokból kinövő proletárdiktatúra megteremtését szolgálták. Sürgette a hagyományos szakszervezeti formák meghaladását. „A szakszervezetek és a tanácsok” címmel 1919. október 11-én publikálta az Ordine Nuovo hasábjain: „A szakmai szakszervezetek, a munka-

kamarák, az ipari föderációk, a Munka Általános Szövetsége (az olasz rövidítésű CGL – PJ.) a proletár szervezetek típusai a tőke uralmi történetének specifikus szakaszában. Bizonyos értelemben kijelenthető, hogy a kapitalista társadalom integráns részét képezik, a magántulajdon rezsimjéhez kapcsolódó szerepet töltenek be. Ebben a periódusban, amelyben az egyének árutulajdonosok és a tulajdonukkal kereskednek, a munkásoknak is engedelmessé válniuk kellett az általános szükségletek vastörvényeinek, egyetlen tulajdonuknak, a munkaerejüknek és a szakmai intelligenciájuknak a kereskedőivé váltak. A munkások minél jobban ki voltak téve a konkurencia kockázatainak, annál inkább koncentrálták az üzemekben izomerejük és fáradozásaik felhalmozott tulajdonát... Kívülről toborozva vagy saját keblükből válogatták ki bizalmi és adminisztratív személyzetüket,

Tematikus írások az L'Ordine Nuovo-ból

amely gyakorlatot szerzett a különféle gazdasági spekulációkban, dominálni tudta (legalábbis befolyásolni – PJ.) a piaci feltételeket (értse a munkaerő piacának feltételeit – PJ.), megkötötte a munkaszerződéseket, értékelte a munkaerő piaci viszonyait, hasznos gazdasági műveleteket kezdeményezett... A szakszervezet lényege eleget tenni ezeknek a funkcióknak, amelyek nem kommunista jellegűek. A szakszervezet nem lehet a társadalom radikális megújításának eszköze: a szakszervezet biztosíthatja a proletariátusnak a szakértő bürokratákat, általános jelentőségű ipari kérdésekben gyakorlott szakembereket ajánlhat, de nem lehet a proletár hatalom alapja... A proletárdiktatúra nem a tőke bérrabszolgáinak, hanem a termelők specifikus tevékenységének a szervezeti típusában testesülhet meg. A gyári tanács ennek a szervezetnek az első sejtje.”¹⁹

Gramsci írása példázza vonatkozó cikkeinek ciklusát, amelynek másik gondolatmenete a kommunista párt létrehozásának sokoldalú indoklását tartalmazza – nem hagyva figyelmen kívül a szocialista párt kettészakításának, a munkásmozgalom szervezeti meggyengülésének veszélyeit, a fasiszmus fejlődése és

¹⁹ Antonio Gramsci: Scritti politici, id. kiadás II.vol., 34-35.

hatalomra kerülése szempontjából a kedvezőbbre forduló helyzetet, amint erre fentebb utaltunk.

A kényes olasz helyzet vitája egyfelől szereplőinek elméleti és gyakorlati tettein mérhető le, de a Kominternben is rendkívül eleven, ám a szóban forgó problémákat feloldani nem tudó és túlzott (forradalmi) várakozásokat magába foglaló vitákat produkált; feltehetően a gyárfoglalások forradalmi sanszának túlértékelése is a Komintern berkeiben fogant meg. Sem Olaszországban, se másutt Nyugat-Európa fejlett országaiban a proletár forradalom megvívásának objektív és szubjektív feltételei összességükben nem voltak adottak – a kérdés mélyreható elemzése és a megfelelő stratégia, taktika kijelölése nem történt meg. 1935-ig – a tragikus németországi tapasztalatok utáni pillanatokig – a KI irányvonala több vonatkozásában vitatható, mindenekelőtt a szociáldemokráciához való viszonyban, melynek következményei jelenünkig nyúlnak.

J. Nagy László ²⁰

Az 1945 májusi kelet-algériai felkelés és a kommunisták

1945. május 8-án szerte a világban ünnepelték a hitleri fasizmus fölött aratott győzelmet. Így történt ez Algériában is. A francia gyarmat lakossága, benne a közel 100 ezer algériai katona, jelentős mértékben járult hozzá ehhez a győzelemhez. Az algériaiak, élükön a körükben széles és döntő befolyással bíró nacionalista pártokkal, joggal remélték, hogy Európa felszabadulása az ő felszabadulásukat is elhozza. Ha nem is azonnal, de belátható időn belül. Azt remélték, hogy elkezd-

²⁰ J. Nagy László, a Szegedi Tudományegyetem professor emeritusa.

hetik megteremteni önálló nemzeti létüket, függetlenek lesznek, a nemzetközi közösség egyenjogú tagjaként szuverén államot alkotnak. Ám nem ez történt. Az említett nap örömnépén olyan tragikus események történtek, amelyek az elkövetkezendő évtizedekben – máig hatóan – meghatározzák a nemzeti mozgalom, s végső soron az egész ország történetét.

1945 tavaszán Algériában addig nem tapasztalt mértékben kiéleződött a szociális és politikai feszültség. Az 1944-45-ös évet rendkívüli szárazság sújtotta. Az alapvető élelmiszernek számító gabonából az 1939-es év termésének alig 20%-át takarították be 1945-ben. Az állam a hivatalosan megállapított fejadagot sem tudta biztosítani. A termés drámai csökkenése elsősorban a vidéken élő a gyenge minőség termőföldeket birtokló algériaiakat jutatta tragikus helyzetbe. Az alultápláltság következtében egyáltalán nem volt ritka az éhhalál sem a közöttük. A városokban némileg jobb volt a helyzet, bár ott meg a fekepiac tette szinte lehetetlenné az alapvető élelmiszerekhez való hozzájutást.

A politikai helyzet sem volt jobb. A gyarmati hatalom óvatos reformok kezdett megvalósítani, de a gyarmati státuszon nem kívánt változtatni. A nemzeti mozgalom azonban ezen már túllépett, programjának döntő komponense a nemzeti függetlenség követelése lett. A Kiáltvány és a Szabadság Barátai (AML) nevű szervezetben tömörült mérsékelt nacionalisták Ferhat Abbással az élükön ezt a célt nem Franciaország ellenében, hanem vele szövetségben és segítségével, föderatív formában „ az algériai szociális és demokratikus köztársaság” létrehozásával kívánták megvalósítani.

A radikális nacionalista Algériai Néppártot (PPA) a háború befejeztével sem legalizálták, vezetőjét, Messzali Hadzsot pedig 1945 áprilisában háziőrizetbe helyezték. A párt nem zárta ki az együttműködést Franciaországgal, de feltételként Algéria nemzeti függetlenségének elismerését követelte. A tagság a legális AML-ben lépett be, ahol programja egyre több hívet szerzett. Félő volt, hogy a szélsőségesek veszik át a tömegek irányítását, s radikalizmusukkal provokálják a gyarmati hatalmat. Egyesek –köztük a rendőrség beépített ügynökei is– erre szinte törekedtek is. Ferhat Abbász pártja hivatalos lapjában két héttel a tragikus események előtt drámai hangon figyelmeztett a kalandor elemek meggondola-

tlan cselekedeteiben rejlő veszélyekre: „Emberek szenvednek, és a provokátorok ezt a pillanatot választották, hogy zavart okozzanak a fejekben és szaporítsák az olyan cselekedetek számát, amelyek a falusi népesség végzetes reakcióját fogják kiváltani.”²¹

Az algériai kommunisták teljes mértékben magukévá tették a kormányban is résztvevő francia kommunisták (FKP) álláspontját, feladták önállóságukat, pártjuk (AKP) függetlensége csupán formális volt. (Vezető testületeinek ülését mindig az FKP egyik delegáltja elnökölte.) Már 1943-tól bíralták, sőt támadták mind a mérsékelt, mind a szélsőséges nacionalistákat, mert szerintük függetlenség követelése a reakciós erőket szolgálja, megvalósulása esetén pedig Algéria a reakció bástyája, „egy második Versailles” lenne.²² Kétségtelen, hogy Algériában éppen a franciaországi demokratikus erők megerősödésétől tartva a nagybirtokos telepesek, s az európai származásúak egy része is mind nyitabban hangoztatták elszakadási, autonomista törekvésüket. A kommunisták attól tartottak, hogy a gyarmat függetlenségekor ezek a szélsőséges politikai erők jutnának hatalomra.²³ Továbbá, miután a kommunista munkásmozgalom hallatlan mértékben megerősödött a háború befejeztekor, a francia és az algériai kommunisták bíztak abban, s nem minden alap nélkül, hogy képesek lesznek alapvetően megváltoztatni Franciaország gyarmatpolitikáját. Ezért kérték a nemzeti mozgalom feltétlen támogatását, gyakorlatilag önálló arculatának a feladását. A kommunisták súlyos hibát követtek el amikor nem vették programjukba a nemzeti függetlenség követelését, s csak mélyreható szociális és politikai reformokért, a társadalom szociális és politikai demokratizálásáért indultak harcba. Annak ellenére, hogy szüntelenül a francia és az algériai nép egyesülését hangoztatták, teljesen másodrangú, aszisztáló szerepet szántak az utóbbinak. Gyakorlatilag kizárták magukat a nemzeti mozgalomból mivel nem érzékelték, hogy a tömegeket magával ragadó nemzeti eszme reális politikai erővé vált. Tévedésük tragikusan nyilvánult meg az 1945 májusi események során.

Az első áldozatokat követelő incidens a május elsejei felvonulás és tüntetés alkalmával történt. A nagyvárosokban a baloldali szakszervezet, a CGT menetétől elkülönülve felvonuló és nemzeti függetlenséget, Messzali Hadzs szabadon bocsátását követelő nacionalisták összecsaptak a rendfenntartó erőkkel. A feszültség a tetőpontját május 8-án, a fasiszmus felett aratott győzelmet ünneplő felvonulásokon érte el. Ezek a véres összecsapással fajult demonstrációk napokig tartó fegyveres felkelésbe torkolottak.

²¹ *Égalité*, 1945. április 27.

²² Ld. Évkönyv 1993. 106-113.

²³ *Berlioz, Johanny*: Afrique du Nord, foyer d'activité prohitlerien et antifrançais. *Cahiers du communisme*, 1945 február, 49.

Az események központja a kelet-algériai Kabília központja, Sétif és a tőle keletre kétszáz kilométerre lévő Guelma volt. A piros-fehér nemzeti zászló alatt felvonuló *Szabad Algériát! Függetlenséget* követelő tömegre mindkét városban rátámadt a rendőrség. Erre a tüntetők egy része szétszéledt a városban és az utcákon található európaiakra támadt. A következő napokban pedig a környéken lévő falvakat, izolált farmokat támadtak meg. Magát Guelmát pedig több ezer fellah fogta ostromgyűrűbe. Ekkor a prefektus a hadsereg beavatkozását kérte, ráruházva minden hatalmat. Ezzel kezdetét vette a megtorlás, amely valóságos mészárlásba torkollott. A szárazföldi hadsereg "tisztogató hadműveletében" mintegy 10 ezer katona vett részt, de beavatkozott a légierő és a haditengerészet is.

A véres összecsapásokban, amelyek egy hétig tartottak, a belügyminiszter parlamenti jelentése szerint 88 európai származású lakos esett áldozatul és 150 sebesült meg.²⁴ A megtorló akciók algériai áldozatainak számát nem lehet pontosan megállapítani. A hivatalos jelentések maximum néhány ezerre tették, a nemzeti mozgalom vezetői, lapjai pedig 15-40 ezerre becsülték.²⁵

A kortársak a felkelést kiváltó okok között említették a hitleri propaganda hatását, a rossz élelmiszerellátást, az egyiptomi kormány, a frissen alakult Arab Liga és az angolszász hatalmak szimpátiáját a maghrebi, különösen pedig az algériai nacionalisták iránt.²⁶ Mindezek kisebb-nagyobb mértékben hatással voltak a nacionalisták politikai magatartására, de a felkelés valóságos okára nem világítottak rá.

Véleményünk szerint a korabeli jelentések közül egyetlen érintette a lényegét. A Tubert tábornok készítette jelentés a véres eseményeket kiváltó döntő okot a földkérdésben jelölte meg: "A föld felosztására gondolk. (ti.: a fellahok - J.N.L.) Leleplezik a nagybirtokosok túlkapásait, amelyek lehetővé teszik egyetlen ember számára, hogy úrként uralkodjon több ezer hektáron."²⁷ A fegyveres összecsapások éppen azokon a területeken robbantak ki, ahonnan a századforduló táján érkező európai telepesek tömegesen üzték el az algériaiakat. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ebben az országrészben korábban is jelentős befolyása volt a nacionalistáknak: innen indult az ulemák mozgalma (Constantine), és itt alakult meg az AML is (Sétif).

Tudatosan előkészített fegyveres felkelésről azonban nem beszélhetünk. Az

²⁴ *Journal Officiel de la République Française, Débats parlementaires* 1945. július 18. 1939.

²⁵ A felkelés legteljesebb feldolgozásai: *Ainad Tahet Redanane: Le mouvement du 8 mai 1945 en Algérie*. OPU, Alger, 1987., *Jean-Louis Planche: Sétif 1945. Histoire d'un massacre annoncé*. Paris 2006. Ez utóbbi szerző újabb forrásokat tárt fel, de koncepciózusan nem hozott új eredményt. *Reggû, Marcel: Les massacres de Guelma. La Découverte Poche* Paris 2008.

²⁶ *Morard, L.: La crise algérienne. Revue politique et parlementaire*, 1945. július. 160.

²⁷ *Rapport du général Tubert 1945. május 24. Revue algérienne des sciences juridiques, économiques et politiques*. 1974. 4. sz. 283-314.

látszik valószínűnek, hogy a tüntetéseket és a fegyveres támadásokat a PPA helyi aktivistái kezdeményezték.²⁸ A megtorlás hatására az országos vezetőség május 23-ra nemzeti felkelés kirobbantását határozta el. Ezt azonban ilyen rövid idő alatt nem lehetett komolyan előkészíteni, ezért az utolsó pillanatban visszavonták a döntést.²⁹

Összegezve megállapítható, hogy 1945 májusában a több éves, többféle érdek, ideológia és propaganda által motivált heves politikai harc után, a pattanásig feszült szociális helyzetben elemi erővel, spontán módon robbant ki a parasztok felkelése az ország keleti részében (Kabiliában), ahol a nacionalisták aktivitása, befolyása hagyományosan a legerősebb volt. A felkelésbe torkolló véres események alapvető forrása az agrárkérdésben gyökerezett: a kolonizáció által kisemmizett fellahok követelték vissza földjüket.

Messzali Hadzs - már szabadon

²⁸ *Ainad Tabet, Redouane*: Le mouvement du 8 mai 1945 en Algérie. Az annexumban közölt visszaemlékezések egyértelműen ezt erősítik meg, pl. 206., 220., 234., 247. stb.

²⁹ *Ait Ahmed, Hocine*: Mémoires d'un combattant. L'esprit d'indépendance 1942-1952. Editions Sylvie Messinge, Paris.1983. 36-42.

A megtorlás traumatizálta az algériaiak társadalmát, a rettegés, a félelem és az elfojtott gyűlölet telepedett rá. Az európaiak társadalmát sem a nyugalom jellemezte már ezután: a legális kereteket elutasítókka vagy akárcsak megkérdőjelezőkkel szemben is a legszélsőségesebb eljárást fogadta csak el. A nacionalizmus erősödött meg mind az európaiak, mind az algériaiak körében. Az előbbieké a változatlanúságot, a gyarmati status quo fenntartását fejezte ki. Ezzel feszült szembe a gyökeres változást akaró algériaiaké. A fejükben – előbb még csak egyéni szinten – keveredett a gyűlölet és a mérhetetlen elszántság: akár erőszak árán is változtatni kell a megalázott algériaiak helyzetén.³⁰

A fizikai megtorlással együtt folytak a letartóztatások. Az AML-t, a kormány betiltotta, Ferhat Abbaszt letartóztatta. Messzali Hadzsot pedig Brazzaville-be vitték és ott továbbra is házi őrizetben tartották.

Az európai telepesek legszélsőségesebb szószólói a reformok leállítását és a legszigorúbb rendőri elnyomás bevezetését követelték. A francia kormánykörök azonban határozottan leszögezték, hogy továbbra sem mondanak le a reformpolitikáról.

A kommunisták úgy vélekedtek, hogy nem arab lázadás volt, hanem fasiszta összeesküvés történt. Élesen támadták a hitlerizmus és a reakciós telepes burzsoázia ügynökeinek bélyegzett “álnacionalistákat”, akik a gyarmati hatóságok cinkosságával előidéztek a véres eseményeket. Az FKP észak-afrikai delegációja könyörtelen büntetés kiszabását követelte a lázadás szítóira. Ugyanakkor sürgette a közellátás gyors és érzékelhető javítását és a demokratikus szabadságjogok kiszélesítését.³¹ A kommunisták elhamarkodottan ítélek és súlyos hibát követtek el, amikor a nacionalistákat (konkrétan a PPA vezetőit) a reakciós telepes burzsoázia és a hitlerizmus ügynökeinek bélyegezték. Tévedésüket súlyosbította, hogy több helyen a kommunista párt tagjai is részt vettek az őslakosokkal szembeni fegyveres megtorlásban. (őket később kizárták a pártból) Értékelésük helyrehozhatatlanul megrontotta kapcsolatukat a nacionalistákkal, nemcsak Algériában, hanem Marokkóban és Tunéziában is, mert a helyi kommunisták itt is ugyanúgy ítélték meg az eseményeket. Bírálatuk összütését itt is a “kalandor” nacionalistákra irányították.³² A nacionalisták részéről viszont gyorsan megfogalmazódott az a vád, hogy a kommunisták - mivel Charles Tillon FKP tag volt a légügyi miniszter - maguk is támogatták a tömeges megtorlást. Később a politikai harcban a kommunisták ellenfelei (pl. az 1946 júniusi választások

³⁰ Annie Rey-Goldzeiguer: *Aux origines de la guerre d'Algérie, 1940-1945. De Mers el Kebir aux massacres du Nord-Constantinois*. Paris, 2002. 364-367.o.

³¹ *Liberté*, 1945. május 12., 17., *L'Humanité*, 1945. május 11.

³² Hamza, Hassine Raouf: *Le parti communiste tunisien et la question nationale (1943-1946) in Mouvement ouvrier, communisme et nationalismes dans le monde arabe*. 252-253., Oved, Georges: *La gauche française et le nationalisme marocain*. L'Harmattan, Paris 1984. 2. k. 219

idején a szocialisták) is propagálják ezt a vádat.³³ Pedig a fegyverek bevetését a különböző fegyvernemek miniszterei nem is rendelhették el. Ilyen parancsot csak a nemzetvédelmi bizottság főnöke –akkor Juin marsall– adhatott. Információkhoz is nehezen jutottak a kommunisták, mivel nem rendelkeztek a megfelelő állami intézményekkel, amelyeknek a közleményeit, híreit szigorúan ellenőrizték és cenzúrázták. (Minden lap szerkesztőségében egy hivatalosan delegált cenzor volt, aki a megjelenés előtt minden írást ellenőrzött, s ha úgy ítélte meg, akkor annak egésze vagy egy része publikálását megtiltotta) Charles Tillont is csak május 17-én este értesítették a légierő részvételéről a megtorlásban. Addig is címeztek számára Algériából információkat, de azokat az említett napig visszatartották.³⁴ Mindezen körülmények ismerete realisabb képet ad a kommunisták nehéz és bonyolult helyzetéről, de egyáltalán nem ad felmentést –legfeljebb némi magyarázatot- hibás állásfoglalásukra.³⁵ Charles Tillon egyébként néhány héttel később, a dráma ismeretében le akart mondani, de a pártvezetés ezt megtiltotta neki.³⁶

A kommunisták álláspontja, miután egyre több információhoz jutottak, illetve ők maguk szereztek a helyszínen, fokozatosan módosult, de az események megítéléséül illetően lényegében nem változott.

Az FKP központi bizottsága május 18-i ülése foglalkozott először részletesebben a tragikus eseményekkel, amelyekről André Marty tartott előadást. Rendkívül kemény szavakkal bélyegezte meg a megtorlást végző polgári és katonai szerveket. Hat ezer algériai öslakos lemészárlásáról tett említést. Ám ugyanilyen keményen, sőt kimondottan durva hangnemben támadta az Algériai Néppártot, vezetőit hitleristáknak nevezte, Messzali Hadzsot pedig gazembernek. Henri Lozeray, aki jól ismerte Algériát, mivel a háború előtt éveket töltött ott, javasolta, hogy folytassanak elmélyült vitát az eseményekről. Ezt azonban André Marty minden indoklás nélkül durván elutasította. Az ülést berekesztő Maurice Thorez főtitkár sem támogatta Lozeray javaslatát, politikai provokációnak minősítette a „nagyon súlyos algériai eseményeket” és éberségre szólította fel a tagságot.³⁷ A l’Humanité másnapi számában igyekezett beszámolni az ülésről, ám a cenzor törölte André Marty beszédének azokat a részeit, amely az áldozatok számára vonatkozott illetve a megtorlás kegyetlenségére hívta fel a figyelmet. Azonban a cenzor törölte részek is a tagság és a lakosság tudomására jutottak. Ugyanis a

³³ *Liberté*, 1946. május 30..

³⁴ *Ruscio, Alain*: Les ministres communistes et les massacres du Constantinois (Document). *Cahiers d’histoire de l’IRM*. 1987.30. sz. 140.

³⁵ *Uő.*: Les communistes et le massacre de Constantinois (mai-juin 1945) 20e siècle. *Revue d’histoire*, 99. sz. (2007) 229.

³⁶ *Charles Tillon*: On chantait rouge. Laffont, Paris 1977. 227.

³⁷ *Alain Ruscio*: Les communistes et l’Algérie. Des origines à la guerre d’indépendance, 1920-1962. Éditione la découverte, Paris. 128-19.

Leon Blum (szemüveges) és balról jobbra) Maurice Thorez és Andre Marty a Pere Lachaise temetőben, a Kommunárok falánál

vezetőség döntése értelmében nyomban az ülés után, a l'Humanitében megjelenő cikk nyomdába küldése előtt, röplap formájában kinyomtatták és azonnal, még a nap folyamán terjeszteni is kezdték. Este a rendőrség már jelentette, hogy falragaszként és postaládákban számos példány birtokába jutott.³⁸

A kommunisták azonban az események értékelésén semmit sem változtattak, továbbra is hangoztatták, hogy nincs arab felkelés, hanem összeesküvés történt, amely a hitlerista szélsőséges nacionalisták és az ugyancsak szélsőséges szeparatista, volt Vichy-hívó európaiak és a gyarmati hatóságok összejátszásának az eredménye. Nem akarták tudomásul venni, hogy a nacionalizmus a meghatározó politikai ideológia az algériaiak körében. A kommunistákat is hatalmába kerítette az egész francia társadalmat átható jakobinus patriotizmus. Véleményük szerint, ahogyan a Konvent megszavazta a rabszolgaság eltörlését 1794 februárjában, ugyanígy az Ellenállásból születő új Franciaország nagylelkűsége hozza majd el a szabadságot Algériának. Olykor szinte sértő módon lebecsülték a nemzeti mozgalom erejét, érettségét. A kommunisták akkor kaphattak volna igazán hatékony támogatást a nemzeti mozgalomtól, ha önálló politikai erőnek, egyenlő félnek ismerték volna el. Ám nem ez történt, s ez súlyos stratégiai hibája volta a

³⁸ Archives nationales d'outre-mer, 9H49. Préfecture d'Alger, Centre d'informations et d'études, Rapport 1043. Alger, le 18 mai .49

kommunistáknak, elsősorban az FKP-nak, amely az internacionalizmus helyett a jakobinus patriotizmust választotta. A büntetés nem sokat váratott magára.

Az 1945 októberi alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon az AKP eredményesen szerepelt, a második testületben³⁹ a leadott szavazatok 19%-át (135 ezer) kapta és 2 képviselőt küldhetett a Bourbon palotába. Az eredmények még inkább elbizakodottá tették a pártot. Pedig a választási eredmények higgadt vizsgálata erre nem ad okot. A nacionalista pártok nem indíthattak jelölteket, vezetőik börtönben voltak s felhívásukra magas volt (52%) a távolmaradók aránya.⁴⁰ Az 1946. június 2-i nemzetgyűlési választásokon viszont már az algériaiak is teljes jogú állampolgárként szavazhattak Ferhat Abbász új néven újjáalakult pártja, az UDMA (Algériai Manifesztum Demokratikus Uniója) 71%-ot ért el, a 15 főre emelt képviselői helyből 13-at megszerzett. A továbbra sem legalizált PPA felhívására most is magas (48%) volt a távolmaradók aránya. Az AKP katasztrofális vereséget szenvedett, mindössze 53 ezer szavazatot szerzett, s elvesztett a két képviselői helyét.⁴¹

Az AKP a választást követően gyökeresen változtatott politikáján. A júliusi központi bizottsági ülésen felülbírálta álláspontját, meghatározó politikai eszmének ismerte el a nacionalizmust s kijelentette: „azt akarjuk, hogy országunk saját nemzeti életét élje”.⁴² Ám ezzel a radikális önkritikával már elkészt, a párt soha nem tudta lemosni magáról a „francia párt” bélyegét. A nacionalisták s a vezető, uralkodó pártjuk, az FLN (Nemzeti Felszabadítási Front) ma sem tekintik valóban nemzeti pártnak.

A felkelés és az azt követő megtorlás fordulópontként értékelhető az algériai nemzeti mozgalom történetében. A nacionalisták, sőt az egész algériai nép, - különösen pedig a frontról hazatért katonák - döbbenten tapasztalták, hogy a hitlerizmus legyőzésével születő új Franciaország a tengerentúlon a régi módon cselekszik. S ez politikai magatartásukat meghatározó módon befolyásolta. Ösztönösen megérezték, hogy a felkelés határkö, egy új szakasz kezdete a nemzeti mozgalom történetében. Ettől kezdve a nemzeti felszabadulásnak már csak egyetlen módját látták: *a fegyveres harcot*. 1954-ben a nemzeti felszabadító háború kirobbantói között ott találhatjuk azokat a PPA tagokat, akiket 1945 májusában tartóztattak le. Mások pedig a megtorlás láttán csatlakoztak a nacionalista párthoz. A másik

³⁹ Az 1945 augusztusában minden 21 életévét betöltött algériai férfi szavazati jogot kapott. Azonban csak a kevés számú (60 ezer) citoyen statusszal rendelkező algériai szavazhatott együtt az európaiakkal az első testületben. A másodikban a teljes körű politikai jogokkal nem rendelkező 8 millió algériai közül a szavazásra jogosultak (kb. másfél millió). Ők is ugyanannyi képviselőt, 13 főt, küldhettek Párizsba, mint az egy millió európai.

⁴⁰ *Alger républicain*, 1945. október 21-22.

⁴¹ *Alger républicain*, 1946. június 4.

⁴² *Liberté*, 1946. július 25.

felismerést a vidéken rejlő politikai erő, egyenlőre még spontán, szervezetlen módon történő felszínre törése, jelentette. Tulajdonképpen az algériai nemzeti mozgalom második világháború utáni története a városokban formálódott modern nemzeti mozgalom és a fellah tömegek megtestesítette potenciális forradalmi erőt jelentő vidék egymásratalálásának, szövetsége kialakulásának története is.

Források

Napilapok: *Alger républicain, Égalité, l'Humanité, Liberté*

Levéltár: *Archives nationales d'outre-mer* (Aix en Provence)

Irodalom (a lábjegyzetekben idézetten kívül)

Bennallègue-Chaouia, Nora: Algérie: mouvement ouvrier et question nationale, 1919-1954.

Office des Publications Universitaires, Alger 2005.

Rahal, Malika: L'UDMA et les udmistes. Contribution à l'histoire du nationalisme algérien. Éditions Barzak, Alger 2017.

Szilágyi Ágnes Judit⁴³

A portugál halászhalka esete Brazíliában, 1920

Az *Atlântida* brazil szerkesztőjét, João do Rio-t eleinte csak mint lelkes *flâneur*t, megfigyelő kószálót érdekli a nagyváros, a modernizálódó Rio de Janeiro szövege, azon belül a munkások sorsa. Krónikái, novellái anyagaként kezeli őket. Aztán sznob korszaka következik, mikor tudósításai leginkább a nagyvilági életről, a főváros előkelő közönségéről, társasági eseményekről szólnak. Az 1910-20-as évek fordulóján azonban, mikor a társadalmi mozgalmak felerősödnek - mint környezetére figyelő, érzékeny ember - nem vonhatja ki magát a brazil közéletet és politikát is átszövő szociális feszültségek hatása alól. Szoros kapcsolatot épít ki

⁴³ Szilágyi Ágnes Judit történész, habilitált egyetemi docenstanszékvezető, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

a nyugtalan szellemű, állandó ellenzéki és nacionalista Maurício de Lacerdával, a népszerű jogvédő/szónok/újságíróval, azon kevesek egyikével, akiket a elit tagjai közül komolyan foglalkoztat a proletárok helyzetének javítása.⁴⁴

Rio külföldi útjain is figyelni kezd a munkások helyzetére. Az I. világháború után Párizsban kommunista gyűlésen vesz részt, rövid időre le is tartóztatják. Az *O Paiz*-nak küldött ibériai krónikájában pedig döbbenetesen konstatálja a portugál munkások szomorú helyzetét. Lisszaboni ismerősei elhívják, látogasson meg egy nyomdát: „*Atya Isten! – kiált fel a munkásokat látva – Sápadt gyermekek, fásult férfiak, vérszegény asszonyok.*”⁴⁵ Azzal folytatja, hogy leírja, bár Portugáliában a háború idején a bérek több, mint a kétszeresükre nőttek, a megélhetés költségei sokkal jobban megemelkedtek. Az éhezésnek látható jelei vannak, és járványok fenegetnek.

Az 1910-es évtized végétől a közismert és népszerű irodalmár, újságíró, João do Rio olyan befolyásos személyiség, akihez fordulni érdemes, és aki szimpatizál az érdekvédelmi törekvésekkel, hajlandó őket lapjában a nyilvánosság felé közvetíteni. Különösen, ha portugálokról van szó. Közismert régi, jó kapcsolata a kolóniával, elkötelezettsége a luzo-brazil ügyek és a két nép barátsága mellett. 1920-ban, röviddel azután, hogy létrehozza az *A Pátria*-t, az újság hasábjain védelmébe veszi az észak-portugáliai Póvoa do Varzimból elszármazott (*poveiro*) halászközösség tiltakozó mozgalmát.

Az új lap egyébként kezdettől fogva rezonál a társadalmi változásokra, figyel az egyre nagyobb létszámú és potenciális olvasóként is egyre inkább szóba jöhető munkásságra. Az alapítását beharangozó rövid hirdetésekben nemcsak azzal próbálják felkelteni az érdeklődést az *A Pátria* iránt, hogy a leendő főszerkesztő luzo-brazil elkötelezettségét hangsúlyozzák, hanem úgy is dicsérték, mint az egyszerű emberek problémáira régóta érzékeny újságírót. „João do Rio volt az első brazil újságíró, akit érdekeltek a rakodómunkások és a segéd nélkül dolgozó, szegény kézművesek, azok a szerencsétlenek, akiknek szintén jár egy kis hely a Nap alatt. Elég könyveit olvasni, AZ UTCÁK ELBŰVÖLŐ LELKÉ-t, a MÚLNAK A NAPOK-at, elég műveit figyelemmel kísérni, hogy meglássuk, minden-hová - az általa irányított lapokba, vagy a kötetekbe, amiket ír - beépíti a munka

⁴⁴ Maurício de Lacerda (1888-1959) születése szerint a Rio de Janeiro-i politikai elit tagja, ügyvéd, baloldali politikus. 1917-ben hivatalnok Hermes da Fonseca elnök kabinetjében, a föderális parlament tagja Rio de Janeiro állam képviselőjében, és szülővárosa, Vassouras prefektusa. Életrajzát vö. Israel BELOCH – Alzira Alves de ABREU (szerk.): *Dicionário Histórico-Biográfico Brasileiro 1930-1983*. I-IV. Rio de Janeiro, Ed. Funes Universitária, Finep, 1984. II. köt. Az elektronikus változat (2001-2009) elérhető a Getúlio Vargas Alapítvány dokumentációs központjának honlapján: <http://cpdoc.fgv.br/>

⁴⁵ João do RIO: *Sensações de viagem*. Lisboa, agora... [Úti benyomások. Lisszabon, ma...], *O Paiz*, no. 12570, 1919. március 11. 3.

becsületének eszméjét. João do Rio lesz az A PÁTRIA-nak, a nagy példányszámú reggeli hírlapnak a főszerkesztője. Támogatná-e Ön is ezt az újságot?”⁴⁶

A Póvoa do Varzim-iak nagyon zárt, a kolónián belül is különlegesen összetartó emigráns csoportot alkottak,⁴⁷ és az óhazából hozott, tradicionális mesterséget, a nyílt tengeri halászatot folytatták Brazília partjainál is. Ők látták el Rio de

Póvoa do Varzim

Janeiro halpiacait. A portugál ellenes hangok szerint (melyek új erőre kaptak a világháború végén) egyenesen monopolizálták ezt az üzletágot, idegent nem engedve maguk közé.⁴⁸ Jellegzetes hajóik az 1910-es években még szervesen hozzátartoztak a riói városképhez: „A rakpart mentén, a poveiro-k dereglyéi ringatóztak kevés vízzel az aljukban, napfényben úszva.”⁴⁹ – írja Ferreira de Castro a portugál szemnek olyan ismerős vízi járművekről. Aztán a helyzet megváltozott.

A halászok akkor fordultak a portugál konzulátushoz, majd a nyilvánosság-hoz, és akkor léptek sztrájkba, mikor a nacionalizmus és a brazilosítás (*campanha*

⁴⁶ Hirdetés, *A Noite*, no. 3106. (1920. augusztus 3.) 5.

⁴⁷ 1915. július 16-án hozták létre segélyegyletüket, *Associação Marítima dos Poveiros* néven.

⁴⁸ Bővebben ld. Lima BARRETO: A questão dos „poveiros”, az írás eredetileg a *Gazeta de Notícias* 1921. január 2-i számában jelent meg, de bekerült a szerző *Marginália* című kötetébe. Elektronikus változat: Biblioteca Virtual de Literatura, <https://literaturabrasileira.ufsc.br/documents/0042-01260.html> (letöltés 2019. november 23.)

⁴⁹ José Maria Ferreira de CASTRO: *A Selva*, 31. kiadás, Lisboa, Guimaraes & Co. é.n. [1930]. 72.

nativista) újabb hulláma őket is elérte. 70 hajójukból 40 szüntette be a munkát 1920 szeptember közepére. Emiatt már kezdett feltűnően hiányozni a hal⁵⁰ a Rio de Janeiró-i piacokon. A tiltakozó akció oka pedig az volt, hogy Epitácio Pessoa elnök (1919-1922) kormánya úgy határozott, a modernizáció, a hatékonyság és a nemzetbiztonság szempontjai szerint korszerűsít, és brazil kézbe veteti a halászati ágazatot. A következő törvényi feltételeket szabta: külföldiek csak úgy folytathatják tevékenységüket a dél-amerikai ország felségvizein, ha 1920. október 12-ig felveszik a brazil állampolgárságot; a továbbiakban brazil zászló alatt hajóznak; és vállalkozásaik halászhajóihoz a legénységet kétharmad részben brazilokból toborozzák. A két utóbbi feltételt a portugál halászok még el is fogadták volna, azonban eredeti állampolgárságuktól semmiképpen sem akartak megválni. Részben patrióta ragaszkodásból, másrészt gyakorlati okokból. A brazil állampolgárság felvétele egyben a portugál feladása ugyanis azzal járt volna, hogy örökre elveszítik jogukat a portugál vizeken való szabad halászatra.⁵¹ Ezzel a hazatérés reménye végleg elvész számukra.

João do Rio, az egyszerű embereket ért méltánytalanságokra érzékeny újságíró, aki portugál barátai érdekében amúgy is mindig hajlandó volt szót emelni, lapjában kiállt a Póvoa do Varzim-i halászok védelmében. Támogatta tiltakozó akciójukat. Az *A Pátria* naponta foglalkozott velük, maga Rio a *Bilhete* (Levéлке) rovatban írt újra és újra szélesebb összefüggésbe helyezve ügyüket. Bírálta a kormányprogram jog- és alkotmány ellenes voltát, és felelőseit, „a Köztársaság radikálisait”, portugál- és idegengyűlölőknek, a túlhajtott nacionalizmus (*jacobinismo*) képviselőinek bélyegezte.⁵² Ezzel azonban sem ő, sem a vele hasonló véleményen lévők⁵³ nem tudták feltartóztatni a *nativista* kormánypolitikát.

A luzofil újságíróra nézve más eredménye nem lett az ügynek, csak az, hogy a radikális nacionalisták őt magát kezdték hevesen támadni, hazafiatlannak nevezni. A vele szembeni inzultus ezúttal nem korlátozódott az újságok lapjaira, hanem fizikai formát is öltött. A nacionalizációs programban érdekelt haditengerészet tisztjeinek egy csoportja, elég gyáván, akkor támadt rá váratlanul, mikor egyedül ebédelt egy étteremben. Az egyenruhások körülvették, ütlegették, a földre lök-

⁵⁰ A legrégebben Brazíliában dolgozó *poveiro* halászok közül hárman nyilatkoztak a sajtónak, hogy elmagyarázzák közösségük álláspontját. Ld. *A Noite*, no. 3157. (1920. szeptember 23.) 4.

⁵¹ Vö. például a *Correio da Manhã* (Rio de Janeiro) rövid híré, no. 7891. (1920. október 8.) 2.

⁵² Giovanni Roberto Protásio BENTES FILHO: *Do Norte ao Sul: a missão do cruzador "José Bonifácio" e a incorporação do pescador a um projeto de nação (1900-1930)*, MA dolgozat, Centro de Ciências Humanas, Letras e Artes, Universidade Federal do Rio Grande do Norte, Natal, 2018. 153.

⁵³ A kormány lépéseit jogi szempontból tartotta aggályosnak több, magas pozícióban lévő, kiváló szakértő, akadémikus. Például a tekintélyes jogász, Rui Barbosa, Pedro Lessa (1859-1921), São Pauló-i jogász professzor, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, vagy Clovis Beviláqua (1859-1944), az 1916-os polgári törvénykönyv szerzője. Vö. u.o. 158.

ték. Az agresszió kiváltó okaként két különböző, de mindenképpen az *A Pátria* hasábjain megjelent írást említ a szakirodalom, melyben a téma ugyanaz volt, a *poveiro*-kat ért méltánytalanság, jogtalanság.⁵⁴

A halászokkal kapcsolatos incidens a két ország kereskedelmi és külkapcsolataira is árnyékot vetett, mivel a hivatalos brazil álláspont végkicsengése meglehetősen negatív volt, mintha a portugál halászok nemzetbiztonsági kockázatot jelentettek volna a dél-amerikai testvérország számára. A halászok végül a visszavonulást választották. Dereglyéik eltűntek a riói rakpartokról. 1920 októberétől kezdődően tömegesen, több csoportban hagyták el végleg Brazíliát, a konfliktusban érintettek legnagyobb része repatriált. Köztük olyanok is, akik már hosszú évtizedek óta éltek Rio de Janeiro államban, egyesek a paraguayi háború vétéranjai voltak.⁵⁵ A közel ezer hazatérő hirtelen megjelenése a portugáliai munkaerő piacon nem kis problémát jelentett, társadalmi

feszültségeket gerjesztett, főként Póvoa de Varzim környékén. Megoldásként az I. Portugál Köztársaság vezetése 1921-22-ben kedvező feltételekkel afrikai gyarmataira igyekezett irányítani őket. Az Angola déli partvidékén fekvő Porto Alexandre kolóniájára azonban végül csak néhány (előbb 62, majd még 35) *poveiro* telepes érkezett.⁵⁶

⁵⁴ U.o. 153-154. illetve Raimundo MAGALHÃES Júnior: *A vida vertiginosa de João do Rio*, Rio de Janeiro – Brasília, Civilização Brasileira - INL, 1978. 363.

⁵⁵ Ld. *A Noite*, no. 3157. (1920. szeptember 23.) 4. A paraguayi háború a XIX. századi brazil történelem egyik legnagyobb megrázkódtatása volt 1864-70-ig. Bővebben ld. Boris FAUSTO: *Brazília rövid története*, ford.: Pál Zs., Timár I., Budapest, Equinter, 2011. [2001] 121-127.

⁵⁶ A telepítési politika kezdeményezője José Norton de Matos volt, mint az I. Portugál Köztársaság akkori angolai főmegbízottja. Gyarmatpolitikai elképzeléseiről bővebben ld. Sérgio NETO: *Do Minho ao Mandovi: um estudo sobre o pensamento colonial de Norton de Matos*, Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra, 2016. A halászok áttelepítésére vonatkozóan, u.o. 285-286.

TRIANON VISSZHANGJA – A MUNKÁSMOZGALOM

Az antant, a Szövetséges és Társult Hatalmak Magyarországgal 1920. június 4-én megkötött békeszerződésnek szinte alig volt nemzetközi visszhangja. Ellentmondásos értékelése beleolvadt a versailles-i béke megítélésébe. Hasonlóan fogadták a történeteket a munkásmozgalom ekkor nem kis befolyással rendelkező újjáéledő nemzetközi szervezetei. A háborút követően három részre szakadt II. Internacionálé londoni szárnya, a Munkás- és Szocialista Internacionálé a külpolitikában a brit kormány álláspontját támogatta, továbbra is mérsékelni igyekezve a francia nyomást Németországra. Az internacionálé a brit után legerősebb pártja, a német többségi szociáldemokraták viszont éppen ekkor, az 1920. június 6-i választásokon szenvedtek hatalmas vereséget, s alakult az első tisztán polgári pártokból álló kormány Németországban. A bécsi központú Szocialista Pártok Nemzetközi Munkaközössége, a centristák, az osztrákoktól, olaszoktól a franciáig viszont elítélték az „imperialista békét,” e mellett az olaszok saját gyár- és földfogláló mozgalmait szervezték,¹ az osztrákok pedig a nemzetközi bojkottot hirdettek Horthy rendszere ellen. A harmadik, a Kommunista Internacionálé álláspontja egyértelmű volt: „a hírhedt ’nyugati demokráciák’ versailles-i szerződése még vadállatibb és aljasabb erőszak, mint a német junkerek és a német császár breszt-litovszki szerződése.” – írta Lenin éppen a trianoni szerződés aláírásának hónapjában.² Költőibb volt ennél Kun Béla véleménye, már Trianonról szólva: „Csonka-Magyarország nem önmagát kielégítő nemzetgazdasági egység. Ha ugyan valóban nemzetállammá is lett, mióta az antant-imperializmus leberetválta róla az elnyomott idegen nemzeteket, sőt jócskán hozzáborotválta az utódállamokhoz az elnyomott magyarokból is – mégsem lóg a levegőben nemzeti pántlikákon. Sőt inkább a távolabb (Anglia, Franciaország) és közelebb (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia) nagyobb és kisebb imperialista államok kötőféke tartja.” Majd folytatva azt is megjelölte, ki áll a kötőfék túoldalán: „Részese, mégpedig szenvedő részese annak az egységes, csak Szovjet-Oroszország által megszakított láncnak, amelyet a nemzetközi finánctóke kovácsolt össze...”³

¹ Erről kötetünk Évfordulók rovatában ír Pankovics József.

² Lenin a Kommunista Internacionáléről 267. Kossuth Könyvkiadó, 1969. 267.

³ Kun Béla: Lesz-e még forradalom Magyarországon? (1925. Új Március, Bécs.) In Kun Béla válogatott írások és beszédek, II. kötet. Kossuth Könyvkiadó 1966. 142.

Ezekben a hónapokban a térségben a legnagyobb izgalmat, s a legnagyobb nemzetközi visszhangot az 1920 áprilisában Szovjet-Oroszország ellen indított lengyel támadás, majd a szovjet ellentámadás váltotta ki.

A fő ellenség ismét a háború lett. A nemzetközi munkásszervezetek egységesen a lengyeleknek szánt fegyverszállítások leállítására, akadályozására hívtak fel,⁴ majd irányultságuknak megfelelően szemlélték aggodalommal a Vörös Hadsereg offenzíváját, később a lengyel ellenoffenzíva sikerét. A Kominternben az internacionálé II. kongresszusán szintén ezzel foglalkoztak, még a világforradalom új hullámában reménykedve.⁵

⁴ „El a kezekkel Szovjet-Oroszországtól!” mozgalommal akadályozták sztrájkokkal a Nemzetközi Szállítómunkás Szövetség vasutasai és dokkmunkásai a fegyverszállításokat. A szakszervezet főtitkára, Edo Fimmen életútját lásd az Évkönyv 1981-es kötetében. A magyar kormány volt az egyetlen, amely érdemi fegyverszállítással – Románián keresztül – támogatta a lengyeleket, míg a katonai-szakmai támogatást a franciák nyújtották

⁵ A kongresszus egyetlen magyar felszólalója Rákosi Mátyás volt, aki nem tett említést Trianonról. Megemlítette, hogy „Tanácsmagyarország minden tekintetben fejlettebb körülményekre talált a Szovjet-Oroszországban levőknél. A magyar munkások intelligensebbek, az ország jobban centralizált, a vasút kiépítettebb...” a vereséget az egységes forradalmi párt hiánya és az egyesülés a szociáldemokratákkal idézte elő – s a kedvezőtlenül alakult nemzetközi helyzet. Protokoll des II. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale, Carl Hoym Nachf, Louis Cahnbley, Hamburg, 1921. 79, 290-293. A német nyelvű jegyzőkönyv: http://ciml.250x.com/archive/comintern/german/2_congress_of_the_comunist_international%20_1921_german.pdf

Köztörténet

Az 1919-es versailles-i szerződés a „Nagy háborút” lezáró dokumentum volt, amelyet az 1871-es, szintén Versailles-ban aláírt francia-porosz „előbékéhez” tartották hasonlatosnak.⁶ A béke a megalapított Német Birodalom javára 5 milliárd aranyfrank hadisarcról és területeket, többek között Elzász-Lotharingia nagy részének az átadásáról rendelkezett. A békét befolyásolta a márciusban kikiáltott párizsi Kommün, tovább rontva a francia kormány alkupozícióját. (A porosz csapatok végül nem voltak hajlandók részt venni Párizs ostromában, de a francia hadsereg fogságba esett katonáit a kormány rendelkezésére bocsátották.) A párhuzamok 1919-cel szembetűnőek voltak, ismét Németország javára. A győztesek vezérkarának élén álló Ferdinand Foch marsall, már a fegyverszünet aláírásakor, majd a békekötés után, már a rajnai megszálló hadsereg parancsnokaként látta: Németországgal újabb háborúra fog sor kerülni, becslése szerint mintegy húsz év múlva.

A versailles-i békével Franciaországnak nem sikerült biztonságáról gondoskodnia. A béke aláírásával egy napon aláírt, a franciák által feltételként szabott brit és amerikai garancia már 1920 elején semmissé vált: az Egyesült Államok nem ratifikálta a szerződést, s így a britek is elálltak tőle.⁷

A jóvátételekben sem sikerült megállapodni Versailles-ban. A németek által felajánlott 100 milliárd arany márkát a franciák keveselték (később ennek felét sem kapták meg), lévén a nyugati háború az ő és Belgium területén folyt, miközben német területet egyetlen puszkagolyó sem szántotta.⁸ A britek viszont – elsőnek John Maynard Keynes közgazdász,⁹ a delegáció tagja – sokallották a franciák követeléseit. Ezek az ellentétek inkább határozták meg a békekötést és a továbbiakat, mint a nemzetközi, bár ekkor még erőteljes munkásmozgalom.

A háborút lezáró egyik legkésőbb, szintén Versailles-ban, a Trianon palotában Magyarországgal aláírt békeszerződés volt. Akárcsak a többi országgal megkötött dokumentum ez is a német békeszerződés változata volt. A lényeges elté-

⁶ Az 1871.február 26-án Otto von Bismarck és Adolphe Thiers által aláírt béke lényegében a május 10-én Frankfurtban aláírt békével volt azonos, s kiváltója volt a Párizsi Kommunnek. Karl Marx már a franfurti béke ismeretében mondta „Ez a legbiztosabb eszköz ahhoz, hogy az eljövendő békét pusztá fegyverszünetté változtassák.” (A dokumentumot idézi V. P. Patyomkin: A diplomácia története. Szikra 1950. 61.)

⁷ Erről részletesebben Székely Gábor: Hitler, Sztálin, Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világ-háború. Volos Kiadó, 2019. 43-48.

⁸ A német hadsereg még a fegyverszünet pillanatában is a birodalom határain kívül volt – akárcsak a Monarchia haderői. E mellett az 1919 májusában felajánlott 100 milliárd arany márká jóvátételi összeget a németek területi engedményekhez köthették, amelyek elsősorban Sziléziát érintették.

⁹ Keynes szinte azonnal nagy visszhangot kiváltó munkája még 1919 végén jelent meg: A békeszerződés gazdasági következményei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.

rés, különösen Ausztria és Magyarország esetében a határok megszabása volt. A győztesek és a legyőzöttek táborában is rendkívül eltérőek voltak az elképzelések a megköthető békéről. A győztesek soraiban 1919/1920 fordulóján tovább erősödött a már Versailles-ban megjelent brit-francia ellentét.

A „Millerand levél”

1920 januárjában lemondott a „tigris”, Georges Clemenceau s ezzel a békétárgyalásokon legkérlelhetlenebb francia irány a kompromisszumok felé hajlott. A kormányt alakító Alexandre Millerand a külügyminiszteri posztot is megtartotta, s lépett kapcsolatba a magyar kormánnyal, illetve a békedelegációt vezető Apponyi Alberttel. A II. Internacionáléból és a francia szocialista pártból is kizárt Millerand¹⁰ azzal kereste fel a Huszár kormányt, hogy próbálja megnyerni egy olyan tervnek, amelyben öt Duna menti állam lép egységre: Magyarország,

A békeszerződés aláírása után Millerand ellép a tisztelgő sorfal előtt

Ausztria, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia, majd amikor ennek kivihetlensége nyilvánvalóvá vált, egy másikra, ahol Magyarország mellett Románia és Lengyelország szerepelt – francia védnökséggel.¹¹ A francia külpolitika tette ezt mindenekelőtt annak felismerése után, hogy a francia biztonságpolitika megrendült, s támaszt kell keresnie Németország ellensúlyozására Keleten. Ez volt az, amit a magyar tárgyaló delegáció nem tudott kihasználni. Mindjárt hozzá tehet-

¹⁰ Millerand-ról e kötet Életrajzok rovatában közöljük Majoros István írását.

¹¹ A kialakult helyzetet a maga bonyolultságában elsőnek Ádám Magda: A kisantant. Kosuth Könyvkiadó, 1981. 46-47. mutatta be, feldolgozta Ormos Mária, Romsics Ignác és újabban Ablonczy Balázs.

jük: nagy eredményt a békeszerződés területi vonatkozásaiban valószínűleg nem lehetett volna elérni, de fontos változtatásokat talán igen, amit egy 1917-ből való, Magyarországot igen szűk határok között elképzelő francia terv is jelez.¹²

A magyar munkásmozgalom

A Kommunisták Magyarországi Pártja a Magyarországi Tanácsköztársaság leverését követően mély illegalitásba, illetve emigrációba vonult. A magyarországi szociáldemokrácia 1920-ban megosztott volt. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a Munkás- és Szocialista Internacionálénak volt tagja lett. A párt emigrációba kényszerült legerősebb csoportja, a *Világosság* Bécsben a centristák egyesülését támogatta. Mindkét irányzat egyetértett abban, hogy Trianon területi rendelkezései igazságtalanok, amihez eltérően viszonyultak az a revízió volt, pontosabban annak lehetősége.

Lapjukban a *Világosságban* Kunfi Zsigmond még a szerződés aláírása előtt foglalta össze a csoport álláspontját. A Monarchia felbomlását a nemzetállamok létrejöttének folyamatával magyarázta. Állította, hogy a „német, a román, a jugoszláv, a cseh-szlovák, a lengyel nép egysége állammá szervezkedésének útjában – egyéb akadályok mellett – ott állott mindig a történelmi Magyarország.” E mellett úgy vélte, hogy „a magyarságon az új hatalmi elrendeződéssel esett sérelem lényegesen kisebb, mint az, amelyet a régi hatalmi állapot a jugoszláv, a szlovák és román néppel szemben jelentett.” Tudomásul kell venni, hogy mintegy két és félmillió magyarnak „más nemzeti többségű államokban kell élniök,” számukra nemzetiségi jogaik biztosítását kell követelni. A békeszerződések azonban nem örökkévalóak, „aligha fognak úgy megállni, ahogy létrejöttek.”¹³

Az MSZDP vezetése ezekben a hónapokban az ellenforradalmi rendszerrel szemben kereste a túlélés, a kompromisszum lehetőségét. Vanczák János, a *Népszava* új főszerkesztője Horthy Miklós kormányzóvá választásának másnapján, 1920. március 2-án ajánlotta kézfogásra a munkáság „kérges tenyerét”.¹⁴ A hazai szociáldemokrata pártvezetés álláspontja különbözött az emigrációba kényszerített, a Horthy rendszerrel élesen szembeforduló emigráns csoportokétól. Ugyan-

¹² Az úgynevezett Millerand-levél, vagy helyesebben a Millerand aláírásával az antant nevében a magyar kormánynak elküldött kísérőlevél, már nem a franciák javaslatát tartalmazta, hanem az ezzel szemben a britek és az olaszok által megfogalmazott szöveget, amely tartalmában semmi-
ben sem tért el a versailles-i szerződéstől – az abban található „reményt keltő” soroktól, illetve a Népszövetség Egyességokmányában is ott voltak. Székely Gábor: Hitler, Sztálin, Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború. Volos Kiadó 2019. 46.

¹³ Kunfi Zsigmond válogatott írásai. Összeállította, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Mucsi Ferenc és Szabó Ágnes. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 269, 271.

¹⁴ Sipos Péter: Vanczák János. In. A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Főszerkesztő: Varga Lajos. Napvilág Kiadó, 1999. 482.

akkor már a békeszerződés másnapján megjelent *Népszava* vezércikkben is éreztették a „Nem, nem soha!” hivatalos kampánnyal egyet nem értésüket, viszont követték, a hivatalos érvelésnek megfelelően, a saját, vagyis a magyar felelősség teljes elhárítását. Azonban a kormánypropagandától eltérően a gyászban a felemelkedés, a szomszéd országokkal megegyezés lehetőségét is láttatták.

Dokumentum

NÉPSZAVA

1920. június 5. (Vezércikk)

Aláírás után.

A békeszerződést aláírták. A formaságoknak eleget tettek, most már a magyarságon van a sor, hogy a jövőjére berendezkedjék és elinduljon: visszaszerezni régi nagyságát és hatalmi pozícióját a népek nagy világversenyében. Az ezeréves múlt nemcsak predesztinál, hanem kötelez is. Magyarországnak a világháborúban nem volt szabad keze, sorsa kötve volt Ausztriához és a kettős monarchia szövetségese volt a német birodalomnak és Olaszországnak. Olaszország a háború alatt kilépett a hármasszövetségből és így Ausztria-Magyarország és Németország egymásra utalva küzdötték végig a harcot, amely számukra a túlerővel szemben elveszett. Ez azonban nem jelenti azt – amit az ellenfelek kétségtelenül elismernek –, hogy Magyarország egy ezeréves, megszilárdult államhoz méltóan állotta meg helyét a viadalban úgy a fegyverek alatt, mint az ország belsejében. És ha állami és társadalmi berendezettségünk még nem ütötte is meg a nyugati nagy államok mértékét, azt senki sem tagadhatja, hogy itt megvoltak erre az előfeltételek és a háború tanulságai után a lehetőségek is, hogy a magyarság a nagy kultúrnemzetek sorába emelje föl magát.

A Monarchia fölbomlásával elveszett a nagyhatalmi állás, legyőzőink úgy akarták, hogy itt csupa kis államok legyenek és Magyarország, mint a legnagyobb fejlettséggel bíró állam, legyőngítették a körülötte levő régi és új, kisebb államok előnyére. Ezért szaggatták le az ország testéről a szomszédoknak adott területeket és csökkentették le a húszmillió lakosú magyar birodalmat kilenc-tízmillió lakosú országgá. Erre a megfogytakozott lakosságú országra hárítják most a vesztt háború minden terheit, a hatalmi szóval diktált béke súlyos föltételeit és kötelezettségeit, amelyek súlya alatt csak roskadozva élhet itt a megmaradt nép. Az igazságtalanságot nyilvánvalóan érzik az európai nemzetek, erre vall, hogy

nyi magas koránál fogva, élettapasztalataival, európai látókörével mindenkinél hivatottabb ma arra, hogy kijelölje az észszerű politika útjait és nem kételkedhetünk abban, hogy ha erre hajlandó, az ország legkomolyabb tényezőinek nagy tábora fog zászlaja köré csoportosulni abban a biztos reményben, hogy a tőle kijelölendő úton ér el a magyarság leghamarabb kitűzött céljaihoz.

A magyar szociáldemokrácia nem tartozott sohasem Apponyi gróf rajongói közé, őt sem számíthattuk soha barátaink sorába, e kölcsönös rezerváltságig tehát jogot ad nekünk arra, hogy az ország mai válságos helyzetében őszintén kifejezhessük fölfogásunkat személyét illetően és kifejezést adjunk annak, amit tőle az ország érdekében várunk.

A békeszerződés igazságtalanságait mindenki átérzi, ellenük lélekben mindenki tiltakozik, mindenkiben él a vágy és akarat ezek megváltoztatására, de itt előbb életet kell teremteni, a hosszú háború romjait el kell takarítani, a népnek nyugalmat, életkedvet és életlehetőséget kell biztosítani. Az ellenségeknek meg kell mutatni, hogy ez a nemzet tud és akar élni, be kell bizonyítani, hogy a magyar velük egyenrangú kultúrnép és így kell kierőszakolni jobb fölfogásukat rólunk, akikkel szemben barbár módon alkalmazták a bosszúállás alacsonyosságát.

Utóhang

1929 júliusában a Szocialista Munkásinternacionálé Zürichben tartott végrehajtó bizottsági ülésén két emigráns szociáldemokrata, Garami Ernő és Kunfi Zsigmond kapott lehetőséget, hogy szóljon Trianonról. A már haza készülő Garami és a nagybeteg (és kiábrándult) Kunfi, mindketten az MSZDP hazai vezetésének kritikusai, a szociáldemokrácia nehéz helyzetéről beszélt, az irredenta, revansista-revizionista propaganda hatásáról. Az internacionálé vezetői egyetértettek a Trianon elítélő értékelésével, azonban azt hangsúlyozták, hogy változtatás támogatására csak egy demokratikus Magyarország számíthat. Ezt azonban inkább a térség országainak kapcsolataira, mintsem a területi revíziókra értették.

A robbanás majd tíz év múltán 1938. szeptember végén, október első napjaiban következett be: a Münchenben megkötött brit–francia–olasz–német szerződésben nem csupán Csehszlovákiát fosztották meg a Szudéta-vidéktől, de Magyarország és Lengyelország revíziós követeléseit is részben jóváhagyták. A már megropant versailles-i békerendszer, s ebben Trianon is végleg összeomlott, egyben megnyílt az út az újabb világháború felé.

Összeállította Székely Gábor

A VÖRÖS BÉCS MÁSFÉL ÉVTIZEDE

Nagy Bence¹

A „vörös Bécs”

Bevezetés

2019. április 30-án ”Das rote Wien 1919-1934” névvel kiállítás nyílt a bécsi Wien Museumban², mely egészen 2020. január 19-ig várta a látogatókat. A rendezvény neve árulkodó, könnyedén sejtheti a látogató, hogy mi is a rendezvény tematikája, ugyanakkor a múzeum egy rendkívül jó kedvcsinálóval igyekszik felkelteni a publikum figyelmét. Az ismertető természetesen felvázolja a témát, az írás informatív jellege egyből szembetűnő.

Az első világháború utáni katasztrofális társadalmi-gazdasági állapotok nem csak Magyarországon vezettek változásokhoz, így történt ez a korabeli Bécsben is. Az 1919 májusában megtartott első szabad bécsi önkormányzati választások abszolút többséget hoztak az osztrák Szociáldemokrata Munkáspártnak.³ A szociáldemokraták győzelmével egy átfogó szociális, kulturális és pedagógiai reformprojekt vette kezdetét, cél a munkások életszínvonalának javítása, valamint az élet minden területének azonnali demokratizálása volt- írja a kiállítás

¹ Nagy Bence egyetemi hallgató, osztatlan tanárképzés, ELTE BTK Történeti Intézete.

² A Wien Museum tulajdonképpen azon bécsi múzeumok gyűjtőneve, melyek Bécs történetével foglalkoznak. A korábbi Historisches Museum der Stadt Wien utódja, ma a Karlsplatzon található.

³ Németül: Sozialdemokratische Arbeiterpartei

prospektusa.⁴A gyakorlati eredményeket igyekeznek számokkal is igazolni, ebből kifolyólag egy kis történeti adattal hívják fel az olvasó figyelmét a korszak sikerességére. Megtudhatjuk, hogy 1934-ig több mint hatvanezer lakást építettek. A szociáldemokrata kurzus eredményei természetesen nem csak a számok tükrében mérhetők. A „hogyan éljünk?” kérdés alapjaiban tematizálta a közéletet, nagy intenzitással folyt a diskurzus a nők és férfiak nemi szerepeiről, a gyermekek képzéséről, a szabadidős tevékenység felépítéséről, a kultúra és a művészet társadalmi küldetéséről. A kiállítás prospektusa kiegészítő rendezvényeket is javasol a téma iránt érdeklődőknek, a Vörös Bécs mellett 2020. márciusáig láto-gatható a „Geschichte und Gegenwart von ISOTYPE”⁵ című kiállítás, mely a két világháború közötti társadalom -és gazdaságpolitikával foglalkozik. A kiállítás képei a már említett weboldalon is megtekinthetők.

Jól látható, hogy Bécs történelmének egy igen produktív időszakáról van szó, az esemény századik évfordulójára időzített rendezvény jól illusztrálja, hogy a korszak igen fontos szerepet tölt be Bécs kollektív történeti emlékezetében. De miért is hívjuk a korszakot Vörös Bécsnek, mi is tulajdonképpen ez a törté-neszek által alkotott, igen karakterisztikus szókapcsolat? Miben rejtett a korszak esszenciája, mik a szociáldemokrata szociálpolitika markánsabb ismertetőjelei? Esszémben ezen kérdésekre keresem a választ online adatbázisok és a magyar, illetve a német nyelvű szakirodalom segítségével.

Historiográfiai áttekintés

Magyar nyelvterületen a Vörös Bécs története még jórészt „feltáratlan,” néhány nevesebb kutató írt magyar nyelvű tanulmányokat, azonban akit átfogóbban ér-dekel a téma, annak bizony idegen nyelvű –többségében német– szakirodalmat kell segítségül hívnia. A téma iránt érdeklődők munkáját német nyelvű, online adatbázisok segítik, melyen a marxista történettudományi munkák átírata, va-lamint fontosabb teoretikusok életútja lelhető fel. Mi sem bizonyítja jobban a Vörös Bécs emlékezetpolitikai jelentőségét, hogy a témának külön német nyelvű weblexikonja van, mely szabadon elérhető bárki számára.⁶ Az online adatbázis az SPÖ fenntartásában működik, látszólag a mai osztrák szociáldemokrata párt is legitimációs alapként nyúl vissza a két világháború közötti időszakhoz. Emellett marxista gondolkodók műveinek elektronikus tárháza is nagyban segíti a kutatók

⁴ Online az alábbi linken található meg az ajánló: <https://www.wienmuseum.at/de/ausstellungen/aktuell/ansicht/das-rote-wien-1919-1934>

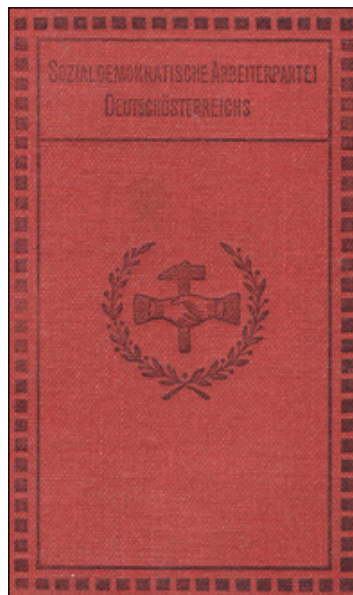
⁵ Szabad fordításban: A múlt és a jelen izotópjai- az izotóp szó a legapróbb részletekig menő történeti elemzésre utal.

⁶ Elérhető a következő linken: <http://www.dasroterwien.at/> - Weblexikon der Wiener Sozialdemokratie

munkáját, hiszen közel ötvenezer dokumentumot tartalmaz, 54 nyelven, így magyarul is olvashatók a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából meghatározó nagy gondolkodók munkái.⁷ Nyomtatásban megjelent magyar nyelvű munkák közül mindenképpen említésre méltó Balázs Ilona a „vörös Bécs” társadalompolitikájáról írt tanulmánya, melyre több ízben is hivatkozni fogok.⁸ Alfred Georg Frei átfogó történeti munkája *Rotes Wien* címmel szintén kiemelkedő áttekintést ad a korszak történeti előzményeitől kezdve egészen a végbemenő társadalmi-politikai változásokig.⁹ Természetesen Ausztriában kicsit bővebb a korszak historiográfiai áttekintése.

Történeti előzmények

Illendő talán a történeti előzmények áttekintésével kezdeni, hiszen a téma történeti kontextusba helyezése a kutatói munka mondhatni nulladik lépése, ezzel keretet adva a korszak történeti áttekintésének. Az osztrák szociáldemokrata munkáspárt¹⁰ (SDAP) története a többi szociáldemokrata párthoz hasonlóan a 19. század végéig nyúlik vissza. Fontos évszám a szervezet működésében 1888/89, a hainfeldi pártnapok keretein belül Viktor Adler egy pártban egyesítette a különféle munkásmozgalmi erőket. 1907-ben részleges sikerként értékelik, hogy Ausztriában bevezették az általános választójogot férfiak számára, az SDAP viszont továbbra is a nőkre is kiterjedő általános választójog kiharcolását tűzte ki zászlajára. Programjukban szerepeltek továbbá a monarchia nemzetiségi konfliktusait megoldandó javaslatok, és természetesen a munkásság életszínvonalát javító intézkedések. Az igazi

SDAP párttagkönyv

⁷ Elérhető a következő linken: <https://www.marxists.org/> - Az online adatbázisról Pál István közölt összefoglalót. *Pál, István: A Marxist Internet Archives – a baloldali gondolkodók műveinek legnagyobb internetes tárháza.* In: Székely Gábor (Szerk.): *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből.* Évkönyv 2019. XLV. Évfolyam. Magyar Lajos Alapítvány 2019. 286-288.

⁸ *Balázs, Ilona: A „vörös Bécs” társadalompolitikája.* In: Gyimesi Sándor (Szerk.): *Gazdaság, Politika, Kultúra. Tanulmányok Kelet-Közép-Európa történetéből.* Aula Kiadó, Budapest, 1992. 147-171.

⁹ Alfred Georg, *Frei: Rotes Wien. Austromarxismus und Arbeiterkultur. Sozialdemokratische Wohnungs- und Kommunalpolitik 1919-1934.* DVK-Verlag, Berlin (West), 1984.

¹⁰ Továbbiakban többnyire az SDAP (Sozialdemokratische Arbeiterpartei) rövidítést használom.

átörést a szociáldemokraták számára azonban az első világháború hozta meg - mint egyébként Európában más helyeken is. Az I. világháború okozta traumák, társadalmi feszültségek, a frontról hazatérő meggyötört katonák és a sokat szenvedett hátszág helyzete is radikális reformok után kiáltott, ehhez pedig Bécsben az SDAP bizonyult elég erősnek.

Bécs a 19. század végén mint császári székhely igen erős kiváltságokat élvezett, 1891-ben egy császári pátens már lehetővé tette a saját bécsi önkormányzat felállítását. Természetesen az intézkedés egy liberális többségű kommunát eredményezett, mely nem kedvezett a társadalom-és szociálpolitikának. Az elégedetlen kispolgári tömegeket a keresztényszocialista párt állította maga mögé Karl Lueger vezetésével, 1895-től 1918-ig a városvezetést is ők látták el.¹¹ Az egységes közlekedés bevezetése mellett a gáz-és elektromosművek is kiépítésre kerültek, a város technikai fejlesztésére nagy hangsúlyt fektettek a korszakban. A keresztényszociálisok által kiépített kezdetleges szociális háló –többek között a vízellátás biztosítása, valamint az elektromosság és gázellátás kommunizálása– jó építkezési alapot biztosított az 1919-ben győzedelmeskedő szociáldemokratáknak.¹²

1919 májusában az SDAP 165 mandátumból 100-at megszerzett, így abszolút többséget ért el az első szabad és általános bécsi önkormányzati választáson. De mi biztosította az ideológiai keretet a párt számára? Milyen helyspecifikus intézkedések tették igazán karakterisztikussá az osztrák szociáldemokrata pártot? A továbbiakban röviden össze kívánom foglalni az ausztromarxizmus terminussal jelölt jelenséget, mely az ideológiai keretet adta a munkásmozgalom ausztriai jelenlétének.

Az ausztromarxizmus

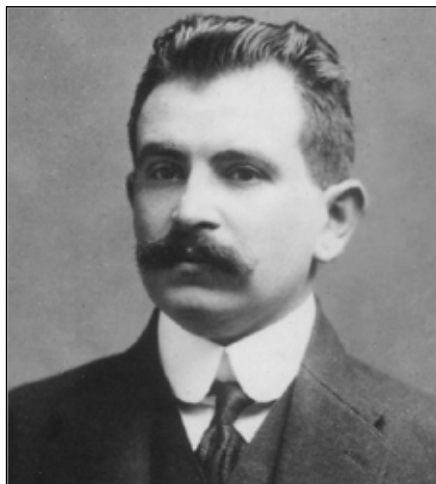
Az ausztromarxizmus egy ausztriai jelenség, amely az SDAP politikáját fémjelzte. A marxizmusnak minden országban más és más vetületei voltak, noha a marxista alapvetések mindig megmaradtak. Marx elméleteit igyekeztek a helyi problémákra rávetíteni, az adott országban felmerülő politikai kihívások, társadalmi jelenségek marxista kritikával való ellátása minden országban más és más, így volt ez a korabeli Ausztriában is. A monarchia nemzetiségi konfliktusai nagyon jó példát szolgáltatnak a jelenségre. Noha a magyar szociáldemokraták

¹¹ Balázs, Ilona: A „vörös Bécs” társadalompolitikája. In: Gyimesi Sándor (Szerk.): Gazdaság, Politika, Kultúra. Tanulmányok Kelet-Közép-Európa történetéből. Aula Kiadó, Budapest, 1992. 148.

¹² Alfred Georg, Frei: Rotes Wien. Austromarxismus und Arbeiterkultur. Sozialdemokratische Wohnungs- und Kommunalpolitik 1919-1934. DVK-Verlag, Berlin (West), 1984. 50.

a nemzetiségi kérdést kapitalista jelenségként értékelték és azt gondolták, hogy mivel a tőke nemzetközi, így az ellene irányuló harcnak is internacionalistának kell lennie. Ebből következik az, hogy szerintük a nemzetiségi konfliktusok a tőke elleni győzelem után önmaguktól megoldódnak.¹³ Persze a válasz nem ennyire egyszerű, ezt Otto Bauer is tudta, akit ma az ausztromarxizmus egyik, ha nem a legjelesebb képviselőjeként tartunk számon. Kifejezetten a nemzetiségi problémák megoldására kidolgozott munkája 1907-ben született meg, mely nem csak javaslatokat tartalmaz, hanem Bauer filozófiáját is összefoglalja a monarchián belüli nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban.¹⁴

Magát a fogalmat Otto Bauer is definiálta 1927-ben az *Arbeiter-Zeitung*-ban, ugyanakkor az oszt-rák marxisták nevüket az amerikai szocialistától, L. Boudintól kapták, aki 1907-ben nevezte először ausztromarxistáknak a fiatal bécsi szocialista értelmiségieket.¹⁵ Bauer mellett Max Adler, Karl Renner, Rudolf Hilferding és Gustav Eckstein is tagja volt ennek a csoportnak, őket Bauer meg is említi az *Arbeiter-Zeitung*-ban. Az általa íródott cikkben kifejti, hogy miért is hívják őket ausztromarxistáknak, valamint lefekteti, hogy ők a kanti és machi filozófiából is merítenek. Az első világháború kirobbanása kisebb törést hozott

Otto Bauer

a fiatal intellektusok körében, hiszen csoportjuk a háborút támogató, illetve a háborút ellenzők körére bomlott. A világháború befejeztével az SDAP inkább egy középvonalat igyekezett követni a kommunisták és a szociáldemokraták között, így történhetett meg, hogy először sem a II. sem a III. (már kommunista) Internacionáléhoz nem csatlakozott, hanem egy harmadik utat keresett, amiben a szociáldemokraták és a kommunisták is egyaránt építő jelleggel léphetnek fel.

¹³ A magyar szociáldemokraták nemzetképciojéről bővebben itt: *Gyurgyák, János*: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és a nacionalizmus története. Osiris, Budapest, 2007. 463-501.

¹⁴ *Otto, Bauer*: Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand, Wien 1907.

¹⁵ *Alfred Georg, Frei*: Rotes Wien. Austromarxismus und Arbeiterkultur. Sozialdemokratische Wohnungs- und Kommunalpolitik 1919-1934. DVK-Verlag, Berlin (West), 1984. 35.

Az utókor gyakran használta a kifejezést, mely szerint az ausztromarxisták a szociáldemokraták balszárnyán helyezkednek el.¹⁶

Otto Bauer ugyan nem volt 1919 és 1934 között a párt vezető testületében, ugyanakkor az SDAP ideológiai irányvonalát igencsak meghatározta politikai filozófiája. Látható, hogy összefoglaló munkát nem igazán készített gondolatairól, különböző kiadványaiból tudhatja meg az olvasó, hogy milyen utat kívánt járni a marxizmus teóriáin belül az osztrák szociáldemokrata. Bauerről tudni kell, hogy a „harmadik utas” politika legfőbb szószólója volt, de ennek ellenére elkötelezett marxista. Azt gondolta, hogy a szocializmus eljövedele egy történelmi szükségesség, és ez be is fog következni. Ugyanakkor az oroszországi októberi forradalmat differenciáltan értékelte. Leírja, hogy a történelemben most fordult elő első ízben, hogy a proletariátus megragadta a hatalmat. A módszert azonban, elítélte és erős kritikával illette, hiszen Bauer filozófiája szerint a szocializmus nem lehet despotikus. Már a korai írásaiban is kifejtette, hogy az ő koncepciójában a szocializmus integratív, mégpedig egyaránt egyesíti a szociáldemokrata, illetve a kommunista elemeket. Bauer ebben jelölte meg a harmadik utat, filozófiai útkeresésében igyekezett mindig az orosz útnak alternatívákat kínálni.

Alfred Georg Frei dolgozatában összegyűjtötte Bauer koncepció-vázlatát különböző munkáira hivatkozva, mely lényegében a vörös Bécs politikájának ideológiai keretét adta, valamint az SDAP 1926-os linzi programjának alapjait képezte.¹⁷ A marxista teoretikus elsősorban a demokratikus átmenetet részesítette előnyben, gondolatai szerint a „fejeket nem ütni kell, hanem megnyerni”¹⁸, proletariátusnak úgy kell a tőke elleni harcot megnyerni, hogy a különböző társadalmi csoportokat maga mellé állítja. A demokratikus átmenet természetesen békés átmenetet is jelentett Bauer olvasatában, ugyanakkor kiemelte, hogy amennyiben a „burzsoázia” fegyverrel fenyegetné a szocializmus ügyét, abban az esetben a munkásmozgalom polgárháborúban is megnyerheti az államigazgatásért folyó küzdelmet. Az állam szerepét is máshogy értelmezte, mint korának több marxista gondolkodója: az erőszakos államosítás helyett a közösség erejében bízott, az államosítás helyett a „társadalmasítás”¹⁹ terminust használja többször munkáiban. Hogyan működött a harmadik út a gyakorlatban? Mi volt tehát a vörös Bécs, mi jellemezte az ausztromarxizmus politikáját, mik a korszak vívmányai? A történelmi kontextus és az ideológiai keret definiálása után tehát a vörös Bécs eredményeit, újításait, deficitjeit kívánom elemezni.

¹⁶ U.o.40.

¹⁷ U.o.40-43.

¹⁸ Németül: „nicht die Köpfe einschlagen, die Köpfe gewinnen”

¹⁹ A terminus szabad fordítás, németül a „vergesellschaften” igével definiálja a szerző a jelenséget

A „vörös Bécs”

A frissen megválasztott kommuna első lépése a közigazgatás átalakítása volt, ezzel teret adva az elképzelések megvalósításának. Jacob Reumann szociáldemokrata polgármester 1920. január 20-án bejelentett alkotmánymódosítása után közel egy éves procedúra vette kezdetét. Miután a folyó év áprilisában a 30 tagú, különböző pártok delegáltjaiból álló, demokratikusan működő vizsgálóbizottság elfogadta a tervezetet, utána több kisebb módosítás zajlott, míg végül 1920. december végén a közös tartományi alkotmányt is ratifikálták. Főbb módosítási pontok a háborút megelőző alkotmányhoz képest például az új testületek létrehozása, a városi tanács helyett a városi szenátus, illetve az ellenőrző tanács felállítása voltak. A polgármester szerepe többnyire formális volt csak, az új alkotmány megnyirbálta a tisztség jogköreit. Bécs helyzete a köztársaságon belül ugyanakkor továbbra is vita tárgyát képezte, 1921. december 29-én megszületett „leválási törvény” tisztázta Bécs helyzetét, a főváros önálló tartománnyá vált, valamint levált Alsó-Ausztriától.²⁰

Az újonnan felálló bizottságok tagjait az állampolgárok választották, a képvisleti demokrácia elvén alapuló választási rendszer így biztosította, hogy a választott képviselőkön keresztül a népakarat érvényesüljön. A megfogalmazott alkotmány 1934-ig volt érvényben, a húszas években néhány kisebb módosítást hajtottak végre rajta, de az alaptörvény gerince nem változott.²¹

Jacob Reumann polgármester után a már tekintélyes politikus, Karl Seitz lett és maradt 1923-tól egészen 1934. február 12-ig a város élén. Noha a polgármester jogkörei nem voltak túl széleskörűek, ennek ellenére az eseményekre való ráhatása igen nagy volt. Tanár lévén el-

sősorban az oktatás- és művelődéspolitiká- berkein belül tevékenykedett a később majd említésre kerülő Otto Glöckellel. Irányítása alatt a „vörös Bécs” az európai kommunálpolitika iskolapéldájává vált. Tudni kell róla, hogy politikai pályafutá-

²⁰ Balázs, Ilona: A „vörös Bécs” társadalompolitikája. In: Gyimesi Sándor (Szerk.): Gazdaság, Politika, Kultúra. Tanulmányok Kelet-Közép-Európa történetéből. Aula Kiadó, Budapest, 1992. 149-150.

²¹ U.o.

Karl Marx-Hof Bécsben

sa során korántsem csak a lokális politika színterén ért el sikereket. Már fiatalon csatlakozott a szociáldemokrata mozgalomhoz, az ominózus 1907-es évben pedig már a Landtag szociáldemokrata frakciójának vezetője lett. 1918-1919-ben a Bécsi (Ideiglenes) Nemzetgyűlés²² három társelnökének egyike lett. Jakob Reumann után tehát 1923-ban már országo-

san is ismert volt, valamint országos politikai tapasztalattal tölthette be a polgármesteri megbízatását. Tisztségét egészen 1934-ig viselte, dolgozószobájában tartóztatták le. A háború alatt a ravenbrücki koncentrációs tábor foglya. 1945 után ismét a Nemzeti Tanács tagja lett. Ma a lakótelep egyik tere és épülettömbje, a Karl Seitz-Udvar viseli nevét, ezzel adózva a bécsi szociáldemokrata polgármester emlékének.²³

A célok megvalósításához természetesen pénzre volt szükség, így az adórendszerben történtek elég jelentős változások. A lakásínség enyhítése, a város adósságainak rendezése, valamint az áramellátás, közlekedésrendészet problémáinak megoldása mutatkoztak az újonnan megalakult önkormányzat főbb feladatainak. Balázs Ilona tanulmányában egy 1919 nyarán megtartott tanácsi ülés jegyzőkönyvére hivatkozva három csoportban kategorizálja az újonnan bevezetett adókat: luxusadók, üzemi és közlekedési adók, föld és bérletadók.²⁴ Jól látható, hogy az adónemek alcsoportjai és a konkrét adóformák többnyire a módosabb rétegek köztelherviselési hozzájárulását igyekeznek növelni. A vigalmi adót a rendezvények után fizették, az éttermeket is megadóztatták, a személyzeti járadékot a foglalkoztatott szolgák száma szerint kellett fizetni. Az erőgép járadék, a telek-

²² Németül: Provisorische Nationalversammlung

²³ <http://www.dasrotewien.at/seite/seitz-karl> További tájékozódásra: Harald D., Gröller: Karl Seitz. 1869–1950. Ein Leben an Bruchlinien. Schmid, Wien, 2005.

²⁴ Balázs, Ilona: A „vörös Bécs” társadalompolitikája. In: Gyimesi Sándor (Szerk.): Gazdaság, Politika, Kultúra. Tanulmányok Kelet-Közép-Európa történetéből. Aula Kiadó, Budapest, 1992. 152.

adó, az értéknövekedési adó pedig nyilvánvalóan a gazdasági-ipari tevékenységet űző rétegeket sújtotta. A lakásépítési adót azon bécsi polgárok fizették, kiknek bérbeadható helyiségük volt. Az ebből befolyt összegeket új lakások építésére használta a városvezetés. A városi adókon túl Bécs részesedett az országos adók bizonyos tételeiből is. Balázs Ilona azt a megállapítást teszi az adórendszer és a pénzügyek kapcsán, hogy Bécs ugyan igen sajátos adózási rendszerrel és bevételi forrásokkal rendelkezett, ennek ellenére a város fiskális helyzete nagyban függött az aktuális országos és globális pénzviszonyoktól is. Erre a jelenségre jó példát szolgáltat a város 1927-ben felvett 30 millió dolláros kölcsöne, amelyet a National City Bank New York-tól igényeltek és kaptak. Az azonban elmondható, hogy a befolyt összegeket a közjó fejlesztésére szánták, ennek meghatározó eleme volt a már említett lakáspolitikája is.²⁵

A lakáskérdés nem csak a korabeli Ausztria sajátos és igencsak kellemetlen problémája volt, így volt ez a Horthy-kori Magyarországon is.²⁶ Bécs lakossága a századfordulóra megduplázódott, 1914-es adat szerint kicsivel haladta meg ugyan, de már kétfélmillió főt számlált a metropolisz.²⁷ A lakáskrizist tovább mélyítette az a tény is, hogy a lakások 73%-a kis lakás volt, tehát egy szoba és a konyha állt a lakók rendelkezésére. A világháború utáni rossz gazdasági viszonyok és a lakáséhség is a lakások piaci árának robbanásszerű megemelkedését vonta maga után. A szociáldemokraták is számoltak ezzel a jelenséggel, így 1922-ben megfogalmazták az úgynevezett bérlőtörvényt. A törvény megakadályozta az árak elszabadulását, hiszen a törvényben maximalizálták az alap bérleti díj összegét, a háború előtti viszonyokhoz mérten. A bécsi törvény lényegében egy ellenreakció volt a Schober-kormány új törvénytervezetére, melyben a felmondási jogok bővítésén túl a bérleti árak növekedését is kilátásba helyezték.²⁸ A lakáshelyzet megoldására több sikertelen próbálkozás után végül 1922. után születtek célravezetőbb megoldások. Eleinte az adó elengedése az újonnan épült lakásokra, majd a hitelfelvétel esetén történő állami kezességvállalás mozdította pozitív irányba a tendenciát. A végső áttörést azonban a már említett lakásjövedelem-adó bevezetése hozta el. A befolyt pénzösszegekből hamar közel 2250 lakást építettek, majd a kommuna 1923-ban meghirdette a nagyszabású építkezési programját, mely 383 tervet foglalt magába. 1923 és 1933 között 58 667 lakást és 5257 elővárosi

²⁵ U.o.154.

²⁶ Simándi Irén: Gazdasági világválság hatása és válságkezelés Magyarországon 1931-1933. Társadalmi válságok, konfliktusok a jól-lét kontextusában. Székesfehérvár, Kpdlányi János Főiskola., 2014.203-04, 225-226.

²⁷ Alfred Georg, Frei: Rotes Wien. Austromarxismus und Arbeiterkultur. Sozialdemokratische Wohnungs- und Kommunalpolitik 1919-1934. DVK-Verlag, Berlin (West), 1984. 77.

²⁸ Balázs, Ilona: A „vörös Bécs” társadalompolitikája. In: Gyimesi Sándor (Szerk.): Gazdaság, Politika, Kultúra. Tanulmányok Kelet-Közép-Európa történetéből. Aula Kiadó, Budapest, 1992. 155.

házat adtak át, összességében ez majdnem 64 ezer lakást jelentett.²⁹ Alapvetően amszterdami mintára dolgoztak a szociáldemokrata építészek, ugyanakkor más építészeti stílusok jegyeit is meg lehet találni a korszakban épült lakótömbök esetén. Érdekesképpén megjegyzendő, hogy a kezdeti szakaszban épült lakások mindössze 38 m² alapterületűek voltak, majd ezt a későbbi szakaszban 48 m²-re bővítették. A lakások saját mosdóval voltak felszerelve, ami nagy változást jelentett a korábban épült lakásokhoz képest. A lakótömbök körül parkokat, játszótérket alakítottak ki, melyek a közösségépítés színtereivé váltak.³⁰

A művelődéspolitikai területén elért vívmányok is árulkodnak a vörös Bécs haladó szelleméről, hiszen a szociáldemokrata politikus, Otto Glöckel először mint oktatásügyi miniszter tevékenykedett, majd a bécsi iskolatanács vezetője

Otto Glöckel

volt 1922-1934 között. Nevéhez fűződik a Bécsi Iskolareform, mely alapjaiban változtatta meg a közoktatást, kiemelte azt a múlt század történetéből. Glöckel célja mindenekelőtt a felelős, gondolkodó, a demagógiára nem nyitott és a demokrácia iránt elkötelezett állampolgárok nevelése volt, elképzelésében az iskola mentes volt mindenféle politikától -még a szociáldemokratától is. Első intézkedése az iskolák szekularizálása volt, ami igencsak nagy vitát váltott ki a korszakban. Megtiltotta a verést, beszüntette a tanárok cölíbatását, engedélyezte a nők technikai-jogi és mezőgazdasági képzését. Ingyenes, egységes tankönyvosztást rendeltek el, napközi otthonokat szerveztek, megoldották a tanulók étkeztetését is.³¹ A pedagógiai módosítások nagyban merítettek a korszak

nagy pszichológusaitól is, vitathatatlan céljuk volt a gyermeki individuum kibontakoztatása. A korábbi bürokratikus és diktatórikus tanítási módszerek helyett arra törekedtek, hogy a barátságos légkör is hozzájáruljon a gyermekek fejlődéséhez. A reformtervezet alapján a tanulók nevelése 6 éves korukig bölcsődékben, óvodákban történik, majd 14-15 éves korig az egységes népiskolában. A felső tagozaton, tehát 17-18 éves korukig a nevelők szakmai iskolákba mehettek, vagy egyetem-főiskola irányába folytatódik a képzés. A tervezetet azonban nem fogadta mindenki jó szívvel, nagy politikai csatározások színtereivé vált az oktatáspolitikai. Részleges eredményként ugyan, de máris progresszív döntésként értékel-

²⁹ U.o.157.

³⁰ U.o.158.

³¹ U.o.160-161.

hető, hogy 1926-27-ben bevezették a kötelező népiskolát 14 éves korig. Glöckel reformtervezete Bécsben került bevezetésre 12 oktatási intézményben, kísérleti jelleggel. Az 1930-as évek elejére azonban elhalt a próbálkozás, többek között az állami támogatások csökkenésének köszönhetően.³² Glöckel koncepciója meglehetősen előrelátónak bizonyult, noha a végső áttörést nem sikerült korábban elérnie. Ma több iskola is a szociáldemokrata politikus nevét viseli.

A vörös Bécs szociálpolitikai intézkedései nagyban függtek az országos politikai helyzettől ugyan, de jól látható, hogy a szociáldemokrata elképzelések meglehetősen nagy teret kaptak az országos politikában is. A nyolcórás munkanap bevezetése már 1818-ban megtörtént, a szakszervezeti rendszer kiépítése, illetve az üzemi tanács-törvény a munkások jogi személyként elismerését segítette elő - Otto Bauer közbenjárására.³³ Fontos megemlíteni Julius Tandler nevét, aki anatómia professzor volt, és 1920-ban a bécsi egészségpolitikai osztály élére nevezték ki. Tandler felvette a harcot a csecsemőhalandóság ellen, csecsemőgondozási tanácsadók segítettek a kismamákat. 1922-ben 29 óvoda volt Bécsben, 1931-re ez a szám 111-re nőtt.³⁴

1925-ben adták át gyermekeket befogadó Család-Központot. Az iskolaorvosi rendszer kiépítése tovább segítette a gyerekek orvosi ellátását. Az egészséges életmódra való nevelésben a játszóterek, közösségi terek kialakítása jelentette a fejlődési lehetőséget. Az önkormányzat több magánkórházat is állami kézbe vett, megindult az alkohol elleni pre-

A Julius Tandler építtette Család-központ – ma

venció is. A sportnak is nagy szerep jutott, a korszakban épült több jelentősebb strandfürdő, mint például az Alte Donau strandfürdő.³⁵ Balázs Ilona tanulmánya

³² U.o.162-163.

³³ U.o.164.

³⁴ Alfred Georg, *Frei: Rotes Wien. Austromarxismus und Arbeiterkultur. Sozialdemokratische Wohnungs- und Kommunalpolitik 1919-1934*. DVK-Verlag, Berlin (West), 1984. 54.

³⁵ Balázs, Ilona: A „vörös Bécs” társadalompolitikája. In: Gyimesi Sándor (Szerk.): *Gazdaság, Politika, Kultúra. Tanulmányok Kelet-Közép-Európa történetéből*. Aula Kiadó, Budapest, 1992. 165.

függelékében közöl egy táblázatot, mely százalékos rendszerben szemlélteti a bécsi, illetve az országos szociális kiadások közötti különbségeket: az 1920-as évek közepén Bécsben több mint háromszor annyit költenek szociális kiadásokra, mint országos szinten.³⁶ A kiadások közötti különbségek ugyan csökkennek a korszak végére, de még 1932-ben is közel kétszerese az a költségvetési arány, melyet Bécs költ szociális kiadásokra. A szociálpolitikai intézkedések nagyban függtek az államtól, így a társadalombiztosítási újítások és jogkiterjesztéseket nem említhetjük egyértelműen bécsi vívmányként. Legfontosabb talán az 1927-ben bevezetésre kerülő munkásbiztosítás, mely három ágra terjedt ki: betegségi, baleseti- és nyugdíj, valamint rokkantsági biztosításra.³⁷ Ez tulajdonképpen a bismarcki modell három pillérének átvétele volt.

Összegzés

Jól látható, hogy a „vörös Bécs” társadalompolitikája meglehetősen eltérő volt a korszak trendjeitől. Az 1919 és 1934 között több szakaszt különíthetünk el, Bécs progresszív, a közjót nagyban előmozdító tevékenysége az 1920-as évek közepére tehető, a nagyszabású lakásépítési program, a pedagógiai reformtervezet, valamint az adórendszer reformja mind-mind előremutató politikai tevékenységre utal. Dolgozatomban több pontján is kifejtettem, hogy a bécsi szociáldemokraták tere több esetben is korlátolt volt, hiszen Bécs ugyan önálló közigazgatási terület, de nagyban függött a kormánytól és az ország gazdasági helyzetétől. Így történhetett meg, hogy a Glöckel-féle pedagógiai reformtervezet egyértelműen a polgári privilégiumokat veszélyeztette, a projekt leállítása pedig az állami támogatások csökkenésének volt következménye. Vitathatatlan tény, hogy az 1920-as évek eleje-közepén meginduló prosperitás többek között az 1929-es gazdasági világválság kezdetével ért véget. Alfred Georg Frei könyvében úgy ír a „vörös Bécsről” mint a polgárság szemébe ékelődött tüskéről. A polgári rétegeken kívül a „schwarzes Land”³⁸ sem nézte jó szemmel a Bécsben történő folyamatokat, amelyek rendre túlmutattak más korabeli elképzeléseken. A „vörös Bécs” újra és újra meghaladta korát, vívmányai pedig mai is elemei Bécs látképének. A századik évfordulónak emléket állító kiállítás, a megjelent publikációk is arról tanuszkodnak, hogy a Rotes Wien öröksége ma is velünk él, probléma, valamint kérdésfelvetései a mai napig aktuálisak.

³⁶ U.o.171.

³⁷ U.o.166.

³⁸ A „schwarzes Land”- „fekete vidék” kifejezés a „rotes Wien” ellentettjeként funkcionál, és a rendre konzervatív irányítású agrárvilágra vonatkoztatják. Az ÖVP és a konzervativizmus színe is eredendően fekete, így ez az antonímia jól érzékelteti a két elképzelés közötti markáns különbséget.

Felhasznált online adatbázisok

<https://www.wienmuseum.at/de/ausstellungen/aktuell/ansicht/das-rote-wien-1919-1934>

Letöltve: 2020.01.19. 18:10

<http://www.dasrotewien.at/> Letöltve: 2020.01.20 18:30

<https://www.marxists.org/> Letöltve: 2020.01.20. 18:36

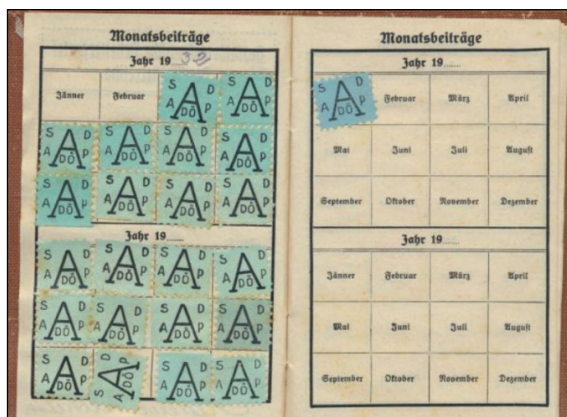
Képek

<http://www.dasrotewien.at/> adatbázisból. Letöltve: 2020.01.29. 21:20

„Egy kiállítás képei”

Képek a Vörös Bécs kiállításáról

Szociáldemokrata párttagkönyv 1932-1933

Karl Seitz polgármester új lakótömböt ad át.

Szociáldemokrata választási plakát 1927-ből. A plakát kiválóan reprezentálja a szociáldemokraták adópolitikáját: a tehetősek nagyobb részt vállaljanak a köztelherviselésből

Szociáldemokrata választási plakát 1930-ból.

A nemek közötti egyenlőség követelésében élen járt az SDAP. A plakát a nők és a férfiak együtt történő harcát ábrázolja a válság és a szegénység ellen: munkát, kenyeret

A lakóház 1924-1925-ben épült a lakásépítési adóból befolyt összegekből, az 1923-ban meghirdetett nagyszabású építkezési programban

Közegészségügy: tanácsadás kismamáknak.
csecsemőgondozás.

Dr. Julius Tandler, Bécs egészségügyi
tanácsnoka

A vörös Bécsben fontos szerepet kapott a gyermekelhelyezés, az árva gyermekek felkarolása és gondozása. A képen egy gyermekotthon belső udvara látható 1926 körül

Hajléktalanszálló 1926-ban. A vörös Bécs társadalompolitikájának szerves része volt a hajléktalanok ellátása és minél előbbi lakáshoz juttatása

Szabadstrand gyermekeknek a Margareten-Gürtelen – 1926.

BREXIT – NAGY BRITANNIA KILÉPÉSE AZ EURÓPAI UNIÓBÓL

A Brexit mellett vagy ellene érvelő elemzők álláspontjuktól függetlenül azon a véleményen vannak, hogy a 2019-es brit választások, illetve az ezt követő parlamenti szavazás a Brexit mellett, most úgy tűnik, a legkomolyabb döntés volt Nagy-Britannia 1945 utáni történelmében.

Évkönyvünkben 1916 óta fokozott figyelemmel követjük a konzervatívok kezdeményezte Brexit-et, az általános képet, de különösen a brit Munkáspárt és az európai szocialisták állásfoglalását, véleményeit.

A 2017-es Évkönyvben Deborah Orr írását, valamint az Európai Szocialisták Pártja elnökének felhívását (magyarul és angolul), a 2018-as Évkönyvben több írással (Bakó András, Gary Younge, Bhaskar Sunatra) foglalkoztunk a helyzettel, a 2019-es Évkönyvben magyarul ismét Gary Younge, aki ekkor már kitért a népszavazásra, valamint John Schwarzmantel számunkra írt nagyobb elemzését közöltük – angol nyelven az International Supplement részben.

Évkönyvünk idei számában ismét John Schwarzmantel gondolatait közöljük, megvárva a brit parlament 2020 januári végleges döntését.

*Bevezetőben bemutatjuk azt a táblázatot, amely az 2016-os brexit népszavazásról készült és a szavazáson résztvevő korcsoportok véleményét összegzi: a fiatalok és a középkorúak többsége volt az Európai Unióban maradás (**remain**) mellett, a távozás (**leave**) ellen - az 50 év feletti korosztálytól fordult a kocka. Ugyan ez a következtetés vonható le a választási részvétel mellett döntőknél.¹*

Age Group	Median Age	Remain	Leave	Life Expectancy	Average number of years they have to live with the decision
18-24	21	64%	24%	90	69
25-49	37	45%	39%	89	52
50-64	57	35%	49%	88	31
65+	73	33%	58%	89	16

polling data • YouGov. 1862 people. 17-19th June 2016
 Life expectancy based on ONS pension planner life expectancy estimator
 Average 65+ year old was estimated to be 73 using ONS age distribution data
 Those who were undecided or wouldn't say have been excluded

Those who must live with result of the EU referendum the longest want to remain.

¹ A táblázat forrása: <https://peopleandnature.wordpress.com/2016/06/25/after-the-referendum-what-we-can-do/>

Ami talán megjegyzendő: Nagy-Britannia az első világháborúval elvesztette világelső nagyhatalmi pozícióját, a második után gyarmatbirodalmát. A kérdés az volt, merre tovább? Európával egy unióban, vagy nélküle? Európa a britek számára történelmileg sokáig Franciaországot jelentette, az évszázados ellenséget, Spanyolországot és Portugáliát, valamint a később nem túl sok gondot jelentő, kezelhető Olaszországot. Ehhez jött Németország, az ellenség két. világháborúban, és a zűrzavarosan sokszínű, s a britek számára nem igen érthető Kelet-Közép Európa, a háttérben (szovjet) Oroszországgal.

Mindez már az első világháború után reménytelenné tette, hogy a brit birodalom az „oszd meg és uralkodj” elvén működő „kontinentális egyensúly” sokáig sikeres politikájával e térségben megtartsa a francia-német egyensúlyt is biztosító vezető szerepét. 1939-ben a következmény egy újabb világháború lett. A brexittel Nagy-Britanniára (vagy már csak Angliára?) nem hárul olyan súlyos felelősség, mint Neville Chamberlain kormányára: a nagy játszmában már csak a szekundáns szerepét osztották rá.

Székely Gábor

John Schwarzmantel²

A 2019 decemberi brit parlamenti választás

Azzal kell kezdenünk, hogy a tények nem hagynak kétséget: a brit parlamenti választás eredménye súlyos vereséget jelentett a brit Munkáspárt számára, s ennek jelentős következményei lesznek az Egyesült Királyság baloldalára, de talán valamennyi szociáldemokrata párt jövőjére nézve is. Michael Foot 1983-as elnöksége óta a Munkáspárt elismerten a legradikálisabb programmal indult. Ezúttal

² John Schwarzmantel, történész, a leeds-i egyetem, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszékének munkatársa.

egy 80 oldalas programot tett le a választók asztalára, amelyben ígéretet tett a vasút, villamosenergia- és gázipari vállalatok köztulajdonba vételére, és az állami szerepvállalás növelésére. További ígéret volt a mindenki számára ingyenesen elérhető szélessávú internet-hozzáférés, valamint az idősök szociális ellátásának szélesebb körű rendszerének kidolgozása. Ígéretet tettek olyan intézkedések meghozatalára is, amelyek részvényeket biztosítanak a munkavállalók számára, valamint bizonyos mértékű ellenőrzést a társaság ügyei felett. Mindemellett a Munkáspárt elkötelezte magát egy „zöld ipari forradalom” mellett az éghajlatváltozás negatív következményeinek leküzdése érdekében. A programban megjelenik a közszolgáltatások újjáépítésnek, illetve a szegénység és egyenlőtlenség megszüntetésének, más szavakkal, a neoliberalizmus dominanciája elleni küzdelem szükségessége. Egy esetleges munkáspárti kormány esetén a program esélyt adna a brit nép számára, hogy kimondja „végső döntést” a Brexitről, (az Egyesült Királyság távozása az Európai Unióból) egy második népszavazással, amelyben választási lehetőségek között szerepelne az Európai Unióban való maradás is. A másik opció pedig egy új, az Európai Unióval a hatalomra kerülő munkáspárti kormány által újratárgyalt kilépési egyezmény, amelynek célja egy a Boris Johnson vezette Konzervatív Párt ajánlatánál jóval „lágyabb” Brexit lenne.

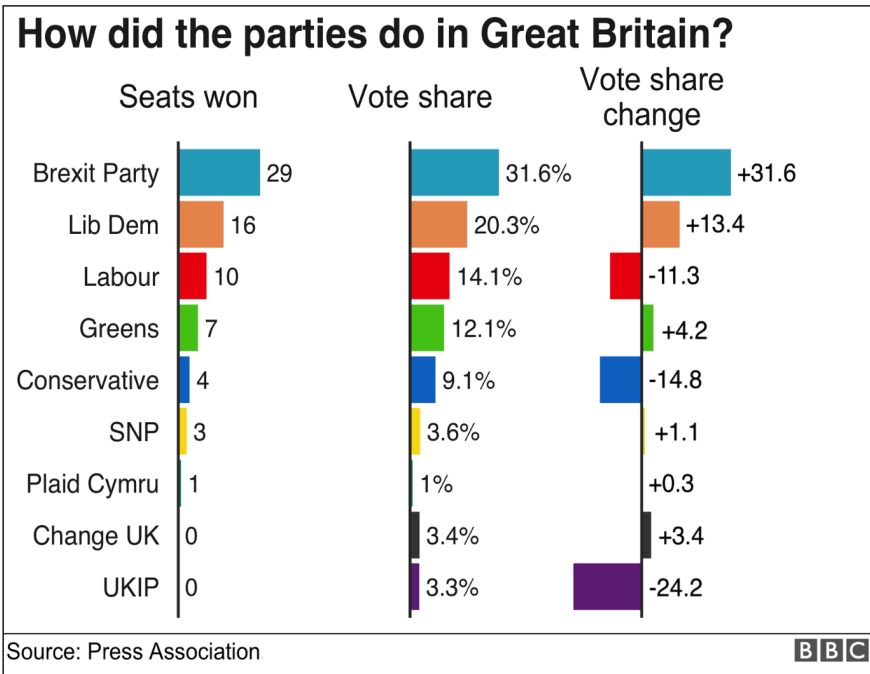
Nem csak ez az átfogó program jelentett szakítást a Tony Blair féle „New Labour”³ politikával, hanem az is, hogy Jeremy Corbyn lett a Munkáspárt elnöke, aki 2015-ös megválasztása óta lelkesedést váltott ki a fiatal szavazókból, valamint elindított a párton belül egy új mozgalmat, a Momentumot, amely nyomásgyakorló csoportként funkcionált annak érdekében, hogy a párt megőrizze radikális programját. Ezenkívül a Munkáspárt harcot folytatott a Konzervatív kormánnyal szemben, amely kilenc éve volt hatalmon, 2010 óta, amikor a Liberális Demokrátákkal léptek koalícióra. 2015 óta egyedül kormányoztak, annak ellenére, hogy a 2017-es parlamenti választáson vereséget szenvedtek és elvesztették többségüket. Csak az északír jobboldali DUP (Demokratikus Unionista Párt) támogatásával tudtak hatalmon maradni. Így a Munkáspárt egy meggyengült kormánnyal nézett szembe, amely képtelen volt az általa javasolt Brexit megállapodást átvinni a parlamenten. Azt feltételezhettük, hogy egy több mint kilenc éve kormányzó párttal szembeni normálisnak tekinthető csalódottságnak, segítenie kellett volna a Munkáspártot a győzelemben. A közvélemény érzékelhette, hogy a Nemzeti Egészségügyi Szolgálat krízisben volt, hiszen a betegek a folyosókon, tolókocsikon vártak a kezelésre. Várható volt, hogy ez olyan haragot fog kelteni, ami elcsopri a Konzervatív kormány támogatottságát. Ezzel szemben azt láthatjuk, hogy

³ A brit Munkáspárt 1994 és 2010 közötti programjának megnevezése, amelynek köszönhetően 1997 és 2010 között kormányozták az Egyesült Királyságot, Tony Blair és Gordon Brown miniszterelnökök vezérletével. – a fordító.

a Konzervatív kormány új miniszterelnöke egy erősen megosztó, ellentmondásos alak, Boris Johnson, akiről köztudott, hogy hazudik, gyenge teljesítményt nyújtott rövid ideig tartó külügyminiszersége alatt, és akire sokan szkeptikusan és bizalmatlanul tekintettek az igazság nyilvánvaló figyelmen kívül hagyása, valamint elvtelensége miatt.

Mindennek ellenére, mint tudjuk, a Munkáspárt programját határozottan elutasították a választók. A Konzervatív Párt a választással felemelkedett, 80 mandátummal, megszerezte a többi párttal szembeni többséget. A Munkáspárt 1935 óta a legrosszabbul szerepelt ezen a választáson, 42 székét vesztt. A legsokkolóbb azonban a „Vörös Fal”, az észak-angliai, munkás választókerületek elvesztése volt, amelyek közül sok, generációk óta munkáspárti többséggel rendelkezett. Sok képviselői szék az úgy nevezett „Vörös Falból” kékké változott, azaz Konzervatívvá vált. Ez december 12-e este vált nyilvánvalóvá, az első eredmények kihirdetésekor, amikor kiderült, hogy a Blyth Valley választókerületben, ami hagyományosan munkáspárti volt, a Konzervatívok nyertek. Ez egy jel volt arra vonatkozóan, hogy hogyan fog alakulni az éjszaka, további munkáspárti vereségekkel az észak-angliai munkáskerületekben, amelyek a múltban a Munkáspárt társadalmi bázisát adták. A The Observer, vasárnapi hetilap 2019. december 15-i számában jelent meg egy érdekes elemzés arról, hogy a Munkáspárt vesztesége nagyobb volt azokban a kerületekben, ahol a lakosság nagyobb százaléka tartozott a munkásosztályhoz. Ahol a lakosság több, mint 13%-a kétkezi munkás volt, 11,2%, míg azokban a kerületekben, ahol a kétkezi munkások aránya 10% alatt volt, mindössze 6,2% volt a Munkáspárt vesztesége. Hasonlóképpen, azokon a területeken, ahol alacsonyabb volt az egyetemi végzettségű választók aránya, a Munkáspárt vesztesége nagyobb volt, mint azokon a területeken, ahol az egyetemi végzettséggel rendelkezők aránya magasabb volt. Összességében a Konzervatívok a szavazatok 43,6%-át szerezték meg, szemben a Munkáspárt 32,2%-ával, amely 7,8%-os visszaesést jelent a 2017-es választási eredményéhez képest.

Ezek az eredmények nyilvánvaló kérdéseket vetnek fel – Miért történt ez, és mit a jelent ez a vereség a Munkáspártra és általában a szociáldemokrata, szocialista politizálásra nézve? Arra utal, hogy már nincs szerves kapcsolat a munkásosztály és a szocialista politika között? Milyen következményekkel jár ez a Munkáspártra és kiterjesztve, a teljes baloldali politizálásra nézve? Az lenne a lecke, hogy az egyetlen remény a Munkáspárt számára, ha visszatér egy centristább politikához és talán még az is, hogy megtalálja a jelenkori Tony Blairt, aki korábban három egymást követő választást nyert meg a „New Labour” megközelítésével és a harmadikutas elképzeléseivel? Ezek a kérdések jelenleg is heves viták tárgyát képezik a Munkáspárton belül, illetve az Egyesült Királyság baloldalának politi-

kája iránt érdeklődők körében, valamint azok között, akik azzal foglalkoznak, hogy mit is jelent ez a szociáldemokrácia jövőjére nézve a világban.

A kérdésekre adott azonnali válaszok két tényezőre összpontosítanak, amelyek kétségtelen jelentőséggel bírnak: Jeremy Corbyn személye, és a szavazók körében való népszerűtlensége és a Brexit kérdése, valamint a Munkáspárt megosztott és meglehetősen kétes hozzáállása az Európai Unió tagságához. Nem kérdés, hogy Corbyn nagyon negatív választ váltott ki a szavazók nagy részéből. A választások előtti közvélemény-kutatásokon elért eredménye folyamatosan negatív volt. A választási kampány során a Munkáspárt aktivistái számára feltűnt, hogy rengeteg korábban biztos munkáspárti szavazó és támogató képtelen volt a Corbyn vezette Munkáspártot támogatni. De miért volt ennyire népszerűtlen? Igaz, hogy az Egyesült Királyság tömegmédiája, különösen az úgy nevezett „red top” (a bulvárlapokat bélyegzik meg ezzel a névvel, a címlapjukon szereplő vörös sáv miatt) újságok meglehetősen ellenségesek voltak a Munkáspárt elnökével szemben, veszélyes Marxistának beállítva őt, aki a 70-es évekbe akarja visszarepíteni Britanniát, és elutasítja a nép akaratát, az Európai Unióból való kilépést. Ráadásul régi probléma volt a Munkáspárton belül lappangó antiszemitizmus. Corbynt azzal vádolták, hogy képtelen volt megfigyelmezni és kizárni az anti-

szemitákat a Munkáspártból, illetve személyesen őt tették felelőssé azért, hogy az antiszemitizmus egyáltalán megjelenhetett a pártban. Röviddel a választás napja előtt a főrabbi figyelmeztette a brit zsidókat a Munkáspárt antiszemitizmusa jelente veszélyre, amelyért Corbynt és a pártvezetést tette felelőssé. A főrabbi azon igénye, hogy Britannia valamennyi zsidó lakosához szóljon vitatható, hiszen ő csak a zsidó közösség egy részének a vezetője. Valójában számos brit zsidó egyértelművé tette, hogy nem ért egyet a főrabbi kijelentéseivel, valamint azzal, hogy túldimenzionálta a Munkáspárton belüli antiszemitizmus mértékét és jelentőségét. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a Crobyn ellen ebben a kérdésben felhozott vádak értékes szavazatokat vittek el a Munkáspárttól. Néhány egykori munkáspárti képviselő, akik maguk is zsidók voltak, elhagyták pártot az antiszemita visszaélések miatt, amelyeket el kellett szenvedniük képviselőségük során. Néhányan a választáson más pártok támogatásával indultak, mint például Luciana Berger, az egykori liverpooli parlamenti képviselő, aki sikertelenül indult Liberális Demokrata színekben a jelentős zsidó lakosságú Finchley és Golders Green képviselői székéért. Mindezek ellenére Corbyn népszerűtlenségének az antiszemitizmus problematikája csak részben volt az oka. Azzal vádolták, hogy hazafiatlan, korábban támogatta az IRA-t (Ír Köztársasági Hadsereg). Még ha nem is a terrorizmus barátjaként tekintettek rá, de szemére vetették, hogy nem harcolt elég hatékonyan ellene, valamint elítélték azért, mert olyan baloldali, megkérdőjelezhető demokráciákkal tartott fen baráti viszonyt, mint Venezuela. A választási kampány során Corbyn gyakran nem tűnt meggyőzőnek és elég agresszívnek ellenfelével, Boris Johnsonnal szemben. A televíziós egymással szembeni vita során például elszalasztott néhány lehetőséget arra, hogy rámutasson a Konzervatív vezető képmutatására. Továbbá egy TV interjúban, félve az újságíró (Andrew Neill) kérdő stílusától, Corbyn nem volt hajlandó elnézést kérni a zsidó szavazóktól a pártjában meglévő antiszemitizmus okozta sérelmekért, ezzel is tovább rontva kétes hírnevét. Úgy tűnik, hogy a választók nagy részének Corbyn nem volt megfelelő miniszterelnök-jelölt, annak ellenére sem, hogy lelkesedést váltott ki a Momentum követői közt és a fiatalság egy részét sikerült megnyernie a Munkáspárt számára. Azonban ennél fontosabb tényező volt a Brexit körüli köntörfalazása, valamint a Munkáspárt homályos, megosztott hozzáállása a 2019 decemberi választás központi kérdéséhez.

Széles körben elfogadott tény, hogy Corbyn képtelen volt tiszta választ adni arra, hogy Nagy-Britannia maradjon-e az Európai Unióban, illetve, hogy tartssanak-e második népszavazást, amely valószínűleg megdönthette volna a 2016-os eredményét, amelyen 52% az EU-ból való távozásra és 48% a maradásra szavazott. Ezen a ponton a Munkáspárt egésze súlyos problémákkal szembesült. Sok Brexitet támogató szavazat érkezett tradicionálisan munkáspárti területekről,

ahol az emberek elhagyatottnak, hátrahagyottnak érezték magukat, kimaradva a globalizáció és az Európai Unió nyújtotta előnyökből. Másrészt rengeteg munkáspárti szavazó hevesen támogatta az EU-ban való maradást. Ezek a szavazók nagyvárosi, egyetemvárosi fiatalok voltak, akik személyesen élvezték a szélesebb utazási és munkavállalási lehetőségeket, amelyeket az Európai Unió biztosított. A munkáspárt bizonyos értelemben mindkét választói csoporthoz, a „távozókhoz” és a „maradókhoz” is igazodni kívánt. Végül azzal a javaslattal álltak 2019 decemberében a szavazók elé, hogy tartsanak egy második népszavazást, ahol a fentebb vázolt módon a választási lehetőségek között szerepelt volna az Európai Unióban való maradás is. Maga Corbyn azonban nem volt hajlandó megmondani, hogy egy ilyen népszavazás esetén ő személyesen támogatná-e a „maradó” álláspontot szemben a „lágyabb” Brexit-megállapodással, amely a kilépést jelentené. Ugyanakkor egy munkáspárti kormány megalakulása esetén, ígéretet tett arra is, hogy tárgyalni fog az EU-val a megválasztásától számított hat hónapon belül. Tulajdonképpen a Munkáspárt álláspontjával senki sem lehetett elégedett. Azzal, hogy Corbyn nem adott választ arra, hogy támogatná-e a bennmaradást, táptalajt biztosított olyan vádaknak, mint a gyenge vezetés, valamint a választás legfőbb kérdésére való válaszadás kudarca. Nyilvánvalóan a Munkáspárt egésze megosztott volt a kérdéssel kapcsolatban. Számos vezető (például Emily Thornberry, az árnyék-külgyminiszter és Keir Starmer, a párt Brexit szóvivője) kijelentette, hogy a „maradás” pártján áll, míg más kiemelkedő személyek, köztük az Unite szakszervezet vezetője, Len McCluskey – aki mellesleg Corbyn belső körének befolyásos tagja volt – nagyon eltérő álláspontot képviseltek a brit EU-tagság folytatásával kapcsolatban. Mindenesre a Munkáspárt Európával szembeni álláspontja bizonytalannak és zavarosnak tűnt, ráadásul Corbyn hallgatása arról, hogy a Brexit-megegyezős vagy az EU-tagság folytatása mellett van, sem a „távozó” sem a „maradók” pártját nem elégítette ki. Az utóbbiak erős kísértésbe estek, hogy a Liberális Demokratákra szavazzanak, akik tisztán Brexit-ellenes pozíciót vettek fel azt állítva, hogy ha megszerzik a többséget, akkor visszavonják az 50. cikkelyt, azaz az EU-ból való kilépést. A lelkes „maradók” számára úgy tűnhetett, hogy számukra a legmegfelelőbb választás, ha a Liberális Demokratákra, vagy a Zöld Pártra adják szavazatukat, hiszen ezek a pártok teljes szívvel elköteleződtek az Egyesült Királyság EU-tagsága mellett.

Nyilvánvalónak tűnik, hogy ez a kérdés döntő szerepet játszott a 2019 decemberi választáson. A kampány során Boris Johnson a hangzatos „get Brexit done”⁴ Konzervatív szlogent *ad nauseam* ismételtegette, miközben a választók már

⁴ A szlogen végtelen egyszerűségét lehetetlen magyar nyelven visszaadni. Tartalmilag arra utal, hogy a Brexit folyamatot le kell zárni, az Egyesült Királyságnak, a 2016-os népszavazás értelmében ki kell lépnie az Európai Unióból. – a fordító.

belefáradtak a Brexitről szóló vitákba, amelyek a 2016-os népszavazás óta partatlanul folytak. A 2019-es választás eredményei egyértelmű összefüggést mutatnak a távozáspártiság és a Konzervatív térnyerés között. A The Observer 2019. december 15-i adatai szerint, azokon a területeken, ahol a „távozók” aránya 45% alatt volt, a Munkáspárt szavazatvesztése 6,3% volt, miközben, ahol ugyanez a csoport részaránya 60% felett járt, a párt vesztsége elérte a 10,6%-ot. Úgy tűnik, hogy a Munkáspárt egy lehetetlen dilemmával szembesült, hiszen a klasszikus szavazótábor, a munkásosztály jelentős hányada Brexit-párti volt, míg az újonnan szerzett szavazók, a radikális fiatalok és a nagyvárosi lakosság inkább a maradást választotta. Tulajdonképpen, mind a „maradó”, mind a „távozó” tábor szkeptikus és elégedetlen volt a Munkáspárt homályos és megosztott álláspontjával, és a távozás pártiak ténylegesen is elhagyták a Munkáspártot, legalább is a 2019. decemberi szavazáson mindenképp.

A legelfogadottabb magyarázat a választási vereségre a Munkáspárt elnökének személyes népszerűtlensége és a párt Brexit-politikájának megosztottsága. Ezek kétségtelenül fontos, mondhatni döntő jelentőségű tényezők voltak, de talán léteztek mélyebb, strukturális okok, amelyek túlmutatnak Jeremy Corbyn személyén és a Brexit-politikán. A Munkáspárt programja tartalmazott olyan ígéreteket, (a vasutak államosítása, több pénz az egészségügybe) amelyek roppant népszerűek voltak, ugyanakkor számos olyat is, amelyek szkepticizmust és cinizmust váltottak ki. Ennek oka részben a program hosszúsága volt, ami arra engedett következtetni, hogy a társadalom minden szegmensének ígértek valamit, mint például azt, hogy nem lesz adóemelés, kivéve a leggazdagabbaknak (a leggazdagabb 5%). Ez táptalajt biztosított olyan kritikák számára, amelyek szerint a program megfizethetetlen, és annak finanszírozását nem megfelelően számolták ki. Az is tisztán látszik, hogy a szavazók „nevelése”, egy ilyen radikális programra való felkészítése nem történt meg. Ugyanakkor talán létezett egy másik ok is, amely sokkal inkább kötődik a Munkáspárt Corbyn elnöksége alatti állapothoz. Corbyn és belső köre átvette az irányítást a párt mechanizmusai felett, a parlamenti frakció tiltakozása ellenére, amely két alkalommal is megkísérelt megszabadulni Corbyn vezetésétől. Felmerült a gyanú, hogy a Munkáspártot antidemokratikus módon irányítja egy szűk klikk, amely képtelen elviselni a kritikákat, messze kerülve a párt hagyományos „broad church”⁵ politikájától, amely a véleménynek és perspektívák széles palettáját foglalta magában. Ehelyett a „hard left”⁶ útján kezd járni, szigorúan szabályozott programmal, amelyet el akar fogadtatni a szavazókkal anélkül, hogy azt megmagyarázná, vagy válaszolna azok

⁵ A fogalom eredetileg az Anglikán egyház liberális, befogadó gyülekezetére utal. Politikai pártok esetében a nyitottságot, a párton belüli véleményszabadságot jelenti – a fordító.

⁶ A fogalomnak nincs magyar megfelelője. Tükörfordításban: kemény bal. Az Egyesült Királyság

jogos aggodalmaira. Ebből a szempontból Corbyn és csapata a nagyvárosi elit tagjainak tűntek, akik elvesztették a kapcsolatot a hagyományos munkáspárti szavazótáborral és figyelmen kívül hagyták a párt tőlük eltérően, a tradicionális szavazókhoz hasonlóan gondolkodó tagjait.

A párt és tagsága, nem vette figyelembe azoknak a szavazóknak az aggodalmait, akik a leépülő iparvidékeken, hanyatló közszolgáltatások és rossz közlekedés között éltek, amelyek jelentős kontrasztot mutattak Nagy-Britannia más területeivel, mindenek előtt Londonnal és az ország dél-keleti részével, ahol a dinamikusan fejlődő gazdasági ágazatok és a vele járó fejlett társadalom koncentrált. Ezt az érvelést kibővíthetjük, ha elfogadjuk, hogy a szakszervezetekbe szervezett, a stabil foglalkoztatás és a társadalmi kohézió révén önfegyelmet gyakorló hagyományos munkásosztály napjainkban sokkal kisebb mértékben létezik, mint korábban. A Munkáspárt társadalmi bázisa fragmentálódott, és illúzióját veszített, ennél fogva kevésbé fogékony a hagyományos, radikális szociáldemokrata programokra. Ez egy hatalmas probléma, amely jóval túlmutat az Egyesült Királyságon. A decemberi választás katasztrofális eredménye egyértelműen megmutatja ennek politikai következményeit. Egy ilyen atomizált, szét-töredezett választói réteg sokkal fogékonyabb egy populista, sem mint szocialista vagy szociáldemokrata narratívára. Sokkal egyszerűbb bűnbakot találni és hibáztatni az adott területen bekövetkezett romlásra. Ilyen bűnbak tud lenni az Európai Unió, amelyre úgy lehet tekinteni, mint távoli, jól fizetett bürokraták gyűjtőhelyére, vagy az EU-ból és más országokból bevándorlók és menekültek, akik részesülnek az évek óta tartó megszorítások és költségmegvonások miatt amúgy is hiányosan működő jóléti juttatásokból. Ezt a populista perspektívát a nemrégiben megalakult Brexit-párt fogalmazta meg, amelynek vezetője, Nigel Farage utasította híveit, hogy ne induljanak a Brexit mellett elkötelezett Konzervatív jelöltek ellenében. Azzal, hogy a Brexit-párt csak a munkáspárti kerületekben indított jelölteket, megerősítette a Konzervatív Pártot azokon a területeken, ahol szavazatokat veszített volna a Brexit-párttal szemben, abban az esetben, ha az minden választókerületben indított volna jelöltet.

A választást megelőző hetekben a közvélemény-kutatások egyértelműen a Konzervatívok győzelmét prognosztizálták, jól lehet, a választások közeledtével fölényük csökkent. Ez reményt adott a Munkáspártnak, még ha a győzelem elérhetetlen is volt, hogy legalább egyik párt sem lesz képes egyedül kormányalakításra. Ebben az esetben alakulhatott volna egy koalíciós kormány a Munkáspárt és a Skót Nemzeti Párt szövetsége nyomán, amelybe esetleg még a Liberális Demokratákat is be lehetett volna vonni, annak ellenére, hogy vezetőjük (Jo Swinson)

ságban – gyakran pejoratív értelemben – a balközép pártokon kívül eső politikai mozgalmakra utal – a fordító.

kijelentette, hogy nem hajlandó támogatni egy Jeremy Corbyn vezette kabinetet. Minden remény elvesztett, amikor az „exit poll” december 12-én, este tíz órakor, a választás végeztével nyilvánosságra hozott eredményei hatalmas Konzervatív főlényt mutattak. A Skót Nemzeti Párt jól teljesített, 13-mal növelte mandátumai számát, így a Skóciában megszerezhető 59 helyből 48-at megnyert. A Liberális Demokraták rosszul szerepeltek, 10 mandátumot vesztek, így mindössze 11 szék jutott nekik az új parlamentben. A legnagyobb csapás azonban a Munkáspártot érte, amely 42 parlamenti székot veszített, ezek közül, mint láttuk számos olyat, amelyek korábban elvitathatatlan munkáspárti erősségek voltak. Nem meglepő, hogy a Munkáspárt választási teljesítményét és a választás utáni helyzetét olyan szavakkal illették, mint „katasztrófa”, „bukás”, „összeomlás”. Ez természetesen felveti a kérdést, hogy a Munkáspártnak a jövőben milyen irányba kell elmozdulnia. Annál is inkább, hiszen a párt súlyos vereséget szenvedett, annak ellenére, hogy ellenfele, a Konzervatív Párt kétségtelenül gyengén kormányzott a megelőző ciklusban és jelentős problémákkal küzdött a Brexit-kérdés kapcsán is.

Az írás időpontjában ez a kérdés a Munkáspárton belül és általában politikai kommentátorok világában keserű viták tárgya. Annak elemzése, hogy mi volt a hiba 2019-ben, összefonódik azzal, hogy megtalálják a receptjét annak, hogy a Munkáspárt kiheverje a vereséget és belátható időn belül esélye legyen a kormányzásra. Jeremy Corbyn bejelentette, hogy a következő hetekben, hónapokban egy még meg nem határozott időpontban, le fog mondani pártelnöki tisztségéről. Rögtön felmerül a kérdés, hogy ki lesz az új vezető, aki a legalkalmasabb arra, hogy elindítsa a helyreállítási folyamatot. Úgy tűnik, hogy jelenleg három járható út áll a párt előtt. Az egyik irányt az egykori pártelnök, Tony Blair, és helyettese, Roy Hattersley jelentik. Mindketten kijelentették, hogy a vereség oka a párt programja volt, amely túl radikális volt. Balir szerint Corbyn „politikai szempontból megszemélyesített egy ötletet, egy márkát, ami egy kvázi forradalmi szocializmus, szélsőbaloldali gazdaságpolitikával és mély nyugatellenes külpolitikával”, ilyen programot „még sosem ajánlottak és nem is szabad a hagyományos munkáspárti szavazóknak ajánlani.”⁷ Balir szerint a megoldás a szociáldemokrácia centrikusabb formájához való visszatérés, amely vonzó lehet „Közép Anglia” azon szavazóinak, akiket az államosítás programja, a gazdaságba való nagyobb állami beavatkozás, valamint Corbyn IRA-hoz, illetve Nagy-Britannia más ellenségeihez való vélt vagy valós kötődése taszított. Hattersley úgy véli, hogy a Momentum egy olyan nyomásgyakorló szélsőbaloldali csoport, mint a Militant⁸ volt

⁷ The Observer 2019. december 19.

⁸ A Militant egy Trockista szervezet volt, amely a Munkáspártba kívánt beszivárogni a 70-es, 80-as években. Céljuk elérésére a párt ifjúsági szervezetét használták fel. A párton belüli beharcok végén Neil Kinnock pártelnöknek sikerült kiszorítania őket. – a fordító.

a 80-as években, akik megpróbáltak beszivárogni a Munkáspártba. Hattersley azt írta, hogy „ahhoz, hogy a Munkáspárt ismét kormányképesé váljon, szükség van egy seregnyi igaz szociáldemokrata képviselőre, akik hasonló erővel veszik vissza a pártot, mint a nagy eszme hamis barátai”⁹ (Úgy érti, hogy olyan támogatást kell vezetni a jelenlegi „hamis barát”, a Momentum ellen, mint amit 1985-ben Neil Kinnock vezetett a Militant ellen.)

Mások, akik a 2019-es program alapvető irányultságát helyesnek tartják, egy másfajta választ ajánlanak a párt felvirágoztatására. Azok, akik emellett érvelnek, úgy gondolják, hogy a választási vereség csak Corbyn és a választási kampányt irányító szűk klikk kudarca volt. Ezt az elemzést egy kicsit kiegészítve megkapunk egy újabb nézőpontot, amit nevezhetünk a „kontinuitás” iránynak. Akik egyetértenek ezzel a megközelítéssel, azt vallják, hogy a képviselt politikai irány helyes volt, amit a továbbiakban is folytatni kell, ugyanakkor a választási katasztrófát egyértelműen a Brexit-kérdés számlájára írják. Ebbe a csoportba tartoznak azok is, akik a Munkáspárt „maradó” szárnyát okolják a munkásosztály körében tapasztalt támogatásvesztéssel. Például a szakszervezeti vezető, Len McCluskey szerint a Munkáspárt vezetése olyanok kezébe került, akik egy második népszavazást követeltek, (ún. „People’s Vote”¹⁰) ugyanakkor ezt képtelenek voltak a hagyományos szavazóbázis számára megfelelően kommunikálni, így azok pozitívan reagáltak Boris Johnson gyakran ismételt szlogenjére, hogy a Brexitnek meg kell történnie, ki kell lépni az Európai Unióból és más problémákra kell fókuszálni. A második perspektívát olyan személyek reprezentálják, mint például az árnyék-külgügyminiszter, Emily Thornberry, aki jelen mű írása alatt jelentette be, hogy pályázik a Munkáspárt elnöki székére, valamint Keir Starmer, a párt Brexit szóvivője, aki szintén utalt jelölésére, de ezt eddig még nem erősítette meg. A harmadik kategóriába azok tartoznak, akik Corbyn és John McDonnell (az árnyék-pénzügyminiszter, Corbyn egyik legközelebbi szövetségese) nyomdokaiba kívánnak lépni. Ennek az iránynak leggyakrabban emlegetett képviselője Rebecca Long-Bailey.

Jelenleg nehéz meghatározni, hogy melyik irány lenne a legkecsegtetőbb a Munkáspárt újraépítésére. Sok múlik majd a leendő munkáspárti vezető természetén és népszerűségén (vagy, mint Corbyn esetében láttuk, népszerűtlenségén) de a problémák ennél jóval mélyebben gyökereznek. Ha a fentebb vázolt elemzés, a Munkáspárt támogatottságának korábban szilárd alapjainak – nevezetesen a

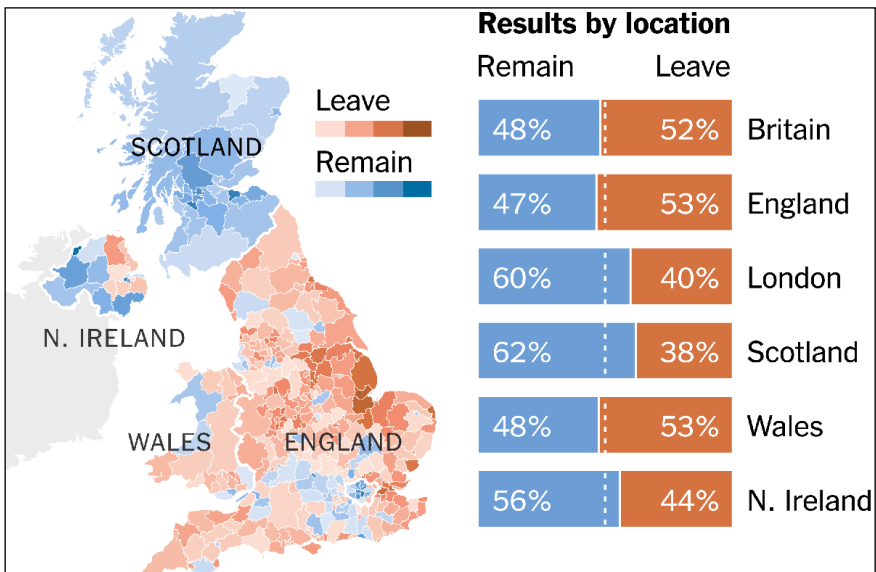
⁹ The Observer 2019. december 22.

¹⁰ 2018 áprilisában alakult csoport, amely egy újabb, a 2016-ost felülíró Brexit népszavazást követelt. 2019-ben a csoporton belül hatalmi harc alakult ki. A főlényes Konzervatív győzelem után, 2020 elején a csoport újradefiniálta magát. Jelenleg az Egyesült Királyság EU-ból való kilépése utáni, méltányos megállapodást szorgalmaznak. – a fordító.

jól szervezett szakszervezetek, stabil foglalkoztatottság, hatékony és jól finanszírozott helyi és regionális önkormányzatok – erőzójáról és széttöredezettségéről helyes, ha a Munkáspárt támogatottságnak alappillérei eltűntek vagy súlyosan meggyengültek, akkor bármely szociáldemokrata párt számára roppant nehéz feladat lesz választást nyerni az Egyesült Királyságban. Egy ilyen pártnak olyan programmal kell előrukkolnia, amely vonzó lehet a meglehetősen heterogén tömeg számára. Meg kell szólítani a fiatalokat, akik a brit esetben az EU-ban maradás pártján voltak, amely ügy azonban elveszett, legalább is belátható időn belül egész biztosan. Azokhoz is szólania kell, akik úgy érzik, hogy a leépülő ipar, a globalizáció, a folytatólagos bevándorlás és az állam nyújtotta jóléti szolgáltatások leépülésétől való félelem, tönkretette az életüket. Ezeknek az embereknek további problémát jelent az éghajlatváltozás és automatizáció okozta munkahely-vesztés veszélye, amelyet szintén kezelni kell. Mindez egy új program kidolgozására szólít fel, amely képes modernizálni, kiigazítani a szociáldemokráciát, hogy megfeleljen a modern kor kihívásainak. Ugyanakkor ennek kidolgozása, és a választókhöz való meggyőző eljuttatása, időt igényel. Itt azonban nem csupán egy koherens program kidolgozásáról van szó, amely megfelel a megváltozott társadalom igényeinek, hanem legalább ennyire fontos feladat lenne az is, hogy újjáépítsék a párt és a civil társadalom közötti kapcsolatokat, hogy a politikai párt (a Munkáspárt) ismét fontossá váljon azoknak a polgároknak a mindennapi életében, akik úgy érzik, hogy számukra a jelenlegi politikai vezetés nem megfelelő. Egy olyan társadalomban, amelyet Zygmunt Bauman szociológus „folyékony modernitásnak” nevez, ez egy nagyon nehéz feladat, amely előkészítéséhez és kivitelezéséhez idő szükséges.

A Munkáspárt vereségéről és annak következményeiről szóló viták egyik résztvevője, Daniel Trilling arra hívta fel a figyelmet, hogy fontos lenne „beszélnünk olyan dolgokról, mint csoporthoz tartozás, szolidaritás, közösség, egymásra figyelés.” Azzal érvel, hogy a Munkáspártnak el kell kerülnie a „nacionalista fordulatot”, amelyet a „média és a politikai intézmények kezdeményeztek, hiszen ez pont azt a területet semmisítené meg, amit a párt képvisel”, mert a társadalomnak egy sokkal szűkebb, helyi alapú szegmense az, „ahol a baloldal a legerősebb”.¹¹ Az még nem világos, hogy ezt hogyan lehet a gyakorlatba átültetni, kinek és hogyan kellene megvalósítani, főként úgy, hogy a folyamatot nem vezetheti a rossz hírű politikai elit. Természetesen a nacionalizmus és a hovatartozás kérdése kulcsfontosságú kihívás a szociáldemokrata pártok számára, különösen az Egyesült Királyságban, amely nem biztos, hogy sokáig „egyesült” marad.

¹¹ Daniel Trilling cikke a The Guardian 2019. december 24. számában.

A Skót Nemzeti Párt sikerei újabb függetlenségi népszavazásoknak ad táptalajt. Hasonló a helyzet Észak-Írország esetében, ahol felmerült az egyesült Írország lehetősége, amely független Nagy-Britanniától. A Konzervatív Párt természetesen nacionalista húrokat penget annak érdekében, hogy igazolja az Európai Unióból való kilépést. Ez egy populista nacionalizmus, amely hajlamos az idegengyűlöltre, ami egy brit, vagy talán inkább angol reneszánsz lehetőségét vázolja: Britannia az EU-n kívüli világgal kötött kereskedelmi szerződésekkel fantasztikus jövő felé tart. Hangoztatják ezt annak ellenére, hogy a gazdasági szakértők nagy része gazdasági sokkot és visszaesést prognosztizál a Brexit utánra. Az újjáéledő Munkáspártnak szembe kell helyezkednie az ilyen nacionalista diskurzussal, de ez magában kell, hogy foglalja egy alternatív (brit) nemzetkép kialakítását, amely befogadóbb, mint a diadalmas konzervatívok uralkodó nacionalizmusa.

Nehéz nem egyetérteni azzal a meglehetősen banális végkövetkeztetéssel, hogy a 2019. évi választás eredményei mély problémákat hoztak a felszínre, s a jövőbeli választási siker érdekében új baloldali programra van szükség. Noha a Munkáspárt vereségét nagymértékben a vezetője, Corbyn személye körüli anomáliák és a Brexit kérdés romboló hatása okozta, de ezeknél sokkal mélyebb problémák is előkerültek, amelyek kihívást jelentenek a baloldali politizálásnak és ez jelentősen túlmutat Britannián. Számomra kétséges, hogy egy esetleges visszatérés a „New Labor” politikához sikeres lehet. Másrészt, ha ragaszkodunk a 2019-es politikához, az csak egy másik vezetői garnitúrával lehetséges, s benne

van a kockázat, hogy ugyanazt a reakciót váltja ki. Valami újításra mindenképpen szükség van mind személyi, politikai és az általános felfogás tekintetében. A küzdelem folytatódik, de más formában és más válaszokkal, amelyeket kollektív, demokratikus erőfeszítések révén kell kidolgozni.

Epilógus – 2020. február 3.

2020. január 31-én az Egyesült Királyság kilépett az Európai Unióból, amit Londonban visszafogott ünnepségek kísértek. Boris Johnson kormánya ügyelt arra, hogy mellőzzék a diadalmas hangnemet. Ugyanakkor azok, akik Britanniát egy esetleges második népszavazással az Európai Unióban kívánták tartani, kétségbeesésüknek és haragjuknak csak privátabb módokon, illetve olyan liberális orgánumokban, mint a *The Guardian* adhattak hangot. Ismert írók, mint Ian McEwan és John Le Carré sokatmondó írásaikban fejezték ki haragjukat az Egyesült Királyság EU-ból való távozásával kapcsolatban. Ezt a döntést legalább részben a Munkáspárt politikai vezetésének kudarcának tekintették, és nem mentesítették azt a felelősségvállalás elmulasztásának vádjá alól sem. John Le Carré szerint „Jeremy Corbyn Munkáspártjának nem létező Brexit-politikája, antiszemitizmusa és a belépő szintű marxizmus-leninizmusa idegenítette el a hagyományos munkáspárti szavazókat, és nem hagyott számukra más választást, mint a párt elhagyása”. Az író, Ian McEwan erről azt vallja, hogy „az ellenzék dermesztő bűnrészessége a kormánnyal. Az Európából kivezető ajtót Corbyn hagyta nyitva, amelyen Johnson átsétált”.¹²

A nyilvánvaló kérdés az, hogy hogyan tovább? Milyen pozíciót vegyen fel a Munkáspárt? Boris Johnson a „Let’s get Brexit done” szlogennel megnyerte a 2019. december 12-i választást, ugyanakkor ez a történet még mindig nem minősül lezártnak. Jelenleg az Egyesült Királyság és az Európai Unió egy 2020 végéig tartó „átmeneti időszakban” van. Boris Johnson azt állítja, hogy ez idő alatt lehetséges lesz megállapodni a két fél közötti kereskedelmi kapcsolatokról, annak ellenére, hogy az EU-nak komoly kétségei vannak afelől, hogy ez ilyen rövid időn belül sikerülhet. A brit kormány bejelentette, hogy az átmeneti időszak lejártá után nem hajlandó az EU előírásait követni olyan kérdésekben, mint a munkavállalók jogai. Ez azt jelentheti, hogy az átmeneti időszak után az Egyesült Királyság egy olyan térséggé válhat, ahol alacsonyak az adók és az üzleti élet kevésbé szabályozott. Mindezt abban a reményben, hogy a változások befektetéseket vonzanak az USA-ból és más országokból, a kialakított „vállalkozásbarát”

¹² Mindkét idézet a *The Guardian* 2020. február 1. számából. származik

környezet pedig versenyképessé tenné Britanniát az EU-val szemben. Ma még nem biztos, hogy valóban ez a kormány terve.

Mi lesz a Munkáspárttal? Jelenleg az új elnök kiválasztásának procedúrája zajlik, melynek eredménye április 4-ére várható. Valószínűtlennek tűnik, hogy az elkövetkező két hónapban a párt hatékony ellenzékként tudna működni, hiszen a saját belső vezetőségének kialakításával van elfoglalva. Jelenleg négy jelölt verseng az elnöki pozícióért. Rebecca Long-Bailey a „kontinuitás párti” jelölt, aki úgy tűnik, hogy Jeremy Corbyn politikáját kívánja folytatni. Őt támogatja a Momentum és a Len McCluskey vezette Unite szakszervezet is. Jelenleg a választókerületek és a Munkáspárt parlamenti frakciójának többsége Kier Starmer mögött sorakozott fel, aki párt egységének helyreállítását szorgalmazza. Hozzá kell tenni, hogy ezt a kívánalmat mind a négy jelölt megfogalmazta már. A másik két jelölt Lisa Nandy és Emily Thornberry. Lisa Nandy azt emelte ki, hogy a pártnak új szemléletre van szüksége. Fokozottabb figyelmet kell fordítania azokra a városokra, amelyek állampolgárai elhanyagoltnak érzik magukat, és akik a legjobban szenvednek az iparlépítés és a munkalehetőségek hiánya miatt. A negyedik jelölt, Emily Thornberry, az árnyék-külgyminiszter, akinek kampánya azon alapszik, hogy egy parlamenti vitában sikeresen dacolt Boris Johnsonnal. Eddig azonban nem sikerült elégedő támogatást szereznie a választókerületektől, szakszervezetektől, vagy más Munkáspárthoz köthető szervezettől. Egyáltalán nem biztos, hogy képes lesz megszerezni a jelöltséghez szükséges jóváhagyásokat.

Úgy néz ki, hogy mind a négy jelölt elfogadta, hogy a Brexit megtörtént és ezen túl kell lépni. Valószínű, hogy a következő két hónapban a Munkáspárt az elnökválasztással lesz elfoglalva, ami felemészt minden erejét, amit más esetben a Konzervatívok ellen lehetne összpontosítani. Az új pártelnöknek április eleji megválasztása után, át kell vennie az irányítást a pártapparátus felett és ki kell dolgoznia az új politikai irányvonalat. Ez azt is jelenti, hogy a közeljövőben a politikai kezdeményezés a Konzervatív kormány kezében lesz, amely megpróbálhat elmozdulni egy még populistább irányba, és továbbra is vonzani fogja azokat a munkásosztálybeli választópolgárokat, akik a 2019-es választáson elhagyták a Munkáspártot. Az Egyesült Királyság jövője kétséges, tekintve az újabb skót követeléseket, (a Skót Nemzeti Párt egy kivételével, valamennyi skót mandátumot birtokolja az Egyesült Királyság parlamentjében) amelyek újabb függetlenségi népszavazást indítványoznak. Számomra úgy tűnik, hogy bárki is lesz az új elnök, nagyon nehéz lesz a Munkáspártot ismét egységes, összetartó erővé formálni, amely képes legyőzni a Konzervatívokat és újraépíteni egy olyan pártot, amely alkalmas arra, hogy a következő választáson nyerjen és átvegye a kormányhatalmat.

Székely János¹³

A népszavazás kára

A brit Konzervatív Párthoz és saját egykori szerkesztőjéhez, Boris Johnsonhoz közel álló *The Spectator* hetilap – erősen propagandisztikus, a tényeket szabadon kezelő, idősíkokat összekavaró vezércikkében – kajánul jegyzi meg, hogy Nagy-Britannia az utóbbi években konjunktúrát élvez a brexit ellenére.¹⁴ Az „észak- és közép-angliai munkások” tehát jó érzékkel szavaztak a referendumon a kilépés mellett, elmaradt a gazdaságot sújtó, megjósolt hatás. Csakhogy a népszavazás eldőlésétől 2019 végéig csupán a bizonytalanság és a ténnyé nem vált várakozások éreztették hatásukat – a brexitnek magának a következményeiről 2020 végéig nem lehet múlt időben beszélni.

Nem csupán az a kérdés, hogy a kilépésre szavazók tömege mekkora felületen metszi az észak- és közép-angliai ipari munkásság halmazát, hanem az is, hogy mekkora ez utóbbi. A feldolgozóiparban foglalkoztatottak aránya 20 százalék körül van, és hosszú távon csökken, ez nagyjából szabványos a fejlett nyugati országokban – az arányt tekintve Németország a fontos kivétel –, és kétségtelenül kevés ahhoz, hogy az ipari munkásosztályról akár mint egy *de facto* kétpártrendszer egyik nagy pártjának megbízható támogatói bázisáról, akár mint a „nép” gerincéről lehessen beszélni. Másfelől igenis nagy tömeg; de nem feltétlenül az autoriter kormányzás és a „populistának” mondott politikák ellen szavazók kerülnek ki belőle, mint arra az Egyesült Államokban is példát láthattunk, ahol 2016-ban Trump kulcsfontosságú voksokat kapott a belső-amerikai rozsdadóvezetek fehér választópolgáraitól.

¹³ Székely János – újságíró, műfordító, Élet és Irodalom.

¹⁴ Britain is booming – despite Brexit. <https://www.spectator.co.uk/2020/02/britain-is-booming-despite-brexit/>

Sadiq Khan, London szociáldemokrata polgármestere és a Munkáspárt (lemondott-volt?) elnöke, Jeremy Corbyn

A 2016-os referendumon – Skóciát és Észak-Írországot kivéve – csak Londonban, a szolgáltató szektor egyik legfőbb világközpontjában szavazott a helyi többség, éspedig csaknem 60 százalékos többség a maradásra. Nem meglepő módon éppen a munkáspárti, azon belül a régi fősodorba tartozóan szociáldemokrata polgármester, Sadiq Khan tesz meg mindent az európai

kapcsolatokat tovább ápolva, hogy London virágzása a brexit után is folytatódjék. Az, hogy az Egyesült Királyság milyen állapotban éli túl a brexitet, alkalmasint jobban függ attól, a City pénzügyi vállalkozásai Londonban maradnak-e, mint az eleve sorvadó, de most még rosszabb feltételekkel szembenező feldolgozóipartól.

Hogy marad-e, és mennyire marad a City, e pillanatban kiszámíthatatlan, de több mint valószínű, hogy a brexit hatását nemcsak GDP-százalékokban, nemcsak a gazdasági racionalitás szemszögéből lehet majd felmérni. Éppen ellenkezőleg: a hatás a politikai irracionalitás szférájában lehet sorsdöntő. A skót függetlenségről tartott újabb népszavazás körül sokáig eltarthat az alkotmányjogi vita, de az angol–skót uniónak több mint három évszázados – és 1745 óta békés – hagyománya van. A konfliktusos együttélésnek szerves politikai-kulturális magatartásmintái alakultak ki, s az esetleges szétválás fájdalmas lehet, de rendezett, ha egyáltalán megtörténik. Ennek a válságnak a fennmaradásában biztosak lehetünk, a hőfokáról viszont nem érdemes jósolni.

Nem mondható el ugyanez az északír kérdésről. Maga a részország is egy véres függetlenségi háborút lezáró kompromisszumból született, és a katolikus–protestáns „szabálytalan háború”, a hétköznapivá váló, Londonig terjedő terrorizmus riasztó kivétel volt a béke kontinensén, a II. világháború utáni liberális demokráciák Nyugat-Európájában – figyelmeztetés, hogy a történelemnek nincs „vége”. Az 1998-as nagypénteki megállapodást éppen az tette lehetővé, hogy a határ mindkét oldalán EU-tagállam volt. Ez most megszűnik; a brexit kivitelezésében a legtöbb gondot éppen az északír *backstop* okozta – az önellentmondás, hogy Észak-Írországnak külön az egységes európai piac részének kellene maradnia, miközben nincs határ közte és Britannia között. Megoldást jelentene, ha Észak-Írország egyesülne az Ír Köztársasággal, és mivel az utóbbiban már

lényegesen erősebb a gazdaság és magasabb az átlagjövedelem, a többség számára vonzó kilátás lenne – de az unionista kisebbség nem fogadná el, ahogy a Demokratikus Unionista Párt a nagypénteki megállapodásra pecsétet ütő észak-írországi népszavazás idején is kisebbségben maradt. Itt sem ajánlatos jósolni, de az előtörténetből, az élő politikai-kulturális magatartásmintákból és a kedvező feltételek megszűnéséből ítélve viszonylag nagy a valószínűsége a *Troubles*, a véres konfliktus kiújulásának.

A kérdés éppen az, hogy a létező államokban a népszavazás mennyiben hatásos eszköze a liberális demokrácia fenntartásának. A nagypénteki megállapodásról az Ír Köztársaságban és Észak-Írországban tartottak népszavazást, a kilépésről viszont nem tartottak külön Észak-Írországban – ahol egyébként a maradás hívei kerültek többségbe 56 százalékkal. A válasz pedig az, hogy a népszavazás nem feltétlenül kedvez a liberális demokráciának és egyáltalán a közjónak. Nem véletlenül bánnak a lehetőséggel óvatosan a demokráciák alkotmányai. Amíg valamilyen szabadságról szól, amilyen a válasz joga vagy a félelemtől való mentesség, mint Észak-Írország esetében, ott a kisebbségnek nem lehet belőle kára. De amikor kötelezettség vagy korlátozás a tét, a kisebbség sérelme elkerülhetetlen. A modern liberális demokráciák a parlamentarizmusból a nyers többségi elv *ellenében* fejlődtek ki, az ugyanis bármennyire demokratikus önmagában, nem jó alapja a köz érdekében való kormányzásnak, így hosszú távon a többség érdekének sem felel meg.

James Madison írta 1787-ben a nevezetes 10. *Federalist*-levélben – a címzett: „New York állam” népe – a *faction*, vagyis érdektől vagy szenvedélytől a többi polgárral szemben egyesített csoport – fogalmát használva: „Amikor a *faction* többséget foglal magában, a nép általi kormányzás [...] lehetővé teszi, hogy uralkodó szenvedélyének vagy érdekének feláldozza mind a közjót, mind a többi polgár jogait.” Amíg a *faction* nem éri el a többséget, a köztársasági elv, amit ma képviseleti rendszernek nevezünk, vagyis a rendszeres szavazás megakadályozza a „gonosz nézetek” érvényesítését. A többség kialakulását meg kell akadályozni, ha pedig már létezik, akkor azt kell megoldani, hogy nagy létszámánál és területi széttagoltságánál fogva ne tudja valóra váltani elnyomó szándékát.

Önmagában válságtünet, hogy a parlamentarizmus őshazájában a brexit kérdéséről népszavazást tartottak. A brit közjogi rendszertől idegen intézményt a munkáspárti többség, illetve kormány vezette be 1975-ben azért, hogy népi legitimitációt szerezzen az Európai Közösségben újratárgyalt feltételekkel tovább vállalt tagsághoz. A szavazók több mint kétharmada maradni akart. A következő referendumot 2011-ben tartották a választási rendszerről, majd 2016-ban a konzervatív Cameron-kormány újabb – az országnak különben nagyon előnyös kivételeket garantáló – újratárgyalások után, hasonló legitimitációs céllal kezde-

ményezett újabb népszavazást, hazard alapon, de abban bízva, hogy a konkrét szavazataránytól függetlenül megismétlődik 1975, a nép, értékelve a kormány sikerét, józanul dönt. A Főbíróság hangsúlyozta, hogy akármi lesz a referendum eredménye, az nem kötelező hatályú, hiszen ez ellentétes volna a parlamenti szuverenitás és a képviseleti demokrácia elvével.

Akik elintézték: Boris Johnson és Dominic Cummings

A hetvenes évekhez képest azokban gyökeresen megváltozott a politikai világ. Nemcsak a parlamentarizmus, a képviseleti rendszer vesztett tekintélyéből – paradox módon ehhez hozzájárult az is, hogy az Európai Unióban korlátozott a legislatív hatalom (amennyiben az EP nem kezdeményezhet „törvényt”) – hanem roppantul megerősödtek a „gonosz nézetek” közjóval szembeni érvényesítésének technikai lehetőségei. Dominic Cummings személyében Angliában is megjelent az orosz típusú „politikatechnikus” – Ivan Krasztev és Stephen Holmes kifejezésével „a szavazatszaporítás szakértője”. A megvásárolható részletes, illegális vagy jogilag szürke politikai adatbázisok és végsőkéig csiszolt marketingmódszerek korában pusztán szakmai feladat a bizonytalanok kellően nagy részének, mondjuk a szavazók egyszámjegyű százalékaának megnyerése a kívánt oldal számára. Ami aztán eldönthet egy népszavazást. Nem lehet bízni abban, hogy józan belátás kerekedik felül, valószínűbb, hogy a madisoni értelemben vett szenvedély győz, ami akár az érdektől is független. A népszavazás előestéjén a Wembleyben rendezett tévévita már sejtette, hogy a „Take back control” cummingsi jelszavával szemben nincs hatásos ellenérv.

Ez a jelszó – „visszavenni az uralmat” – egyszerre alapoz nemzeti és szociális sérelmekre. A népszavazás és utóhatása arra figyelmeztethetné a politikai eliteket, hogy a *big data* és az antiliberális infohadviselés korában a nyers többségre, egy népszavazás kormányváltással vissza nem vonható kimenetelére hagyni politikai döntéseket – játék a tűzzel. A liberális képviseleti demokrácia a politikatörténet legnagyszerűbb vívmánya, érdemes volna megvédeni.

A rovatot szerkesztette és az angol szövegeket fordította Nagy Péter

AZ ÚJ ZÖLD IRÁNY

Székely Gábor

Új Zöld Irány az Egyesült Államokban és Európában, a DiEM 25

A DiEM 25 Yanis Varufakis kezdeményezte Demokrácia Európában 2025 mozgalom nemzetközivé vált, elsősorban az Egyesült Államokban talált támogatókra a Demokrata Párt demokratikus szocialista oldalán. 2019-ben újabb dimenzióval egészült ki, hangsúlyozottan a környezetvédelemmel. A DiEM 25 csatlakozott az Új Zöld Irányhoz (Green New Deal), amelyet a vele korábban is együttműködő vezető demokrata párti baloldal kezdeményezett.¹

Alexandria Ocasio-Cortez és Ed Markey

Az Egyesült Államokban a Demokrata Párt két képviselője, a múlt évben megválasztott, a new-yorki parlamenti választáson meglepetésre győztes latin szá-

¹ Az Évkönyv 2019-es kötetében Új baloldali Internacionálé? rovatban számoltuk be a kezdetekről, amelynek folytatása lett a Green New Deal.

mazású Alexandria Ocasio-Cortez és a massachusetts-i szenátor Ed Markey kezdeményezésére létrehozott mozgalom a környezetvédők (zöldek) és a szocialista baloldali gondolatát ötvözve indult. Markey, egyike volt az elsőnek, aki sürgette a szén- és atomművekkel szemben az energiatermelés más formáit (nap, szél, tenger), s ezt programjának legfontosabb elemeként jelölte meg.

A mozgalom a „New Deal” Rooseveltnél által népszerűsített, az 1929-1933-as világgazdasági válságot sikeresen kezelő, az amerikai közvéleményben jól csengő program elnevezését választotta a *klimaváltozás* és a *gazdasági egyenlőtlenségek* elleni politikai irány népszerűsítésére. A republikánus többségű szenátusban ugyan nem ment át a kezdeményezés, de jelentős visszhangja lett az Egyesült Államokban, különösen azt követően, hogy az 2020-as választásra a demokrata párti elnökségi jelölésért is versenybe szállt Bernie Sanders is a mozgalom mellé állt. A radikális Ocasio-Cortez, a sajtóban csak AOC, nyilatkozataiban egyértelművé tette, hogy aligha várható el attól a társadalmi berendezkedéstől, amely ezeket a problémákat az emberiségre zúdította, hogy azt meg is oldja. Ugyanakkor „Nem minden zöld mozgalom valóban zöld” – nyilatkozta.

Az amerikai mozgalom szinte azonnal visszhangra talált Európában. Nem véletlenül. Az amerikai demokratikus szocializmussal a kezdetektől együttműködő Janisz Varufakis² kezdeményezte Green New Deal for Eurpe még keményebben nekiment a kapitalizmusnak, az identitáspolitikai, álnemzeti trükköknek, a „liberális gittetegyeknek”, nemkülönben a fennálló rendszerek konszolidálásra tett kísérleteknek, amelyek helyett valódi, konkrét, a társadalmi problémákkal szembenező intézmények bevezetését és gazdasági fordulatot követelt. Ugyanakkor, az amerikaival ellentétben, még a radikális Varufakis se lép túl a kapitalizmuson, annak megreformálásának programját vázolja. Szerinte „*Nem lehet a kapitalizmus legnagyobb veszteseivel, a munkásosztállyal és a legszegényebb csoportokkal megfizettetni a klímaváltozás árát, mivel elenyésző a felelősségük a krízisben a multik, a bankok és a tőkés elit tevékenységéhez képest. A az Új Zöld Irány fordulatát tehát egyértelműen a válság előidézőinek kell finanszírozniuk.*” Hogy ezt már Görögországban sem tudták elérni az ő gazdaságirányítása alatt, az talán emlékeztető lehetne.

² Róla és programjáról szintén lásd írásunkat az Évkönyv 2019-es, az Új baloldali Internacionálé? rovatában.

A program és mozgalom mind Amerikában, mind pedig Európában jelentős támogatásra talált a fiatalok, különösen az egyetemi hallgatók körében. A legkülönbözőbb irányzatok csatlakoztak, az Európai Unió, akárcsak a tagországok azonban csak áttételesen válaszoltak. Ugyanakkor igen gyorsan világossá

vált, hogy a „zöld” mozgalomnak komoly támogatottsága van, s ezt valamennyi politikai irányzat igyekezett kihasználni, felhasználni, sőt kisajátítani.

A pártok támogatását azonban korlátozták, részben elejét vették a mozgalom radikális szociális követelése, kevésbé a munkahelyteremtés, inkább a bérek és a szociális juttatások, illetve a munkaidő csökkentésének a követelése. Az olyan javaslat, mint a már több mint 200 éve David Ricardo javasolta megállapodás, amely szerint a munkaerő árát annak valós értékteremtő képességének kellene

A GREEN NEW DEAL FOR EUROPE

- ✓ Create over **200,000 quality jobs** in Scotland's green economy to tackle the climate emergency.
- ✓ **End the use of coal** across Europe by 2030.
- ✓ A **European-wide net-zero emissions** target to be set as early as possible.
- ✓ **End subsidies** for fossil fuels and nuclear energy and redirect them to renewables.

#VOTEGREEN
ON MAY 23

„Zöld New Deal Európának. A zöld gazdaságban több mint 200.000 munkahely teremtése Skóciában; 2030-ig megszüntetni a szén felhasználását Európa szerte; Európában mielőbb bevezetni a záró emissziót; felszámolni a nukleáris és fosszilis forrásokat (energiatermelésre) és helyettesíteni azokat megújulókkal.”

megfeleltetni, s nem a tőke érdekeinek megfelelően az extraprofit termelésnek mértékéhez (Ricardo és Marx). Mindez azonban csak halványan követhető az európai szerveződés dokumentumából. A „valóban zöld” irány Európában is a baloldalhoz, vagy legalább is a demokratikus irányhoz kötődik. Ennek egyik jele volt a Brexit által érintett Skócia, ahol különösen nagy visszhangra talált felszólításuk a Zöld Európa programjával indulók választási támogatására.

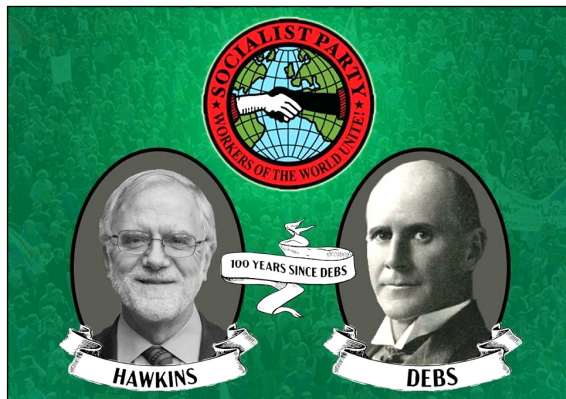

Eközben az Amerikai Egyesült Államokban nem párt, hanem az Amerika Demokratikus Szocialistáinak (Democratic

Socialists of America - DSA) közösség vállalta az irányzat támogatását, egyben Bernie Sanders elnökjelölését a demokrata oldalon. A DSA ígérte, hogy „megnyeri közösségekben és iskolákban a munkásosztály mozgalmának a támogatását”, létrehoz ökoszocialista munkacsoportokat (ecosocialist working group), hogy a jövő generáció számára biztosítható legyen „a történelmi és a jelen egyenlőtlenségének a felszámolása társadalmunkban.”

Bernie Sanders mellett, „A trumpizmus ellen vagyunk és a Wall Street-demokraták ellen, a választások után is szervezzük a mozgalmat alulról, hogy gazdaságunkat és politikánkat valóban demokratikussá formáljuk.”

A DSA politikai üzenete határozott: „Bernie Sanders politikai forradalmat indított és a DSA folytatja annak építését... Arra törekszünk, hogy független politikai hatalommá legyünk, és a választott tisztségviselők elszámoltathatóvá váljanak a választópolgárok előtt...”. Kitérnek a Demokrata Párt konzervatív oldalára. Állítják, hogy sok millió dollárral támogatják a Sanders ellen indulói jelölteket. Arra ugyan nem történik utalás, hogy a Trump-team viszont éppen Sanders jelölését támogatja, lévén lejárathatónak vélik őt demokratikus szocialista álláspontja miatt.

A Szocialista Párt, USA választási plakátja - 2020

A választási programokban: „Mi a dolgozó emberek oldalán vagyunk. A több-nemzetiségű, munkásosztály szavazóit szervezzük, hogy támogassák Bernie-t és csatlakozzanak a demokratikus szocializmus mozgalmához.”

A politikai palettát némileg bonyolítja, hogy jelen van a nagy múltú, Eugene Debs³ által még 1901-ben alapított Szocialista Párt, amely saját elnökjelöltet indított a környezetvédőként elismert Howie Hawkins személyében.

Hawkins 1988-ban egyik alapítója volt a Baloldali Zöld Hálózatnak (Left Green Network), majd a Zöld Pártnak, s egy a DSA-nál radikálisabb környezetvédő programot támogat. Nem ért egyet Bernie Sanders „párt a párton belül” elképzelésével, vagyis, hogy a Demokrata Párton belül politizáljanak. „Arra törekszünk, hogy tiszteletben tartsuk Eugene Debs örökségét hivatalba lépésének utolsó századik évfordulóján azáltal, hogy az emberek nevében egy erős, egységes kihívást indítunk a demokraták és a republikánusok duopóliuma ellen” - mondta Hawkins. „Úgy gondoljuk, hogy Debs 1920-as kampánya óta ez lesz az első szocialista kampány, amely 100 év múltán egymillió szavazatot nyer el a szocializmus számára.”⁴

Sanders és Ocasio-Cortez nem vette fel a kesztyűt, a két választási program egymás mellett megy. Viszont a szélesebb „Progresszív Internacionálé” létrehozása most háttérbe szorult.⁵

Dokumentum

Az Európai Green New Deal programja

Az Európai Green New Deal programja azért bátor és paradigmaváltó, mert pontosan érti, mi a célja a 21. században a tagállami szuverenitásnak, mire kéne használnunk azt és milyen európai, nemzetközi intézmények szükségesek a program végrehajtásához.

A program alapvetően 10 alappillérre, elvre épül, amelyekből levezethetők a részletes szakpolitikai javaslatok is.

³ Eugene Victor Debs életútját ismerteti Jemnitz János az Évkönyv 1980-as kötetében.

⁴ A Szocialista Párt jelöltje az elnökválasztáson 1912-ben 901,551, majd 1920-ban – ekkor már a nők is szavazhattak - 913,693 szavazatot kapott. Az utolsó két (2012, 2016) elnökválasztáson a pártra leadott szavazatok száma nem érte el az 5000-et.

⁵ Az új internacionálé tervéről lásd Évkönyv 2019, 167-171.

1. Szakítani kell a lassú átalakulás, a rendszert toldozó-foldozó reformokkal, mert lassan nyerni a jelenlegi krízishelyzetben egyenlő a totális bukással. A tagállami gazdaságoknak a válság nagyságához mérten kell a gazdasági fordulatba fektetnie, amely tiszteletben tartja a bolygó korlátait és nem csupán a gazdaság szén-dioxid mentesítését tűzi ki célul, de a biodiverzitás csökkenésének megállítását és a gazdasági egyenlőtlenségek felszámolását is.
2. **Nem lehet a kapitalizmus legnagyobb veszteseivel, a munkásosztállyal és a legszegényebb csoportokkal megfizettetni a klímaváltozás árát,** mivel elenyésző a felelőségük a krízisben a multik, a bankok és a tőkés elit tevékenységéhez képest. A Green New Deal fordulatát tehát egyértelműen a válság előidézőinek kell finanszírozniuk.
3. A zöld átalakulás nem hajtható végre autoriter rendszerekben, így a Green New Deal egyik legfontosabb javaslata, a közvetlen részvételi intézmények megerősítése. A népszavazás intézménye nem szolgálhat többé csupán a központi akaratot megerősítő célt, mindenki számára hozzáférhetőnek kell lennie például elektronikus rendszerben.
4. A Green New Deal elsősorban jóléti intézkedés is, fel kell számolnia a bérabszolgaságot, a létminimum alatti minimálbért és tisztességesen megfizetett munkahelyeket kell létrehoznia.
5. A tisztességes bérért végzett munka önmagában nem elégséges, **fel kell lépnie az államnak a lakásszegénység ellen, szabályoznia kell az ingatlanpiacot és alapjogi szinten garantálni a lakhatást.** Nem az egyéni befektetők, hanem az állam feladata az intelligens energiahálózatok kiépítése, hiszen jelenleg csak a legtehetősebbek engedhetik meg maguknak, hogy csökkentsék az energiapazarlást.
6. A Green New Deal által elérni kívánt átlag európai életszínvonal nem helyezhető a tőke és a profit érdekei alá. Erősebb fogyasztóvédelem a nemi, faji, kori, képességbeli, gazdasági különbségekre tekintet nélkül.
7. Az új technológiákat nem a munkahelyek megszüntetésére, a techcégek részvényeseinek gyarapodására kell használnunk, hanem arra, hogy kevesebbet kelljen dolgozni több bérért.
8. A növekvő egyenlőtlenségek és a környezet szennyezése ugyanannak a mérőszámnak a fetisizálása és kizárólagossága. Ezért **el kell hagynunk a GDP növekedésének dogmáját** és helyette olyan mérőszámokat alkalmazni, amelyek alkalmasak az emberi értékek, az egészség, a boldogság és a környezet valódi állapotának a mérésére.
9. A tagállami szuverenitás mellett be kell látnunk, hogy globális együttműködésre is szükség van, globálisan kell szakítanunk a gyarmatosítással

elindult földet és embert egyaránt érintő kizsákmányolással. A segélyezési és fejlesztési pénzek elosztásánál elsődleges szempont legyen az, hogy az azokban résztvevő országok, cégek, szervezetek valóban elkötelezettek a társadalmi és a környezeti igazságosság elvei mellett. Nem szolgálhatják többé a gazdag országok gazdasági érdekeit a fejlesztési programok.

10. Be kell látnunk, hogy sem az ENSZ, sem a G8 tanácskozások nem vezettek eddig valódi eredményekre, a konferenciáik rengeteg pénzbe kerülnek, de nem követik őket gyakorlati lépések. Le kell számolnunk azzal az illúzióval, hogy ezek a konferenciák a megoldások irányába mozdítják el a folyamatokat.

A Green New Deal Európa számára ezen konszenzusos alapelvek mentén kezdi meg a következő hónapokban a részletes szakpolitikai javaslatok kidolgozását, amelynek bárki részese lehet és formálhatja azt kritikáival, ötleteivel, a program honlapján.

A program támogatópartnereinek beszámolói és elemzései itt érhetőek el: *NewStatesman, World Economic Forum, Newsweek, Tribune, Jacobin, Climate Home, The Guardian, Business Green, The New York Times, Social Europe, Project Syndicate, The Nation, Der Freitag, Der Standard, Zeit Online, IPG Journal, Der Tagesspiel*

Forrás: <https://balraat.merce.hu/2019/09/19/az-europai-green-new-deal-nemet-mond-a-megszoritasok-es-a-klimakatasztrofa-europajara/>

SZAKSZERVEZETI MOZGALOM

A 2006 novemberében bécsi kongresszusán létrehozott, a világ szakszervezeti mozgalmát egyesítő *Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség* (International Trade Union Confederation – ITUC) 2018 decemberében tartotta 4. kongresszusát.

A Dániában megrendezett kongresszuson 207 millió tag képviselésében jelent meg mintegy 1200 küldött. A főtitkári posztért két jelölt indult: Susanna Camusso, a legnagyobb olasz szakszervezeti szövetség, a CGIL főtitkára és az ausztráliai szakszervezeti vezető Sharan Burrow. Burrow megválasztását követően a kongresszuson öt „sürgös” határozatot fogadtak el:

- az emberi jogok és a béke Columbiában;
- szolidaritás az iráni munkásokkal és diákokkal;
- a munkajogi reform („rabszolga”) törvény Magyarországon;¹
- a munkajog és a független szakszervezetekkel szolidaritás Kazahsztánban; Lula szabadon bocsátásáért.²

A megválasztott főtitkár, Sharan Burrow nyilatkozata a kongresszus zárónapján: „Egységben búcsúzunk a kongresszuson, azzal, hogy a munkásság erejével megváltoztassuk a szabályokat.

A nemzetközi szakszervezeti mozgalom a békét, a demokráciát és a dolgozó emberek jogait képviseli. Le kell küzdenünk, át kell alakítanunk a mai kudarcos gazdasági modellt. Meg kell védenünk a munkavállalókat és az emberi jogokat, és új társadalmi szerződést kell követelnünk. Amint a világ változik a technológiai és az éghajlatváltozással, valamint az emberek migrációjával a kétségbeesés vagy a változtatás igénye miatt, igazságos átmenetre van szükségünk. Megbízásunk középpontjában minden ember egyenlősége áll ”

¹ A tiltakozásról és a budapesti tüntetésről beszámoltunk az Évkönyv 2019-es számában, 195-198.

² Luiz Inácio Lula da Silva, megbuktatott brazil elnök, majd két éves fogvatartás után 2019 novemberében szabadult a nemzetközi tiltakozások hatására.

Európai Szakszervezeti Szövetség:

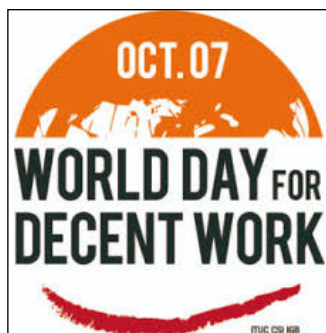
Igazságosabb Európát a dolgozóknak!

Demokrácia és társadalmi igazságosság

Csak átképzés

Minőségi szakmát, magasabb színvonalon

A Tisztos Munka (Decent Work) koncepcióját a *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet* (ILO) vezette be és fejlesztette tovább 1999-től. A tisztos munka magába foglalja a produktív munkavégzés lehetőségét, melynek révén tisztos jövedelmet lehet szerezni. Ezáltal biztonságot és szociális védelmet nyújt a munkavállalóknak és családjaiknak. Jobb kilátást biztosít a személyes fejlődésre, támogatja a társadalmi integrációt. Biztosítja a véleménynyilvánítás szabadságát, a szervezkedés alapját és hogy a munkavállalók részt vehessenek az őket érintő döntések meghozatalában. Egyúttal garantálja az egyenlő lehetőségeket és bánásmódot mindenki számára.

TISZTOS MUNKÁT MINDENKINEK!

A *Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség* (ITUC) 2008. óta szervezi meg a Tisztos Munka Világnapját (WDDW) október 7-én. Ezen a napon a világ szakszervezetei felemelik szavukat a tisztos munkáért. Felhívják a kormányok és az állampolgárok figyelmét a tisztos munka fontosságára annak érdekében, hogy a különböző, gazdasági növekedést hozó döntések középpontjába az embert he-

lyezzék. A globális szegénység leküzdése csak tisztas munka által lehetséges. A legtöbb ember számára a tisztas munka hiánya egyenlő a szegénységgel, ami a XXI. században elfogadhatatlan.

Ahhoz, hogy Magyarországon mindenki tisztességes munkához juthasson, szakszervezeti szövetségünk az alábbi tennivalókat tartja fontosnak:

- Ki kell dolgozni a középtávú (2025-ig megvalósítandó) nemzeti bérfelzárkóztatási programot, külön kitérve az állami foglalkoztatottakra.
- A bérfelzárkóztatási programmal összhangban ki kell dolgozni a középtávú minimálbér és garantált bérminimum programot. Legalább a közszférában be kell vezetni a diplomás bérminimumot.
- Minden évben meg kell határozni az éves bérájanlás mértékét.
- Ki kell dolgozni a közszolgálati életpálya modellek minimális szakmai követelményeit, amiktől eltérni az egyes szakmák esetében csak pozitív irányban lehet.
- Ki kell dolgozni egy hiteles, a munkavállalók érdekeit is tartalmazó foglalkoztatási adatbázist és abból különböző típusú, jól felhasználható „kivonatokat” kell készíteni.
- A Magyarországon hosszú időn át alkalmazott létminimum számítás módszertanával évente meg kell határozni a létminimum összegét.
- „A háztartások életszínvonala, 2014. KSH” felmérés figyelembe vételével folyamatosan meg kell határozni az átlagos megélhetéshez szükséges minimális kereset értékét. - 2 - 2
- Ki kell dolgozni egy középtávú (2025-ig megvalósítandó) nemzeti nyugdíj felzárkóztatási programot.
- Ki kell dolgozni a 2022. és a 2026. évi országgyűlési választásokhoz kapcsolódóan a pártoktól, illetve a kormányoktól megkövetelt minimálbér, garantált bérminimum, átlagbér és nyugdíjmelési elvárásokat.
- Létre kell hozni az ILO alapokmányoknak megfelelően a nemzeti szintű munkaügyi érdekegyeztető fórumot (Nemzeti Munkaügyi Tanácsot) a munkaadók, a munkavállalók és a kormány részvételével.
- Vissza kell állítani a közszolgálatban a közösségért dolgozók erkölcsi és anyagi megbecsülését.
- Konföderációnk aktívan részt kíván venni a fenti célok megvalósításában, ennek első lépése a háromoldalú szociális párbeszéd rendszer azonnali létrehozása nemzeti, ágazati és munkahelyi szinten egyaránt. A célok elérése érdekében aktív közreműködésre szólítjuk fel a társadalom minden szereplőjét.
- Felhívjuk a figyelmet az ETUC (Európai Szakszervezeti Szövetség) nyilatkozatára, mely szerint 2019- ben a Tisztas Munka Világnapján kiemelt

figyelmet fordítsunk a szociális területen dolgozókra, akik nehéz körülmények között, alacsony bérrel és alacsony presztízzsel, gyakran túlórakkal végzik felelősségteljes munkájukat.

TISZTES MUNKÁT MINDENKINEK!

Budapest, 2019. október 7.

Forrás: <https://szakszervezetek.hu/kozlemenyek/19992-szakszervezetek-egyuttmukodesi-foruma-tizstes-munkat-mindenkinek>

A Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének (International Trade Union Confederation - ITUC) felhívása

Ukrajna kormánya az oligarcháknak és a multinacionális vállalkozásoknak kedvez népével szemben. December 27-én az ukrajnai neoliberális miniszterelnöki kabinet a hónap elején új munkaügyi törvénytervezetet nyújtott be a parlamentbe, amely megfosztja a munkavállalókat a jogi védelemtől és a szakszervezetek lehetőségeit arra, hogy megvédjék őket.

Tüntetők Kijevben

Az ukrán szakszervezetek szerint az új törvénytervezet következménye lesz:

- a munkavállalók könnyű elbocsátása bármikor, a munkáltató szeszélye szerint;
- rövid távú egyéni munkaszerződések és nulla órás szerződések;
- a túlórák normává válnak, értük a jelenlegi díjak egyötödét fizetik, a rendes munkaidő meghaladhatja a napi nyolc órát;
- több szociális garancia megszűnik, a kisgyermekes anyák jogvédelme csökken, még könnyebbé téve az elbocsátást;
- lehetővé válik, hogy az alkalmazottat beleegyezése nélkül átvigyük másik munkahelyre;
- megszűnnek a tárgyalások a kollektív szerződésről, a szakszervezeteket kizárhatják a munkahelyről.

A kormány megtagadta a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet segítségének igénybevételét, kétségtelenül azért, mert a törvénytervezet több ILO egyezményt sért.

Az ITUC Páneurópai Regionális Tanácsa december közepén állásfoglalást fogadott el, amelyben elítéli a tervezetet és felszólítja Ukrajna kormányát, hogy vonja azt vissza, valamint kérje az ILO technikai segítségét. Néhány nappal később az Európai Szakszervezeti Szövetség vállalta, hogy megvitatja a kérdést az Európai Bizottsággal és az Európai Parlamenttel, jelezve, hogy a törvénytervezet ellentétes az EU és Ukrajna társulási megállapodásával.

Sharan Burrow, az ITUC főtitkára kijelentette: „Ukrajna kormánya oligarchákkal és multinacionális vállalatokkal együtt lép fel a munkavállalók, a lakosság és a szakszervezetek ellen. A nemzetközi szakszervezeti mozgalom kiáll az ukrán munkások mellett. Megérdemlik a tisztességes munkát, a megélhetést biztosító fizetést és a lehetőséget a kiegyensúlyozott magánéletre. Elítéljük az ukrán kormányt nemzetközi kötelezettségeinek szegénytelen megsértéséért, amely azzal járhat, hogy elveszítik az ország támogatását Európában és a népek közösségében.

Forrás: <https://www.ituc-csi.org/ukraine-draft-law?lang=en>

A rovatot összeállította Székely Gábor

Rosa Luxemburg: Az orosz forradalom (1918)

A 2019-es kötetünkben teljes rovatot szenteltünk Rosa Luxemburnak, halálának 100. évfordulóján. Most Luxemburg egyik legfontosabb írását adjuk közre Évkönyvünkben. Ebben a rövid írásában Luxemburg felhívja a figyelmet szinte valamennyi fontos részletre, amelyet gondol az oroszországi forradalomról, hangsúlyozva a német és a nemzetközi munkásmozgalom felelősségét abban, hogy e megkezdett folyamat az emberiség javára végbemenjen: egy új társadalmi formáció váltsa fel a kizsákmányolást és világháborút jelentő kapitalizmust, a valóban demokratikus szocialista társadalom.

Az orosz forradalom a világháború leghatalmasabb ténye. Kitörése, példátlan radikalizmusa, tartós hatása cáfolja leginkább azokat a hazug frázisokat, amelyekkel a hivatalos német szociáldemokrácia kezdetben ideológiailag buzgón leplezte a német imperializmus hódító hadjáratát: az orosz cárizmus megdöntésére és az általa leigázott népek felszabadítására hivatott német bajonettek missziójáról szóló frázisokat. Az orosz forradalom hatalmas mérete, megrendítő hatása – amely megrázkódtatta az osztályviszonyokat és felszínre hozta az összes társadalmi és gazdasági problémát, ahogyan következetesen, a belső logika fatalitásával haladt előre a polgári köztársaság első szakaszából a további fázisokba, melyek sorában a cárizmus megdöntése csupán jelentéktelen epizód, csaknem semmiség maradt – egyértelműen bizonyítja, hogy Oroszország felszabadulása nem a háború és a cárizmus katonai vereségének következménye, nem „a német öklökben levő német szuronyok” érdeme volt, amint ezt a Kautsky szerkesztette *Neue Zeit* vezércikke ígérte, hanem arra vall, hogy a forradalom Oroszországban mély gyökerekkel rendelkezett és belsőleg teljesen érett volt. A német imperializmusnak a német

szociáldemokrácia ideológiai pajzsa védelmében végrehajtott háborús kalandja nem volt az orosz forradalom előidézője, hanem kezdetben egy időre – a forradalom első fellángolása (1911-1913) után meg is szakította a forradalmi folyamatot, majd kitörésekor a legnehezebb, legabnormálisabb feltételeket teremtette számára.

Ez a folyamat minden gondolkodó megfigyelő előtt egyben döntő bizonyíték is azon doktrinér teória ellen, amelyet a kormányzó szocialisták pártjával együtt Kautsky is oszt, s amely szerint Oroszország, e gazdaságilag elmaradott és túlnyomórészt agrárország, nem eléggé érett a szocialista forradalomra és a proletariátus diktatúrájára. Ez a teória, amely Oroszországban csak *polgári* forradalmat tart lehetségesnek – és amelyből aztán az oroszországi szocialisták polgári liberalizmussal való koalíciójának taktikája is adódik – egyúttal az orosz munkásmozgalom opportunistá szárnyának, az ún. mensevikeknek a teóriája is, Akszelrod és Dan jól bevált vezetése alatt.

Mind az orosz, mind a német opportunizmus tökéletesen egyetért a német kormányssocialistákkal az orosz forradalom ezen alapvető felfogásában, amelyből a taktika részletkérdéseiben való állásfoglalás magától adódik: mindhármuk véleménye szerint, az orosz forradalomnak meg kellett volna állnia annál a stádiumnál, amelyet a német imperializmus hadvezetése a német szociáldemokrácia mitológiája szerint nemes feladatként állított be: a cárizmus megdöntésénél. Ha a forradalom túllépett ezen a stádiumon, ha a proletariátus diktatúráját tekintette feladatának, úgy ez e doktrína szerint egyszerűen az orosz munkásmozgalom radikális szárnyának, a bolsevikoknak a hibája volt, és minden nehézség, amely a forradalom folyamatában jelentkezett, minden zűrzavar, amelynek áldozata lett, éppen e végzetes hiba egyszerű következményének tűnik. Ez a doktrína, amelyet a *Vorwaerts*, hasonlóképpen Kautskyhoz, a „marxista gondolkodás” gyümölcseként ajánl, *elméletileg* arra az eredeti „marxista” felfedezésre jut, hogy a szocialista átalakulás minden modern állam nemzeti, úgy mond „házi” ügye. Az absztrakt séma homályos kódében persze Kautsky nagyon behatóan tudja ecsegetni a kapitalizmus világ gazdasági összefüggéseit, amelyek valamennyi modern országból összefüggő organizmust hoznak létre.

Az oroszországi forradalmat – a *nemzetközi* fejlődés és az agrárkérdés gyümölcset – lehetetlen megoldani a polgári társadalom kereteiben.

E doktrína *gyakorlati* következménye az, hogy elhárítja a nemzetközi, első sorban a német proletariátus felelősségét az orosz forradalom sorsáért, tagadja e forradalom nemzetközi összefüggéseit. A háború és az orosz forradalom menete nem Oroszország, hanem a német proletariátus erőtlenségét bizonyította történelmi hivatásának betöltésére. Az orosz forradalom kritikai elemzésének ezt kell teljes világossággal feltárnia. Az orosz forradalom sorsa teljesen a nemzetközi

eseményektől függött. Az a tény, hogy a bolsevikok egészében a proletariátus világforradalmára alapozták politikájukat, éppen a legfényesebb bizonyítéka politikai éleslátásuknak, elvi hűségüknek, politikájuk merészségének. Ebben az a kolosszális ugrás mutatkozik meg, amelyet a kapitalista fejlődés az utolsó évtizedben megtett. Az 1905-1907-es forradalom gyenge visszhangra talált Európában. Ezért ennek a forradalomnak kezdőtökének kellett maradnia. A folytatás és a megoldás az európai fejlődéshez kapcsolódott.

Világos, hogy nem kritikátlan apológia, hanem csak tüzetes, elmélyült kritika képes az értékeket tapasztalatokká és tanulságokká emelni. Eszelős elképzelés lenne, a munkásosztály diktatúrájának első világtörténelmi kísérletében – mégpedig a legnehezebb feltételek között: egy világégés és imperialista népgyilkolás káoszának kellős közepén, Európa legreakciósabb katonai hatalmának vasmarkú szorításában, a nemzetközi proletariátus teljes csődjének idején, tehát a munkásdiktatúrának ilyen abnormális feltételek melletti kísérletében –, mindabban, ami Oroszországban történt és történhetett, mindenáron a tökéletesség csúcsát látni. Fordítva, a szocialista politika elemi fogalmai és a szükségszerű, történelmi előfeltételeibe való bepillantás arra a feltevésre készíttet, hogy ilyen fatális feltételek mellett a legszilárdabb eltökéltség és a legviharedzettebb forradalmi energia sem képes megvalósítani a demokráciát és a szocializmust, hanem csupán ezeket célzó tehetetlen, torz nekifutásra elegendő.

Valamennyi ország szocialistáinak elemi kötelessége ezzel összes mélyreható összefüggésében és hatásában világosan szembenézni, mert csakis ilyen keserű felismerés révén mérhető fel a nemzetközi proletariátus felelősségének teljes súlya az orosz forradalom sorsáért. Másrészt, csak ilyen módon jut érvényre a proletárforradalom egységes folyamatának döntő fontossága, mint olyan alapfeltétel, amely nélkül egy egyedülálló országban a proletariátus legteljesebb rátermettsége és legnagyobb áldozata is elkerülhetetlenül és szükségszerűen az ellentmondások és tévedések zűrzavarába bonyolódik.

Bizonyos, hogy az orosz forradalom élén álló bölcs koponyák, Lenin és Trockij, minden egyes döntő lépést csak nagy belső kétségekkel és heves belső vonakodással tesznek meg a tövises, buktatókkal teli úton. Semmi sem állhat tőlük távolabb, mint az, hogy a keserű kényszer és sürgetés nyomása alatt, az események kavargó sodrában minden tettüket a szocializmus kiemelkedő példaként fogadtassák el az Internacionáléval, mint olyanokat, amelyekkel kapcsolatban csak kritikátlan csodálatnak és buzgó utánzásnak van helye.

Éppen ilyen tévedés lenne attól tartani, hogy az orosz forradalom által eddig megtett út kritikai szemlélete az orosz proletariátus tekintélyének és azon ígésző példájának veszélyes aláásásához vezet, amely egyedül győzheti le a német tömegek végzetes tétlenségét. Semmi sem lenne visszásabb ennél. A német mun-

kásosztály forradalmi tetteirejének a boldog emlékeztető német szociáldemokrácia gyámkodási módszereinek szellemében való újjáéledését soha többé nem varázsolhatja elő valamiféle tömegszuggesztió, a vakhit valamiféle makulátlan autoritása, legyen az a saját „instanciáé” vagy akár az „orosz példáé”. A német proletariátus történelmi cselekvőképessége nem forradalmi „hurráhangulat” megteremtésével, hanem fordítva, csakis a feladatok rettenetes komolyságának, teljes bonyolultságának belátásával, csakis a tömegek politikai érettségéből, szellemi önállóságából és kritikai ítélőképességéből – amelyet a német szociáldemokrácia a legkülönbözőbb ürügyekkel évtizedeken át szisztematikusan elfojtott – születhet meg. Mind a német, mind a nemzetközi proletariátus számára a legjobb felkészülés a jelenlegi helyzetből eredő feladatokra, ha az orosz forradalmat kritikusan, minden történelmi összefüggését figyelembe véve tanulmányozza.

Forrás: Rosa Luxemburg és az Orosz Forradalom, ELTE, 1983. Fordította Fazekas Mariann.

Lev Trockij:

El a kezekkel Rosa Luxemburgtól!¹

(Részletek)

[...] Sztálin kiinduló állításában egyetlen szónyi igazság sincs. 1903-1904-ben Lenin természetesen a német szociáldemokrácia opportunizmusának kibékíthetetlen ellenfele volt. Azonban az opportunizmusához csupán a revizionista áramlatot sorolta, amelyei elméletileg Bernstein irányított.

¹ Rosa Luxemburgról 2019. évi számunkban emlékeztük meg, közölve részleteket hosszabb írásából az oroszországi forradalomról. Trockij több helyen idéz ebben a vitáiratában Luxemburg írásából – cáfolva Sztálin állításait. Luxemburg rövid manifestumát az orosz forradalomról e rovatunkban közöljük.

[...] A mensevizmusról mint a szociáldemokrácia opportunista áramlatáról szólva, Lenin ezt az irányzatot nem a kautskyzmushoz, hanem a revizionizmus-hoz hasonlította. Magát a bolsevizmust úgy tekintette, mint a kautskyzmus orosz formáját, amelyet abban az időszakban a marxizmussal azonosított. Az imént idézett sorok megmutatják, hogy Lenin korántsem abszolút értelemben beszélt az opportunistákkal való szakításról: nemcsak megengedte, de egyenesen „elkerülhetetlennek” tartotta a revizionisták jelenlétét a szociáldemokrácián belül egészen a társadalmi forradalomig.

Trockij: A német forradalom és a sztálini bürokrácia
Moszkva, T8 Kiadó, 2018.

Ha nem lennének más forrásaink (bár ilyenek százával találhatók), ez a néhány sor is pontosan megvilágítaná a kérdés történetét. Lenin 1914 őszén szükségesnek látja akkori egyik legközelebbi munkatársának kijelenteni, hogy „azonnal”, most, ma, eltérően a múlttól, „megveti és elítéli” Kautskyt. A kifejezés élessége pontosan mutatja, milyen mértékben csalta meg Kautsky Lenin reményeit és várakozásait. Nem kevésbé világos a második kijelentés sem: „Igaza volt Rosa Luxemburnak, aki már rég megírta, hogy Kautskyt a ’teoretikus szolgalelkűsége’ jellemzi...” Lenin siet elismerni azt az „igazságot”, amelyet korábban nem látott, vagy még inkább, nem hitt el Rosa Luxemburnak.

[...] Rosa Luxemburnak Kautskyval vívott harcában, különösen 1910 és 1914

[...] A német szociáldemokrácia (1914) augusztus 4-i kapitulációja teljesen váratlanul érte Lenint. Ismeretes, hogy a Vorwärts ama számát, amely a szociáldemokrata frakció honvédő nyilatkozatát közölte, Lenin a német főhadiszállás hamisítványának tartotta. Az alapvető szociáldemokrata áramlatokról adott értékelésének felülvizsgálatához csak akkor látott hozzá, miután véglegesen meggyőződött a szörnyűséges igazságról; ezt a munkát azután már lenini módon teljesítette: azaz a végsőkéig vitte.

1914. október 27-én a következőket írta Sljapnyikovnak: „Most Kautskyt gyűlölöm leginkább; undorító, hitvány és önelégült képmutatás ez... (...) Igaza volt Rosa Luxemburnak, aki már rég megírta, hogy Kautskyt a teoretikus szolgalelkűsége’ jellemzi – egyszerűbb szavakkal: lakáj, lakáj módra kiszolgálja a párt többségét, az opportunizmust.”

között, jelentős helyet foglalt el a háború, a militarizmus és a pacifizmus problémája. Kautsky a reformista programot védelmezte: a fegyverkezés korlátozása, nemzetközi bíróság stb. Rosa Luxemburg erőlesen küzdött e program, az illúziók programja ellen. Lenin e kérdésben ingadozott, ám jó ideig közelebb állt Kautskyhoz, mint Rosa Luxemburghoz. Leninnel folytatott akkori beszélgetéseimből emlékszem, hogy igen nagy hatást tett rá Kautsky következő érve: amiként a belső kérdésekben a reformok a forradalmi osztályharc termékei, hasonlóképpen a nemzetközi viszonyokban is kivívhatók jelentős garanciák („reformok”) a nemzetközi osztályharc segítségével. Lenin azt tartotta, hogy Kautsky ebbéli álláspontját támogatni lehet a végsőig, ha ő, Rosa Luxemburggal való polémiaja után, a jobboldaliakra (Noske és társai) mér csapást. Emlékezetből nem tudom megállapítani, vajon ez az eszmekör milyen mértékben jutott kifejezésre Lenin cikkeiben: a kérdés speciális, részletes elemzést igényel. Az emlékezetre hagyatkozva az sem dönthető el, milyen gyorsan szűnt meg Lenin ingadozása ebben a kérdésben. Azonban az ingadozás ténye nemcsak beszélgetésekben nyilvánult meg, hanem levelezésben is. Egy ilyen levél Karl Radek birtokában van.²

Úgy vélem, feltétlenül tanúvallomást kell tennem, hogy így megmenthessünk egy kivételesen értékes dokumentumot Lenin elméleti életrajza számára. 1926 őszén, amikor kidolgoztuk a baloldali ellenzék platformját, Radek megmutatta nekem, Kamenyevnek és Zinovjevnek — lehetséges, hogy más elvtársaknak is — Leninnek (1911-ből származó?) hozzá írott levelét, amely Kautsky álláspontját védelmezte a német baloldaliak kritikájával szemben. A KB utasítása szerint Radek, mint mindenki más, köteles lett volna a levelet átadni a Lenin Intézetnek. Ám Radek attól tartott, hogy a levelet elhallgatják, sőt talán megsemmisítik a hamisítások sztálini nagyüzemében, s ezért úgy határozott, hogy megőrzi azt jobb időkre. Radek e megfontolásának megalapozottságában nem volt miért kételkedni. Most, ugyanakkor, maga Radek, ha nem is túlságosan komolyan, de eléggé tevékenyen kiveszi a részét a politikai hamisítvány-gyártás munkájából. Elegendő arra emlékezni, hogy Radek, aki — Sztálinnal ellentétben — ismeri a marxizmus történetét, és mindenképpen jól ismeri Lenin levelét, lehetségesnek tartotta, hogy nyilvánosan kifejezze szolidaritását Sztálinnak Rosa Luxemburgról alkotott arcátlan értékelésével. Az a körülmény, hogy Radek Jaroszlavszkij³

² A Trockij által említett levél nem szerepel Lenin Összes Művei 48., Lenin 1910 és 1914 között írt leveleit tartalmazó 48. kötetében (Kossuth Könyvkiadó, 1976.), nincs említés róla az e kötetben jelzett Lenin meg nem került levelei között sem 357-373.

³ A Trockij írásában szereplő személyekről életrajz jelent meg Évkönyvünk sorozatában – megtalálhatók a 20.... számban található Repertóriumban. Nem szerepel Jemeljan Mihajlovics Jaroszlavszkij (1878-1943), aki ekkor a párt Központi Ellenőrző Bizottságának egyik vezetője volt, Sztálin bizalmasa.

botjának fenyegetésére tette mindezt, nem kisebbiti bűnét, hiszen csak a megvetett rabszolga képes megtagadni a marxizmus elveit a „botok elvének” nevében.

Számunkra persze most nem Radek személyének a jellemzése fontos, hanem a lenini levél sorsa. Mi történt vajon e levéllel? Még most is rejtegeti-e Radek a Lenin Intézet elől? Lehetséges. De mindennél valószínűbb, hogy eljuttatta oda, ahová kell, elvont-szellemi odaadása egyik anyagi-tárgyi bizonyítékaként. Miféle sors juthatott később a levélnek? Vajon Sztálin személyes archívumában őrzik, a legközelebbi munkatársait kompromittáló dokumentumok mellett? Vagy talán megsemmisítették, amiként megsemmisítették a párt múltjának sok más igen értékes dokumentumát?

Semmilyen körülmény nem ad semmiféle politikai alapot a levél rejtegetésére, amely két évtizeddel ezelőtt született, egy olyan kérdés kapcsán, amely immár csupán történelmi jelentőséggel bír. Azonban éppen a levél történeti értéke kivételesen nagy. Olyannak mutatja Lenint, amilyen a valóságban volt, s nem olyanak, amilyenné — önmaguk példájára és hasonlóságára — most újra megteremtik a csalhatatlanságra pályázó nehézfejű bürokraták. Azt kérdezzük: hol van Lenin Radekhez írott levele? Lenin levelét — a párt és a Komintern asztalára!

[...] Ha Lenin és Rosa Luxemburg nézeteltérését összességében tekintjük, a történelmi igazságot feltétlenül Lenin oldalán találjuk. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy egyes nevezetes kérdésekben, meghatározott időszakokban Rosa Luxemburnak volt igaza Leninnel szemben. E nézeteltérések, eltekintve fontosságuktól és időnkénti szélsőséges kielevezettségüktől, a mindkettőjük számára közös proletár-forradalmi politika alapján zajlottak.

Amikor Lenin, visszatekintve, 1919 októberében azt írta: „...a hatalom megragadása és a Szovjet Köztársaság megteremtése pillanatában a bolsevizmus egy-séges volt, magához ragadta mindazt a szocialista gondolat hozzá közelálló áramlataiból, ami a legjobb volt bennük, maga körül egyesítette a proletariátus egész élcsapatát és a dolgozók óriási többségét”, akkor kétségtelenül Rosa Luxemburg irányzatára is gondolt, amelynek legközelebbi támogatói, mint Marchlewski, Dzierzinski és mások, a bolsevikok soraiban dolgoztak.

Lenin mélyebben megértette Rosa Luxemburg hibáit, mint Sztálin; ám nem véletlenül éppen vele kapcsolatban idézte a régi vesszorokat:

„A sas néha a tyúknál is lejjebb ereszkedhet,

De a tyúk a felhők fölé sohasem emelkedhet”.

Hát ez az! Éppen ezért kellett volna Sztálinnak óvatosabban gazdálkodnia a maga rossz közepszerűségével, ha olyan formátumú személyiségről van szó, mint Rosa Luxemburg.

[...] Tehát: 1925-ben Sztálin Rosa Luxemburgot véltlennek nyilvánította egy olyan halálos bűn elkövetésében, mint a permanens forradalom elméletének

létrehozása. „Valójában ez az elmélet Parvustól és Trockijtól származik.” 1931-ben ugyanettől a Sztálintól megtudjuk, hogy éppen „Parvus és Rosa Luxemburg agyalták ki a permanens forradalom utópikus és félmensevik sémáját”. Trockij nem volt bűnös az elmélet létrehozásában, ő csak „felkapta” azt, majd később – Martov is ezt tette!!! Sztálint megint rajtakapták. Sztálin vajon olyan kérdésekről ír, amelyekről semmiféle elgondolása nincs, vagy talán tudatosan hamiskártyásként játszik a marxizmus alapvető kérdéseiben? A kérdés ilyen felvetése helytelen: mindkét állítás igaz. A sztálini hamisítások tudatosak, amennyiben azokat minden pillanatban személyes érdekek diktálják. Ugyanakkor félig tudatosak, amennyiben a szerző elementáris tudatlansága nem gördít akadályt elméleti önkénye elé.

De a tény tény marad. Harcban a trockizmus csempészárújával, Sztálin 1931-ben új személyes ellenségbe botlott: Rosa Luxemburgba! Egy pillanatig sem habozott pocskondiázni és megrágalmazni őt, sőt, mi több, még ahhoz sem vette a fáradságot, hogy – mielőtt a durvaság és illojalítás mammut-dózisait beadagolja – kijavítsa az öt évvel korábban ugyanerről a kérdéstről mondottakat.

[...] A munkás-paraszt párt, a breszt-litovszki tárgyalások, az októberi forradalom irányítása tekintetében, a nemzeti kérdésben stb., stb. Sztálinnak néhány év, esetenként néhány hónap leforgása alatt egymást kizáró nézeteket sikerült megfogalmaznia. Helytelen lenne mindezt a rossz emlékezőtehetség számlájára írni. A probléma ennél bonyolultabb. Sztálin egyáltalán nem ismeri a tudományos gondolkodás módszerét, nincsenek elvi kritériumai. Az egyes kérdéseket úgy közelíti meg, mintha ezek éppen aznap keletkeztek volna és minden más problémától elkülönülten léteznének, ítéletét az éppen aktuális, húsbavágó érdekeitől függően alakítja ki. Itt leleplezett ellentmondásai a vulgáris empirizmus bosszújának tekinthetők. Rosa Luxemburg Sztálinnál nem az elmúlt félszázad német, lengyel és nemzetközi munkásmozgalmának nézőpontjából jön számításba, hanem minden esetben új, ráadásul elszigetelt személyiségként, akivel kapcsolatban minden új helyzetben fel kell tennie önmagának a kérdést: ellenség ez, vagy barát? A „szocializmus egy országban” teoretikusának helyes ösztöne ez alkalommal azt súgta: Rosa Luxemburg szelleme kibékíthetetlenül ellenséges vele. Ettől azonban a nagy egyéniség nem szűnik meg a nemzetközi proletárforradalom zászlaja lenni.

Forrás: <https://www.marxists.org/magyar/archive/trockij/ekrl.htm> (Eredeti forrás: Bjulletyeny Oppozicii, No.28. 1932 július.)

Fordította *Béládi László*.

Erwin Lewin⁴

Joszip Broz Tito a Koszovo-kérdés megoldásáról – 1943

Az „albán kérdés” legkétségtelenebb az Oszmán Birodalomnak a Balkán Háborúban 1912-1913-ban elszenvedett vereségével, valamint a Koszovó és Metohija⁵ területnek a nagyhatalmak által jóváhagyott integrációjával a szerb - később a Jugoszláv – államba vált a térség kritikus pontjává. Az albánok lakta területek mintegy fele maradt az 1912-ben létrejött albán nemzetállamon kívül, s ennek nem volt köze a sem a népek önrendelkezéséhez, sem pedig az emberi jogok tiszteletben tartásához.⁶ E körülmények következményeként már a kezdetektől megjelent az albánok körében az anyaországhoz csatlakozás kívánsága. Anyanyelvüket kívánták használni és gyakorolni az muszlim vallást, ragaszkodtak szokásaikhoz, s részt kértek a gazdaság fejlődéséből. Az autoriter jugoszláv monarchiában nem létezhetett Koszovóban nemzeti kisebbség, képviselőit hivatalosan albánul beszélő szerbeknek, vagy délszlávoknak nevezték. Az albán lakosság nem bízott az államhatalomban, az pedig nem volt hajlandó engedni kívánságaiknak és követeléseiknek. Az önállósulási törekvéseket az elnyomás különféle formáival akadályozták meg, s így végül a két világháború közötti években nem válhatott valóra az albánok egységes állama – nem utolsósorban a hatalom asszimilációs politikája miatt.

⁴ Erwin Lewin történész, professor emeritus, Berlin

⁵ Az elnevezés a görög metochion (kolostori birtok) kifejezésből ered. A szerb Koszovo és Metohija elnevezést 1919 óta használják (Kosmet); albánul Rrafshi i Dukagjinit (Dukagjin térsége). Földrajzilag Koszovó nyugati része. Szerbia alkotmánya értelmében Koszovó és Metohia Autonóm Tartomány (szerbül Аутономна Покрајина Косово и Метохија / *Autonoma Pokrajina Kosovo i Metohija*)

⁶ Holm Sundhausen, Kosovo: Eine Konfliktgeschichte, in: Konrad Klewing/Jens Reuter, Der Kosovo-Konflikt. Ursachen-Akteure-Verlauf, München 2000, S. 69.

Az 1941-es befolyási övezetek és a mai Koszovó

Jugoszlávia Kommunista Pártja (JUKP) elképzelése a nemzeti kérdés megoldásáról egybeesett a Kommunista Internacionálé irányvonalával, amely a proletárforradalmat követő Munkás-Paraszt Köztársaság keretei között vélte-remélte a nemzetek szabadságának megvalósulását. A JUKP-nek Kosszovóban kevés tagja volt, csak 1941 során, Albánia Kommunista Pártja megalakulását követően jöhetett létre a két párt között egy ilyen irányú „internacionalista” együttműködés, már a németek elleni partizánharcban. Úgy vélték, hogy a fasiszták kiűzése után az önrendelkezési jog érvényesítésével kell Koszovó státuszát meghatározni. Mind-

emellett az Albán KP-ban a Koszovó kérdés felvetése „tiltott gyümölcs” volt. A pártvezetés mellett működő jugoszláv tanácsadók, Miladin Popović és Dušan Mugoša is azt hangsúlyozták, hogy a kérdés megoldása a JUKP-ra tartozik.

Amikor a Wehrmacht elfoglalta Jugoszláviát és Koszovót Albániához csatolták, az ott élők felszabadulásként éltek meg. Koço Tashko, az Albán KP egyik megalapítója⁷ már a kezdetekben felhívta a figyelmet erre a kényes helyzetre, amelynek következménye volt, hogy Koszovóban egyik párt sem tudott gyökeret eresztetni. Sőt megvolt annak a veszélye, hogy a „nagyalban” nacionalisták kollaboráns kormányai szereznek befolyást. Ez a körülmény készítette a Albánia Nemzeti Felszabadításának Főtanácsát, hogy 1943 augusztusának elején Mukjéban tárgyalásokat kezdjen a nem kommunista ellenállási Nemzeti Fronttal (Balli Kombëtar). Mindkét szervezet állást foglalt az önálló Albánia mellett az 1913-as határokkal, valamint Koszovo és Metohija albánok lakta területein az önrendelkezés és az Atlanti Charta alapján kívánták feltenni a kérdést a csatlakozásról az anyaországhoz.⁸ Annak ellenére, hogy az albán KP vezetése, személyesen Enver

⁷ Koço Tashko életútját lásd az Évkönyv 2019-es kötetében.

⁸ Erről Kristo Frashëri, Historia e lëvizjes se majtë në Shqipëri dhe e themelimit të PKSh-së 1871-1941, Tirana 2006, S. 261.

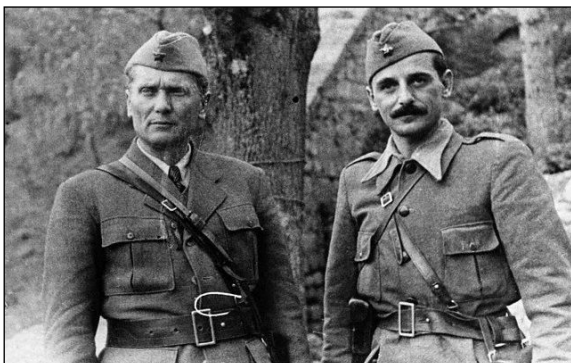
Hoxa „veszélyes árulásnak” nevezte a Mukjében született állásfoglalást, a JUKP-ban megszólalt a vészcsengő

Tito 1943 decemberében keletkezett levelét a tiranai Központi Történeti Levéltár őrizte meg. A jugoszláv pártvezetés megerősítette azt az álláspontját, amelyet még 1942 végén munkált ki „A nemzeti kérdés Jugoszláviában a nemzeti felszabadító harc tükrében” címmel, s amely a párt központi lapjában, a *Proletárban* jelent meg. Ebben

úgy vélték, Koszovó és Metohija kérdése egyszerű és megnyugtató rendezésének előfeltétele Jugoszlávia felszabadítása a fasiszta megszállás alól, és majd a fegyveres harcban nyeri el minden nép jogát a szabadságára.

Az írásban azonban nem történik említés az albán kisebbség önrendelkezési jogának megvalósításának módjáról, sem pedig

Koszovó kiválásának lehetőségéről Jugoszláviából. Az albánok között mind Koszovóban, mind pedig Albániában, nemkülönben az albán KP-ban várakozó álláspontra helyezkedtek. 1943 végén, 1944 elején a Bujanban tartott konferencián létrehozott Koszovó Nemzeti Felszabadítási Tanácsa úgy döntött, hogy az albánoknak más jugoszláv népekkel együttes harcában kell biztosítaniuk a maguk számára, hogy jogot nyerjenek sorsuk rendezésére egészen az elszakadásig és az anyaországgal való egyesülésig.⁹

Tito és egyik parancsnoka, Koča Popović
– később a jugoszláv hadsereg vezérkari főnöke

Tito levele 1943 végén valószínűleg a Jugoszlávia Felszabadító Mozgalma Antifasiszta Tanácsának (ANVOJ) II. konferenciájához kapcsolódik. Az ország felszabadulásának előestéjén Jajcében az ANVOJ úgy döntött, hogy Jugoszláviát föderatív államként a háború előtti határokkal hozza létre. Határoztak arról, hogy

⁹ Erwin Lewin, Dokumente zum antifaschistischen Widerstand in Kosova Konferenz von Bujan (31.12.1943 – 2.1.1944), in: Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung, Januar 2009/I, S. 96–128.

nem engedi az ország egységének a megbontását - a konferencián nem vettek rész albánok Koszovóból. Koszovó önrendelkezéséről nem volt szó, azt a háttérbe helyezték a felszabadító harc hangsúlyozásával. 1945 februárjában Koszovó egész régióját jugoszláv katonai közigazgatás alá helyezték, az albán lakosságnak nem tették lehetővé önrendelkezési jogának érvényesítését.

„Az Albán Kommunista Párt Központi Bizottságának

Kedves elvtársak, Milo¹⁰ levelével, valamint az önök képviselőjének Milutin¹¹ elvtárrsal folytatott megbeszéléssel kapcsolatban szükségesnek tartom, hogy válaszoljak az önök által Koszovó és Metohijában kialakult helyzettel kapcsolatban feltett kérdésekre, és néhány tényezőt kiemeljek, amelyeknek nagy jelentősége van a nemzeti felszabadító harc szempontjából Koszovó és Metohijában éppen úgy mint önöknél.

Amikor a nemzeti kérdésről van szó két tényrt figyelembe kell vennünk.

Először: minden nemzet jogát, az önrendelkezésre, beleértve az elszakadást is.

Másodszor: mi nem támogatunk minden nemzeti mozgalmat, csak azokat, amelyek az imperializmus ellen irányulnak, vagyis olyan mozgalmakat, amelyek valóban fellépnek a demokratikus nemzeti fejlődés érdekében.

Ez azt jelenti, hogy az albánoknak joga van arra, hogy Koszovó és Metohijában saját szokásaiknak és óhajuknak megfelelően éljenek.

Ennek megfelelően a problémát teljes összhangban elvi felfogásunkkal a következőképpen látjuk: az albánok Koszovo és Metohijában különféle osztályokhoz és rétegekhez tartoznak, s így nem mutatnak egységes képet és érdekeket, amiből következik, hogy nem járhatnak azonos úton. Az V. Osztág különféle elemei még Jugoszláviában és a tiranai quisling kormány,¹² valamint a különböző reakciók, akik külső segítségre számítanak és gyakorlatilag együttműködnek a hódítókkal a Nagy Albánia eszmét terjesztik, vagyis egy olyan Albániának a létrehozását kívánják, amely ha elképzelésük szerint valósul meg, az valójában nem egy demokratikus vívmány lenne, hanem játékszer az imperialisták kezében.

Ezek az elemek mindent elkövetnek annak érdekében, hogy akadályozzák a nép nemzeti felszabadító harcát a megszállók ellen, igyekeznek meggátolni a koszovói- és metohijai albánok testvéri barátságát a régió többi nemzetével. Ez teljes mértékben ellentétben áll Koszovó és Metohija albán lakóinak akaratának.

¹⁰ Álnév, Miladin Popović (1900–1945), 1941 együtt Dušan Mugoša-val (1914–1977) vett részt az albán KP alakulásánál a JUKP képviselőként. Popović tanácsadóként szerepelt az albán KP vezetése mellett 1944-ig, egyetértett eleinte a Mukje-ben hozott határozattal, de később ellene fordult.

¹¹ Valószínűleg Ivan Milutinonović (1901–1944), aki a JUKP egyik vezetője volt.

¹² Valószínűleg a Jugoszláviában működött szélsőjobboldal szervezetről van szó, a Quisling-kormány a németekkel kollaboráló norvég kormányra utal.

Az önök érdeke és a Koszovó és Metohijában élő albánok érdeke, hogy megvalósuljon az erős ellenállási mozgalom a német megszállókkal szemben, ami egyetlen biztosítéka az albán nép boldogabb jövőjének. Ma az egyesülés felvetése gyakorlatilag egyet jelent azzal, hogy a különféle reakciók és megszállók malmára hajtják a vizet. Ezek megkísérlik, hogy megzavarják a nép fegyveres harcát azáltal, hogy előtérbe helyeznek veszélytelen és időszerűtlen kérdéseket. Nem valószínű, hogy az albánok valóban demokratikus nemzeti felszabadítási mozgalma Koszovó és Metohijában, éppúgy Albániában sem, ha nem folytatunk fegyveres harcot a német megszállók és kiszolgálók ellen.

Milo elvtársnak nincs igaza, amikor azt mondja, hogy pártunknak – és egyben az albánoknak – állást kell foglalnia Koszovó és Metohija kérdésében. Abban sincs igaza, amikor Koszovó és Metohiját összeveti Isztriával és úgy véli, hogy pártunk nem foglalt és nem foglal el helyes álláspontot, amikor megkísérli minden valóban demokratikus mozgalom támogatását, amely gyengíti az imperializmust, a konkrét esetben a német fasizmust és minden kiszolgálóit. Ezek a mozgalmak különféleképpen lépnek fel az országon belül és azon kívül. A demokratikus mozgalmat ezért fejlődésében kell szemlélni, és minden tény amellettszól, hogy ma Jugoszláviában nem csak ez a legerősebb erő, hanem biztosítéka a jövő legjobb következményeinek. E mozgalom már ma a Balkán fő ereje. A reakció valamennyi nemzetközi klikkje fellép vele szemben. Ezért érthető, hogy Isztria kérdésében és más területek esetében a reakciók érdekelték, amikor a Badoglio kormány megkísérelte a múltat visszahozni, s mi ezt nem hagyhattuk figyelmen kívül.¹³

Teljesen más a helyzet Koszovó és Metohijával. Ott arra törekednek a különböző reakciós csoportok, hogy akadályozzák a fegyveres harcot a megszállók ellen, s hogy mozgalmunkat nagyszerbként állítsák be. Csak a fegyveres harc képes világosan bizonyítani ki törekszik a valódi demokrácia és a népek egyetértésének erősítésére. Nem kell kinyilvánítani, hogy ebben a kérdésben köztünk és a demokratikus antiimperialista Albánia között bármilyen problémák lehetnek.

Ma Koszovó és Metohija albán népének az a feladata, hogy erősítse testvéri kapcsolatát Jugoszlávia hős népeivel és erősítse közös harcukat a német megszállók ellen. Csak ez a felszabadító harc teheti érthetővé az albán nép számára, hogy a népi felszabadító mozgalom Jugoszláviában nem volt ellensége, s nem is lesz az, hanem harcostárs egy jobb jövőért mind a két fél számára. A megvalósuló új Jugoszlávia a szabad népek hazája, így nem lesz tere a nemzetiségi elnyomásnak, az albán kisebbség elnyomásának sem.

¹³ Isztria 1920-tól Olaszországhoz tartozott, de a jugoszlávok szabadtették fel és legnagyobb részét 1947-ben a békeszerződés Jugoszláviának ítélte, majd 1954-ben lett Észak-Nyugati része is, Trieszt kivételével, az ország része.

Annak érdekében, hogy ez nyilvánvalóvá váljon és megvalósuljon, valamint, hogy Albánia is szabad legyen - ezt meg kell ismételni -, harcolni kell a német betolakodókkal és azok kiszolgálóival. Ez az önök és a mi számunkra az első és legfontosabb feladat.

1943. XII. 6.

Eltvársi üdvözléssel (TITO)

Forrás: <http://www.fabgab.de/downloads/Mitteilungen54f.pdf>

Förderkreis Archive und Bibliotheken zur Geschichte der Arbeiterbewegung

Fordította és a jegyzeteket kiegészítette Székely Gábor

Tézisek a Kominternről, a világpárt megalakulásának 100. évfordulóján

Összeállították a Gondolkodó Antikvárium "Világ proletárai egyesüljetek!" anarcho-kommunista vitaestjeinek¹⁴ résztvevői, 2019. március 1.

1. A Komintern a hagyományos munkásmozgalom szervezeti csúcspontja és egyúttal temetője is volt. A Kominternnel együtt bukott meg történelmileg az az illúzió, hogy a proletariátus és ezáltal az egész emberiség emancipációja felülről szervezett és irányított („elidegenült”) formában végrehajtható. (Az illúzió történelmi bukása nem jelenti ugyanakkor, hogy ne létezne mindmáig számos szervezet, amely továbbra is ezt az illúziót kergeti).
2. A Komintern megalapítása 1919-ben a szociáldemokrácia „árulására” – a I. világháború támogatására és a nemzeti burzsoáziával való nyílt szövetségekötésre – adott válasz volt a marxista munkásmozgalom radikális áramlatainak részéről. Sokan leírták már, hogy a szociáldemokrácia világháború alatti magatartásának „árulásként” való kvalifikálása egyúttal azt is jelentette, hogy a Kominternben domináns erők – mindenekelőtt az oroszországi bolsevikok – nem óhajtották kritikailag felülvizsgálni a szociáldemokrácia háború előtti gyakorlatát. Ehelyett inkább a megváltozott helyzet megválto-

¹⁴ A Gondolkodó Antikvárium 2010 óta havonta megrendezett programjainak ismertetése megtalálható a <http://gondolkodo.mypressonline.com> honlapon.

- zott követelményeit helyezték előtérbe, amely újfajta politikai módszereket tesz szükségessé. „A viszonylag békés tőkés fejlődés kora véget ért. Beköszöntött az imperialista háborúk és a proletárforradalmak korszaka” – szolt a jelszó.
3. A fenti értékelés persze leegyszerűsítő: a szociáldemokrata elmélet és gyakorlat bizonyos felülvizsgálatára sor került, többek között Lenin „Állam és forradalom” c. művében is. Ami azonban nem változott – főleg a bolsevikoknál nem –, az a saját mozgalmi szerveződési formájukhoz való feltétlen ragaszkodás, amelynek az októberi forradalom diadala csak további igazolást nyújtott. A párt volt és maradt minden igazság alfája és omegája, az abszolút viszonyítási pont, az egyedüli terep, amelyen belül a proletariátus osztályálláspontja tisztázható és képviselhető.
 4. A bolsevik pártvezetés saját szerveződési modelljét – a demokratikus centralista struktúrát – kívánta meghonosítani minden ország kommunista mozgalmában, és az egész fölé egy hasonlóképpen szervezett „szuperstruktúrát” emelni: ez lett volna a Komintern. Ettől nem szabad elvonatkoztatni, ha helyesen akarjuk értékelni a munkáosztály autonóm szerveinek (szovjetek, gyári-üzemi bizottságok stb.) felmagasztalását a Komintern első néhány évében született dokumentumokban. A Komintern felfogása szerint a munkástanácsok nem csupán a proletariátus harci eszközei a kapitalizmus ellen, hanem egyúttal a proletárdiktatúra hatalmi szervei is, amelyek lehetővé teszik, hogy a munkástömegek közvetlenül részt vegyenek a társadalmi mozgások, változások irányításában. Ez szépen hangzik, de Szovjet-Oroszország – ahol mindez állítólag megvalósult – éppenséggel egészen más képet mutatott: a szovjetek a tényleges hatalmat szinte azonnal elvesztették, mihelyst 1917 októberében „megragadták” azt. A szovjethatalom ténylegesen a Népbiztosok Tanácsának¹⁵ hatalmát jelentette, és a szovjetek nagyon gyorsan alakultak át a központi akarat helyi végrehajtó szerveivé.
 5. A Komintern központi, bolsevikok által dominált vonala egy efféle forradalomkoncepciót képviselt nemzetközi terepen is: Az egyes országok proletariátusa tanácsokat alakít. A tanácsokban a helyi kommunista párt domináns pozíciót szerez. A proletariátus felkeléssel megdönti a burzsoá kormányt, majd a kommunista vezérkar „tanácskormányt” alakít, amely kikiáltja a proletárdiktatúrát, és végrehajtja a termelőeszközök köztulajdonba vételét.
 6. Hiába szánták az alapítók – a bolsevikokat is beleértve – a Kominternt a proletariátus „világpártjának”, valójában kezdettől fogva ránehezedett az egész szervezetre a „győztes proletárforradalom pártja”, azaz az oroszor-

¹⁵ A Népbiztosok Tanácsa a kormánynak felelt meg, vagyis nem a tanács (szovjet) rendszernek.

szági bolsevik párt tekintélyének súlya. Ha a II. Internacionálé a szocdem pártok egyfajta nemzetközi baráti társasága volt, amelyen belül a német párt a taglétszámánál, parlamenti erejénél és szervezetségénél fogva egyfajta igazodási minta volt a többi résztvevő számára, akkor a III. Internacionálé egy Moszkva által dominált, és nagyon hamarosan szinte kizárólag Moszkvából irányított szerveződéssé vált.

7. A radikális nyugati mozgalmárok, mindenekelőtt a német-holland baloldal képviselői lépésről lépésre kerültek szembe a Kominternnel. Előbb a bolsevik módszerek nyugat-európai alkalmazhatóságát kezdték el bírálni, és azt a módot, ahogyan ezeket a módszereket a Komintern megpróbálja kötelezően előírni (lásd például Gorter¹⁶ nyílt levelét Leninhez). Aztán bírálni kezdték az Oroszországon belüli állapotokat is. Végül eljutottak magának az októberi forradalomnak és a bolsevik pártnak az átértékeléséhez.
8. A Komintern mint történelmi kísérlet arra, hogy a világforradalomnak „felülről” adjanak szervezeti keretet – megbukott. A bukás legkésőbb a 20-as évek közepére nyilvánvalóvá vált: Kelet- és Közép-Európában a munkáosztály forradalmi mozgalmait leverték. Magyarországon Horthy, Olaszországban a fasiszták jutottak hatalomra. Szovjet-Oroszországban a kapitalizmust állami felügyelet mellett konszolidálták (NEP¹⁷). A Komintern ugyan formálisan fennmaradt, de már nem volt több, mint külpolitikai nyomásgyakorló eszköz a moszkvai pártvezetés kezében. Azok a proletárszerveződések, amelyek túléltek a katasztrófát, és leváltak a bolsevizmusról, új kiindulópontokat kerestek: a kommunizmushoz, a kommunista forradalomhoz vezető utat az öntevékenység, önszerveződés, osztályautonómia fogalmain keresztül igyekeztek megtalálni, távol minden hierarchikus, intézményes struktúrától. Számukra a Komintern immár – visszatekintve – nem egy új világ nyitányát, hanem a régi világ, a régi illúziók, a régi szerveződési formák utolsó fázisát jelentette.

¹⁶ Hermann Gorter (1864-1927) holland költő baloldali szocialista, a *De Tribune* szerkesztője, Hollandia Kommunista Pártjának egyik alapítója, 1921-ben szakított a Kominternnel. Gorter életútját bemutatja Wim Pelt az Évkönyv 1989-es kötetében.

¹⁷ A NEP az 1921-ben bevezetett gazdasági reform, az Új Gazdaságpolitika orosz elnevezésének rövidítése.

ÉLETUTAK

Majoros István

Millerand, Alexandre (1859-1943)

Politikai eszmék és a gyakorlat

Változatos és mozgalmas pályát futott be a Párizsban született Alexandre Millerand, francia államférfi, politikus, ügyvéd, újságíró. Középiskolai tanulmányait oly neves líceumokban végezte és szerzett érettségi bizonyítványt, mint a Louis le Grand és az Henri IV. Jogi diplomáját 1881-ben kapta meg a párizsi jogi fakultáson. Ügyvédként a nyolcvanas, kilencvenes években a sztrájkokban részt vett bányászokat védte. Felhívta a figyelmet a bányászok nehéz élet- és munkakörülményeire. 1890-ben a Narodnaja Volja (Népi Akarat) nevű orosz terrorszervezet ügyvédje volt. A Párizsban működő csoport bombákat készített a III. Sándor cárral szemben. Amikor elkészültek, az egyik résztvevő feljelentette a csoportot a párizsi rendőrségen. A vádlottak végül három év börtönbüntetést kaptak.

Az ügyvédi munkával párhuzamosan Millerand újságíróként is dolgozott. 1882-től írt Georges Clemenceau lapjába, a *La Justice*-be. A politikus azért hívta ide Millerand-t, mert tetszett neki, hogy ez a fiatalember nem volt hajlandó semmiféle kompromisszumra a mérsékelt köztársaságiakkal. Millerand arra használta a lapot, hogy kifejtse szociális és antiklerikális nézeteit. A lapnál 1889-ig dolgozott. Ezután több újság munkatársa is volt, így a nyolcvanas évek végén a *La Voix*, *La Petite République* és a *La Lanterne* hasábjain jelentek meg írásai.

A politikai életbe a baloldali radikálisok oldalán kapcsolódott be. Az 1880-as évek elején csatlakozott a Köztársasági Ligához (Ligue républicain), amely az 1875-ös alkotmány revízióját tűzte ki célul. Millerand lett a szervezet egyik titkára, az alelnök pedig Georges Clemenceau volt. Jelöltként indult az 1884-es önkormányzati választáson Párizs 16. kerületében, s bekerült a testületbe. Mint képviselő többször felszólalt az iskolák finanszírozásáért, és azért, hogy hozzanak létre elemi iskolákat a lányok számára is. A következő évben elindult az országgyűlési választáson, és 26 évesen bekerült a képviselő-

házba. Képviselőként a radikálisokból álló szélsőbalos csoporthoz csatlakozott. Parlamenti munkája többre jutott. Támadta a kormányt, azzal vádolva, hogy összejátszik a jobboldallal. Az 1887-es köztársasági elnökválasztáson Sadi Carnot mellé állt, akit meg is választottak. 1894-ben azonban egy olasz anarchista Lyonban megölte. Kiállt a börtönviszonyok javításáért, támogatta a feltételes lábra helyezést, és támogatta a száműzetési törvényt is, amely megtiltotta a volt uralkodók családtagjainak, hogy Franciaországban éljenek. Kezdetben Boulanger tábornok mellé állt, mert alkotmányreformot ígért, de azonnal elfordult tőle, amikor a bonapartistákhoz közeledett. S elfordult a radikálisoktól is, mert a mérsékelt köztársaságiakhoz közeledtek, hogy megmentsek a köztársaságot. Millerand ezért a köztársasági szocialistákhoz csatlakozott 1887 decemberében. Ezt a csoportot akkor hozták létre azok a szocialisták, akik szakítottak a radikálisokkal, mivel a boulangizmus kérdésében nem volt határozott álláspontjuk. 1889-ben Millerand Clemenceau-tól is eltávolodott, otthagya a La Justice nevű lapot, s megalapította

a *La Voix*-t, amely 1889. augusztustól novemberig működött. Millerand ezután a köztársasági szocialisták mozgalmához közeledett. Az 1889-es törvényhatósági választásokon ismét képviselővé választották, s 1890-től már szocialistának vallotta magát. A *La Voix* megszűnése után a *La Petite République* hasábjain látjuk viszont, s hamarosan ő lett a főszerkesztő. A kilencvenes évek végén hagyta ott a lapot, miután úgy érezte, hogy nem kap elég szabadságot a lap szerkesztésében. Ezután átment a nagy múltú és antiklerikális, republikánus *La Lanterne* szerkesztőségébe (a lap 1868-ban jelent meg először), ahol Aristide Briandt követte a főszerkesztői poszton. Az újság hasábjain a hazafias szocializmus ügyét szolgálta írásaival.

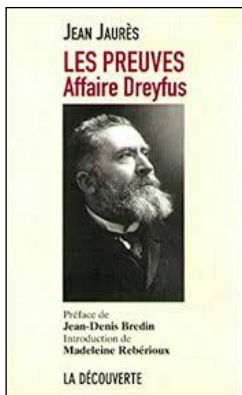
Millerand 1899 júniusában belépett Waldeck-Rousseau kormányába, ahol ipari, kereskedelmi miniszter lett és postai, telegráf ügyekkel is foglalkozott. E lépést azt követően tette meg, hogy a képviselőház szocialista csoportja elvi meg egyezést fogadott el a kormány munkájában való részvételről. Ennek ellenére a francia és a nemzetközi szocialista mozgalomban Millerand-nak ez a lépése nagy vihart és nagy vitát kavart. Ebben szerepet játszott az is, hogy a kormányban tárcát vállalt az a Gallifet tábornok, aki véresen leszámolt a Párizsi Kommünrel, s kiérdemelte a „Kommün hóhéra” melléknevet. A II. Internacionálé 1900-as Párizsban tartott kongresszusa foglalkozott a Millerand-üggyel és határozatot hozott a jobboldali opportunizmus ellen. Úgy ítélték meg, hogy Millerand belépése egy burzsoá kormányba nem más, mint a gyakorlatban megvalósult bernsteinizmus, azaz opportunizmus. A szocialista mozgalom azonban két részre szakadt ebben a kérdésben. Jules Guesde és követői a guesdisták egyértelműen elítélték ezt a lépést. A kongresszus többsége azonban megengedhetőnek tartotta, hogy bizonyos körülmények között egy szocialista beléphet egy burzsoá kormányba. Ez volt az ún. kaucsuk határozat.

A 19. század utolsó harmadában, végén a szocializmus fogalma, kérdése nem is olyan egyszerű, mint ahogy azt a szó alapján gondolni lehetne. S különösen nem egyszerű Franciaországban. A szocialista, szocializmus szavak az 1820-as évek elején Angliában jelentek meg, s Franciaországban a következő évtized elejétől lesznek ismertek. A változatos, forradalmakat, rendszerváltásokat hozott 19. századi francia történelem mély nyomot hagyott a politikai gondolkodásban, a szocialista eszmékben és gyakorlatban egyaránt. Franciaországban különbséget kell tenni szocialista mozgalom és munkásmozgalom között. S van munkásmozgalom szocialista cél nélkül, s néha szocialista mozgalom munkások nélkül. Például a lyoni selyemszövők felkelése 1831-ben a munkásmozgalom kategóriába tartozik, de nem szocialista mozgalom. Igazán az 1889-ben létrehozott II. Internacionálé tekinthető szocialistának. Így a szocialista fogalom megjelenése után több mint fél évszázad telt el, míg megjelentek a szocialista pártok.

Franciaországban a munkásszervezetek elnyomása miatt a lehetőségek korlátozottak voltak, ezért csak az 1879-es marseilles-i kongresszus hatására született meg a *Francia Szocialista Munkások Szövetsége* (Fédération des travailleurs socialistes de France), amely marxista orientációjú volt Jules Guesde hatására. Marx elméletét a *L'Égalité* nevű lapjában terjesztette Paul Lafargue segítségével. Guesde javasolta a kongresszusnak az önálló munkáspárt létrehozását, hogy ellensúlyozzák a republikánusokat. A létrejött pártban azonban még jelen volt Proudhon és Bakunyin hatása, és a kollektívizmus különböző irányzatai. A viták és az 1881-es választásokon elszenvedett vereség hatására a Szövetség szétesett, s a guesdisták 1882-ben kiváltak a Paul Brousse vezette mérsékelt irányzatból s létrehozták a marxista és a német szociáldemokrata modellhez hasonló *Francia Munkáspártot*. A francia szocializmus tehát alighogy megjelent, különböző részekre esett. Így a blanquisták 1881-ben létrehozták a Központi Forradalmi Bizottságot, s az volt a céljuk, hogy megdöntsék a burzsoá társadalmat vagy erőszakkal, vagy az egyén nevelésével. Jean Allemane pedig 1891-ben a *Forradalmi Szocialista Munkáspártot* szervezte meg. Ez a párt gazdasági téren hirdette meg az osztályharcot, s ebben a legfontosabb eszköznek az általános sztrájkot tartotta. S ha Németországgal összevetjük a francia helyzetet, akkor azt látjuk, hogy a németeknek sikerült megteremteniük egy egységes és erős szociáldemokrata pártot, míg a francia szocializmus a pluralizmus áldozata lett. Ezt köszönhetette történelmi és politikai örökségének és a republikánusoknak is, akik gyakran sikeresebben vonták be a dolgozókat, mint a szocialisták. A kialakult helyzetet a francia gazdaság is magyarázza, ahol a modern proletariátus gyenge, kisebbségben volt. Erre a színes palettára fel kell tennünk a szakszervezeteket is. 1895-ben jött létre a *Confédération général du travail*, amelyet a forradalmi szindikalizmus eszméje mozgatott az első világháborút megelőző időszakban. A francia szocialista mozgalom megosztásában a független szocialisták is szerepet játszottak annak ellenére, hogy nyitottak voltak minden irányzat előtt, és az volt a céljuk, hogy újraegyesítsék a francia szocialistákat. Ezek az új szocialisták gyakran a radikálisok közül jöttek, s így érkezünk vissza Millerandhoz. Mint láttuk, a politikusi híve volt a társadalmi reformoknak, s arra törekedett, hogy visszahozza a szocializmust a köztársaságba.

1893-tól a képviselőházban mintegy negyven szocialista képviselő volt. Az 1896-os önkormányzati választásokon pedig számos városházát megszereztek s így felmerült annak lehetősége, hogy egyesítsék a szocialista mozgalmat. Millerand 1896. május 30-án tartott egy híres beszédet, amelyben a szocialista egység fontosságát hangsúlyozta, s követelte a termelési eszközök szocializálását. Úgy vélte, ez nem egyik napról a másikra fog megvalósulni, s ebben a folyamatban az általános választójognak fontos szerepe lesz. Elvetette a forradalmi

utat, s azt hangsúlyozta, hogy az internacionalizmus és a patriotizmus közti összhangot meg kell találni. A Dreyfus-ügy azonban hamarosan kirobbant, a francia szocializmus egyesítését pedig nem sikerült megteremteni.

A Dreyfus-ügyben Millerand aktívan részt vett. Kezdetben a Dreyfus ellenes *L'Éclair* nevű újságnak írt cikkeket, de valójában közömbösen viszonyult a kérdéshez, mert az egészet az igazságszolgáltatás kudarcának tartotta. Később azonban a Dreyfus pártiak oldalára állt. 1899 szeptemberében ő győzte meg a kapitány testvérét, Mathieu Dreyfust, hogy kérjen elnöki kegyelmet. S Millerand lemondással fenyegetőzött, ha a kapitány ezt nem kapja meg. Mint ismert, Loubet elnök megkegyelmezett Dreyfusnek.

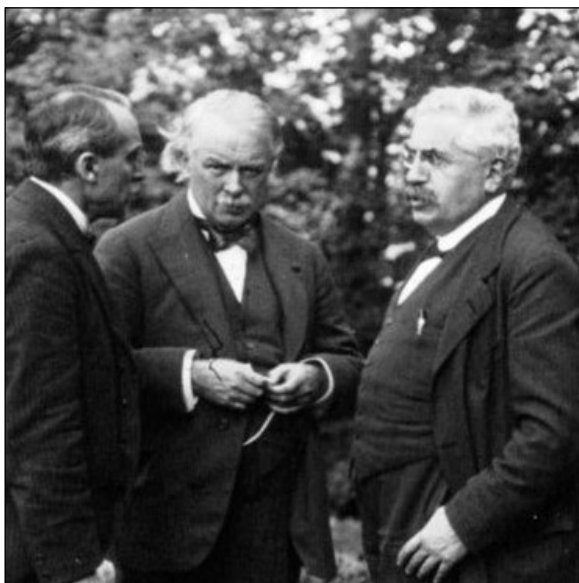
Miniszterként Millerandnak szerepe volt a munkaidő napi 10 órás maximálásában az 1900. március 30.-ai törvény elfogadásával (korábban 12 óra volt a munkaidő). Úgy vélte, hogy ahol rövidebb a munkaidő, ott nagyobb a dolgozó teljesítménye. Szabályozta az állami intézményekben a munkafeltételeket. S voltak sikertelen próbálkozásai, főleg a szakszervezeti kérdésben. Az 1902-es országgyűlési választások idején a baloldali szocialisták szemére vetették, hogy inkább a munkáltatókhoz húz. S kritikát kapott a jobboldaltól is, mert őt tartották felelősnek az 1899-es sztrájkokért. S bár 1902-ben ismét képviselő lett, de nem kapott tárcát Émile Combes kormányában, mert az új miniszterelnök nem akart szocialista miniszterekkel dolgozni. A Waldeck-Rousseau kormányban való tevékenysége azonban egy első próbálkozás volt, hogy a gazdaságban új struktúrákat hozzon létre. Minisztériuma a munkásokkal foglalkozott, s tevékenysége az un. millerandizmus arra törekedett, hogy rendezze a kapcsolatokat az ipar területén, és biztosítsa a köztársaság hatalmi képességeit a munkáltatók és a proletariátus között. Céljai eléréséhez azonban Millerandnak nem volt igazán támasza.

1902 márciusában Jaurès-zel együtt részt vette a *Francia Szocialista Párt* (Parti socialiste français) elindításában. Tevékenysége azonban vitákat szült, főleg az, hogy nacionalista intézkedéseket támogatott, és amiatt is támadták, hogy nem támogatta a vallási költségvetés megszüntetését. Többen a pártból való kizárását követelték, de Jaurès-nek köszönhetően egy megrovással megúszta. 1904 januárjában azonban annak ellenére, hogy támogatta az állam és az egyház szétválasztását, a Francia Szocialista Párt kizárta a politikust.

Az 1906-os országgyűlési választásokon ismét képviselőnek választották, s a független szocialisták csoportjához csatlakozott. Miniszteri posztra vágyott, és főleg a külügyet szerette volna megkapni. A felkínált igazságügyi tárcát azon-

ban nem vállalta el Clemenceau kormányában. Ellenzékben maradt. 1907-ben csatlakozott a Független Szocialista Párthoz (Parti socialist indépendant), de a párt munkájában nem igen vett részt, mivel túl balosnak tartotta. Miniszteri tárcát Aristide Briand kormányában vállalt ismét 1909 júliusában, s a közmunkaügyi minisztériumot irányította 1910 novemberéig. Ismét képviselőnek választották 1910-ben. Októberben azonban kirobbant a nagy vasúti sztrájk, s azzal fenyegetett, hogy általános sztrájkká alakul. Briand lemondott, de szeretne volna Millerand-t az új kormányában is közmunkaügyi miniszternek. A miniszterelnök ugyanis meg akarta tiltani a sztrájkot a közsférában, s ehhez kellett volna Millerand támogatása. A politikus azonban ezt a lépést túl radikálisnak találta, ezért nem vállalta el újra a tárcát. Millerand ezt követően arra törekedett, hogy létrehozzon egy olyan pártot, amely elutasítja az 1905-ben létrejött SFIO (Section française de l'Internationale ouvrière), a Második Internacionálé Francia Szekciója nevű párthoz, a radikálisokhoz és a republikánus demokratákhoz való csatlakozást. 1911-ben valóban létrejött a *Republikánus Szocialista Párt* (Parti républicain-socialiste), amely azonban megoszlott a radikalizálókra és a szocializálókra. Millerand inkább az első csoporthoz közeledett. Hamarosan távol tartja magát a párttól, s még az első kongresszusukra sem ment el. 1912 januárjában aztán belépett Raymond Poincaré kormányába, s ezúttal a hadügyi tárcát kapta. A miniszterelnöktől szabad kezet kapott, s hozzákezdett a hadsereg erősítéséhez, mivel a német hadsereg jelentősen fejlődött. Növelte a francia fegyveres erők költségvetését, erősítette a légierőt, s bár kezdetben ellenezte, végül támogatta a katonai szolgálat idejének kettőről három évre való emelését. Ezt a törvényt 1913-ban fogadták el. Millerand azonban ekkor már nem volt miniszter, mivel Poincaré lemondásra szólította fel, mert egyik jelölt volt a köztársasági elnökválasztáson. Az új elnök végül Poincaré lett. Millerandt 1914-ben is képviselővé választották és Viviani kormányában ismét a hadügyi tárcát kapta, jóllehet a külügyet szeretne volna. Közben kitört az első világháború.

Millerand nagy cselekvési szabadságot adott a hadseregnek. Ritkán látogatta meg a frontot, inkább arra törekedett, hogy megoldja az ellátási nehézségeket. Bár a baloldal bírálta őt, a sajtó elismeréssel szól miniszteri munkájáról. 1915 októberében ismét Briand alakított kormányt, de Millerand ebben már nem szerepelt. Folytatta ügyvédi tevékenységét. 1917-ben támogatta Clemenceau kormányalakítási törekvéseit. 1919-ben aztán Clemenceau őt nevezte ki strasbourgi köztársasági főmegbízottnak, jelentős hatalommal. Az volt a feladata, hogy megszervezze a három Németországtól visszakerült megyét. Tíz hónapig töltötte be ezt a posztot mindenki meglegedésére. 1919-ben ismét képviselő, de ezúttal egyik csoporthoz sem csatlakozott. Clemenceau időse korára való tekintettel Poincaré 1920 januárjában Millerandt nevezte ki miniszterelnöknek, aki magának tartotta meg a már

Két miniszterelnök: Millerand és David Lloyd George (1920)

rég óhajtott külügyminiszteri tárcát is.

A belpolitikában Millerand a szociális kérdésre helyezte a hangsúlyt és a bányászok, a fém munkások helyzetének javításával foglalkozott. A külpolitika mozgalmasabb volt az 1920-as esztendőben. Ki kell emelni, hogy az ő nevéhez fűződik a Németországhoz való közeledés, és ez 1920-ban, egy évvel a versailles-i szerződés aláírása után igen meglepőnek tűnik. Ez a lépés abból a felismerésből fakadt, hogy a

békeszerződés szigorú végrehajtását kitűző Clemenceau-i politika zsákutcába vezethet, ezért Millerand a megbékélést kereste Németországgal. Nagykövetet küldött Berlinbe Charles Laurent személyben. Instruksióiban azt hangsúlyozza a nagykövetnek, hogy nem lehet szó a versailles-i szerződés revíziójáról, de a közös érdekekre alapozott ésszerű megegyezés kívánatos, s ez a gazdaság területén lehetséges, mivel ez mindkét félnek kedvező. A németekkel való közeledést az is magyarázza, hogy 1919 végén megjelent Keynes könyve a békeszerződésről, ami Franciaország szövetségeseit megbocsátóbbá tette a németekkel, s ellenségesebbé a franciákkal. Millerand ezért úgy vélte, ezt csak egy aktív francia külpolitikával lehet kivédeni, amely a német gazdaság talpra állításával foglalkozik, így megakadályozható, hogy a németeket a franciák ellen fordítsák. A megbeszélések elkezdődtek, de a közeledést, együttműködést majd Briand és Stresemann tárgyalásai oldják meg a következő években.

Millerand A lengyel szovjet háborúval kapcsolatban óvatosságra intette a lengyeleket, 1920 augusztusában pedig körlevélben fogalmazta a német-szovjet együttműködéssel kapcsolatos francia álláspontot. Eszerint Franciaország kész volt katonai akcióra a Rajna jobb partján, ha Németország a konfliktust arra használja fel, hogy megsértse a versailles-i szerződést, és nem tartja tiszteletben a német-lengyel határt. A lengyeleket Párizs csapatokkal nem támogatta, de hadi-

anyaggal és katonai misszióval, tanácsadókkal igen. Köztük volt Weygand tábornok, akinek nagy szerepe volt a lengyelek Visztula menti győzelmében.

1920. augusztus 10-én Párizs meglepő lépést tett: nyilvánosan elismerte Wrangelt. Millerand ezt azzal magyarázta, hogy egy igazi, népi szimpátiát élvező kormány jött létre. Valójában arról volt szó, hogy Párizs a Krím-félszigetet is a cordon sanitaire részének tekintette, s Millerand úgy vélte, ez hatékonyabb lehet, ha a szovjet rezsimet megdöntik, s így a legnagyobb ellenfelet, Németországot Párizs hatékonyabban tudja ellensúlyozni.

Millerand miniszterelnöksége alatt került sor a békeszerződés aláírására Magyarországgal a Nagy Trianon kastélyban 1920. június 4-én. A Cotellet-teremben Millerand, mint a békekonferencia elnöke foglalt helyet az asztalfőn. Rövid beszédében a magyar küldötteket felszólította az aláírásra. Miután ez megtörtént bezárta

az ülést. Millerand még május elején, amikor a békeszerződés szövegét átadta a magyar delegációnak egy kísérőlevelet is csatolt, amely a Millerand-féle kísérőlevél néven került be a történelembe. A levélnek azonban nem ő a szerzője, a francia miniszterelnök csak a nevét adta ehhez. A szerzők Ádám Magda szerint Lloyd George és lord Curzon az olaszok támogatásával. A kísérőlevélben bizonyos lehetőségeket csillantottak fel, hogy jóvátegyék a békefeltételek etnikai és gazdasági igazságtalanságait. Valójában arról volt szó, hogy a békés revízió ígéretével rávegyék a magyar kormányt a békeszerződés aláírására.

Paul Deschanel köztársasági elnök betegsége miatt lemondott s 1920. szeptember 23-án Millerand lett a köztársasági elnök. Alkotmány-módosítást szeretett volna elérni, hogy erősítse a végrehajtó hatalmat és korlátozza a kormányváltásokat. Emiatt és más kérdésekben is szembekerült a parlamenti többséggel, s amikor 1924-ben a Cartel des Gauches, a baloldal győzött a választásokon, lemondásra szólították fel az elnököt. Számos konfliktus után Millerand 1924. június 11-én adta be a lemondását. Az egyik újság szerint barátai áldozata lett, akik jobban elárulták mint az ellenségei. A politikai élettől azonban nem vonult vissza. 1927-től 1940-ig szenátorként, a Köztársasági Unió tagjaként vett részt a politikai életben. A németországi nemzetiszocialista előretörés miatt ellenezte a leszerelést, s támadta Daladiert, aki csökkenteni akarta a katonai kiadásokat. Ha-

láláig szenátor maradt, de Pétain hatalomra kerülését követően egyszer sem ment el a parlamentbe. 1943. április 6-án halt meg Versailles-ban.

Irodalom:

Rizzo, Jean-Louis: Alexandre Millerand: Socialiste discuté, ministre contesté et président déchu - (1859-1943) (Chemins de la Mémoire), L'Harmattan, 2013.

Ádám Magda: A kisantant és Európa 1920-1929, Akadémiai, Budapest 1989.

Démier, Francis: La France du XIXe siècle, 1814-1914, Seuil, Paris, 2000.

Dr. Csonka Rózsa-Harsányi Iván (szerk.): A nemzetközi munkásmozgalom története 1830-1945, Kossuth, Budapest, 1975.

Goyet, Pierre Le: France-Pologne 1919-1939. De l'amitié romantique à la méfiance réciproque, Éditions France-Empire, Paris, 1991.

Hovi, Kalervo: Alliance de revers. Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919-1921, Turku, 1984.

Mémoires du Général Wrangel, Édition Jules Tallandier, Paris 1930.

Sirinelli, Jean-François: La France de 1914 à nos jours. PUF, Paris, 2004.

Venner, Dominique: Histoire de l'armée rouge 1. La révolution et la guerre civile, Plon, Paris, 1981.

Winock, Michel: Le socialisme en France et en Europe, XIXe – XXe siècle, Seuil, Paris, 1992.

https://fr.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Millerand

J. Nagy László

Szultan-Galijev, Mirszaet (1892-1940)

Az októberi forradalmat irányító és hatalomra kerülő bolsevikoknak különleges, egyedinek tekinthető nehézségekkel kellett szembenéznük, mivel a forradalom nem a centrumban, a fejlett tőkés országokban, hanem a periférián, Európa és Ázsia határán történt. A bolsevikok helyzetét tovább bonyolította az, hogy a cári gyarmatbirodalom felszámolását is a programjukba foglalták, s nyomban a ha-

talomra kerülés után, 1917. november 11-én, el is ismerték a népek önrendelkezési jogát. A helyzet bonyolultságát és fontosságát látva Leninnek a kérdéssel kapcsolatos írásaiban szüntelenül visszatérő szó a „türelem”, az „előzékenység” és az „engedékenység”. Minduntalan hangsúlyozta, és élete végéig küzdött annak megvalósításáért, hogy *„elnyomó vagy úgynevezett »nagy« nemzet (még ha nagysága csak erőszakosságában rejlik is, ha úgy nagy, ahogy nagy a fogd-meg) internacionalizmusának nemcsak abban kell állnia, hogy tiszteletben tartja a nemzetek formai egyenlőségét, hanem olyan egyenlőtlenségben is, amely az elnyomó nemzet, a nagy nemzet részéről ellensúlyozná az életben ténylegesen kialakuló egyenlőtlenséget... Ezért a nemzeti kisebbségekkel szemben tanúsított engedékenységet és békülékenységet inkább túlozzuk el az adott esetben, semmint megfordítva.”*¹ Ez számára –történelmi perspektívában gondolkodva– nem csupán gyakorlati-politikai kérdés volt, hanem elvi is. 1921 szeptemberében írta a következőket Adolf Joffénak, aki a párt Központi Bizottsága Turkesztáni Irodájának az elnöke volt: *„Egész Weltpolitikánk szempontjából pokolian fontos megnyernünk az őslakosok bizalmát; háromszorosan és négyszeresen megnyernünk; bebizonyítani, hogy mi nem vagyunk imperialisták, hogy mi nem tűrjük az ilyen irányú elhajlást. Ez világraszóló kérdés, túlzás nélkül világraszóló. Itt rendkívül szigorúnak kell lenni. Ez hatással lesz Indiára, a Keletre, itt nem lehet tréfolni, itt ézerszeresen óvatosnak kell lenni.”*²

Hogyan próbálták megvalósítani a bolsevikok a cári birodalom muszlimok lakta területein a nemzeti önrendelkezést és a szocialista társadalom építését? A kérdésre a legeredetibb válasz talán a tatárok lakta vidéken történt, köszönhetően néhány helyi nemzeti bolseviknak, mindenekelőtt a tatát származású Szułtan-Galijevnek³

Az 1917-es forradalom idején a muszlimok száma a cári birodalomban 16 millió volt, az összlakosság kb. 10%-a. Ebből 4 millióra tehető a tatárok száma. Ebben az időszakban tatároknak nevezték Oroszország európai részének valamennyi török etnikumú (muszlim) népét. Többségük (3 millió) nagyjából egy területen, közigazgatásilag 11 kormányzóságban élt (nagy vonalakban a Kazany, Orenburg, Szamara, Ufa, Perm városok közötti területen). A legnagyobb számban az ufai kormányzóságban (egymillió) és a kazanyiban (600 ezer). A tatár te-

¹ Lenin: *A nemzetiségek, illetve az „autonomizálás” kérdéséhez*. 1922. december 31. *Lenin utolsó írásai*. Bp.: Kossuth Könyvkiadó, 1963. 27–28.

² V. I. Lenin: *Összes művei*. 53. k. Levelek, 1921. június–november. Budapest.: Kossuth Könyvkiadó, 1980. 205–206. (Kiemelés az eredetiben.) Joffe a levél írásakor Turkesztánban tartózkodott, hogy elsimítsa az odaküldött bolsevik káderek közötti vitát, s főleg hogy fékezze türelmetlenségüket. A levelet először 1956-ban publikálták.

³ Szułtan-Galijev keresztnévét oroszul Mirszaid Hajdargalijevicsnek írták, tatáruul az apai nevét nem használták, keresztnéve Mirszadet volt.

rületek szellemi, kulturális központja pedig –nemzetközi összehasonlításban– az iszlám modernizmus egyik fellegrvára, Kazany volt.

A baloldali erők és a forradalmi nacionalisták, akik a forradalom előtt elszigetelten, nem szervezeten tevékenykedtek, 1917 áprilisában megalapították saját, a bolsevik párttól független szervezetüket, a Muszlim Szocialista Bizottságot. Vezetője a komoly mozgalmi tapasztalatokkal rendelkező Mulla-Nur Vakitov (1885–1918) lett. A szervezet lapjának, a *Kril Bajso*knak (Vörös Zászló) az 1917. június 15-i számában tette közzé programjukat, amely szinte teljes egészében megegyezett a bolsevikokéval: minden hatalmat a szovjeteknek, földosztás, a régi szerződések érvénytelenítése, a háború befejezése. Céljuk a helyi sajátosságokkal a legnagyobb mértékben számoló „nemzeti” szocializmus építése volt, kizárólag muszlim erőkkel. Úgy vélekedtek, hogy a tatár nemzeti mozgalom szélsőbaloldalán kell elhelyezkedniük. Az 1917 júliusában tartott második muszlim pánorosz kongresszus munkájában már e taktika szerint vettek részt. A küldöttek között ott volt egy fiatal tatár tanító, Szultan-Galijev (1892–1940) is.

1892-ben született Elembetevóban (a mai Baskíriában) értelmiségi családban. Nehéz anyagi körülmények között éltek. A helyi iskolában tanító apjának szerény fizetéséből 12 gyermeket kellett eltartania. Szultan-Galijev a helyi iskola elvégzése után a kazanyi tanítóképzőben tanult, majd tanulmányai végeztével Ufában dolgozott könyvtárosként. Emellett orosz szépirodalmat –többek között Tolsztojt– fordított tatárra. 1911-től a moszkvai *Muszlim Újság* munkatársa volt. A háború alatt a bakui tatár iskolában tanított. A szocialista mozgalommal az 1917-es forradalmakig nem volt kapcsolata, az eszme iránt az 1905-ös forradalom alatt és után kezdett érdeklődni. (A 20-as évek elején írott önéletrajza szerint már 1913 óta volt kapcsolata a szocialistákkal.) Amikor 1917 novemberében Kazanyban is megdöntötték az ideiglenes kormány hatalmát, tagja lett a forradalmi testületnek: a katonai kollégium titkára, majd a nemzetiségi ügyek felelőse. Ilyen minőségben került kapcsolatba Sztálinnal, akivel évekig jól együttműködtek. 1917 decemberében belépett a bolsevik pártba.

Szultan-Galijev, Vakitov és a többi tatár forradalmár, élve a szocialista forradalom teremtette lehetőséggel, célul tűzte ki egy önálló, a forradalmi Oroszországgal szövetséges nemzeti állam megteremtését. 1918. március 23-án a Nemzetiségügyi Népbiztosság dekrétuma –a helyi orosz pártszervek tiltakozása ellenére– rendelkezett is a Tatár-Baskír Köztársaság megalakításáról. A bolsevik párt kezdeményezésére 1918. május 10–16. között Moszkvában összeült az államalapító kongresszus. Az új szovjetköztársaság területét a Közép-Volga és Dél-Urál környékén jelölték ki, fővárosa pedig Ufa lett.

Az októberi forradalom megszüntette az elnyomást a birodalom periferiáján, s nemcsak a dolgozó osztályok számára biztosított szabadságot, hanem a

nemzeti burzsoázia, a nacionalista erők számára is. E két erő közötti küzdelem kimenetelétől függött, hogy milyen lesz az új állam társadalmi berendezkedése. Az alakuló kongresszuson elnöklő Sztálin a megnyitó beszédében felhívta a figyelmet a nacionalista veszélyre és hangsúlyozta, hogy nem olyan autonómiát kell megvalósítani, *„amelyre a burzsoák törekednek, akik autonóm területükön belül teljes hatalmat követelnek »saját« dolgozóikkal szemben. Az autonómiának a munkás-paraszt küldöttek szovjetjeire támaszkodó szovjet autonómiának kell lennie.”* Sztálin nagyra értékelte a tatár forradalmárokat, mert eddig egyedül ők körvonalazták a Szovjet-Oroszországgal való föderáció tervét. Éppen ezért különleges szerepet szánt az új államnak: *„Legyen ez az Autonóm Köztársaság élő világitótorony, amely a muszlim Kelet elnyomott népeinek bevilágítja a felszabaduláshoz vezető utat”* – mondta az alakuló kongresszust bezáró beszédében. Ebben teljes volt az egyetértés a tatár forradalmárokkal, akik a célt szem előtt tartva alakították meg 1918 júniusában saját, az orosz párttól független kommunista szervezetüket, a Muszlim Kommunisták (bolsevikok) Orosz Pártját. Szervezeti különállásukat a pétervári bolsevikok bírálták, hibának minősítették. Ugyanakkor féléves léte során az új párt rendkívüli propagandatevékenységet végzett. Kiadta tatár, török, kirgiz nyelven a legfontosabb marxista műveket. Újságjaik mintegy négymillió példányban terjesztették a szocialista eszmét az oroszországi muszlimok és a török hadifoglyok körében.

Sztálin a bolsevik párt nevében a Tatár-Baskír Köztársaság megalakulásakor hangsúlyozta azt is, hogy a föderatív kapcsolatokat keretében az egész ország szempontjából fontos funkciókat a központi hatalom kezében kell hagyni mindaddig, amíg a szocializmus ellenségeit le nem győzik. Különösen vonatkozott ez a pártra. Ezért 1918 novemberében Moszkvában összehívták a muszlim kommunisták első kongresszusát, amelynek egyik feladata a muszlim kommunisták és az orosz párt kapcsolatainak a tisztázása volt. Szultán-Galijev autonóm Muszlim Kommunista Párt létrehozása mellett érvelt. Sztálin ezt elvetette. Szerinte a kommunistáknak hidat kell építeniük a Kelet és Nyugat között, s ezért a muszlim és nem muszlim kommunistákat egyesíteni kell. *„A kommunisták feladata – írta a Nemzetiségek Élete című újságban a kongresszus után –, hogy a Kelet növekvő ösztönös mozgalmába beavatkozzanak, és azt az imperializmus ellen folyó tudatos harccá továbbfejlesszék.”*

A kongresszus a Muszlim Kommunisták (bolsevikok) Orosz Pártja elnevezést Orosz Kommunista Pártra változtatta, a központi bizottságot pedig az Oroszországi Kommunista Párt Muszlim Szervezetének Központi Irodájára. Elnökévé Sztálint választották. A Központi Irodának tagja lett Szultán-Galijev is. A bolsevik párt 8. kongresszusa (1919. március) megszüntette a nemzeti kommunista szervezeteket s egységes, centralizált pártot hozott létre. Az OKP Muszlim Szer-

vezeteinek Központi Irodája elnevezésből törölték az iszlámra való hivatkozást, amikor azt a Keleti Népek Kommunista Szervezeteinek Központi Irodájára változtatták.

A kongresszust követő hónapok, 1918 vége – 1919 eleje fordulópontnak tekinthetők Szultan Galijev pályáján. Ekkor kezdtek ütközni a nemzeti kérdés megoldásáról vallott nézetei a bolsevikokéval. A keleti népek kommunista szervezeteinek 2. kongresszusán 1919 novemberében tartott előadói beszédében Lenin utalt arra a rendkívül nehéz és bonyolult helyzetre, amelyben a periférián harcoló kommunisták vannak. Egyrészt az egyre erősödő burzsoá nacionalizmusra kell támaszkodniuk, másrészt viszont meg kell értetniük a dolgozó tömegekkel, hogy saját érdekeik érvényre juttatásáért is küzdjenek. Vagyis nemzeti felszabadulásuk akkor lesz teljes, ha ez társadalmi forradalommal jár együtt, amelyet a nemzetközi proletariátussal szövetségben kell megvívniuk.

A tatár forradalmárok azonban úgy vélték, hogy a két forradalmat egyszerre nem lehet megvívni. Elsőbbséget a nemzeti forradalom élvez. Szultan-Galijev szerint a forradalmi mozgalom győzelmének az elmaradott keleti társadalmakban akkor van esélye, ha minden antiimperialista erő részt vesz benne. Álláspontja eddig megegyezett a bolsevikokéval. Ám Szultan-Galijev ezt a szövetséget tartósnak, mondhatni állandónak képzelte el nemcsak Oroszországban, hanem nemzetközi méretekben, a világforradalom perspektívájából szemlélve is. Ezt fejtette ki a *Szocialista forradalom és a Kelet* című cikkében, amely a Nemzetiségügyi Népbiztosság lapjában, a *Nemzetiségek Életében* jelent meg 1919-ben. Ugyanitt keményen bírálta a bolsevikok Európa-centrikus szemléletét. „Az orosz vezetők egyedül csak Nyugatra gondolnak, a forradalom orientációja rossz. A Keletet szinte teljesen elfelejtették, el kell ismerniük ezt az egyszerű igazságot: a szocialista forradalom soha nem győzedelmeskedhet a Kelet részvétele nélkül. Ha az európai imperializmust megfosztják Indiától, Afganisztántól, Perzsiától és más ázsiai és afrikai gyarmatoktól, akkor lehanyaglik, és természetes halállal kimúlik.” Ezért már ekkor felmerült benne egy Kominterntől független Gyarmati Internacionálé megvalósításának a gondolata.

Mivel véleménye egyre markánsabban eltért a hivatalos bolsevik állásponttól, felettese, a nemzetiségi népbiztos Sztálin, megtiltotta neki, hogy 1920 szeptemberében Bakuban részt vegyen a keleti népek kongresszusán.

Máig ható érvénnyel figyelemre méltók azok a megállapításai, amelyek az iszlám környezetben végzendő szocialista építés sajátosságait tárják fel. Tapasztalatait és tanácsait *A muszlimok között végzendő vallásellenes propaganda módszerei* című cikkében (*Nemzetiségek Élete*, 1921. december) fejtette ki. A szocializmus ilyen környezetben csak akkor győzhet –fejtette–, ha a tradíciókat figyelembe veszik, az iszlámot kímélik, mert „az iszlámmal szemben nem érvényesek

azok a forradalmi gyakorlat által alkalmazott módszerek, amelyek más vallások esetében igen”. Több ok miatt. „Valamennyi »nagy vallás« közül az iszlám a legfiatalabb, tehát hatását tekintve a legerősebb és legszilárdabb. A társadalmi és politikai elemeket leginkább az iszlám őrizte meg, míg a többi vallásnál főként az etikai és vallási elvek hangsúlyosak.”

Ezeket a tényezőket figyelembe véve nagyon óvatos és gyakorlatias módon kell folytatni a vallásellenes propagandát: *„Minden agresszivitást és minden bürokratizmust ki kell zárni. Nem vallásellenes harcot, hanem vallásellenes propagandát kell folytatni.”* Ehhez nem elegendők a brosúrák és az újságcikkek. Elsősorban a mindennapi életben mutatott példákkal kell hatni. Erre hívta fel a figyelmet Lenin is a keleti népek kommunista szervezeteinek 2. kongresszusán 1919 novemberében, amikor felszólította a keleti kommunista szervezeteket, hogy *„minden országban olyan nyelven folytassanak kommunista propagandát, amelyet a nép megért”.*

A Szułtan-Galijev által javasolt propagandatevékenység és a hosszabb átmenetre szóló szövetség nagyon összeesengett Lenin álláspontjával, amelynek központi eleme a türelem, a megértés és a konkrét viszonyok megismerése és megértése volt. A bolsevik vezető egyre elhatalmasodó betegsége is hozzájárult ahhoz, hogy a pártban nem a hosszabb időszakban való gondolkodás lett a domináló, hanem –nagyon összetett, objektív és szubjektív okok miatt– a mielőbbi megoldást sürgető álláspont, amelynek előbb az adminisztratív, majd a fizikai kényszer lett a módszere. A dolgok illetén alakulásában nem kis szerepe volt Sztálinnak.

A bolsevik párt 12. kongresszusán (1923. április) Szułtan-Galijev még részt vett, de már csak konzultatív joggal. Néhány héttel a kongresszus után letartóztatták, és börtönbe vetették. Ügyét a KB nemzeti köztársaságok és területek felelős funkcionáriusainak 4. konferenciája (1923. június) tárgyalta. A konferencia elnöke Sztálin volt, aki ekkor már a párt első számú vezetője. A Szułtan-Galijev ellen felhozott vádak rendkívül súlyosak voltak. Illegális szervezet létrehozására törekedett azzal a céllal, hogy megakadályozza a központi pártszervek határozatainak, intézkedéseinek a végrehajtását. Szembe akarta állítani a cári uralom idején elnyomott nemzetiségeket a forradalmi proletariátussal. Illegális szervezetét nemzetközivé akarta szélesíteni, kapcsolatot keresett Perzsiával és Törökországgal: *„Pártellenes és objektíve ellenforradalmi, s maga a pártellenes munka logikája oda juttatták Szułtan-Galijeve, hogy áruló módon a szovjet rend megdöntésére törekvő, nyilvánvalóan ellenforradalmi erők szövetségét kereste, ez abban a kísérletében jutott kifejezésre, hogy kapcsolatot igyekezett teremteni a*

nemzetközi imperializmus által támogatott buharai–turkesztáni baszmacs⁴ bandákkal.” A vádak alapján Szultan-Galijevet kizárták a pártból.

A Kazanyban egy hónappal a moszkvai után tartott konferencián azonban a helyi kommunisták nem ítélték el Szultan-Galijevet. Minden bizonnyal emiatt engedték szabadon 1924-ben. Ehhez kétségtelenül az is hozzájárult, hogy 1924. szeptember 8-án levelet írt a párt központi ellenőrző bizottságához, és kérte a párttagsága helyreállítását.

Levelében elismerte, hogy tévedett, sőt bűnt követett el, amikor Validovval⁵ próbált kapcsolatot teremteni. Ezért a párt ítéletét jogosnak, ám egyben elhamarkodottnak is tartotta. Próbálta megértetni a párt vezetőivel a muszlim környezetben dolgozó kommunisták rendkívül nehéz helyzetét, ami abból következett, hogy a nemzeti kérdést a proletárdiktatúra körülményei között kellett megoldaniuk, s ilyen a történelemben még nem fordult elő: *„Éppen ezért értelmetlen lenne azt követelni, hogy ez simán, belső harc, melléfogás és tévedés nélkül történjen.”*⁶ Újra hangsúlyozta, mint annyiszor már korábban is, hogy a cári birodalom muszlimjai nem az osztályharc és a forradalmi jelszavak, hanem a nemzeti önrendelkezés meghirdetése miatt követték a bolsevik pártot. Ez érvényes a helyi, „bennszülött” kommunistákra is.

Lenin érzekelte a probléma bonyolultságát, ezért hangsúlyozta szüntelenül a türelmes magatartást, ami annak a beismerését is jelentette, hogy sem neki, sem a bolsevik pártnak nem volt kiforrott megoldási javaslata a kérdésről. A Szovjetunió megalakulása után, 1923-ban a pártvezetés már úgy gondolta, hogy a nemzeti kérdés a volt cári gyarmatokon megoldódott. A türelmes útkeresést felváltotta a politikai élet más területein is egyre inkább érvényesülő adminisztratív kényszer. Elkezdődött a „szocialista gyarmatosítás”, ami kétségtelenül nagyon jelentős fejlődést hozott ezen területek népei számára.

Szultan-Galijevet 1924-ben szabadon bocsátották, ám a pártba nem vették vissza. Moszkvában egy kiadónál dolgozott, de politikai tevékenységet nem folytathatott. A muszlim népek sorsa azonban továbbra is foglalkoztatta. Töprengései

⁴ A bolsevik hatalom ellen egészen az 1920-as évek végéig Közép-Ázsia török népek lakta területén harcoló nacionalisták.

⁵ Ahmed Zaki Validov (1890–1967) történész, nacionalista politikus, aki előbb az antibolsevik fehér gárda parancsnokát támogatta, majd 1919-ben áttért a bolsevikokhoz. Ám egy évvel később, miután a bolsevikok erősen korlátozták a baskírok autonómiáját, elfordult tőlük, és csatlakozott a vörösek ellen harcoló nacionalista baszmacsokhoz. 1923-ban emigrált, német egyetemeken tanított. Oktatói-kutatói karrierjét Isztambulban fejezte be. Megbeszéléseket folytatott Leninnel is, akiről visszaemlékezésében megállapította: nagy erenye, de egyben gyengéje is az volt, hogy –ellentétben a magát „Kelet specialistájának” képzelő Sztálinnal– bevallotta, nem ismeri a Keletet. Ezért volt valóban nyitott minden véleményre, ami viszont azt a kockázatot is magában hordozta, hogy a konkrét helyzettől függően egyik vagy másik vélemény befolyása alá került.

⁶ A levelet közli: Olga Bronnikova és Matthieu Renault. Ld. www.revueperiode.net, letöltés: 2018. 08.09.

eredményeként született meg a *Gondolatok a török népek kulturális, gazdasági és társadalmi-politikai fejlődésének alapjairól* című esszéje, amelyben e népek ellenségének már nem egyszerűen az imperialista burzsoáziát jelölte meg, hanem az egész ipari (tehát fejlett) társadalmat. Ide sorolta a Szovjetuniót is. Ezzel az új, kijelölt ellenséggel szemben a harc csak akkor lesz eredményes, ha megvalósítják a gyarmati és félgyarmati országok diktatúráját az ipari anyaországokon. (Ez erősen emlékeztet a kínai kommunisták 1960-as években képviselt álláspontjára.) A harc irányítására javasolta a *Gyarmati Internacionálé* létrehozását, amely kommunista lenne, de független a Kommunista Internacionálétól, sőt szemben állna vele. Központja egy hatalmas török állam lenne Oroszországon belül, a Török Köztársaság, amelyet „Kelet Szocialista Pártja” irányítana. Fejtegetéseiből világosan kitűnik, hogy az új konstrukció nemcsak nem illik a szovjet politikai rendszerbe, hanem szemben is áll vele. Ez már „ellenforradalmi” tevékenységnek számított.

Szultan-Galijev 1923-ban történt politikai elítélése és kizárása a pártból nem egy ellenforradalmi erőket tömörítő illegális szervezet létrehozására tett –nem is bizonyított– kísérletben keresendő, hanem sokkal inkább tekinthető egy koncepció, a nemzeti kérdésben képviselt álláspont és megoldási mód elítélésének, és egy kevésbé türelmes, a megoldás mielőbbi megvalósítását sürgető politikai offenzíva kezdetének. (Talán nem túlzunk, ha úgy vélekedünk, hogy Szultan-Galijev pártból történő kizárása és elítélése volt az első sztálini koncepció per.) Másként szólva nem a szocializmus építésének sajátos, helyi módját, útját kell kutatni, hanem a közös, megegyező elemekre támaszkodva, a centrum munkáosztálya köré tömörülve stabilizálni a helyzetet, mert a világforradalom perspektívája elhalványult, s a szocializmust kedvezőtlen külső és belső körülmények között *egy országban* kell építeni. Ezen a lényeges ponton azonban Szultan-Galijev álláspontja eltért Sztálinétól és a párt többségétől, és kapcsolódott az ellenzéki csoportokéhoz. Buharin Leninnek a nemzeti mozgalmakkal szembeni türelmet és engedékenységet hangsúlyozó véleményére támaszkodva azt javasolta, hogy a határozat csak az orosz sovinizmus veszélyességét helyezze előtérbe. Indítványát a kongresszus elvetette. Sztálin a bolsevik párt 12. kongresszusán részletesen kitért Buharin javaslatára: „Azt mondják nekünk, hogy nem szabad megbántani a nemzetiségeket. Ez tökéletesen igaz, és ezzel egyetértek – nem szabad őket megbántani. Teljes képtelenség azonban, ha ebből azt az új elméletet kovácsolják, hogy a nagyorosz proletariátust a régebben elnyomott nemzetekkel szemben *jogilag hátrányosabb helyzetbe* kell hozni. Azt, ami Lenin elvtárs ismert cikkében csupán *fordulatos kifejezés*, Buharin egész jelszóvá változtatta. Holott világos, hogy a proletárdiktatúra politikai alapját elsősorban és főleg a központi, ipari vidékek alkotják, nem pedig a végvidékeken elterülő paraszti országok. Ha csak a

nagy-orosz sovinizmus ellen fogunk harcolni, ez a harc fedezné a tatár stb. sovinnizták harcát, amely fokozódik és különösen most, a »nep« viszonyai között.” Az idézet nagyon fontos általános érvényű változást jelez: a központi, ipari vidékek meghatározó szerepét emeli ki, ami elég világos utalás a centrumtalanításra, (az Európa-centrikus szemlélet felszámolására) az egész forradalmi folyamatot érintő elméleti (és gyakorlati) útkeresés leállítására, a gondolkodás befagyaszttására. A nemzeti-gyarmati kérdést megoldódottnak hitték a Szovjetunió létrejöttével.

1928 és 1934 között Szultan-Galijevet többször letartóztatták, bebörtönözték, de szabadon is engedték. 1937-ben újra letartóztatták. Azzal vádolták, hogy a krimi tatár nacionalistákkal tart kapcsolatot. s a szovjethatalom ellen konspirál. 1939 decemberében golyó általi halálra ítélték, 1940. január 28-án kivégezték. 1990-ben történt rehabilitálása nem mentes az apológiától, írásait publikálták.

Az általa felvetett problémák tovább élnek, s az 1960-as években –a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalmának szinte robbanásszerű színrelépésével– újra aktuálisak lettek. Különösen élesen és tragikusan nyilvánult meg a probléma, a nacionalista-kommunista együttműködés, a kettős forradalom egyidejűségének ellentmondása Irakban, Szudánban és Indonéziában. Némi túlzással azt is mondhatjuk, hogy az el nem kötelezettek mozgalmával a Gyarmati Internacionálé is létrejött, számos taggal, akik valamiféle marxizáló nacionalizmusban gondolkodtak. A kérdés, a probléma semmit sem veszített a jelentőségéből, ma is aktuális. Sőt, a felgyorsult globalizáció korában talán még bonyolultabb is lett.

Irodalom

Olga Bronnikova et Matthieu Renault. Communisme et nationalisme: une lettre inédite de Mirsaid Sultan Galiev 1924. szeptember 8. Revueperiode.net. Letöltés: 2018. 08. 09.

Xavier Hallez: Mirsaid Sulta-Galiev, Essai autobiographique „Qui suis-je?”: lettre aux membres de la Comission centrale de contrôle avec copie à L.V. Stalin et L.D. Trotsky (23/05/23). Slovo, Presses de l’INALCO, 2017, Le discours autobiographique à l’épreuve des pouvoirs Europe-Russie-Eurasie, 47. hal-01502355. Letöltés: 2019. november 24.

Matthieu Renault: L’empire de la révolution. Lenin et les musulmans de Russie. Éditions Syllepse, Paris, 2017.

Bennigsen, A.-Quelqueenzjaz, Ch.: Les mouvements nationaux che les musulmans de Russie. Le „sultanGalievisme” en Tataristan. Mouton, Paris-La Haye, 1960.

Uő.: Sultan Galiev. Le père de la révolution tiers-mondiste. Éditions Fayard, Paris 1986.

Lenin válogatott művei 3. k. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1977.

Rodinson, Maxime: Marxisme et monde musulman. Éditions du Seuil, Paris 1972.

Landa, Robert: Mirsaid Szultan-Galiev. Vaproszi Istorií, 1999. 8. sz. 53-70.

Szilágyi Ágnes Judit

Lombroso Ferrero, Gina (1872-1944)

Gina Lombroso Ferrero családneve ismerősen csenghet a magyar olvasóknak, hiszen édesapja, a pszichiátria világhírű, ám erősen megosztó pozitivistá teoretikusa, kriminológus és antropológus, a maga korában nálunk is ismert Cesare Lombroso⁷ volt. A determinizmus és a szociáldarwinizmus híveként a „született bűnözők” általános külső jegyeit igyekezett összegyűjteni, miközben síkra szállt amellest, hogy az öröklött vagy társadalmilag kialakult hátrányok és determináltság ellensúlyozására szükség van a szociális kompenzációra.

A szocialista orvos, író közéleti aktivista Gina Lombroso 1872-ben született Paviában.⁸

Gyermekkorától színes szellemi élet vette körül szülei – C. Lombroso és Nina De Benedetti - házában. Édesapja munkáját közelről figyelte, ami meghatározta későbbi érdeklődési körét és szemléletmódját is. 1891-ben érettségizett Torinóban, majd bölcsészeti tanulmányokat folytatott. Valódi elhivatottsága nyomán azonban végül orvosi diplomát szerzett a torinói egyetemen, az első női medikaként. Szűkebb szakterületének ő is a pszichológiát és a pszichiátriát választotta, és 1901-től önkéntes munkát vállalt az egyetem

⁷ *Lángész és örültség* című műve magyarul 1906-ban jelent meg. Magyarországi hatásáról ld. Mátyás Mónika: Agycentizók a századfordulón. *Budapesti Negyed*, 47-48. (2005. tavasz-nyár) 199-236.

⁸ Az itt közölt életrajzi adatokat vö. Maria Calloni: Gina Lombroso. In: *Enciclopedia delle donne*, <http://www.enciclopediaelledonne.it/biografie/gina-lombroso/> (a letöltés ideje 2018-11-12).

pszichiátriáján. Ugyanebben az évben kötött házasságot Guglielmo Ferrero⁹ történésszel.

Gina Lombroso közéleti érdeklődéssel fordult a kor problémái felé, fogékony volt a társadalomkritikai és a reformista gondolkodásra. Erősen foglalkoztatta a nő társadalmi szerepe és változóban lévő helyzete. A közéletben is aktív volt, 1902-től az olasz szocialista mozgalomhoz csatlakozott, értelmiségi holdudvarához tartozott. Ugyanebben az évben feltűnést keltett véleményével, mikor az olasz parlament a női és a gyermekkorú munkavállalók érdekében jogi szabályozást fogadott el, szigorítva alkalmazásuk feltételeit. Lombroso tiltakozott ez ellen: „Gina Lombroso az egész törvényt szemfényvesztésnek mondja, mert megfosztja a nőket a kenyerőktől a nélkül, hogy más módon kárpótolná őket.” – írta róla Leopold Lajos a *Huszedik Század*-ban.¹⁰

1907-ben a Ferrero-Lombroso házaspár fél éves dél-amerikai tanulmány útra indult. Iskolákat, börtönöket és elme-gyógyintézeteket kerestek fel. A következő évben könyvet publikált brazíliai, uruguayi és argentinai tapasztalatairól.¹¹ Mivel páréves kisfia, Leo is vele volt az úton, az ő élményeit külön összefoglalta és megírta gyermekek számára.¹²

Hazatérésük után nem sokkal öröm és bánat is éri a családot. Cesare Lombroso 1909-es halála rendkívül megviseli lányát, ugyanakkor a szellemi hagyaték gondozását egész életre szóló feladatként vállalja. 1910-ben megszületik Nina a Ferrero-Lombroso család második gyermeke. Néhány évvel később Torinóból Firenzébe költöznek, otthonuk hamarosan ott is értelmiségiek találkozó helyévé válik.

Egyik legfontosabb műve - édesapja előszavával

⁹ Magyar fordításban megjelent művei: *Róma nagysága és bukása* (1914-16), *A hatalom* (2001).

¹⁰ ifj. Leopold Lajos: Az olasz szocializmus. *Huszedik Század*, 8 (1903. 2. szám) 591.

¹¹ Gina Lombroso: *Nell'America Meridionale (Brasile, Uruguay, Argentina): Note e impressioni*. Terse, Milano, 1908.

¹² Gina Lombroso: *Viaggio di Leo nell'America del Sud*. Paravia, Torino, 1913.

1915 májusa, Olaszország hadba lépése előtt Lombroso a szocialisták hivatalos „se háború, se forradalom”¹³ álláspontjától eltérően, antantbarát interventistaként (ekkor és ebben még egyetért Mussolinivel) azt támogatta, hogy Olaszország kapcsolódjon be az I. világháborúba, mégpedig az antant oldalán. 1924-től már egyre határozottabban szembefordul Mussolinivel, antifasiszta, ezért 1930-ban férjével együtt az emigrációt kell választania. Svájcba költöznek. Ferrero 1931-től genfi professzor (*l'Institut des Hautes Etudes Internationales*), szellemtörténetet tanít, és a francia forradalom valamint az újkor történetét adja elő. 1935-től könyvei – történeti munkák és regények – tiltó listára kerülnek Olaszországban.

G. Lombroso a firenzei évektől kezdődően egyre többet foglalkozott női témákkal, és ezeknek nyilvános fórumot teremtve, kifejezetten az ilyen tárgyú szövegek publikálására kiadói egyesületet hozott létre (*Associazione Divulgatrice Donne Italiane, ADDI*). A firenzei ADDI jelentette meg 1917-18-ban saját könyvét, *A női lélek* két kötetének első kiadását is (*Riflessioni sulla vita. L'anima della donna. Libro I: La tragica posizione della Donna, Libro II: Conseguenze dell'altruismo*). Ez lett aztán Lombroso legismertebb műve, az 1920-as években több olasz kiadása is volt a bolognai Zanichelliánál, és különböző nyelvekre (pl. francia, spanyol) fordították. Az 1920-as évek elején *A női lélek* egy kötetben magyarul is megjelent.¹⁴ Ugyancsak az ADDI adta ki 1919-ben a női választójog kérdésével foglalkozó tanulmányát (*Il Pro e il contro. Riflessioni sul voto alle Donne*). 1928-ban pedig önéletrását (*Nuove vite di donna*) publikálta.

Ezekben az írásokban Lombroso felhívta a figyelmet a nők méltatlan társadalmi helyzetére: „Van-e a modern társadalomban, főleg pedig volt-e a háború előtt igazságtalanabb valami, mint a nő helyzete? Miért engedelmeskedjék a nő, minden élőlény anyja, az emberiség leghasznosabb tagja, a férfinek, ki a természet szempontjából, de talán még erkölcsi és szellemi tekintetben is alatta áll? Miért álljon tekintély dolgában alacsonyabb fokon, mint a férfi? Miért legyenek számára elérhetetlenek azok a jutalmak, melyeket a legnagyobbakként emlegetnek: a dicsőség, a kitüntetések, a hatalom s úgy a nyilvános, mint a magánélet legirigyeltebb s legjövedelmezőbb állásai? Miért nincsenek a férfivel egyenlő jogai? Miért rónak fel neki bűnül oly cselekedeteket, melyekre a férfi csak büszke lenne? Miért kényszerítenek rá a férfinél magasabb erkölcsiséget s mérhetetlenül nagy áldozatokat?”¹⁵ – írja *A női lélek*-ben, ugyanakkor távolságtartó marad a radikális feminista állásponttal szemben. Lombroso hangsúlyozza a férfi és a nő lelki alkata közötti különbségeket, és a determinizmus híveként azt vallja, hogy

¹³ Ormos Mária – Harsányi Iván: *Mussolini – Franco*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001. 33.

¹⁴ Gina Lombroso: *A női lélek* «Azoknak, akik szenvednek», ford. ifj. Moravcsik Gyuláné, az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása, Budapest, é.n. [1926].

¹⁵ Lombroso [1926] i.m. 17.

a nők sorsát és boldogságát nemcsak tradicionális társadalmi helyzetük határozza meg. Ami alapvetően befolyásolja, az inkább nemük sajátossága, az anyaság: „Így ingadozik folyamatosan a nő ide-oda, mint az óra ingája; majd érdekeit követi, amint azt a feminizmus hirdeti, majd saját hitvallását, melyet altruista anyai ösztöne s a szeretet sugall neki. [...] Engem azonban az okleveles nőkről szerzett tapasztalataim, Észak- és Dél-Amerikában gyűjtött megfigyeléseim s őszinte ön-bírálatom meggyőztek arról, hogy a nő és férfi intelligenciája között nemcsak fokozati, hanem minőség- és iránybeli különbségek is vannak, melyek nem szokásból vagy hagyományból erednek, hanem magából a társadalom által meg nem változtatható női hivatásból, az anyaságból.”¹⁶ A nők helyzetének javulását pedig nem a törvények, hanem a férfiak gondolkodásának változása útján reméli: „Törvényes helyzetének megjavítása tehát nem fokozhatja a boldogságát, de igenis fokozhatja azt a férfinem gondosabb nevelése, mely odavezetne, hogy a férfi jobban megbecsülje a nőt s tevékenyebb segítőtársa legyen.”¹⁷ A női hivatásnak és lelki alkatnak ez a fajta megítélése kétségtelenül Lombroso saját pályájának alakulását is befolyásolta. Hiszen munkásságának jelentős részét alárendelte előbb apja szellemi befolyásának és hagyatékának, később pedig fia művészetének. Miután Leo Ferrero – a reményteljesen induló író – 1933-ban, alig harminc évesen autóbalesetben életét vesztette, műveinek gondozását, kiadását Gina Lombroso vállalta magára. Életrajzírója lett, ahogy korábban édesapjának. Emellett – a firenzei évekhez hasonlóan – a svájci emigrációban is folytatta a kiadói tevékenységet. A *Capolago* a demokratikus gondolkodás és az antifasizmus egyik legfontosabb fóruma lett. Az olasz házaspár politikai aktivitása a II. világháború idején fokozódott, de azt már nem érhették meg, hogy haza térhessenek. Ferrero 1942-ben, Lombroso 1944 márciusában hunyt el Genfben.

¹⁶ U.o. 33. és 122.

¹⁷ U.o. 36.

Ferwagner Péter Ákos

Hilu, Faradzallah el- (1906–1959)¹⁸

2019 nyarán múlt hatvan éve annak, hogy a 20. századi közel-keleti munkásmozgalom és a Libanoni Kommunista Párt egyik jelentős vezetője, Faradzallah el-Hilu Damaszkuszban bestiális gyilkosság áldozata lett.¹⁹ Halála nem csupán a libanoni kommunista mozgalomra, hanem az egész közel-keleti baloldalra, sőt magára a demokráciára is súlyos csapást jelentett.

Hilu a Libanon-hegység egyik falvában, a Bejrúttól mintegy negyven kilométerre északra, a tengerpart közelében fekvő Huszráilban, konzervatív szellemiségű maronita keresztény családban látta meg a napvilágot. A keresztségben a franciásan

¹⁸ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹⁹ A gyilkosságot megemlíti és az LKP történetét magyarul röviden összefoglalja Fencsik László: *Mit kell tudni a világ kommunista pártjairól?* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 204–206. Ld. még Fencsik László (szerk.): *A világ politikai pártjai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 224–225.

hangzó Isztifán (Estephan) nevet kapta. Tanulmányait a nagy múltú kikötőváros, Dzsubeil (az ókori Búblosz) elemi iskolájában, majd egy másik tengerparti településen, Amsitban, végül pedig a hegyvidék egyik csodás fekvésű kisvárosában, Maifukban végezte, mely a maronita egyház egyik szellemi központjának számított, számos temploma és iskolája működött már a 19. században is. Édesanyja és néhány testvére hamarosan elhagyta az országot (a kivándorlás szervesen hozzátartozik a libanoni történelemhez), ő azonban az apjával, Mariana nővérével és Galeb bátyjával együtt otthon maradt.

Mindeközben óriási változások zajlottak körülötte. Az első világháború után az Oszmán Birodalom megszűnt létezni, Libanon és a szomszédos Szíria francia mandátumterületek lettek, s gyarmati sorba süllyedtek. A francia uralom különösen a szíriaiak számára volt elviselhetetlen, 1925-ben hatalmas erejű felkelés robbant ki a gyarmatosítók ellen.²⁰ A felkelést ugyan leverték, de a franciák számos engedményt voltak kénytelenek tenni mind Libanonban, mind Szíriában. A hegyvidéki országban alkotmányt bocsátottak ki, mely a politikai hatalmat – az adottságoknak és a hagyományoknak megfelelően – a vallásos felekezetek között osztotta meg (*politikai konfesszionalizmus*). Ezzel megvetették a második világháború után függetlenné vált Libanoni Köztársaság politikai berendezkedésének és hatalomgyakorlásának alapjait.

A fiatal Hilu ezekkel az eseményekkel nagyjából egy időben a szíriai Homszba ment, ahol az arab nyelv és irodalom tanáraként kezdett el dolgozni az 1855-ben amerikai misszionáriusok által alapított nagyhírű középiskolában, a Nemzeti Kollégiumban (ma Nemzeti Evangélikus Iskola), emellett folytatta irodalmi tanulmányait, képezte magát. Ekkoriban érték az első marxista hatások. Az 1920-as évek végén tért vissza Libanonba az egyiptomi Fuád as-Simali, a libanoni Juszuif Jazbik és az örmény Artin Madojan társaságában, akik még 1924-ben részt vettek a Szíriai–Libanoni Kommunista Párt (SZLKP) megalapításában.²¹ A sokáig illegális SZLKP a Pa-

lesztinai Kommunista Párt (PKP) után a második kommunista szervezet volt a levantei térségben, csakhogy a PKP-val ellentétben a tagság túlnyomórészt arab

²⁰ Ferwagner Péter Ákos: A francia gyarmati uralom megrendülése a Közel-Keleten. Az 1925–1927-i szíriai felkelés. *Világtörténet*, 7. (39.) évf. (2017), 4. sz. 545–573.

²¹ Az alapítás körülményeiről bővebben ld. Tareq Y. Ismael – Jacqueline S. Ismael: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*. University Press of Florida, Gainesville, 1998. 7–20.; Michael W. Suleiman: *The Lebanese Communist Party*. *Middle Eastern Studies*, 3. évf. (1967), 2. sz. 134–159.

volt, míg a párt a palesztinai brit mandátumterületen főleg a zsidók köréből toborozta a tagjait. Igaz, a párt egyik 1928-as dokumentuma szerint a tagság 60%-a örmény volt,²² mégis biztosra vehető, hogy az arabok hamarosan többségbe kerültek. Hilu, akinek a magánéletében nagy változást jelentett a nősülése (felesége, Virginie a párt szimpatizánsa volt, házasságukból három leány született) belépett az új pártba, sőt aktívan részt vett a szervezésben, az első lépések megtételében.

Az SZLKP-hoz 1930-ban csatlakozott a következő évtizedek legmeghatározóbb és legkarizmatikusabb közel-keleti kommunista politikusa, Háled Bagdas. Rendkívüli sebességgel emelkedett a párt hierarchiájában, 1932-ben már meg is választották főtitkárrá. Bagdas a következő éveket Moszkvában töltötte ideológiai tanulmányokat folytatva, ahol elkészítette a *Kommunista Kiáltvány* első arab fordítását. Csak 1937-ben tért haza. Hasonlóképp tett Hilu is, aki 1934-ben utazott a Szovjetunióba, s bejárta annak közép-ázsiai tagköztársaságait is. Ezt követően könyvet írt *Az új emberiség új világrendet épít* címmel.

Bagdas távolléte alatt Madojan mellett Hilu volt a párt legfontosabb vezetője, jöllehet formális szervezeti struktúra ekkor még nem létezett. 1936 tavaszán Hilu a csupán néhány tagból álló Központi Bizottság titkára lett, s aktívan részt vett a francia

A fiatal Háled Bagdas, a szíriai KP táblája képével

gyarmati rendszer elleni küzdelemben, tüntetéseket, parasztmegmozdulásokat szervezett, Libanon függetlenségéért agitációt folytatott. Ezért Szíriában le is tartóztatták, majd rövidesen kiutasították Libanonba.

A mandátumidőszakban a párt mind a két francia területen próbált megerősödni, előfordult például, hogy képviselőjelölteket állított a libanoni parlamenti választásokra, a kampányt pedig arra használta, hogy terjessze a politikai programja főbb elemeit, a nemzeti függetlenség iránti elkötelezettségét, a demokratikus szabadságjogok követelését, valamint a dolgozók jogainak bővítését és a földreform meghirdetését. Amikor 1937-ben – immár Bagdas jelenlétében – a párt vezetése értekezletet tartott Damaszkuszban, Hilut beválasztották a négytagú titkárságba. A KB júliusi ülésére pedig Hilu készítette el *A szervezettség a*

²² As'ad AbuKhalil: Lebanon. In: Frank Tachau (szerk.): *Political Parties of the Middle East and North Africa*. Greenwood Press, Westport, 1994. 297–368. 310.

siker alapja című dokumentumot, de aligha gondolta, hogy ezután az autoriter hajlamú Bagdas a saját híveit ülteti majd a meghatározó pozíciókba, s ezzel évtizedekre kizárólagos hatalomra tesz szert a pártapparátus felett. Hilu számára kudarcot jelentett, hogy 1937-ben, miután a Franciaországban hatalomra került baloldali Népfront lehetővé tette az SZLKP nyilvános működését és a választásokon való elindulását, nem sikerült bevasztatnia magát a libanoni parlamentbe, de így legalább a figyelmét a párt lapjának, a *Nép Hangjának* a megjelentetésére fordíthatta.

A második világháború kirobbanása előtt nem sokkal a mandátumos hatóságok drasztikus intézkedéseket tettek: felfüggesztették az alkotmányt és feloszlatták a szíriai parlamentet, 1939 őszén pedig betiltották a kommunista sajtót és letartóztatták a vezetők legnagyobb részét. Hiluval is ez történt, bíróság elé állították és ötéves börtönbüntetésre ítélték. 22 hónapot töltött párttársával, Nikula as-Sauival együtt a rács mögött, csak 1941-ben szabadultak.²³ A párt tevékenységének a felújítására ugyanis csak azután nyílt mód, hogy a Szovjetunió belépett a világháborúba, illetőleg a Charles de Gaulle tábornok által vezetett Szabad Franciaország csapatai a britek segítségével kiűzték a levantei mandátumterületekről a Vichy-rezsim erőit, s megszállták a két országot.²⁴ A kommunisták a többi párttal együtt nagy hangsúlyt fektettek a nemzeti törekvések (a függetlenség) megvalósítására, amit az új főmegbízott, Georges Catroux tábornok 1941 nyarán meg is ígért. Szabad Franciaország azonban hiába proklamálta az ősz folyamán Szíria és Libanon önállóságát, a háború időtartamára annak végrehajtását felfüggesztették.

1943-ban viszont megrendezhették a parlamenti választásokat, amelyeken az SZLKP mérsékelt programmal lépett fel (pl. a magántulajdon tiszteletben tartása), mert nem akarta elriasztani a kiskereskedőket és a tulajdonosokat. Ekkoriban Bagdas is arról beszélt, hogy pártja nem a szocializmus megteremtésére, csupán bizonyos reformok (pl. az életkörülmények javítása) bevezetésére törekszik.²⁵ Emellett nagy hangsúlyt helyezett a nemzeti egység erősítésére, a nacionalista pártokkal való együttműködés fokozására, amelyek egyébként a választásokat meg is nyerték. Hilu ismét indult a Libanon-hegység egyik jelöltjeként, s több mint 9 ezer szavazatot kapott, de másik három társához hasonlóan megint nem tudott bejutni a törvényhozásba.²⁶

Hilu 1943-ban tagja lett annak a bizottságnak, mely előkészítette a párt 1943

²³ Farajallah el-Helou. *Revolvy*. <https://www.revolvy.com/page/Farajallah-el%252DHelou?cr=1>, letöltés: 2019. november 6.

²⁴ Bene Krisztián: *A Szabad Francia Erők 1940–1943. A francia katonai együttműködés a második világháborúban*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2017. 63–77.

²⁵ Ismael – Ismael: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*. i. m. 32.

²⁶ Suleiman: *The Lebanese Communist Party*. i. m.

végén és 1944 elején esedékes bejrúti kongresszusát. Az eseményen a több mint száz küldött úgy határozott, hogy a hatékonyabb politizálás érdekében a szervezet kettéválik, s noha a Központi Bizottság közös lesz, a szíriai és a libanoni „ág” saját vezetőt választ.²⁷ A Libanoni Kommunista Párt vezetőjévé ekkor Hilut választották meg²⁸ (a szíriaié maradt Bagdas), de a két párt programja a lényegi pontokon azonos maradt.

Valójában továbbra is mindkét ág Bagdas irányítása alatt állt, aki 1946-ban a Politikai Bizottság egyik ülésén „mindössze 15 perc alatt” egyszerűen leváltotta Hilut az LKP éléről, kihasználva azt, hogy Hilu Párizsba és Londonba utazott a marxizmus tanulmányozására. Madojan utólag mindezt így kommentálta: „Ez a váltás egyértelműen arra irányult, hogy egy kiváló elvtársat félreállítsanak. Ezt a taktikát Háled Bagdas rendre abból a célból alkalmazta, hogy a népszerű elvtársakat háttérbe szorítsa, (...) ezáltal megteremtve a párton belüli személyi kultuszát.”²⁹

A második világháború után a kommunisták mind Szíriában, mind Libanonban jelentős szerepet játszottak a belpolitikai életben, a két párt taglétszáma összesen nagyjából 18 ezer főt tett ki. Komoly támogatást kaptak az 1944-ben Bejrútban megnyitott szovjet nagykövetségtől. Küzdöttek a szélsőjobboldali formációk, főképpen halálos ellenségük, az Antún Szaadé által alapított Szíriai Szociálnacionalista Párt ellen.³⁰ Amikor 1944-ben az SZSZNP a kormánytól engedélyt kapott a legális működésre, az LKP heves támadást indított a „fasiszták”, az „árulók” és „Hitler ügynökei” ellen. Hilu főtitkárként a kormánynak küldött 1945. márciusi levelében tiltakozott az SZSZNP legalizálása miatt.³¹ Az LKP 1945 őszén létrehozta az Általános Munkásunió elnevezésű szakszervezetet, mely a következő évben az arab világban elsőként érte el a munkatörvénykönyv elfogadását.³² 1947-ben Hilu ismét indult a választásokon, s az addigi legjobb eredményét érte el (több mint 10 200 voks), de ez is kevésnek bizonyult a parlamenti bejutáshoz.

Ezt követően nehéz időszak köszöntött nemcsak a libanoni és a szíriai, hanem úgyszólván minden közel-keleti kommunista számára. Ennek az egyik oka az volt, hogy a függetlenné vált volt mandátumterületek (Libanonból és Szíriából az utolsó francia katonák 1946-ban távoztak) új nacionalista színezetű kormányai

²⁷ A kongresszusról magyarul beszámol Fencsik: *Mit kell tudni a világ kommunista pártjairól?* i. m. 304.

²⁸ Xavier Baron: *Histoire du Liban. Des origines à nos jours*. Tallandier, Paris, 2017. 180.

²⁹ Ismael – Ismael: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*. i. m. 38.

³⁰ Szaadé életéről, ideológiai háttéréről és az SZSZNP történetéről ld. Ferwagner Péter Ákos: A Nagy-Szíria-terv a hetvenes években. *Mediterrán Világ* 13. (2010) 13–35.

³¹ Suleiman: *The Lebanese Communist Party*. i. m.

³² Ismael – Ismael: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*. i. m. 38.

nem óhajtottak együttműködni velük, esetenként üldözték is őket (Hilut például 1948-ban rövid időre le is tartóztatták). A másik ok pedig az volt, hogy Sztálin 1947 novemberében támogatta Palesztina felosztását egy arab és egy zsidó államra az ENSZ Közgyűlésében, 1948 májusában pedig sietett is elismerni a frissen kikiáltott Izraelt.³³ Erre Libanon és Szíria reakciója az volt, hogy betiltották a kommunista párt működését.

Sztálin döntése azért érte hidegzuhanyként az LKP-t, mert az korábban mindig kiállt a palesztinai arabok ügye mellett, és elutasította a brit mandátumterület felosztását és bármiféle zsidó állam létrehozását. A sztálinista Bagdas azonban Moszkva döntésének hatására 180 fokos fordulatot hajtott végre mind a két pártban, ami a népszerűségüknek nagyon sokat ártott (a tagszáma néhány százra esett vissza...). Hilu azon kevés kommunisták közé tartozott, akik élesen bírálták a Szovjetuniót a zsidó állammal kapcsolatos döntéseiért. A KB egyik akkori tagja később így emlékezett vissza a történetekre: „A döntést a pártvezetők némelyikének fenntartásai ellenére hozták meg. (...) Faradszallah el-Hilu javasolta, hogy legalább nyilvánítsuk ki egyet nem értésünket a szovjet politikával, de Háled Bagdas ezt kerekperec visszautasította.”³⁴ Bagdas egyenesen szovjetellenességgel vádolta meg és kampányt indított ellene, holott Hilu 1948 második felében a különböző pártfórumokon az akkori nehéz időkben a belső viták lezárását és összefogást szorgalmazott. Hiába, mert 1949 elején kikerült az LKP vezetőségéből, miközben elvhu kommunista maradt. Ugyan a pártnak változatlanul tagja volt, de a Szovjetunióról kialakított véleménye miatt pártbüntetésben részesült. Ebben az időszakban Moszkva még jelentős befolyást gyakorolt a külföldön működő kommunista pártokra, a libanonira is, így nem meglepő, hogy a sztálinista Bagdassal való összekülönbözés után arra kényszerítették, hogy 1952-ben megalázó módon írásban gyakoroljon önkritikát, s lássa be tévedését. Cserében a pártban maradhatott.

Érdekes módon az LKP apparátusának Izrael létrejötte után még a mostoha körülmények ellenére is sikerült túlélnie. Sőt 1948 júniusában az amerikai titkosszolgálatok egyik jelentése szerint a libanoni maradt a legjobban szervezett kommunista párt az egész Közel-Keleten, amely „Moszkva propagandáját terjeszti a szomszédos országokban”. Még ugyanabban az évben erőszakos tiltakozást szervezett az ENSZ ama döntése ellen, hogy az UNESCO következő tanácskozását Bejrútban tartsák, s noha a hatóságok ezt elfojtották, mégis sikerült aláírásokat összegyűjtenie egy szovjet szellemiségű nyilatkozathoz, mely elítélte a nukleáris fegyverkezést. Az 1941 decembere óta létező *at-Tarik* („út”) című „irodalmi” lapot folyamatosan meg tudta jelentetni, s ezáltal üzenetét a főleg értelmiségiekből

³³ Vö. Laurent Rucker: *Staline, Israël et les Juifs*. PUF, Paris, 2001.

³⁴ Ismael – Ismael: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*. i. m. 39.

álló olvasótáborának eljuttatni. Az LKP a befolyását a kisszámú munkásszervezetben (nyomdászok, vendéglátás) is fenntartotta.³⁵

Az 1950-es évek elején a mindenfelől szorongatott, üldözött SZLKP (1950 nyarán újfent az egyesülés mellett döntöttek) végtelenül szektás álláspontot foglalt el Bagdas hatására: szigorú sztálinista módszerek a vezetésben, az osztályjelleg megerősítése, kíméletlen harc a nemzeti burzsoázia ellen stb. Ez a merev álláspont azonban hamarosan megváltozott. 1954 tavaszán a párt új állásfoglalást bocsátott ki, melynek aláírói között ismét felbukkant Hilu. A nyilatkozat elemezte a libanoni helyzetet, a Washingtonnal kötött katonai egyezményt és a nyugati behatolást. Hitet tett a dolgozók védelmére, a társadalombiztosítás bevezetése, a nők jogainak garantálása és a földreform mellett. Mivel a párt hivatalosan még mindig be volt tiltva, a libanoni kormány az aláírók ellen eljárást indított, és távollétükben egyhónapos börtönbüntetésre ítélte őket.

Hatalmas változást jelentett ugyanakkor Szíriában a Sisakli-féle diktatúra bukása 1954 elején. Az országban helyreállt a demokratikus és parlamentáris rendszer, a pártok működését legalizálták. Bagdas, aki 1948 óta Bejrútban tartózkodott, visszatérhetett Damaszkuszba. Sőt a szeptemberi parlamenti választáson képviselővé választották: ő volt az első deklaráltan kommunista programmal induló jelölt, akit egy arab országban szabad választásokon megválasztottak! A kampányban az egész libanoni vezetőség is részt vett, beleértve Hilut, mi több, utóbbi Damaszkuszban is maradt, ahol a párt lapjának, az *an-Núr*nak a kiadásával foglalkozott. Mindez azt eredményezte, hogy a libanoni ügyek háttérbe szorultak, viszont a megváltozott körülmények között Bagdas is módosította korábbi szektás álláspontját, s most már széles összefogást hirdetett az imperializmussal és a feudalizmussal vívott harcban (nemzeti front a haladó erőkkel, a nemzeti burzsoáziával stb.). Az új irányvonalat erősítette a Szovjetunió Kommunista Pártjának 1956. februári XX. kongresszusa, amelyen az SZLKP küldöttsége is képviseltette magát Bagdas vezetésével (Hilu nem volt jelen).³⁶ Az 1958 előtti években a kommunisták szíriai politikai életre gyakorolt befolyása szüntelenül erősödött (a pontos taglétszám megadása lehetetlen, néhány ezer főre tehető Libanonban, Szíriában ennél valamivel több lehetett), sőt a hadseregben is támogatókra találtak. 1957 nyarán vezérkari főnökké nevezték ki a velük szimpatizáló Afif al-Bizri ezredesét. Egyre többen vélekedtek úgy, hogy előbb-utóbb megszerzhetik a hatalmat.³⁷

Ezalatt Libanonban a párt korrupcióellenes kampányt folytatott és bírálta a

³⁵ Samir Kassir: *Histoire de Beyrouth*. Perrin, Paris, 2012. 608–609.

³⁶ Ismael – Ismael: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*. i. m. 46–50.

³⁷ Malcolm Kerr: *The Arab Cold War 1958–1964. A Study of Ideology in Politics*. Oxford University Press, London, 1965. 12–13.

mind látványosabb nyugati jelenlétet az országban.³⁸ Elutasította az 1957 januárjában közzétett Eisenhower-doktrínát, mely lényegében a kommunizmus terjedésének feltartóztatását hirdette a Közel-Keleten.³⁹ Szembehelyezkedett az USA-barát Kámil Samún libanoni elnök politikájával, aktívan részt vett az 1958-as rövid belháborúban, mely Samún lemondatásához vezetett.⁴⁰ Nemzetközileg támogatta a haladó kezdeményezéseket, többek között Nasszer egyiptomi elnök politikáját és lépéseit például az afroázsiai népek 1955-ös bandungi konferenciáján, vagy éppen az 1956-os szuezi válság idején.

Csakhogy a szíriai testvérpártjához hasonlóan élesen szembehelyezkedett Egyiptommal az 1958-ban sebtében tető alá hozott szíriai–egyiptomi unió, az Egyesült Arab Köztársaság (EAK) létrehozása miatt. A teljes összeolvadás helyett ugyanis a két állam liberális-demokratikus alapelveken nyugvó föderációját javasolta. Leginkább mégis azt nehezményezte, hogy a szíriai országrészben is bevezették az Egyiptomban érvényes egypártrendszert, amit Nasszer az egyesülés előfeltételül szabott.⁴¹ Az egyiptomi elnök megpróbálta meggyőzni ennek előnyeiről a kommunistákat, még különmegbízottat is menesztett Hiluhoz Damaszkuszba, aki azt kérte tőle, hogy a nacionalista és egyesüléspárti Baasz Párthoz hasonlóan a kommunisták is függesszék fel a tevékenységüket. Felajánlotta, hogy cserébe kompenzációban részesítik a pártot. Hilu személy szerint amellett volt, hogy vegyék fontolóra az ajánlatot, s próbáljanak meg az egypártrendszer keretein belül tevékenykedni, ahogy azt a többi szíriai párt is tette. Bagdas azonban hajthatatlan volt, s nem engedett.⁴²

Mi nem tetszett Hilunak az EAK létrehozásában? Főképpen az, hogy semmilyen lehetőség sem nyílt a hatalom megosztására: csak egyetlen párt működhetett, csak egyetlen vezető szava dönthetett mindenben, Nasszeré. Hilu pontosan tudta, mi történt Egyiptomban a forradalom 1952-es győzelme után, s meg volt győződve arról, hogy az egyesülést követően ugyanaz az elnyomás fog Szíriában is érvényesülni, mint a Nílus mentén. Igaza lett. Néhány héttel az unió megszavazása után az összes szíriai politikai párt működését betiltották.

A kommunisták azonban nem voltak hajlandók feloszlalni önmagukat (habár 1958 decemberében ismét kettéválasztották a pártjukat szíriai és libanoni ágra), s

³⁸ AbuKhalil: Lebanon. i. m. 311.

³⁹ Az Eisenhower-doktrína. Az Egyesült Államok elnökének beszéde a Kongresszus ülésén. Washington, 1957. január 5. In: Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan, Budapest, 2006. 371–376.

⁴⁰ Erről bővebben ld. Ferwagner Péter Ákos: Az 1958-as libanoni válság és nemzetközi vonatkozásai. In: Harsányi Iván – Székely Gábor (szerk.): *Évkönyv 2018. A nemzetközi munkásmozgalm történetéből*. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 2018. 69–81.

⁴¹ Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből 1805–2013*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017. 87.

⁴² Ismael – Ismael: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*. i. m. 51–52.

inkább illegalitásba vonultak: Bagdas Prágába, mások Libanonba mentek száműzetésbe. Majd pedig folyamatosan bíralták az egységállamot, ezért Nasszer ellenük fordult, és kíméletlen kommunistaüldözésbe kezdett.⁴³ Ebben a vészterhes szituációban Bagdas arra utasította az LKP egyik vezetőjét, Hilut, hogy utazzon Damaszkuszba, és tájékozódjon a szíriai kommunisták helyzetéről. Hilu, miután teljesítette a megbízatást, 1959 májusában visszatért Libanonba és hosszú jelenlétben számolt be a Központi Bizottságnak a szíriai állapotokról.

Ennek az 1958–1959-es időszaknak a hiteles krónikása Karim Mrué, aki később az LKP egyik vezetője lesz majd, s ekkoriban többször találkozott Hiluval Bejrútban és Damaszkuszban.⁴⁴ Abu Fajad – ez volt Hilu mozgalmi neve – értékes kádernek tartotta a fiatal Mruét, aki a korábbi években különböző megbízásokkal Európában (többek között Budapesten) tartózkodott, s beható ismereteket szerzett az ottani viszonyokról. A Mruéval folytatott egyik beszélgetésekor Hilu kifejtette neki: „Karim elvtárs! Értékes tapasztalatokkal tértél vissza hozzánk. Szeretném, ha megőriznéd ezeket a későbbiekre. Pillanatnyilag azonban a földön kell maradnunk. Szükségtelen emlékeztetnem téged arra, hogy ez itt se nem Párizs, se nem Bécs, se nem Róma, de még csak nem is Budapest. Itt máshogy mennek a dolgok, amit el kell fogadnod, s olyan úton kell velünk elindulnod, mely jobb körülmények közé vezet, de csakis fokozatosan és természetes módon. A létrán fokról fokra kell haladni. Nem lehet szó kockázatos szökkenésekről. Te tudod a legjobban, hova vezethetnek bennünket az átgondolatlan lépések a mostani körülmények között!”⁴⁵

Hiába volt életveszélyes az utazás (az EAK hatóságai Szíriában több ismert kommunistát is letartóztattak és megkínóztak), 1959 júniusában Bagdas prágai emigrációjából másodszor is Damaszkuszba küldte Hilut azzal a megbízatással, hogy vezesse a párt ottani munkáját. Indulása előtt egy héttel egy beszélgetés során sajnálatának adott hangot amiatt, hogy Bagdas szembeállította a pártot Nasszerrel, az arab világ vitathatatlanul legnépszerűbb politikusával. Mivel akkor már a Központi Bizottság összes tagja elhagyta Damaszkuszt, Hilu tisztában volt avval, hogy nagy kockázatot vállal. Elmondása szerint „egyetlen elvtárs sem tehet ott most semmit, s nem én vagyok az egyetlen, akit oda lehetne küldeni”.⁴⁶

⁴³ A nasszeri kommunistaüldözésről bővebben ld. Krajcsír Lukács: *A csehszlovák–egyiptomi fegyvervásárlási szerződés és hatása a nemzetközi kapcsolatokra 1955–1961*. Doktori értekezés. SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2018. 160–168. A szerző említi Hilu meggyilkolását is.

⁴⁴ Mrué emlékiratairól (Karim Mroué: *Un demi-siècle d'utopie, mémoires d'un dirigeant de la gauche libanaise*. Téraèdre, Paris, 2009.) J. Nagy László írt recenziót az *Évkönyv* 2016-os számában. 215–217.

⁴⁵ Mroué: *Un demi-siècle d'utopie*... i. m. 86.

⁴⁶ Ismael – Ismael: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*. i. m. 53.

Mrué két nappal az elutazása előtt találkozott vele. Hilu emelt hangon megszidta, amiért néhány nappal korábban részt vett egy bejrúti Nasszer-ellenes tüntetésen, ahol tettelegességre került sor, s ennek során fejsebet kapott. „Hogy mehetél el erre a tüntetésre a tudtom nélkül?” Mrué mentegetőzött: az esemény szervezői azt mondták neki, hogy a pártvezetéssel egyeztetve rendezték meg a tüntetést, mire Hilu iszonyú haragra gerjedt, és nyomdafestéket nem tűrő kifejezésekkel átkozódni kezdett. De hamar megennyhült és gratulált Mruénak a cikkéhez, melyet a párt egyik lapjába írt nem sokkal azelőtt. Hilu ezt követően elutazott Damaszkuszba.

Annak ellenére, hogy konspiratív módon cselekedett, az EAK Abdul-Hamid asz-Szarrádzs által vezetett titkosszolgálatának libanoni ügyekkel foglalkozó részlege öt nap után, június 25-én elfogta. A hatóságokat egy Nasszer szolgálataiba szegődött egykori szíriai kommunista vezette el Hilu rejtékhelyéhez. A kihallgatása során további szíriai kommunistáknak és az EAK ellenzőinek nevét próbálták meg kiszedni belőle, aminek Hilu vehemensen ellenállt. A kínzásokba vagy már az első, vagy a következő két nap valamelyikén halt bele, a pontos dátum ma sem ismert. A holttestét ismeretlen helyen elégették, majd a bizonyítékok eltüntetése céljából később kénsavval teli kádba merítették, a maradványokat pedig a Barada folyóba, mások szerint a damaszkuszi csatornahálózatba szórták.

Az LKP KB-t valósággal sokkolta Hilu letartóztatásának híre. Mivel a vezetőség nem szerzett tudomást a haláláról, kampányt indított a szabadon bocsátása érdekében, valamint Szarrádzs, az állambiztonság és általában véve az EAK ellen, mely Nasszert sem kímélte. Küldöttséget menesztettek a baloldali pártokhoz és szimpatizáns szervezetekhez, kérve, hogy támogassák az LKP-t a Hilu kiszabadítása érdekében folytatott kampányában. Mrué, aki a közel-keleti kommunisták képviselőjeként tevékenykedett a Demokratikus Ifjúsági Világszövetségben, a nyár folyamán a szervezet rostocki kongresszusán napirendre vetette a Hilu-ügyet, egy évvel később pedig csaknem ötven tagú nemzetközi bizottság alakult a pártvezető kiszabadítására. Kínaiak, indiaiak, olaszok, franciák, japánok, svéd, brazilok, ausztrálok, mongolok, görögök, szíriaiak és libanoniak írták alá azt az ENSZ-nek, az el nem kötelezett országoknak és az emberi jogok egyezményét aláíró államoknak szóló felhívást, mely felszólított a Hilu kiszabadulása érdekében való közbenjárásra.

Hilu haláláról az LKP vezetősége csak az EAK felbomlása (1961) előtt nem sokkal szerzett tudomást. Legott tiltakozó felvonulást tartott Bejrútban, amelyet azonban a hatóságok kíméletlenül feloszlattak. A pártvezetés ekkor temetési menetet szervezett Hilu szülőfalujáig, amelynek a végén több ezren búcsúztak

az LKP titkárától.⁴⁷ Hilu megkínzásának és a holttest eltüntetésének a részleteiről a szíriai kommunisták hivatalos orgánuma, az *al-Akbar* számolt be az EAK felbomlása után. Bíróági eljárást indítottak, ennek során ismerték el Hilu egykori vallatói a történeteket.

Mrué az emlékirataiban felvetette a felelősség kérdését. Elsődlegesen az EAK rendszerét hibáztatta, mely nemcsak a szíriai, hanem az egyiptomi tartományában is kegyetlenül leszámolt az ellenségeinek tekintett politikusokkal, értelmiségiekkel stb. Mrué úgy vélte, nem Nasszer adott utasítást Hilu meggyilkolására, majd a holttest kénsav általi eltüntetésére. Az LKP vezetősége tudomására jutott, hogy az el nem kötelezettek egyik értekezletén Tito és Nehru rákérdezett Nasszernél a Hilu-ügyre, mire az egyiptomi elnök azt válaszolta, hogy Szarrádzs „keverte bele őt ebbe a bűncselekménybe”. Mrué ennek ellenére hibáztatta Nasszert is, amiért az EAK időszakában számos beszédében árulással és külföldi érdekek kiszolgálásával vádolta az arab kommunistákat, amivel – akár akarva, akár akaratlanul – felhatalmazást adott a biztonsági szerveknek az erőszakos fellépésre.⁴⁸

Faradzsallah el-Hilut széles körben azóta is az arab kommunizmus mártírjának tekintik, ami a szintén meggyilkolt Samir Kassir libanoni

Helu szobra Huszráil-ben (Libanon)

⁴⁷ Mroué: *Un demi-siècle d'utopie...* i. m. 91–92.

⁴⁸ Uo. 93.

történész szavaival „már-már krisztusi aurát” kölcsönöz neki.⁴⁹ Számos verset és dalt írtak az emlékére, például Nagib Szrúr egyiptomi költő és színműíró. 1971-ben Lev Alekszandrovics Russzov szovjet képzőművész elkészítette a szobrát. Az emlékművet néhány évvel később, a libanoni polgárháború idején (1975–1990) az országba benyomuló szíriai hadsereg rombolta le. Ugyancsak 1971-ben Isszam Mahfuz kritika által jól fogadott tragikomédiáját állították színpadra *Miért utasította vissza Szirhan Szirhan azt, amit a Zaim Faradzallah el-Hiluról mondott a Sztereo 71-ben?* címmel. Szirhan Szirhan az a palesztin származású jordániai férfi volt, aki 1968-ban Izrael-barátsága miatt meggyilkolta Robert Kennedyt, a *zaim* („vezér”, „vezető”) pedig a már említett levantei szélsőjobboldali szervezet, a Szíriai Szociálnacionalista Párt alapítójának, Antún Szaadénak az elterjedt megnevezése. A színmű különlegességét az adja, hogy fiktív módon együtt szerepelteti a közel-keleti arab történelem három tragikus sorsú figuráját, akikből kettő, Szaadé és Hilu gyilkosság áldozatai lettek, míg a harmadik, Szirhan Szirhan maga vált gyilkossá. A darabot 2015-ben nagy sikerrel másodszor is bemutatták a bejrúti Amerikai Egyetem Gulbenkian Színházában, Lena Húri rendezésében.⁵⁰ 1974-ben az egyik libanoni könyvkiadó közreadott egy válogatást Hilu írásai-
ból.⁵¹

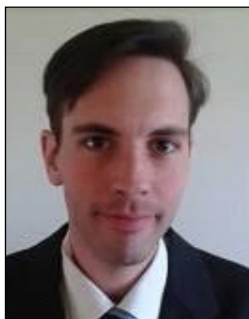
A 2005-ös cédrusos forradalmat követően, miután a szíriai csapatok végleg távoztak az országból, az LKP határozatot hozott Russzov szobrának helyreállításáról. A restaurált szobor újbóli felavatására 2005. szeptember 19-én került sor Hilu szülőfalujában, több ezer szimpatizáns jelenlétében. Azóta tudományos kutatások, rádióműsorok is foglalkoztak Hilu pályafutásával. Legutóbb az LKP újonnan megválasztott főtitkára, Hanna Garib látogatott el a szoborhoz 2016 júniusában, és emlékezett meg a párt egykori főtitkáráról és mártírjáról.

⁴⁹ Kassir: *Histoire de Beyrouth*. i. m. 442.

⁵⁰ Rich and entertaining, political masterpiece enjoys standing ovation opening night. *Lebanese American University LAU*, 2015. november 26. https://www.lau.edu.lb/news-events/news/archive/rich_and_entertaining_political/, letöltés: 2019. november 6.

⁵¹ Farajallah el-Helou. *Revolvy*. i. m.

Pálfi László⁵²

Joe Slovo (1926-1995)

„Itt egy üzenet, Joe Slovótól / Elvtársak [harci] egységei, éljetez túl / Utcabizottságok, éljetez túl / Utcabizottságok, éljetez túl / Öljétek meg a búrokat – [szól] atyánk / Öld meg a búrokat – fiatal férfi / Kommunista Párt – győzelem / Kommunista Párt – győzelem / Joe Slovo – mi atyánk / Száműzetésben él...⁵³ (Fordítás a szerzőtől.) -szól az uMkhonto we Sizwe, azaz a Nemzet Lándzsájának (továbbiakban: Sizwe) egyik indulója. A Sizwe Nelson Mandela Pártjának, az Afrikai Nemzeti Kongresszusnak (továbbiakban: ANC) a fegyveres szárnyaként működött, amelyhez az 1970-es évektől több terrorcselekmény elkövetése is kapcsolódott Dél-Afrikában.

A felvétel, amelyen a Fokváros hírhedt negyedében, Sowetóban (*South Western Township*) készült 1990-ben, egy fekete oktató látható, aki kiskorú fekete fiúkkal menetelést utánozva ugrál. Tipikusan

Pillanatkép /Infamous apartheid-era „Kill the Boer” song (1990)

⁵² Pálfi László az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék doktorandusza.

⁵³ The infamous apartheid-era „Kill the Boer” song (1990) <https://www.youtube.com/watch?v=a6NJitdq8Bk> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

afrikai indulóról van szó: az oktató előénekli a sorokat, amelyekre a fiatal fiúk vagy szavakkal vagy harci cselekmények hangjaival felelgetnek. Azonban a fiatal fiúkat már felesleges volt harci cselekményekre kiképezni, ugyanis 1989-ben az apartheidet lépésről lépésre lebontó F(redrik) W(illem) de Klerk lett Dél-Afrika elnöke. Életművéért 1993-ban Nelson Mandelával együtt Nobel-békedíjat vett át.

Az apartheid lebontásához kiontott életek és nemzetközi szankciók útján jutott el Dél-Afrika. A Sizwe -amely Dél-Afrikában és annak északi határain harcolt a rettegett dél-afrikai hadsereg, a Dél-afrikai Védelmi Erők (Suid-Afrikaanse Weermag / South African Defence Force) ellen- vezetői között Nelson Mandela, Oliver Thambo és más híres ANC-s politikusok mellett találunk két, a balti zsidó közösségből elszármazott, kommunista érzelmű fehér férfit: Ronnie Kasrils egykori hírszerzési miniszert és Joe Slovo-t, aki mintegy huszonöt éve, 1995. január 6-án hunyt el rákban. Kasrils és Slovo életútja számos hasonlóságot mutat: mindketten alacsony sorból származó balti zsidók gyermekeiként látták meg a napvilágot, mindketten kamaszkorukban váltak szociálistává, illetve kommunistává és mindketten kitűntek szervezőkészségükkel, valamint a média előtt mutatott talpraesettségükkel.

Az ANC-t számos kritika éri, amiért olyan hagyományokat ápol, amelyben előkelő szerepet játszanak az apartheid idején született, a fehérek, szűkebb értelemben pedig az afrikánerek (köznyelvben csak „búrok”) elleni erőszakos cselekményekre felhívó üzenetek. Ilyen eset történt 2010-ben, amikor egy mozgalmi dalt kántált a manapság már Gazdasági Szabadságharcosok (Economic Freedom Fighters) élén politizáló, egykoron az ANC Ifjúsági Ligáját vezető Julius Malema. Az ANC szóvivője, Jackson Mthembu arra kérte a közvéleményt, hogy a dalokat egyrészt kontextualizálja, másrészt pedig kategorikusan cáfolta, hogy a fehérek elleni cselekményekbe valaha is beleérténék Ronnie Kasrils vagy Joe Slovo-t.⁵⁴

A Baltikum jiddisajkú zsidó közösségeit gyűjtőnéven „litvak”, azaz „litvániai” megnevezéssel illetik. Egy ilyen családba született bele 1926. május 23-án Joselis Mašelis Slovo, a mai litván-lett határ keleti részén található litvániai városban, Obeliaiban.⁵⁵ A kora újkorban városi rangot kapott település almatermesztéséről és a zsidókat a II. világháború során ért atrocitásokról ismert: 1941-ben a német hadsereg megsemmisítette a helyi közösséget.

Slovo családja viszont már 1934-ben kivándorolt a Dél-afrikai Unióba, ahol ekkoriban a gazdasági válság hatására a litvániaival szemben jóval ellenségesebb hangulat várta a zsidókat, különösen az afrikáner nacionalisták részéről.

⁵⁴ ANC defends „kill the boer” song <https://www.news24.com/SouthAfrica/News/ANC-defends-kill-the-boer-song-20100311> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁵⁵ Biography: Joe Slovo <https://www.thoughtco.com/biograph> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

Bár erőszakos cselekményekre nem került sor, azonban a Dél-afrikai Náci Párt, amelynek a német származású fodrász, Louis Weichart volt a vezetője⁵⁶, fáklyás felvonulásokat tartott az olyan nagyvárosokban mint Johannesburg, amelynek zsidó közösségében a Slovo család is élt. Slovóban mély emlékeket hagyhattak a kor eseményei, ugyanis Weichart nem egyedül agitált a zsidóság ellen: a református lelkész D(aniel) F(rançois) Malan, aki az újjáalakult Nemzeti Párt elnöke, a Die Burger afrikaans nyelvű lap főszerkesztője (és 1948-tól Dél-Afrika miniszterelnöke) volt, számos beszédében bírálta a kapitalizmust mint „brit – zsidó összeesküvést”.⁵⁷

Az 1930-40-es évek nehéz időszaknak bizonyult a dél-afrikai történelemben. A nagy gazdasági világválság idején ismért felütötte a fejét a „poor whiteism”⁵⁸, amely a képzetlenebb fehéreket sújtotta: az 1930-as évek előtt a nehezebb fizikai munkákat a dél-afrikai és a Moçambique-ból kölcsönzött fekete munkások végezték, a gazdasági világválság beköszöntével viszont a szakképzetlen fehér munkavállalók a feketékkel egyenrangú munkákat tudtak csak elvállalni. A politika erre reakcióként az apartheid propagálásával válaszolt: az 1920-as években a Munkáspárt kizárta a faji egyenlőséget valló és színesbőrű tagjait, a Nemzeti Párt pedig a feketék magas szaporulatát és a britek angolosító törekvéseit jelölte meg az afrikánerekre leselkedő legfőbb veszélyekként. Slovo apja mint frissen érkezett bevándorló, ilyen környezetben talált magának munkát: tehergépkocsi-vezetőként dolgozott Johannesburgban.

Johannesburg Dél-Afrika egyik legmultikulturálisabb városa. Itt összpontosult az ország zsidóságának tekintélyes része, ahogy manapság is.⁵⁹ A zsidóság politikai szimpátiája a dél-afrikai történelemben soha nem volt homogén, a politikai aktivitásukat tekintve azonban egyértelműen kirajzolódik a liberális oldalon való aktivitásuk és a baloldali csoportosulások vezetésében játszott markáns szerepük. Ebben a közegben kezdődött meg Slovo életében a zsidósághoz való viszony leértékelése.

Ez egyrészt annak volt köszönhető, hogy ő maga kamaszként eltávolodott a

⁵⁶ Davenport, Thomas Rodney Hope: *South Africa: a Modern History*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, 1989. 335.

⁵⁷ Freund, Bill: *The African City: a History*. Cambridge University Press, New York, 2007.139.

⁵⁸ Mivel nincs a magyar nyelvben meggyökeresedett fordítása, ezért érdemes az angol alakot felhasználni „szegény fehérségről” beszélni, ugyanis a feketék és a színesek (coloured) helyzete nem érdekelte sem az 1921-1934 közötti ún. Paktum-kormányt (a nacionalista Nemzeti Párt és Munkáspárt koalíciója), sem pedig az 1934-1948 közötti ún. Fúziós kormányt (a Jan Smuts vezette mérsékelt jobboldali Dél-Afrika Párt és a Nemzeti Párt Smuts tábornok támogató szárnyának kormánya, amelyből később létrejött az Egyesül Párt).

⁵⁹ A dél-afrikai zsidóság mintegy 44%-a él manapság is a városban. Ld. „Johannesburg: South Africa” -szócikk Johannesburg, South Africa. In: *Encyclopedia Judaica* <https://www.jewishvirtuallibrary.org/johannesburg> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

vallásos élettől, ezzel párhuzamosan pedig folyamatosan nőtt a Vörös Hadsereg iránt érzett szimpátiája. A Szovjetunió felszabadította a náci uralom alól egykori hazája zsidóságát, ezért a szovjet államot nem a reakciós cári Oroszország utód-államának, hanem egy, a jövőben megvalósuló, faji egyenlőségen nyugvó Dél-Afrika számára modellként szolgáló struktúrát látott benne.

Dél-Afrika is a nyertesek oldalán fejezte be a háborút, azonban a dél-afrikai hadsereg, amelyhez Slovo önkéntesként csatlakozott, egyáltalán nem a népek közötti egyenlőség bajnokaként tündökölt. Az ország vezetése azért lépett be Németország ellen a II. világháborúba, mert féltette azt, amit az I. világháborúban megszerzett: az egykori német gyarmat Délnyugat-Afrikát, amely 1989-ig Dél-Afrika uralma alatt állt. A hazatérő dél-afrikai sereget Jan Smuts tábornok kormányfői minőségben fogadta. Három évvel később viszont az ellenzékéhez képest liberálisabb, de sokkal inkább az angolbarát szóval jellemezhető Smuts-kormány elveszítette a választást: 1948-ban D. F. Malan és a Nemzeti Párt alakított kormányt. 1948 cezúra volt Dél-Afrika politikai életében, ugyanis eldőlt, hogy az ország az apartheid szigorításának, azaz annak kiépítése irányába mozdul el.

Slovo, aki 1946-ban kezdte meg jogi tanulmányait a Witwatersrandi Egyetemen, 1950-ben ismerkedett meg későbbi feleségével, Ruth Firsttel.⁶⁰ 1949-ben a jogi szakreferens végzettséggel⁶¹ rendelkező baloldali mozgalmár „beházasodott” a szocialista mozgalomba: Julius First, az após ugyanis a Dél-Afrika Kommunista Pártjának (Communist Party of South Africa -a továbbiakban: CPSA vagy SACP)⁶² pártépítője volt. A lettországi eredetű zsidó családból származó feleségével még egyetemi évei alatt jött össze, amikor is mindketten apartheid-ellenes aktivistaként tevékenykedtek. Felesége mellett pedig szintén a Witwatersrandi Egyetemen találkozott elvtársával és Dél-Afrika későbbi elnökével: Nelson Mandelával. Az egyetem és a Haladó Hallgatók Ligája (Progressive Students League) volt a politikai aktivizmus és a kapcsolatépítés színhelye az apartheidet elutasító hallgatók számára.

A nacionalista kormány nem nézte jó szemmel az egaltárius, liberális, szocialista és kommunista mozgalmak egymásra találását – mint amilyen a Haladó Hallgatók Ligája. Malan és csapata viszont ügyelt arra, hogy jogállami kereteken belül lehessen ellehetetleníteni az ellenzéki mozgalmakat. Érdemes volt olyan aktsussal kezdeni, amellyel nem veszít, hanem sokkal inkább megnyeri a nyugati

⁶⁰ Biography: Joe Slovo <https://www.thoughtco.com/biography-joe-slovo-44164> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁶¹ Ez az „alapszakos jogász” (Bachelor of Law vagy LLB) hivatalos szaknyelvi megnevezése.

⁶² 1953-tól az üldöztetések után újjászervezték South African Communist Party, azaz Dél-afrikai Kommunista Párt (SACP) néven

hatalmak és elsősorban az USA szimpátiáját a dél-afrikai kormány: a kommunista mozgalmak betiltásával és a mozgalmárok üldözésével.

1950. július 17-én lépett hatályba az 1950. évi 44. törvény, azaz a Kommunizmus elleni törvény. Vajon mit értett a törvény és mit értett a kormányzat a „kommunizmus” fogalma alatt? A törvény 1.§-ának II.) bekezdése szerint „>>kommunizmust<< jelent a marxi szocializmus doktrínája ahogy Lenin és Trockij azt kifejtette, a Harmadik Kommunista Internacionálé (a Komintern), a Kommunista és Munkáspártok Információs Irodája (Kominform) vagy bármi olyan doktrína az Unió területén, ami ezekhez kapcsolódik [...], despotikus és elnyomó rendszer, amely a proletariátus diktatúráján nyugszik... „kommunista” az a személy, aki kommunistának vallja magát vagy az, akit [...] az általános kormányzó vagy az adminisztrátor annak tekint Délnyugat-Afrika területén...”⁶³ (Fordítás a szerzőtől.) A törvény a mai Dél-Afrika és Namíbia területén volt hatályos.

Az CPSA-ra kemény üldöztetés várt. Az illegálissá nyilvánított politikai szerveződések tagjai immáron nem terjeszthették, de még csak nem is mondhatták el nyíltszínen politikai nézeteiket. Ezért Slovo és felesége az apartheid-ellenes csoportosulásokban vállalt aktív szerepet. A legfőbb cél ezzel már nem a szocialista és kommunista mozgalom szervezése, hanem a Nemzeti Párt és ideológiájának leváltása lett.

Az 1953-as választásokon az Nemzeti Párt megszerezte a voksok 49,48%-át, amely 94 helyet jelentett a 156 fős dél-afrikai Képviselőházban. Az ellenzéki erők, azaz az angolbarát, konzervatív-liberális Egyesült Párt 57 és a szociáldemokrata-szocialista Munkáspárt pedig 5 képviselői helyet szerzett.⁶⁴ A választások azonban nem tükrözték a Dél-afrikai Unió lakosságának a preferenciáit, ugyanis aktív és passzív választójoga csak a fehéreknek volt, míg a színesek választhattak, de nem voltak választhatók. A fekete dél-afrikaiaknak nem volt képviselője.

A Nemzeti Pártnak kényelmes többsége volt a Képviselőházban, így Malan miniszterelnök hozzáállott a politikai ellenfeleinek ellehetlenítéséhez. Itt elsőként nem az apartheidet részben liberalizálni kívánó Egyesült Párt vagy a Munkáspárt, hanem a faji egyenlőségért küzdő mozgalmak és „földalatti erők” kerültek terítékre. A dél-afrikai rendőrség 1956 decemberében rajtaütést hajtott végre a Johannesburgban található Drill Hall nevű helyiségben, ahol az 1953-ban alakult Demokraták Kongresszusa (Congress of Democrats) nevű apartheid-ellenes szervezet tagjai az ANC indulóját, a Nkosi Sikelel' iAfrika⁶⁵ című dalt énekelték.

⁶³ Suppression of Communism Act (No. 44 of 1950) http://www.artsrn.ualberta.ca/amcdouga/Hist446_2011/readings/suppression_communism_act_1950.pdf (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁶⁴ African Election Database: Elections in South Africa <http://africanelections.tripod.com/za.html> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁶⁵ A magyarul „Isten áldd meg Afrikát” kezdetű dal 1994 óta az ország himnusza a „Dél-Afrika hangja” (Die Stem van Suid-Afrika) afrikaans nyelvű, régebbi himnusszal együtt. Jelenleg az 1997-

A tagokat bíróság elé állították, a jogalapot a Kommunizmus elleni törvény szolgált, a vád pedig hazaárulás volt. A vádlottak padján helyet foglalt az ismert ANC-vezetők mellett Joe Slovo és felesége Ruth First.

Slovo mint ügyvéd elláthatta saját védelmét az 1956-ban Hazaárulási eljárás (Treason Trial) néven ismertté vált bírósági tárgyalássorozaton. Az öt évig tartó eljárásban nem sikerült a dél-afrikai hatóságoknak egyértelműen bizonyítani, hogy az ANC vagy a Demokraták Kongresszusa kommunista szervezetek lettek volna, ezért börtönbüntetésekre nem került sor. A nemzetközi közvélemény sem kedvezett a dél-afrikai kormánzatnak, ugyanis a brit Munkáspárt folyamatosan tiltakozott a tárgyalások ellen, amely akciók hatásosnak bizonyultak. Slovo és First szabadon távozhattak.

Az 1960. március 21-én történt sharpville-i mészárlás -ahol a rendőrség tüzet nyitott az afrikaans nyelv kötelezővé tétele ellen tiltakozó diákokra- turbulenciát idézett elő a rendszerben. Az 1958-ban megválasztott nemzeti párti miniszterelnök, Dr. Hendrik Verwoerd, aki csiszolt elméjű jogásként kiérdemelte az „apartheid főépítész” („architect of apartheid”) ragadványnevet, célként tűzte ki a Nagy-Britanniától való elszakadást és az afrikánerek dominanciájának megteremtését. Előbbire 1961-ben került sor, így lett az állam neve Dél-afrikai Köztársaság. Sváziföld és Lesotho kiváltak.

A rendszer nem hivatalos ellenzékének az üldözése Verwoerd hatalomra kerülésével csak fokozódott: dél-afrikai rendőrök 1963. július 11-én Johannesburg külvárosában, Rivoniában ütöttek rajta Arthur Goldreich farmján tartott ANC-találkozón. Az apartheid-ellenes és anticionista baloldali zsidó értelmiségit bíróság elé állították társaival együtt, amely esemény a Rivonia-perként („Rivonia Trial”) vált ismertté. Az 1964-es ítélethirdetéskor Nelson Mandela és Walter Sisulu életfogytiglani börtönbüntetést kaptak és a hírhedt Robben-szigetre szállították őket. Mandela az életfogytiglani büntetés kihirdetése előtt mondta el „Kész vagyok meghalni”⁶⁶ kezdetű beszédét. Slovo családjával együtt elmenekült az országból és életének ebben a szakaszában vált értelmiségi ellenállóból a Sizwe egyik gerillavezérévé.

1963-ban Londonba menekült, ahol a London School of Economics jogi képzésében szerzett LLM., azaz jogász mesterszakos diplomát. Az 1960-as évek végétől az 1970-es évek derekáig fokozatosan összehangolta a SACP és az ANC működését. Ennek eredménye ma is kitapintható, ugyanis az ANC-ben a „párt

es, a kettőből „összegyűrt” himnusz a hivatalos, ugyanis Mandela célja a társadalmi megbékélés és konszenzus kialakítása volt.

⁶⁶ Mandela, Nelson: „I am prepared to die” <https://www.nelsonmandela.org/news/entry/i-am-prepared-to-die> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

szürkeállománya” manapság is a régi kommunistákra támaszkodik, akik az ANC listáján szoktak indulni 1994 óta.

Slovo felesége, Ruth First csak a Rivonia-per alatti fogságból kiszabadulva tudta elhagyni Dél-Afrikát három lányukkal, Shawnnal, Gilliannel és Robynnal. A Slovo család számára rendkívül termékenyek voltak a londoni évek, ugyanis ekkor kerültek reflektorfénybe, illetve kapcsolódtak be a helyi baloldali politikai életbe. Mindhárom lányuk a filmes szakmában helyezkedett el, Gillian pedig a Munkáspárt támogatójaként üdvözölte Jeremy Corbyn antirasszista és a kisebb-segéket támogató programját.⁶⁷

Mozgalmasan teltek az 1970-es évek Slovo és First számára. Slovo igyekezett minél több embert megmozgatni az ANC sikereiért, még Vietnámba is ellátogatott, hogy támogatást és nemzetközi elismertséget szerezzen. Az intenzív kapcsolatépítés pedig együtt járt Dél-Afrika számára az 1970-es évek végétől egyre fokozódó nemzetközi elszigetelődéssel. A portugál uralom alól 1975-ben felszabaduló Mozambikban a kommunista FRELIMO ellenőrzése alá vonta a fővárossal együtt a fontosabb az ország fontosabb területeit. Slovo kapott a lehetőségen és 1977-ben az ország fővárosában, Maputóban húzta meg magát feleségével, majd létrehozta ott az ANC főhadiszállását. Innen tudta szervezni Winnie Mandelával -Nelson Mandela feleségével- az ANC terrorakcióit.

A dél-afrikai kormány ugyanis 1967-ben kibocsátotta a Terrorizmus elleni törvényt (1967. évi 83. törvény), amely azok ellen a személyek és csoportok ellen jött létre, akik „veszélyeztetik Köztársaság jogának betartatását és rendjét”⁶⁸. Ez volt a kormányzat válasza arra, hogy az ANC változtatott a stratégiáján: míg Nelson Mandela vezetése idején az ANC akciói kimerültek a rádióállomások megbénításán (vezetékek elvágása, illetve az adás megzavarása), amey arra hívta fel a közvélemény figyelmét, hogy a dél-afrikai politikában az ország lakosságának többségét kitevő népcsoportnak nincs hangja, addig Winnie Mandela vezetése alatt már életellenes akciókat is elkövettek a Sizwe sejtjei.

1978-ban P(ieter) W(illem) Botha váltotta B(althazar) J(ohannes) Vorstert a Dél-Afrika miniszterelnöki székében. A két egykori náci kollaboráns hivatali ideje alatt terjedt el Slovóról a dél-afrikai sajtóban az a legenda, hogy a KGB ezredese volt.⁶⁹ Ebből azonban semmi nem bizonyult igaznak, ugyanis Slovo és First inkább kritizálta a Szovjetunió belüli enyhülés folyamatait: Slovo a régi

⁶⁷ Jeremy Corbyn's Labour is a crucial ally in the fight against antisemitism <https://www.theguardian.com/politics/2019/feb/20/jeremy-corbyn-labour-party-crucial-ally-in-fight-against-antisemitism> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁶⁸ Terrorism Act, 1967 -szócikk https://en.wikisource.org/wiki/Terrorism_Act,_1967 (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁶⁹ Joe Slovo the Revolutionary <https://omalley.nelsonmandela.org/omalley/index.php/site/q/03lv02424/04lv02730/05lv03005/06lv03006/07lv03096/08lv03097.htm> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

bolsevista, azaz marxista-leninista elveket vallotta magáénak, míg First inkább az újbalsoldali irányba mozdult el és Sztálin miatt soha nem kedvelte a Szovjetuniót.⁷⁰

1982-ben csomagba rejtett bomba robbant Maputóban az ANC főhadiszállásán. A cél az ANC vezetőinek meggyilkolása volt, a merényletben viszont életét vesztette Ruth First. Két évvel később Slovo viszont elszerette bajtársa, Ed Wethli feleségét, Helena Dolnyt. Ugyanebben az évben, 1984-ben Mozambik vezetősége már nem bírta a dél-afrikai katonai nyomást, ezért tárgyalóasztalhoz ült a FRELIMO Dél-Afrikával. Mozambiki elvtársai arra kérték Slovót, hogy hagyja el Mozambikot, így Lusakába ment az ANC vezetőségével. Zambiában viszont nagy megtiszteltetés érte az ANC részéről, ugyanis a faji előírásokat eltörölve őt választották meg az ANC Végrehajtó Bizottságának első fehér főtitkárává. Ekkorra lett ő az ANC harmadik vezetője a börtönben ülő Nelson Mandela és a tényleges elnök Oliver Tambo után.

Bombamerénylettekkel Slovo sem maradt adós: hozzá kötődik a pretoriai Church Streeten található, a Dél-Afrikai Légierőhöz tartozó katonai bázison végrehajtott terrorcselekmény, amelyet Oliver Tambo hagyott jóvá.⁷¹ Ahogy ez az 1995-ben felállított Igazságtétel és Megbékélés Bizottságának (Truth and Reconciliation Commission) jegyzőkönyvei is tanúskodnak, a Sizwe Különleges Erőinek Delfin Egységének (Dolphin Unit) akciójáért Slovo volt a felelős. A dokumentum árnyaltan utal a maputói merényletre, tehát Slovo részéről implicite felmerül a bosszú mint motiváció.

P. W. Botha enyhülésre kényszerült, ugyanis a fokozódó nemzetközi szankciók (mint amilyen a szénhidrogének Dél-Afrikába történő exporttilalma és a nagybancok részéről az állami hitelek megtagadása volt) és az ANC egyre brutálisabb akciói fenntarthatatlanná tették a rendszert. Botha föderalizálni akarta Dél-Afrikát, háromkamarás, faji alapon elkülönített parlamenttel, ez azonban az 1980-as évekre már a nemzetközi közvéleménynek is kevés volt. Lemondása után, 1989-ben F. W. de Klerk került a Nemzeti Párt élén a hatalomba, aki felvette a kapcsolatot Oliver Tambóval és különleges házi őrizet alá helyezte Nelson Mandelát.

A tárgyalássorozat, a népszavazások és a reformok végrehajtása után 1994-ben az „egy ember – egy szavazat” elvén működő, titkos, közvetlen és demokratikus választójog alapján tartottak általános választásokat Dél-Afrikában, amelyet az ANC nyert meg. Az átmenet idejére közös koalícióban kormányozta Man-

⁷⁰ Evans, Gavin: Slovo, First biography - Bedfellows of a different feather. Mail and Guardian (2014. február 28.) <https://mg.co.za/article/2014-02-27-bedfellows-of-a-different-feather> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁷¹ Truth and Reconciliation Commission: AC/2001/003 ügýirat <https://www.justice.gov.za/trc/decisions/2001/ac21003.htm> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

dela és pártja de Klerkkel és a Nemzeti Párttal az országot. Joe Slovo, aki ekkor rákbetegségben szenvedett, a Lakhatási Minisztérium tárcáját kapta meg. Slovo igyekezett a szegényebb rétegeknek alacsonyabb árú vagy kedvezményesen áron bérelhető házakat és lakásokat kiutalni, ám reformjait nem tudta véghez vinni, ugyanis 1995. január 6-án elhunyt.

Slovo hajlíthatatlan leninistaként fejezte be életét, elveihez tizenéves kora vége óta végig hű maradt. Kritikusai rövidlátónak tartották, ugyanis az AP hírügynökség felvételei⁷² arról tanúskodnak, hogy még a Szovjetunió összeomlása után is hitt a szocializmus győzelmében. Az 1980-as évek végén írt elméleti munkáiban szintén megmutatkozik a lenini eszmék iránti hűsége. Az 1988-ban megjelent eszmefuttatása, a „The South African Working Class and the National Democratic Revolution” (A dél-afrikai munkáosztály és a nemzeti demokratikus forradalom) klasszikus marxi logikát követ, amely a polgárok közötti egyenlőség létrejöttét, majd utána a szocialista átmenet bekövetkeztét vázolja fel. Slovo szerint szükség van egy faji egyenlőségen alapuló társadalomra, amely egy nemzeti demokratikus forradalom révén jön létre. Ebben a fekete burzsoáziának jelentős szerepe van ugyan, de a vezető osztály a munkáosztály. Legfőbb ellensége a Dél-Afrikát irányító rasszista kapitalizmus. Felvázolta benne, hogy a tíz fekete törzs, a színesek, a fehérek és az indiaiak által igazgatott köztársaságokból kell majd állnia az új dél-afrikai államnak.⁷³

Egy évvel később, azaz 1989-ben keletkezett „Has Socialism Failed?” (Elbukott-e a szocializmus?) című munkájában a gorbacsovi reformokat megkésettnek látta. Kri-

Winnie Mandela, Nelson Mandela és Joe Slovo a SACP gyűlésén⁷⁴

⁷² AP Archive: South Africa–Joe Slovo Profile <https://www.youtube.com/watch?v=n3Z4Xm9PPe8> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁷³ Slovo, Joe: The South African Working Class and the National Democratic Revolution. 1988. <https://www.marxists.org/subject/africa/slovo/1988/national-democratic-revolution.htm> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁷⁴ Winnie Mandela, Nelson Mandela és Joe Slovo a SACP gyűlésén <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSP74fN0lUizYSz73KhoSmKGDgfgjsmkU-Qsp-mBiIKIcZU0LfZ&s> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

tízálta benne a rendszer egészét támadó revizionistákat, a demokráciát pedig kizárólagosan a kommunista egypárton belül képzelte el. A jövő társadalmát Slovo egy kizsákmányolástól mentes, a köztulajdon demokratikus kontrollja alatt álló, az osztályok közötti egyenlőtlenségeket felszámoló rendszerben képzelte el, ahol egy olyan társadalom jön létre, amely támogatja minden ember tehetségének a kibontakozását.⁷⁵

Slovo emlékezete a baloldali csoportok és a fekete nacionalisták körében nagy tiszteletnek örvend. A tíz legnagyobb dél-afrikait összeállító, előzetesen száz főt felvultató listán a leadott szavazatok alapján negyvenhetedik helyet érte el.⁷⁶ Lánya, Shawn Slovo forgatókönyvíróként tett apja nevének fennmaradásáért, ugyanis a Tűzveszély (Catch a Fire) címet viselő, 2006-ban megjelent filmbe „beleírta” apját Gus Roth karakterébe, akit a holland zsidó színész Jeroen Krabbé alakított. Slovót fekete harcostársai a pretoriai Church Streeten fekvő temetőben helyezték végső nyugalomra, amely egyúttal utalás a Sizwe korábbi akciójára is. Sírjának fejfájába faragott sarló-kalapács motívum összetéveszthetlenné teszi más sírokkal.

Joe Slovo sírja, fejfáján a felirat: „Ezen a területen fekszik Joe Slovo és mások, akik az életüket adták a szabadságharc idején”⁷⁷

⁷⁵ Slovo, Joe: Has Socialism Failed? 1989. <https://www.marxists.org/subject/africa/slovo/1989/socialism-failed.htm> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁷⁶ The 10 Greatest South Africans of all time. Bizcommunity (2004. szeptember 27.) <https://www.bizcommunity.com/Article/196/423/4673.html> (Utolsó elérés: 2020. január 8.)

⁷⁷ Joe Slovo sírhelye: <https://www.findagrave.com/memorial/8202640/joe-slovo>

Zolcsák Attila

Juan Garcia Oliver (1902-1980)

A spanyol polgárháború anarchista mozgalmának a kiemelkedő militánsa kevéssé ismert az utókor előtt, noha a történelem egyetlen anarchista igazságügy-minisztere volt.

Juan Garcia Oliver 1902. január 9-én született a spanyolországi Reusban. 1917-ben Barcelonába került pincérként, ahol azonnal kapcsolatba lépett a munkásmozgalommal.

1917 és az azt követő évek Spanyolországban is a munkásmozgalom fellendülését jelentették. A munkásmozgalom bázisát a rendkívül erős szakszervezetek jelentették, melyek közül a szocialista UGT (Unión General de los Trabajadores – Általános Munkásunió) és az anarchoszindikalista CNT (Confederación Nacional de Trabajo – Nemzeti Munka Föderáció) volt a legjelentősebb.

Juan Garcia Oliver néhány hónapig az UGT tagja volt, majd azt elhagyva a CNT helyi pincér-szakszervezetének egyik alapítója lett. Az anarchoszindikalista mozgalom azonban nem csak az érdekvédelmi harcra koncentráló szervezetekből állt, hanem a direkt politikai harcot előtérbe helyező csoportok szerepe is jelentős volt. Garcia Oliver ezek egyikehez, a La Regeneración nevű csoporthoz csatlakozott. A forradalmi forrongás ezen éveiben aktív szerepet vállalt a CNT helyi szervezeteinek, anarchista akciócsoportoknak és sztrájkoknak a szervezésében. A küzdelem nem nélkülözte a fegyvereket sem; az államhatalom kíméletlenül lépett fel, és a letartóztatottak gyakran „szökés közben” veszítették

életüket. A munkáltatók is külön fegyveres szervezetekkel rendelkeztek, melyek tagjai számos gyilkosságot hajtottak végre. Az anarchisták nem egyszer fegyverrel csaptak össze velük, nem riadva vissza a „forradalmi terror” eszközétől sem.

Garcia Oliver tevékeny szerepet vállalt a spanyolországi anarchisták legismertebb akciójának, Eduardo Dato miniszterelnök meggyilkolásának előkészületeiben. Noha annak végrehajtása előtt letartóztatták, 1921. március 8-án három merénylő végzett a miniszterelnökkel. Szabadulása után, 1922-ben, több ismert anarchistával, így Bounaventura Durrutival és az Ascaso testvérekkel közösen megalapították a „Los Solidarios” akciócsoportot. Számos akciójuk közül a legismertebb a zaragozai érsek, Soldevila bíboros meggyilkolása volt. A korszak ismert anarchista vezetője, Salvador Seguí 1923. március 10-i meggyilkolása után csoportjával ismét a munkáltatók szervezetei ellen fordult, több bankrablást is végrehajtva, míg végül letartóztatták, és egy év börtönre ítélték. Büntetésének letöltése után, 1924-ben, Párizsba emigrált.

Napjai itt sem teltek eseménytelenül. Kapcsolatba lépett a katalán nacionalisták Macia vezette csoportjával, tárgyalt olasz anarchistákkal Mussolini meggyilkolásáról, és 1925-ben társaival – a latin-amerikai utazásukról visszatért Durrutival és az Ascaso testvérekkel – merényletet készített elő XIII. Alfonz spanyol király ellen, mely azonban elbukott. 1926-ban részt vett az anarchisták marseilles-i konferencián, ahol a katalán nacionalistákkal való szövetség mellett kardoskodott, azonban a CNT politikai aktivitást ellenző mérsékelt szárnyának az álláspontja győzött. Garcia Oliver azonban ennek ellenére részt vett az előbbieKatalóniába végrehajtott betörésében, melynek kudarca után fogságba került, és egészen a Köztársaság kikiáltásáig, 1931 áprilisáig börtönben maradt. Szabadulása után aktívan belevetette magát a CNT szervezkedésébe. Az 1931. május 1-i – véres rendőri beavatkozással végződő - nagygyűlésre ő tervezte meg a máig ismert anarchista diagonális vörös-fekete zászlót, mely a vörös által jelképezett szindikalizmus és a fekete által jelképezett anarchizmus összefogását szimbolizálta.

Ennek fontosságához szükséges tudni, hogy a spanyolországi anarchista mozgalomban több áramlat volt jelen. A szindikalizmus a szakszervezetekre és a szakszervezeti harcra koncentrált, gyanakvással szemlélve a politikai akciókat; a rendszer ellenzékét képező politikai pártokra is ellenszenvvel tekintett. A „közvetlen akciót” hirdető anarchisták ellenben a politikai fellépés elsődlegességét hirdették, és a szindikalisták által favorizált tömegharc mellett körükben népszerű volt a kisebb, aktív csoportok „élcsapat” jellegű szerepének hangsúlyozása, mely miatt ellenfeleik sokszor gúnyosan „anarchobolsevik” néven emlegették őket.⁷⁸ A CNT szakszervezeti hálózata a szindikalizmust, az anarchista

⁷⁸ Utóbbi jelzőt illetően meg kell említeni, hogy az oroszországi bolsevikokkal rokonszenvező áramlat is létezett, sőt, rövid időre maga a CNT is belépett a Vörös Szakszervezeti Internacionáléba.

akciócsoportok – „grupos aficionados”, melyek gyűjtőszervezete 1927-től a FAI (Federación Anarquista Ibérica – Ibériai Anarchista Föderáció) volt – a második áramlatot képviselte.⁷⁹

Garcia Oliver ez utóbbi csoport egyik hangadójává vált. A CNT 1931. áprilisi madridi plénumán hirdette meg a „gimnasio revolucionario” elvét, mely a forradalmi aktivitás fokozására törekedett a frissen született Köztársasággal szemben, szemben állva a mérsékelt szindikalisták véleményével, akik az utóbbival való megegyezés módozatait keresték. Szintén fellépett a CNT Védelmi Bizottságainak (Comités de Defensa) megszervezése mellett, melyek feladata nem pusztán a munkások védelme, hanem azok radikalizálása is volt, szemben a mérsékelt szárny fokozatos, lassú változást hirdető taktikájával. 1931 folyamán a radikális szárny ereje az anarchoszindikalista mozgalmon belül folyamatosan nőtt: Garcia Oliver így a legfontosabb CNT sajtóorgánum, a Solidaridad Obrera szerkesztője lett.

Ezt követően fontos szervezői feladatot látott el az 1932. januári anarchista felkelésben Alto Llobregat zónájában, melynek bukása után börtönbe került. Mivel a mérsékelt szindikalista szárny habozott az akció támogatását illetően, a két áramlat szembekerült egymással. A mérsékelt vonal nyilvános manifesztumára válaszként Garcia Oliver Ángel Pestana lemondását követelte a Nemzeti Bizottság vezetéséből. Pestana és hívei, a „treintisták”⁸⁰, elhagyták a CNT szervezetét.

Garcia Oliver ezt követő szabadulása után aktív szerepet vállalt az 1933. januári anarchista felkelés előkészítésében is, melynek ismételt bukása után újra börtönbe került. Novemberi szabadulása után, a jobboldali választási győzelemre adandó válaszként kiobbant ez év decemberi anarchista felkelés szervezésében a háttérben maradt; ekkor a „Nosotros” csoport tagjaként tevékenykedett, mely a „Los Solidarios” csoport folytatásának volt tekinthető. A spanyolországi baloldali pártok 1934. októberi felkelését illetően a CNT távolmaradását javasolta; ezt követően azonban aktívan fellépett a felkelés után bebörtönözöttek szabadon bocsátásáért. Ez azonban nem jelentette a fegyveres harc koncepciójának feladását; jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a CNT védelmi bizottságai megerősödjenek, egy eljövendő forradalmi hadsereg magjává válva.

Noha a CNT nem lépett be a Népfrontba, az amnesztia érdekében hajlandó volt mellé állni, híveit a választásokon való részvételre buzdítva. A kampány egyik úttörője maga Garcia Oliver volt, aki a választási részvétel szükségességét azzal

Ezen áramlat vezetői – Juan Maurín és Andrés Nin – utóbb elhagyták a CNT, és a spanyol polgárháborúból jól ismert POUM (Partido Obrero Reunificación Marxista – Marxista Újjáegyesítés Munkáspártja) alapítóivá váltak.

⁷⁹ A kettőt természetesen lehetetlen teljesen szétválasztani.

⁸⁰ A „harmincak”: a név a Pestana-féle manifesztum 30 szerzőjére utal.

indokolta, hogy a hatalmon levő jobboldal győzelme a fasizmus azonnali felülkerekedéséhez vezet, míg ha a Népfront nyeri meg a választásokat, akkor a CNT kedvezőbb körülmények között készülhet a fasiszta puccsal való szembenállásra, akár fél évet (!) is nyerve.

Győzelme után a Népfront képtelen volt stabilizálni a helyzetét, és az előjelek egyre fenyegetőbbeké váltak. Ebben a légkörben került sor a CNT 1936. májusi zaragozai konferenciájára. Garcia Oliver tevékeny részt vállalt a „comunismo libertario” („liberter kommunizmus”) elveinek kidolgozásában, mely a jövő anarchista társadalommodelljét volt hivatva bemutatni. Emellett arra törekedett, hogy a CNT védelmi bizottságai hadsereggé váljanak, mely azonban a hadsereget intézményét mélységesen ellenző CNT-n belül nem aratott osztatlan sikert.⁸¹ Kiállt az évekkel korábban távozott „treintisták” CNT-be való visszafogadásáért, indoklása szerint azért, hogy erősítse támogatását a hadsereg kérdését illetően.

A puccs és a polgárháború kezdete Barcelonában találta, ahol a harcok kritikus napjaiban – július 19-20-án – szervezőként jelentős szerepet játszott a katonai lázadás barcelonai bukásában. A harcok organizálására létrejött Összekötő Bizottságnak szintén egyik vezetőjévé vált. Július 20-án a spanyolországi anarchizmus annyi év után úgy tűnt, győzelmet aratott: többről volt szó a lázadó katonaság legyőzésénél, mivel a puccs – bukása ellenére – annyit elért, hogy a Köztársaság helyi intézményrendszere szétzilálódjon. Barcelona lényegében a CNT-FAI kezébe került, és az autonóm Katalónia kormányzatának, a Generalidadnak az elnöke, Luís Companys jelezte, hogy tárgyalni kíván.

Companys elismerte, hogy övük a vezetés, és javaslatot tett az együttműködésre. „Választanunk kell az anarchista diktatúra és a köztársaság között, mely utóbbi egyenlő a kollaborálással.” – mondta Garcia Oliver, Companys javaslatának elutasítása mellett érvelve. A CNT regionális plénuma azonban a második lehetőség mellett döntött. Ennek elvi és gyakorlati okai egyaránt voltak: elvi síkon a diktatúra ellenzése, gyakorlati téren pedig az, hogy a többi köztársasági területen lévő CNT-szervezet véres megtorlásnak lenne kitéve, valamint, hogy egy elszigetelt anarchista Katalónia nem lenne életképes.⁸² Így jött létre a CCMA (Comité Central de Milicias Antifascistas – Antifasiszta Milíciák Központi Bizottsága), mely Katalónia tényleges vezető szervévé vált. A „Nosotros” csoportban Garcia Oliver megismételte javaslatát, a többség azonban itt is elutasította az indítványt.⁸³

Garcia Oliver kétségkívül döntő szerepet a spanyolországi anarchizmus és a

⁸¹ Ez ügyben szembe került régi harcostársával, Durrutival is, aki a bolsevikok és a Vörös Hadsereg példájának történetének megismétlődésétől tartott.

⁸² Cattell, David T.: *Communism and the Spanish Civil War*. Berkeley [etc.] : Univ. of California Pr., 1956. 47.

⁸³ Alexander, Robert: *The Anarchists in the Spanish Civil War*. Janus Publishing Company, London, England, 1998. 743-744.

spanyol polgárháború e nagy jelentőségű döntése körüli vitákban. Az eddigiek azt a benyomást keltik, hogy ő volt a legradikálisabb, de a kép nem ennyire egyértelmű. José Peirats azt a verziót is felveti, hogy egyenesen javaslata elutasításában reménykedett. A CNT vezetői közötti rivalizálásról lehetett szó, arról, hogy a CNT és a FAI tagjai között növelje a népszerűségét kockázat nélkül? Esetleg a vita egyik anarchista részvevője tapintott rá az igazságra, amikor azzal indokolta a javaslat elutasítását, hogy nem az „anarchista diktatúrától”, hanem „Garcia Oliver diktatúrájától” tart? Ezt követő pályafutása nem zárja ki ezt a verziót, ugyanis teljes odaadással vetette magát az állami bürokrácia munkájába.⁸⁴ Ugyanakkor teljességgel elképzelhető, hogy mindössze arról van szó, hogy meggyőződése ellenére alávetette magát a többség akaratának: többször hangsúlyozta, hogy az említett július 20-i döntés nem engedett más utat a CNT és a FAI számára.

Garcia Oliver ezt követően jelentős szerepet játszott a CCMA működésében, valamint a hadiipar és a milíciák szervezésében. 1936 szeptemberében – marokói ellenálló szervezetekkel is egyeztetve – felvetette, hogy a Köztársaság egyoldalúan mondjon le a protektorátusról. A kormány azonban ezt elutasította, mivel ennek hatása a Maghrebben nemcsak francia, hanem brit érdekeket is sértett volna.⁸⁵

A CCMA feloszlatása után az anarchista militáns az államapparátusba került: október 1-én a Generalidad Védelmi államtitkára lett. 1936. november 4-én a CNT és a FAI belépett Largo Caballero kormányába, négy minisztert jelölve. Garcia Oliver a Köztársaság igazságügy miniszterévé vált. Hivatalba lépését az archívumok, és a bűnügyi nyilvántartások azonnali elégetésével kezdte (hivatalosan légicsapás okozta kárra hivatkozott), valamint eltörölte az illetékeket, a feketepiaci tevékenységre börtönbüntetést tett kötelezővé, elrendelte a július 15-e előtti bűnök miatt elítéltek szabadon bocsátását, valamint munkatáborok létrehozását a hadifoglyok számára – az átnevelés eszközének szánta, de ez a döntése sok vitát váltott ki az anarchisták között. Dekrétumban intézkedett a nők teljes jogi egyenjogúságáról, véget vetett az utcai terrornak és újjászervezte a bíróságokat is.⁸⁶

Az 1937. májusi barcelonai felkelés folyamán a CNT-FAI többi vezetőjéhez hasonlóan a „testvérharc” befejezésére szólította fel, politikai megegyezésre törekedve. Largo Caballero kormányának bukásával 1937. május 17-én azonban elveszítette posztját.

⁸⁴ Amorós, Miguel: Durruti en el laberinto. Segunda Edición, Virus Editorial, Barcelona, 2014. 26-28.

⁸⁵ Paz, Abel: Durruti. 2* e d. en castellano. - Madrid : Fundación de estudios libertarios Anselmo Lorenzo, 1996. 579-588.

⁸⁶ Alexander, 883-892.

Ezt követően részt vett a CAP (Comisión Asesora Política – Politikai Tanácsadó Testület) megalakításában, mely az anarchoszindikalista mozgalom vezető szerve kívánt lenni, kontroll alatt tartva az elégedetlen tagságot, és 1938-tól részt vett az ML (Movimiento Libertario – Libertárius Mozgalom) Végrehajtó Bizottságának megalakításában is.

1939. január 27-én, sokakkal egyetemben, Franciaországba menekült. Noha addig az ellenállás híve volt, Katalónia elvesztése után támogatta Segismundo Casado ezredes katonai puccsát, mely a Francóval való megegyezéses békére törekedett. 1941-ben végül Mexikóba költözött. Mozgalmi tevékenységét nem adta fel, sőt, 1944-ben a CNT főtitkára lett. Figyelemmel kísérte az 1970-es évek spanyolországi politikai változásait, és a Franco-rendszer megszűnését. Spanyolországba már soha nem tért vissza. 1980-ban bekövetkezett halála előtt nem sokkal, 1978-ban adta ki önéletrajzi memoárját, „El Eco de los Pasos” címmel.

A könyv, ahogyan Garcia Oliver megítélése is, viták kereszttüzebe került. A könyvet részben Abel Paz Durrutiról szóló – Évkönyvben már ismertetett – művével szemben írta, annak állításaival vitatkozva. Kritikája több ponton jogos; azonban Abel Paz számos alkalommal kérte együttműködésre Garcia Olivert, amit azonban csak később és módjával kapott meg tőle.⁸⁷ Levelezésük és vitájuk jelentős részben a döntő, 1936. júliusi napok, és Garcia Oliver akkori álláspontja körül forog, ahol az olvasónak azonnal szemet szúr az anarchista, kollektivist szellemiséget hirdető szerző autokrata és egoista stílusa. Garcia Oliver bürokrataként küzdött a bürokrácia, az állandó hadsereg szószólójaként az állandó hadsereg, államférfiként az állam eltörlé-

séért, és – amit az anarchizmus úgyszintén paradoxonnak tekint - igazságügy miniszterként az igazságért. Önéletrajzában így ír: „Sem miniszterségem előtt, sem alatt, sem pedig ezt követő barcelonai vegetálásom során nem bántam meg soha sem azt, amit, miniszterként tettem, sem azt, hogy előtte azt javasoltam, hogy teljes gőzzel előre.”⁸⁸

⁸⁷ Balance. Cuaderno de historia número 38. Correspondencia entre Diego Camacho (“Abel Paz”) y Juan García Oliver. 17-62. Garcia Oliver könyve továbbá visszaemlékezésen alapul, források felhasználása nélkül.

⁸⁸ <http://www.ruedoiberico.org/libros/textos.php?id=44>

TÖRTÉNETÍRÓK

Ormos Mária 1930 – 2019

Több mint fél évszázadig volt generációjának egyik legérdekesebb, egyben meghatározó történetírója, sokak tanára, pályatársainak támogatója, ahogy ma mondjuk: mentora. A munkásmozgalom történetírás nem volt kenyere, horizontja ennél szélesebb volt. Mégis fontosnak tartjuk, hogy Évkönyvünkben is tisztelgünk személye és munkássága előtt. Ennek oka, hogy e nemzetközi képben mindig ott volt a küzdelem az emberibb társadalomért, amelynek részei a dolgozók, a baloldal mozgalmi. Mária, nekünk kortársaknak Marika e baloldalhoz tartozott. Amikor fontosnak tartotta kilépett az „elefántcsont torony-

ból”, tette ezt 1956-ban, majd 1998-1990-ben, hogy szerepet vállaljon a magyarországi szociáldemokrácia megújulásában. Utána visszament, hogy alkosson, de nem tévesztette szem elől a napi politikát, s ha úgy érezte szükséges, vállalta a felelős tudós tiltakozását nemcsak a tudományt, vagy az oktatást érő sérelmes intézkedések ellen, de felhívta a figyelmet a tért nyerő szélsőjobb veszélyére – az Antall kormány időszakától napjainkig.

Előadás a Magyar Ellenállók és Antifasiszták (MEASZ) Demokrácia Akadémiáján 2011.

Történetíróként nem volt követője egyik iskolának sem. Maga volt az „iskola”. Olyan elődöket múlt felül, mint a hozzá hasonlóan befolyásos politikai szerepet vállalt Szekfű Gyula és Hóman Bálint, nem melleleg azzal a jelentős különbséggel, hogy soha nem tett engedményt a nacionalizmusnak és nem szolgálta ki az éppen regnáló hatalmat. Életeleme volt a vita és a kételkedés, nem kevésbé a kíváncsiság, ami hajtotta újabb és újabb megközelítések felé. Nem volt számára

lezárt történet, a múltat újra és újra értelmezte, s erre bízta tanítványait, pályatársait.

Számos akadémiai tudományos és állami díj mellett emelte a baloldal két elismerésének, a Radnóti-díjnak és a Hazám díjnak az elfogadottságát, tekintélyét. Hatalmas életművének talán legismertebb két monográfiája a Hitlerről és a Mussoliniról írt, amelyekben a személyek ismertségén keresztül juttatta el gondolatait olvasóihoz a háborúba, népiirtásba vezető politikáról. Most egy kevésbé ismert vele készült interjúval emlékezünk rá.

– *A magyar önszemlélet kitörölhetetlen része Trianon, mint egy „Magyarország ellen szőtt nemzetközi összeesküvés”.*

– A történet lényege nem a nemzetközi összeesküvés, hanem az egyetemes tudatlanság. Nyilvánvaló volt, hogy a csehek, a szerbek, a románok mit akarnak, hogy ahol csálni tudnak, csálni fognak. De hogy ennek milyen következményei lesznek, azt egyetlen döntéshozó sem tudta. Sem az amerikai elnök, sem a francia miniszterelnök. Az angol miniszterelnök utóbb már érezte: tévedett, mikor aláírta a trianoni békeszerződésnek nevezett hagymázos szöveget.

– *Visszatérő legenda a román prostituáltak ügye, akiket állítólag az előnyös békefeltételek érdekében hazafias szolgálatba állítottak.*

– Hát istenem, miért nem vetették be a magyarok is a lányokat? Az „ungárcák” széles körben ismertek és népszerűek voltak.

– *A másik legenda szerint a csehek a Ronyva-patakot hajózható folyóvá akarták nyilvánítani.*

– Azt azért tegyük hozzá: a kisantant a végeredményhez képest jóval többet szeretett volna – a mítosszá lett pataktól valójában jócskán délebbre húzta volna meg a határt a csehszlovák kormány. Román részről tiszai határban gondolkodtak. A cseh és a szerbhorvát államot a Nyugat-Dunántúlon áthúzódó korridor kötötte volna össze. Ha minden megvalósul, amire ráhajtottak, Magyarországból nemhogy zsemle, zsemlemorzsa sem marad.

– *Azt hihetnénk, a legendaképzés hajlama a kelet-európai frusztráció újabb jellemző sajátossága.*

– Ne ostorozzuk mindig magunkat. Ebben nem hoztunk semmi újat. Nem véletlenül beszélünk vízőönlegendáról, Arthur királyról, Amerika-ellenes tevékenységet vizsgáló bizottságról.

– *Roosevelt elnökről terjesztették, hogy tudott a készülő Pearl Harbor-i támadásról, de hallgatott, hogy Amerikát háborúba rántsa.*

– Roosevelt elég dörzsölt fickó volt, lehet, hogy bizonyos határig trükközött. Akkora örült mégsem lehetett, hogy a csendes-óceáni flottát a japánoknak maratalécul dobja. A flottaügyről jut eszembe: ha a történelemben valaha valahol egy

flotta vereséget szenved, a közelben mindig kitör egy tájfun. Vihar söpörte el a spanyol armadát, míg az angol hajókat megkímélte. Szent szél (kamikáze) küldte a tenger mélyére a japán partok előtt Kubiláj nagykan mongol hajóhadát.

– *A háttérhatalom angolból átvett tükörfordítás?*

– Nyilván. Háttérhatalmak egyébként vannak. Bárki legyen az Egyesült Államok elnöke, nem tud lényeges lépést tenni a nagy gazdasági erőcsoportok hozzájárulása nélkül. Orbán egy vonást sem tehet a Magyarország költségvetési bevételeinek nagy részét biztosító multinacionális cégek ellenére.

– *Lehet-e a tudomány fegyverével küzdeni a történelmi tévképzetek ellen? Vagy a történész ilyenkor arra gondol, abba kéne a szakmát hagyni?*

– Ezt célzásnak is vehetem, de a küzdéssel akkor sem hagyok fel. Persze tudom, hogy nyerni nem tudok.

– *Mert, mint az köztudott: Elvis él.*

– És hamarosan visszatér.

Forrás: <https://168ora.hu/itthon/ormos-maria-hatterhatalmak-pedig-vannak-10814> Az interjút készítette Buját Attila

Kövér Lajos¹

Michel Vovelle (1933 – 2018)

Michel Vovelle, a nagy francia forradalom világszerte ismert és elismert kutatója, marxista történész volt; olybá tűnik „utolsó mohikánja” annak a nagy történetírói nemzedéknek, amelynek szellemisége a 20. század első felében uralta, a második felében pedig az angolszász „kritikusok” valamint a François Furet² nevével fém-

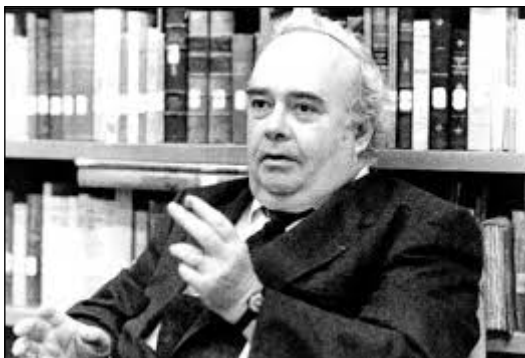
¹ Kövér Lajos PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék.

² François Furet (1927-1997) francia történész, aki az 1956-os magyar forradalom hatására kilép

jelzett furetizmus « furetisme » ellenében is egyik meghatározója a Forradalom történetírásának.

Vovelle Albert Soboul „örököseként” nagy elődök nyomdokain járt. Szellemi atyjuk Alphonse Aulard (1849 – 1928), aki radikális szocialista, szabadkőműves, valamint az Emberi Jogok Ligájának egyik megalapítója, 1885-1922 között a Sorbonne tanára, a Francia Forradalom Intézet vezetője. Ő az első olyan forradalomtörténész, aki a levéltári kutatások fontosságát hangsúlyozza. A tanítványok és az un. Aulard-kör névsora impozáns; Jean Jaurès (1859-1914), Albert Mathiez (1874-1932), Georges Lefebvre (1874 1959). Szellemileg ide kötődik a már említett Albert Soboul és egyik leghitelesebb „tanítványa”, Michel Vovelle. E marxista forradalomtörténet historiográfiai lenyomata egyébiránt oly erős, hogy a francia forradalom történetével foglalkozó szakirodalom ma már „klasszikus koncepció”-ként aposztrofálja tevékenységüket!

Michel Vovelle 1933. február 6-án született a Chartres melletti kicsiny Gallardon nevű településen értelmiségi szülők gyermekeként. Az Ecole Normale Supérieure de Saint-Cloud, illetve a Sorbonne elvégzése után 1956-ban szerez történetész diplomát. Még ugyanebben az évben tagja lesz a Francia Kommunista Pártnak, amelyhez élete

végéig hű maradt, mondván: „a politikai meggyőződés nem hetente váltandó műfaj,” hozzátéve az Aulard-kör jelmondatát: „emberek vagyunk, és a tudományt szolgáljuk legjobb tudásunk, hitünk és meggyőződésünk szerint”.

Jóllehet első publikációja Marat-hoz kötődik, kezdeti kutatásai nem közvetlenül kapcsolódtak a francia forradalomhoz. Főként kulturanropológiai és vallástörténeti kérdések izgatják. 1971-ben megvédett disszertációjában a 18. századi Provence-ban a barokk piéta és a dekrisztianizáció kérdéskörét vizsgálja. Innen jut el a vallás, a hiedelmek és a Forradalom viszonyának kutatásához. A Forradalom mindennapjait átható dekrisztianizáció kapcsán a mentalitásokra összpontosítva felteszi a kérdést: létezik-e forradalmi mentalitás. A válasz egy közel 300

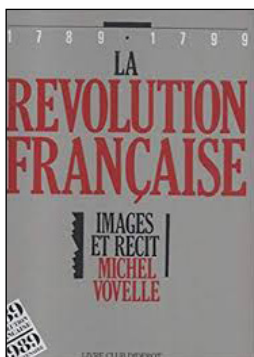
a francia kommunista pártból, majd szembefordul a marxizmussal. 1965-66-ban látott napvilágot a Francia forradalom című nagy hatású műve, amelyben a jakobinus diktatúrát, amelyet a marxisták a forradalom egyfajta csúcspontjának tartanak, a forradalom kisiklásaként (dérapage) értelmezi, elutasítva a terror minden formáját.

oldalas könyv, amely 1985-ben jelent meg. A forradalmi mentalitás címen napvilágot látott munka nyilvánvaló módon a társadalom és a Forradalom alatti mentalitások okait, alakváltozásait vizsgálva hoz újat a forradalomtörténet kutatásában.

A marxista történész számára nem vitás, hogy a bekövetkezett társadalmi, gazdasági változás szükségképp maga után vonja az emberek átalakulását, megváltozását. Elemzésének horizontjába az öntudatra ébredés és a fatalizmus inspirálta totalitárius törekvés így egyaránt belefér. Létezik-e hát egyáltalán a forradalmi mentalitás mint új jelenség, vagy csupán a múltbéli örökség jónéhány koncentrált gesztusa köszön vissza 1789-1799 között?

Michelle Vovelle abból indul ki, hogy minden korszak és minden társadalom újból és újból feldolgozza múltjának szellemi és kulturális hagyatékát. Így a forradalmi mentalitás részben a primitív lázadás múltbéli örökségéből (egyenlőségi törekvések, erőszak, félelem, stb.), részben pedig az adott történelmi pillanat vonzásában születő vagy újjászülető alkotóelemekből táplálkozik. Gondoljunk például Saint-Just híres ventőse-i javaslatának lendületes propagandájára! (A „nincstelenek a föld hatalmasságai”... „A boldogság új eszme Európában”...) Tömegekre aspirál, erejét a kollektív cselekvés spontaneitásából meríti és közben új értékeket alkot, új világ megteremtési igényével lép fel. Mögötte ott az egyik főszereplő, a történelmi lehetőségeiben oly rövid életű „homo novus”, a sans-culotte, a szélsőségek embere. Ő egy személyben terrorista és otthon ülő békés ember. Lelke mélyén idegengyűlölő s egy történelmi szituációból építkező felsőbbbségérzés Párizs-tudatával éli meg – többnyire a létminimum mezsgyéjén – mindennapjait. A sans-culotte járatlan a politikában, primitív, naiv, könnyen becsapható, manipulálható ember; így aztán gyorsan áthatja a külföldi, idegen ármány és az ellenforradalmi összeesküvés állandó sugallatának veszélyén nyugvó rettegés tudata. Ez elvakulttá, éberré, terroristává, sőt könyörtelenné, kegyetlenné teszi. A vélt, vagy valós veszélytudat azonban a mindennap részévé válván lassan erodálódik, így aztán lassul a forradalmi lendület. „A forradalom megfagyott” hangzik Saint-Just híres mondata. Ez az a történelmi pillanat, amikor a sans-culotte tanácstalanul elhagyja az utcát és fásultan haza ballag, pedig tegnap még harcoss elkötelezettje volt a közvetlen demokrácia szellemében megalkotandó új világnak. Íme a sans-culotte mentalitás jellemzői. A jakobinusoknak e vonatkozásban nincs túl sok választási lehetőségük; vállalják tehát egy újszerű társas ösztön megteremtésének kockázatos kísérletét, így az ünnepek a propaganda eszközzé válnak, tartalmilag a Forradalom menetéhez, fordulataihoz szinkronizáltatnak. Közben alaposan átrendeződnek a mindennapok keretei: lehetséges a válás, az örökség egyenlő elosztása, új a naptár, újak a mértékegységek, miközben az infláció és a hiány egyfajta nagyonyis életbevágó valószínűségszámításra sarkallja a társadalom különböző rétegeit. Végül ott a dekrisztianizáció, amely le akarja

rombolni a kereszténységet és helyébe olyan új vallási képeket, új isteneket és hősokeket állít, mint például az „Ész istennő”-jének vagy a „Szabadság mártírjai”-ak tisztelete. Mindezek tagadása, a múlt kizárólagosságából táplálkozó attitűdök, a Forradalom elutasítása viszont a belső és külső emigráció létében testesül meg, s ebben a szereposztásban immár a népi ellenforradalmár alakja válhat kulcsfigurává. A kérdésre, amely így hangzik: meg lehet-e változtatni az embereket röpké tíz év leforgása alatt, Michel Vovelle mindenekelőtt azzal válaszol, hogy a Forradalom történetében szakavatottan, biztos kézzel úgy találja meg a mentalitások rendkívül sokszínű változatait, hogy közben kikerüli az állandó sémák konglomerátumában, valamint az öncélú „longue durée”-ben rejlő buktatókat. Kikerüli, mert mindenkor az adott társadalmi struktúrára, a társadalomtörténetre koncentrál azért, hogy felfedje az individuális és a kollektív, a mentális és a kultúra közötti összefüggéseket.

Michel Vovelle életútját az érvek, az érzelmek és az indulatok jegyében a tudományszervezés valamint az egyetemi katedrától elválaszthatatlan oktatás és tudományművelés kettőssége határozta meg. Az Aix-Marseille I. Egyetemen a modernkori történelem professzora, majd a Párizsi I. Panthéon–Sorbonne Egyetemen a Francia Forradalom Történeti Intézetének (IHRF) igazgató professzorává nevezik ki Albert Soboul 1982-es halálát követően. Egy évvel később felkérlik a Vizille városában megnyílt Forradalomtörténeti Múzeum (Musée de la Révolution française) tudományos tanácsadói tisztének ellátására. Ettől kezdve a marxistákat hevesen támadó François Furet vezette „revizionisták”, másképpen nevezve „kritikusok” ellenében ő lesz a „frontember”.

Ne feledjük, ekkor már folynak a Forradalom 200. évfordulójának, a bicentenáriumi ünnepségeknek az előkészületei, amelynek koordinációjával François Mitterrand köztársasági elnök Michelle Vovelle-t bízta meg. A bicentenárium részben a Forradalom történetéről, részben pedig a francia jobb-és baloldal heves politikai csatározásairól szólt. Az ünnepségsorozatnak a kapcsán végig, hangsúlyozta: a Forradalom még nem ért véget, így az 1789. évi eseményekre nem rögzített kövületként, hanem történelmi fordulópontként tekintett, amelynek hatásai ma is érezhetők. „Életem ettől kezdve mind a mai napig meghatározza a bicentenáriumi csata, jöllehet ez már több mint két évszázada tart” írja 2017-ben megjelent kötetének előszavában. Ebben a szellemi és politika küzdelemben iránytűje Albert Soboul hagyatéka; „nem elég a Forradalomról gondolkodni, meg is kell azt érteni.”

Michel Vovelle, a mentalitások történésze, egyetemi szinten tanította a történelmet, tudósként pedig mindenekelőtt azt kutatta: mit tanulhatunk a történelemből, azaz mi francia forradalom üzenete. Az egyik utolsó vele készült interjújában ezt így fogalmazta meg: „az 1789. évi nagy forradalom mindig is kihívást jelent számunkra. Napjainkig ható örökségéből élünk, hiszen a világ folyamatos változásoknak van kitéve, a Forradalom pedig ebben a folyamatban a múltból üzenő nagy töréspont.”

Első felesége, Gabrielle fiatalon, hosszú betegség után 1969-ben hunyt el.³ A korhatárt elérve 1993-ban vonult nyugdíjba majd visszatért Aix en Provence-ba két lányával és második feleségével Monique Rebotier-vel, a szakmailag elismert, geográfussal, aki 2008-ban hunyt el. Nyugdíjas évei is munkával teltek, könyveket írt, interjúkat adott, fiatal történészeket fogadott és segítette pályakezdésüket. Itt, az általa hón szeretett dél-francia városban érte a halál 2018. október 6-án. Megemlékezésében az oktatási miniszter „történész óriásnak” nevezte. A történetíró társadalom, a lapok és a hírszatórnák egyaránt – pártállástól függetlenül – a Forradalom egyik legkiválóbb történészeként emlékeztek meg róla.

Főbb művei:

Religion et Révolution : la déchristianisation de l'an II, Paris, Hachette, 1976.

La Mentalité révolutionnaire : société et mentalités sous la Révolution française, Paris, Éd. sociales, 1986.

La Révolution française, Paris, A. Colin, 1992.

La découverte de la politique : géopolitique de la Révolution française, Paris, La Découverte, 1993.

Les Républiques sœurs sous les regards de la grande nation, Paris, L'Harmattan, 2001.

Mémoires vives ou perdues: essai sur l'Histoire et le souvenir, Les Éditions de Paris Max Chaleil, 2018.

³ Egy évvel halála után jelent meg közös könyvük; Gabrielle et Michel Vovelle: *Vision de la mort et de l'au-delà en Provence : d'après les autels des âmes du purgatoire, XIe-XXe siècles*, Paris, A. Colin, 1970.

KÖNYVISMERTETÉSEK

J. Nagy László

A francia kommunisták és a gyarmati kérdés

(Alain Ruscio: Les communistes et l'Algérie. Des origines à la guerre d'indépendance, 1920-1962. Éditions La Découverte, Paris 2019. 661. o.)

A Francia Kommunista Párt és az algériai nemzeti mozgalom közötti kapcsolatok története „örök” témája a történészeknek. A munkák többsége két szélsőséget képvisel. Az egyik, némi leegyszerűsítéssel, az algériai nacionalista álláspont, a másik pedig a szélsőbaloldali ihletésű (többnyire bevallottan trockista). Mindkettő azért marasztalja el a francia (és algériai) kommunistákat, mert nem támogatták feltétel nélkül mindig és minden körülmények között, különösen a függetlenségi háború (1954-1962) idején az algériai nemzeti mozgalmat. A második pólus képviselői szerint a kommunisták feltétel nélküli támogatásának hiánya a szocializmus győzelmét akadályozta, nemcsak Algériában, de az egész „harmadik világban”. Ezeknek a szélsőséges álláspontoknak a képviselői

az absztrakt elvekből kiindulva mellőzik a konkrét helyzet, a társadalom és a nemzetközi körülmények elemzését, s esetenként egyes tényeket mellőzve vagy azok közül elfogultan válogatva fogalmaznak meg, elítélő véleményt a kommunistákról.

Mindkét szélsőséges véleményt elutasítja Alain Ruscio, francia történész, aki az eddig megjelent munkákat felülmúlva a legszélesebb és legbősegebb forrásmagyára támaszkodva, a társadalmi környezetbe ágyazva végez elmélyült elemzést és mutatja be a kommunisták Algériához kapcsolódó antikolonialista küzdelmét. Egyáltalán nem kíméli őket, számos, olykor súlyos tévedésükre mutat rá, ami nem jelenti egyik említett álláspont elfogadását sem, hanem az adott szituáció megértését. Bírálja azért is az FKP-ét, mert „hivatalos” történészei nem tettek meg mindent, vagy csak késve és részlegesen, a hibák feltárása érdekében. Ez a kritikus hozzáállás teszi kiegyensúlyozottá a könyvet. A szerző erre kötelezi magát a Bevezetőben, amikor Jean Bouvier nagy tekintélyű és elismert gazdaságtörténész, kommunista, 1986-ban elmondott szavait idézi: „Nem követelhetjük magunktól a lehetetlen objektivitást (amely képmutatás, hamis perspektíva és álprobléma). De követelhetjük az egyedüli és nagyon nehéz intellektuális tisztességet.” (11.o.)

A több mint 600 oldalas teljes bemutatása lehetetlen, csupán az egész történet néhány máig vitatott pontját említjük.

Az 1930-as években, az antifasiszta népfront időszakában a kommunisták nem a gyarmatok különválási, *önrendelkezési jogát*, a nemzeti függetlenséget hangsúlyozták, hanem a demokratikus Franciaországgal való *egyesülést*. Csakhogy, a korszak kommunistái nem Lenin idevágó írásainak tanulmányozásán nevelkedtek, hanem a nemzeti kérdést „megoldó” Sztálin vulgármarxizmusán, amely a gyarmati nemzeti mozgalmának önállótlan, alárendelt szánt. Ez nem menti fel a pártot az elkövetett hiba alól, de rámutat a nem eleve elrendelt hiba eredetére. (4. fejezet: A népfront szelleme, 80-108. o.)

Elmélyülten, minden elérhető forrást szinte aprólékosan elemzi az 1945-ös kelet-algériai felkeléssel kapcsolatos kommunista álláspontot, amely teljesen figyelmen kívül hagyta a nacionalizmus meghatározó erejét s a hitlerizmus ügynökeinek bélyegezte a PPA vezetőit. A szerző – joggal – nagyon súlyos stratégiai hibának minősíti a kommunista álláspontot és magatartást. Ugyanakkor cáfol is egy a kommunistákról megfogalmazott, szinte megkövesedett hamis véleményt, amely szerint az FKP tag légyügyi miniszter, Charles Tillon, rendelte el a falvak bombázását. Ilyen parancsot azonban csak a nemzetvédelmi bizottság elnöke, a miniszterelnök (de Gaulle) beleegyezésével. Magát Charles Tillont csak 17-én értesítették a légierő bevetéséről. (5. fejezet: Algéria a második világháborúban et az 1945-ös mészárlás traumája, 108-137. o.)

Megkésve alakítottak ki helyes véleményt a kommunisták a függetlenségi háborút kirobbantó FLN-ről (Nemzeti Felszabadítási Front), amelyről valójában nemhogy az FKP, de még a titkosszolgálatok sem rendelkeztek megbízható információkkal. Ám ezt a bizalmatlanságot kifejező kezdeti állásfoglalást a nacionalisták (akik viszont a kommunisták iránt nem voltak bizalommal) mindmáig a kommunisták szemére hányják. (245-250. o.)

A legsúlyosabb hibát azonban akkor követték el a kommunisták, amikor 1956 márciusában megszavazták a kormány számára a kivételes hatalmat. A szocialista vezetésű kabinet azonban ezt a hatalmat, választási ígéretét megszegve, nem a béke megteremtésére, hanem a „pacifikálásra”, a háború kiterjesztésére használta fel. A szavazás elégedetlenséget váltott ki a tagság körében, a vezetés azonban hiába igyekezett gyorsan korrigálni a hibát, a nacionalisták és a baloldali bírálók számára már nem tudott elfogadható magyarázatot adni és számukra „kolonialista kollaboráns” maradt. (16. fejezet: Az FKP 1956-ban, 343-382. o.)

A szerző teljesen eltérően az eddigi történészektől, nem kizárólag a párt politikáját vizsgálja, s főleg nem a hivatalos nyilatkozatokat, hanem mindazt, amit ő „kommunista térnek” nevez. Vagyis, hogy meddig terjed, a tagságon túl, a kommunisták befolyása a társadalomban. Milyen módon, eszközökkel (sajtó, tüntetés, parlament, illegális akciók stb.) és „útítárs szervezetekkel” (szakszervezet, nőszövetség stb.) juttatják el véleményüket az emberekhez (akiknek a többsége nem volt receptív az algériai felkelők ügye iránt, főként miután merényleteiket kiterjesztették Franciaországra is) s hogyan, milyen mértékben képesek mobilizálni őket? S így már azt is mondhatjuk, hogy a könyv társadalomtörténet is. Ezen módszer alkalmazásának eredményeként jut a szerző arra megállapításra a konklúzióban, hogy a rendkívül súlyos hibák ellenére is, a kommunisták voltak az egyedüliek, akik már a kezdetektől patriótákról és nem „banditákról”, gyarmati elnyomásról és nem „civilizációs küldetésről”, háborúról és nem „pacifikálásról” beszéltek. (547-550. o.)

A francia és algériai kommunisták tévedései az algériaiak –s általában a gyarmatok– nemzeti mozgalmával kapcsolatban, nem kizárólag a sajátjuk volt, hanem nem kis részben a nemzetközi kommunista mozgalomé is, amely csak az 1950-es évek vége felé ismerte fel egyértelműen a jelentőségét a planetáris küzdelemben.

A mű megkerülhetetlen, módszerét, határozott, de árnyalt elemzését tekintve, valamint a szerteágazó és nagy mennyiségű először feltárt forrásanyag (levéltár, interjú, sajtó stb.) feldolgozását illetően is.

Pankovits József

A Kommunistá Internacionálé születésének centenáriuma. Életrajzi szótár, 1919-1923. I-IV köt.

L'Internazionale comunista nel centenario della sua nascita. Dizionario biografico (1919-1923), I-IV vol. Pantarei, Milano, 2019. 2143 p.

A genovai székhelyű, Olaszország több régiójában hálózattal rendelkező „Lotta Comunista” (Kommunista harc) politikai párt égisze alatt működő munkásmozgalmi kutató intézet munkatársai – közülük Emilio Gianni Évkönyvünknek évek óta közreműködője – a Komintern (KI) megszületésének évfordulójára három kötetben (a negyedikben felsorolják forrásait, a használt apparátust) összeállították a III. Internacionálé alapítóinak, hőskori résztvevőinek, és a későbbiekben is aktív, a KI-ben munkálkodó számos kommunista politikusnak az életrajzát. Mindez kiegészül a KI-re és a korra vonatkozó dokumentációkkal és adatbázissal. Mind az életrajzi, mind a dokumentációs adatokat a nemzetközileg elérhető eredeti dokumentumok, lexikonok tucatjaiból, olasz és külföldi archívumok anyagaiból, a legkülönbözőbb kiadványok, sajtótermékek és internetes felületek forrásaiból – mondhatni – hangyaszorgalommal szedegették össze. A hatalmas vállalkozás érdeme, hogy jelenleg – amikor a KI története iránt igen csekély a történeti, egyben a politikai érdeklődés – a szerkesztők előszavukban kihangsúlyozott „kötelező tisztelegéssel” adóznak a KI megalapítóinak és a tevékenységében résztvevők élgárdájának.

A Komintern bibliográfia olasz összeállításának alapja az a német-országi projekt, amelynek koordinátora Michael Buckmiller volt, s nemzetközi záró konferenciáját 2007-ben tartották Hannoverben a Leibniz Egyetem rendezésében, a világ ismert Komintern-kutatóinak részvételével. A konferencián tették közzé azt

az adatbázist, amely 15.815 életrajzot tartalmaz, közülük a moszkvai Komintern-levéltárból 11.995 származik, s 5.991 személynek még a neve is ismeretlen volt addig.¹

Az olasz kötetekben 69 országból származó 77 szerző a fordítások és feldolgozások alapján összegyűjtött 1411 életrajzba foglalt személyiség sorsát, helytállását, megpróbáltatásait, vagy éppenséggel a sztálini önkény miatti tragédiáikat nem hagyta elenyészni, ellenkezőleg: a tanulságokat felkínálja mindazoknak, akik felelősséget éreznek a munkásmozgalom egészéért, minden irányzatáért, továbbá másoknak, akiket tárgy-szerűen érdekelnek a 20. század és a mai idők korkérdései. A szerzők többsége olasz, mint Emilio Gianni, Pietro Acquilino, Carlo Oreste De Bella, Massimo Repetto (a kötetek koordinátora) – valamennyien a genovai intézetből, de Évkönyvünkkel kapcsolatban levő Aldo Agostit és Andrea Panaccionét is említhetjük, ugyanígy a 2018-as Évkönyvünkben életrajz kötetükkel ismertetett Lazar és Viktor Heifetsz Oroszországból, valamint hosszan sorolhatnánk a közreműködő amerikai, holland, spanyol, svájci szerzők neveit.

Az életrajzok többsége részletesen, több esetben kimerítően önmagáért beszél és önmagában minősíthetné a vállalkozás dimenzióját és jelentőségét. Nem csak a KI történetének kiemelkedő orosz, német, kínai, indiai, arab, olasz, magyar és sok más nemzetiségű alakjáról olvashatunk itt egy csokorban, hanem számos ismeretlenségében sem jelentéktelen aktivistáról úgyszintén, akik a kommunista mozgalomban dolgoztak, harcoltak, nélkülük nem alakultak volna kommunista pártok, nem izzott volna fel az antikapitalista forradalom tüze. Tehát Lenin, Zinovjev, Kamenyev, Trockij, Buharin, Sztálin, Dimitrov, Bordiga, Gramsci, Kuusinen, Manuilszkij és

¹ A konferenciát követően publikált vaskos tanulmánykötet (Buckmiller, Michael / Meschkat, Klaus: Biographisches Handbuch zur Geschichte der Kommunistischen Internationale: Akademie Verlag 2007. 486 p.) 2014-ben a teljes adatbázist tartalmazó CD-vel e-book formában is megjelent.

mások mellett bemutatásra kerülnek Európa, Ázsia, Amerika, Afrika, Ausztrália nagyrészt elfeledett forradalmárai, mártír hősei vagy a kalandos életükben megöszült veteránok, névtelen aktivisták. Az olasz és az olaszul tudó olvasók modern kutatások adatai nyomán megismerkedhetnek magyar vonatkozásban a jól ismert Kun Béla vagy Rákosi Mátyás mellett a kevésbé ismert vagy külföldön esetleg ismeretlen Alpári Gyula, Bokányi Dezső, Hirossik János, Karikás Frigyes, Landler Jenő, Lékai János, Magyar Lajos, Pogány József, Rudas László, Sallai Imre, Seidler Ernő, Szamuely Tibor, Szántó Béla, Szilágyi Dezső, Uitz Béla, Varga Jenő

és mások életével, nevével, például Helfgott Árminéval is (e sorok szerzője a magyar munkásmozgalmi lexikon szócikkének fordításával járult hozzá a szerkesztéshez). Hiányzik ugyanakkor sajnálatosan több említésre méltó, a KI-ben, illetve a KI-hez kapcsolódó szovjet építőmunka különböző területein tevékeny magyar szereplő: Korvin Ottó fivére, Kelen József elektromérnöki szakértelmét kamatoztatta, Biermann István és Fiedler Rezső gyárakat vezettek, Gavró Lajos a Vörös Hadsereg magas rangú tisztje, Fogarasi Béla a filozófiai tudomány területén, Gábor Andor, Gergely Sándor, Háy Gyula, Illés Béla az irodalmi és kulturális életben dolgoztak. A hiányzók közt van a KI fiókjaként létrejött Parasztinternacionálé alelnöke Hevesi Ákos, később a spanyol polgárháború halottja, de illő lett volna szóbahozni Münnich Ferencet vagy az érdemekben nem igazán dúskáló, in-

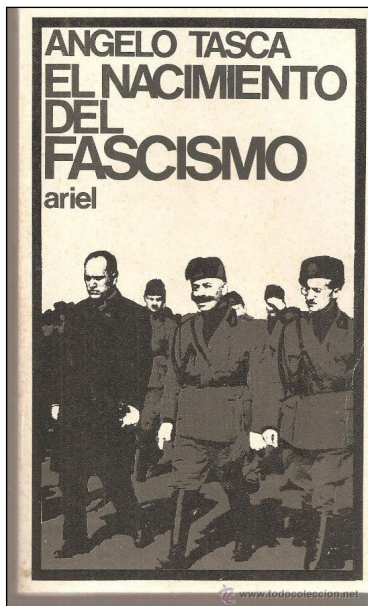
kább elmarasztalható Gerő Ernőt, aki mindazonáltal egyes periódusokban nem elhallgathatóan, ellentmondásosan, kritikáktól megterhelve ügködött a kommunista mozgalomban; Gerőnek az '50-es években végzett káros hazai műveletein túl a spanyolországi ügyeit érték kemény bírálatok. Rajta kívül egyébként a spanyol polgárháborúban hősként harcolt több magyar kommunista: Zalka Máté és Szalvai Mihály – nem a KI-től függetlenül mentek harcolni és meghalni (Zalka) spanyol földre. Az olasz vidékeken is KI-megbízás alapján forgolódo Sas Gyula (Giulio Aquila), az olasz fasizmus első monografikus elemzőjének bemutatása szintén helyénvaló lehetett volna.

A magyar hiányosságokat menti, hogy a genovai intézet munkatársai 2019-ben megjelentettek egy évfordulós kiadványt a Magyar Tanácsköztársaságról, amely

gazdag, a résztvevők nagy részére kiterjedő életrajzokkal, leírásokkal szemlélteti és dokumentálja 1919 Magyarországit.² Mindkét igen fontos kiadvány esetében a magyar biográfiai és egyéb anyagokat Pietro Acquilino szorgosan, sokoldalúan munkálta meg, önálló kutatásokat folytatva. Hazai viszonylatban is releváns életrajzot produkál a varasdi születésű Leitner Máriáról, csaknem az ismeretlenségből tárta fel – többek között a *Biographisches Handbuch zur Geschichte der Kommunistischen Internationale*, Buckmiller Michael und Meschkat Klaus (hrsg.), Berlin, Akademie Verlag, 2007. felhasználásával.

A magyar hozzájárulást tekintve ki kell emelnem J. Nagy László szegedi professzor életrajzeit az arab világ két munkásmozgalmi alakjáról. Részletes és körültekintő a szócikke a kezdetben szocialista, majd a kommunizmushoz csatlakozó egyiptomi értelmiségiről El Arabi Mahmud Husniról, aki azonban erős vallási és nacionalista orientációja folytán angol-ellenes, egyúttal náci-barát pozíciókba sodródott. A másik életrajza az egyértelműen kommunista politikai vonalú, tuniszi Tahar Boudengháról készült egyedi információkat közölve.

Az érdemi és tartalmi észrevételeinkre az alábbiakban rátérünk, előbb azonban még a laudációt befejezve el kell mondanunk, hogy minden egyes nemzeti relációban az ismertetett személyeket tekintve igen gazdag a gyűjtemény, bizonyos egyenetlenségek ellenére is. Miként magyar vonatkozásban már említettük a tapasztalt hiányosságokat, különösnek tűnik, hogy a ténylegesen „nagy” mellőzöttek között regisztrálhatjuk Mao Ce Tungot vagy Josip Broz Titót, akiknek a szerepe hazájuk kommunista mozgalmában a KI-vel összefüggésben is, vagyis világpolitikailag átlagon felüli, és akkor nem túloztunk. Feltűnő módon Palmiro Togliattiról sincs külön életrajz, amit nem pótolnak más életrajzokban elejtett, egyébként nem ritka hivatkozások. Az olasz anyag, persze változatos sokrétű és újdonságokat is tartalmaz, főleg a párttal, a KI-vel, Sztálinnal – a „szocializmus egy országban” tézis miatt - vizályba kerülő Bordigáról (szerző Federico Dalvit a Bordiga-Alapítványtól), vagy a pártból kizártakról, mint Angelo Tasca

² Pietro Acquilino, József Pankovits: Ungheria 1919. Gli insegnamenti di una sconfitta nel 100° anniversario della Repubblica dei Consiglieri, Editore: Pantarei, 2019. 424 p.

és Ignazio Silone. Utóbbiak mindketten Sztálin erőszakos magatartásától irtózva ütköztek a mozgalommal, és konfliktusaik az eltávolodásukhoz, illetve az eltávolításukhoz vezetett. Vitáik részletes ismertetése itt nem oldható meg, a szakirodalomban megtalálhatók az adalékok, megtalálható ezzel kapcsolatban Togliatti felelőssége is, azonban aki elsősorban felelős, az maga az élet és halál fölött egy személyben döntő Sztálin. Tascáról vagy Silonéről beszélve megjegyzésünk arra korlátozódik, hogy nézeteltéréseikben feltehetően nem csak tévedéseket képviseltek Sztálinnal, a KI vezetésével szemben (Sztálin és a KI vezetése hosszabb periódusokban egy és ugyanaz), személyes és elvi megfontolásaik türelmes kezelésével a mozgalmon belül maradhattak volna, és mindenképpen a mozgalom vesztesége az, hogy Tasca politikai, valamint Silone politikai és irodalmi, művészi tehetsége eltékozolódott az Olasz Kommunista Párt és a KI számára. Sztálint, mint köztudott, nem jellemezte a vitákban való tolerancia és a viták elvi síkon tartása. Rendre személye és hatalma, az általa irányított hatalmi központ elleni manővereknek fogta fel a politikai polémiákat és könyörtelenül, jóvátehetetlenül lesújtott ellenfeleire, igen sokszor életük árát követelve tőlük. Tasca és Silone még megúszták azzal, hogy – Silone kifejezésével élve – kizárásuk a mozgalomból számukra egyfajta „vészkijáratot” jelentett, sokan szerencsétlenebbek voltak: kommunista párt- és KI- alapítók egész sora számolatlanul kötött ki munkatáborokban, ahol meghaltak, vagy egyenesen a kivégző osztagok előtt fejeződött be pályájuk. (Az 1411 életrajz figyelmes olvasója elkészítheti a kötetekben sorra vett áldozatok megrendítő statisztikáját, a mit sem érő 1956 utáni, illetve elvétve a gorbacsovi időkig nyúló komikusan ható rehabilitációk számát.) A Sztálin-problematika ugyanakkor a személyi vitáknál sokkal bonyolultabb annál, amint azt sokan egyszerűen intézik el.

A dolgok elevenjébe vágtunk a fentiekkel, bár név szerint csak két olasz politikus vitatott pályájára tértünk ki, de beszélhetnénk Kamenyevről, Trockijról, Zinovjevéről, a német Münzenbergéről, az amerikai Browderről és másokról, személyes tragédiákról, illetve különféle elvi-politikai vitákról. Úgy folytathatjuk szélesebb összefüggésben a mondandónkat, hogy valószínűleg sok érv és magyarázat adódik arra, miért lohadt le – Sztálin felelőssége mellett is, noha a nyugati és más országok forradalmárai helyett nem robbanthatta ki, nem „exportálhatta” az európai és az Európán kívüli országokba a forradalmat – a KI alapításakor, majd egy ideig még lángoló antikapitalista világforradalmi tűz, miért távolodtak el oly sokan a mozgalomtól. Vagyis a forradalom tüze történelmi értelemben miért aludt ki, holott az I. világháború után kétség kívül Európa több országa lángba borult tőle és megindult a gyarmati rendszerek felszámolása is.

A fentiek alapján magyarként még feltétlenül szóvá kell tennünk, az egyébként derekas munkát végzett Pietro Acquilino Lukács Györgyöt bemutató életrajzá-

nak befejező mondatait, amelyek a Lotta Comunista nagyhatású és a kommunizmus iránt elkötelezett alapítójának, az autodidakta munkásember (olvasztár és vasmunkás) Arrigo Cervettónak (1927-1995) a genovai kötetek szerkesztőinek felfogásába mélyen beágyazott véleményét idézik a magyar filozófusról. Cervetto a következőket állította, amit személye iránti tiszteletünk ellenére tévesnek tartunk: „Lukács nem antisztálinista és nem bürokrácia-ellenes, miként gondolja magáról. Egyetlen tévedése, hogy túl gyorsan haladt a modern variánsokban... (?) (PJ), mivel fenntartotta a Burzsoázia progresszív szerepét.”

Az említett hiányosságok másodlagosak és többségükben formai jellegűek a kiadvány jelentőségéhez képest.

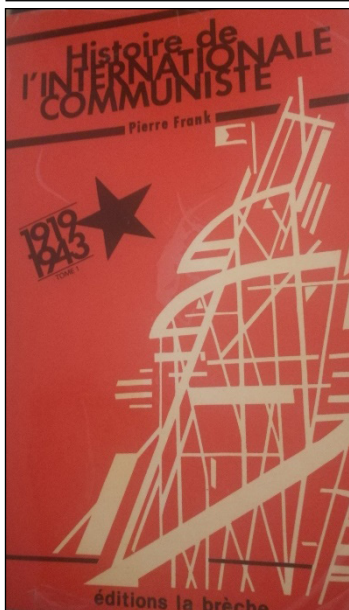
Székely Gábor

A Kommunista Internacionálé története. 1919 – 1943

Pierre Frank: Histoire de l'Internationale Communiste 1919-1943. Éditions la Brèche, 1979. 949 p.

A Kommunista Internacionálé megalakulásának 50. évfordulójára jelentettek meg Moszkvában a világpárt első összefoglaló történetét, s jelent meg magyarul két év múlva 1971-ben. A történészek és ekkor már vezető politikusok³ részvételével készült vaskos kötetben a fordító neve nem volt feltüntetve – ő a Kominternben és Magyarország történetében is jelentős szerepet játszó Gerő

³ A Komintern kutató Fred Firsov és Kirill Sirinya még évtizedekig publikált a témából, az évforduló idején már pártvezetők - Walter Ulbricht, Dolores Ibarruri, Jacques Duclos, Palme Dutt – mellett Nemes Dezső neve is szerepelt a szerzők között. A Kommunista Internacionálé története, Kossult Könyvkiadó, 1971. 5.

Ernö volt. Ez volt az első összefoglaló és átfogó történeti áttekintés, amely jórészt még a korszakban megjelent eredeti dokumentumokra alapult.⁴ A Komintern-kutatók azonban ekkor már felhasználhatták az 1956-ban már hozzáférhetővé vált Jane Degras majd másfél ezer oldalas, három kötetben közreadott dokumentum kiadványát.⁵

A kutatók közé tartozott Pierre Frank (1905–1984), a legismertebb Trockijt követő, életművét feldolgozó és a Trockij által inspirált 4. Internacionálé történetének monográfusa. Frank kétkötetes áttekintése alaposan felhasználja és kommentálja a Komintern dokumentumait, kifejezetten arra összpontosítva, hogy haladva az időben bemutassa a világpart átalakulását, a sztálini fordulatot, amely végül megpecsételte a forradalmi világpart sorsát. A szovjet Komintern-kötetnél kevésbé keltett fel a figyelmet Frank jóval részletesebb és jobban

dokumentált áttekintése, elemzése, még a Kominternnel foglalkozó történészek körében sem. Arra nem kell magyarázatot keresni, hogy a „szovjet blokkban” miért nem, viszont a Komintern „nyugati” kutatói sem reflektáltak a kötetekre. (Megjegyzem „keleten” én sem, az 1980-ban megjelent „A Komintern és a fasiszmus” könyvem írásakor nem ismertem még Frank kötetét, viszont főleg, tőle függetlenül meglehetősen részletesen és hasonló következtetést levonva foglalkoztam Trockij álláspontjával a Komintern 3. kongresszusán, ahol egyértelműen Lenint támogatta.⁶)

Frank első kötetének mottója egy Rosa Luxemburg idézet, amelyben Luxemburg a szerveződdé, de még meg nem alakult Kominternt a „munkásosztály szervezésének központjaként” látta. A szerző már bevezetőjének első mondatában jelzi, hogy írásában Trockijnak az „*Internacionálé Lenin után*” könyvét tartja

⁴ Az első alapos dokumentum válogatás még Kun Béla nevéhez fűződött, aki 1933-ban, a Komintern VII. kongresszusa előtt állította össze a Kommunista Internacionálé dokumentumokban, 1919–1932 című, több mint 1000 oldalas kötetet. Коммунистический интернационал в документах. Решения, тезисы, воззвания конгрессов Коминтерна и Пленумов ИККИ. 1919–1932. Partizdat, Moszkva 1933.

⁵ *The Communist International, 1919–43* (1-3 Vols. 1956). Mindhárom kötetet hozzáférhetővé tette a <https://www.marxists.org/history/international/comintern/documents/>

⁶ Székely Gábor: A Komintern és a fasiszmus. Kossuth Könyvkiadó, 1980. 66, 69–70.

szervezetének, amelynek alcíme volt – ezt már nem közli -: „A világforradalom programja, vagy a szocializmus egy országban programja?”⁷ Ugyanitt összegzi röviden a különbséget az 1919-ben újjászervezett reformista Internacionálé – ekkor neve Munkás- és Szocialista Internacionálé volt – és a Komintern között: a

Komintern „az októberi Lenin, támogatói (mögötte) Maxim Gorkij és a Komintern vezérkara – jobbra az elnök Grigorij Zinovjev, a baloldali oszlopnál Karl Radek dohányzik, mellette Nyikolaj Buharin.

forradalom, és a forradalmi marxizmus elméletének” folytatója. A bevezető végén felsorolja a Komintern baloldalának jelentős személyiségeit, a franciák közül Alfred Rosmert, André Martyt, az olaszok közül Amadeo Bordigát és híveit, megemlíti a holland Henri Sneevliet-t, a spanyol Andrès Nint és persze a németek közül Ruth Fischert és Arkadi Maslow-t. Ami közös bennük, hogy vitában voltak a Komintern többségi vonalával. Azt azonban itt nem jelzi, hogy mikor. Ez a későbbiekben derül ki. Megelőlegezve: Frank koncepciója, hogy a problémák már Lenin idejében megjelentek, azonban 1920-21-ig a világforradalmi irány volt a meghatározó. A fordulat valahol 1920/1921 fordulóján következett be. Ezt igen részletesen mutatja be a Stratégia és taktika fejezetben, amely a még Lenin életében megtartott 3. és 4. kongresszuson történeteket ismerteti. Az egyik középponti probléma természetesen az „Új Gazdaságpolitika”, a NEP, és vele szemben a németek kezdeményezte „Offenzíva taktika”. Lenin ekkor, 1921 nyarán, a Komintern 3. kongresszusán úgy látta, hogy Szovjet Oroszország csak úgy maradhat fenn, ha kompromisszumot köt: a forradalmi hullám apálya lévén

⁷ Trockij írását szintén marxist. org közli: <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1928/3rd/ti01.htm>

a napirenden nem a forradalmi akciók vannak, hanem az építkezés, sőt az összefogás a reformista munkáspártokkal, a háborút követő vívmányok védelmében. Ez volt az egységfront politika, amit ekkor Trockij is támogatott a kongresszuson, az olaszok és a németek többségével szemben. Erről beszámol Frank (184-185), majd megtörve a kronológiát ide hozza az 1928-as 6. kongresszuson elfogadott, Buharin és Sztálin jegyezte Komintern programot Trockij későbbi interpretációjában, miszerint: „A jelszó nem csak azt jelentette: a tömegek közé, hanem a hatalom felé a tömegek előzetes meghódításán keresztül.” (186.) Érzékeltetve, hogy ez már letérés volt a forradalmi cselekvés útjáról. Ez persze valóban így volt, csak éppen nem egyszerre: a „be a tömegekbe” jelszó az 1920-as évek első feléig volt, a tömegek „meghódítása”, nemkülönben a „pártok bolsevizálása” már a Lenin utáni évek jelszava volt. Frank szerint Lenin halálával eltűnt az etalon, s az elkövetkezendő években azt kellett eldönteni, ki lép a helyébe: Trockij vagy Sztálin lesz-e a párt vezetője.

Érdekes és tárgyyszerű Frank beszámolója a valóban fordulatot jelentő három internacionálé Berlinben meg tartott konferenciájáról. Ekkor találkozott ugyanis először és utoljára a Nagy Háborúban felrobbant Internacionálé három irányzata: a Komintern, vagy III. Internacionálé, a jobboldalt átfogó Munkás és Szocialista Internacionálé, vagy II., a két irányzat között, de a forradalmi oldallal rokonszenvező bécsiek, olaszok és franciák hosszú nevű, az irányzatok újra egyesítését kívánó szervezete.⁸ Ekkor Trockij balra állt Lenintől – lényegében feleslegesnek ítélte a konferenciát, amely a háborút követően kivívott, s ekkor veszélybe ke-

⁸ A Munkás- és Szocialista Internacionálét csak „londoninak”, vagy II. Internacionálénak nevezték, míg a bécsi központú szervezetet, amely nem is nevezte magát internacionálénak (hivatalosan a Szocialista Pártok Nemzetközi Munkaközössége nevet használta), a két internacionálé között elfoglalt helyzetét jelezve általában Két és Feles Internacionálénak (2 ½ Internacionálé) nevezik az irodalomban.

rült vívmányok közös védelmét kívánta támogatni, szervezni. Lenin erre látott lehetőséget, de végül Trockijnak lett igaza: az MSZI egyrészt feltételeket szabott a szovjet kormány számára (Grúzia, mensevikek ügye), másrészt, e feltételek teljesülése után csak egy akcióra volt hajlandó. Célja a „bécsiek” beolvasztása volt, amit majd 1923-ban ért el.⁹

Igen érdekes Frank elemzése a Keleti Népek Kongresszusáról, amelyet Bakuban hívtak össze 1920-ban¹⁰, majd ezt folytatva a Távol-Kelet Kongresszusával, amelyről 1921-ben döntöttek a nagyhatalmak 1920-1921 fordulóján megtartott washingtoni konferenciájának ellensúlyozására.¹¹ Frank közli a kongresszus felhívását, amelyben Kína mellett Japán, Mongólia és a csendes-óceáni „térsg népeihez” szóltak, kiemelve, hogy Kína esetében támogatták a Leninnel jó kapcsolatokat ápoló Szun Jat-szen, és „kispolgári pártját”, a Kuomintangot. (196-198.)¹²

Trockij befolyása az Internacionáléban Lenin halála után rögtön csökkent. Nézeteltérése Zinovjevvel, a Komintern elnökével és Buharinnal elegendő volt ahhoz, hogy Sztálin maga mellé állítsa vele szemben a Komintern vezetését. Frank pontosan követi a folyamatot, kezdve már a Lenin súlyosbodó betegsége idején, majd a halálát követő vitáktól.

Az elméleti ellentétek, aminek nagy, talán akár túlzottan is nagy fontosságot tulajdonít Frank, az Új gazdaságpolitika, az orosz rövidítése után NEP körül bontakozott ki, még 1921-ben, majd tartott 1927-28-ig, Trockij, majd Zinovjev, Kamenyev és Karl Radek, s legvégül Buharin, vagyis gyakorlatilag az egész, bár sokszínű és egymással is szabadon vitatkozó „lenini” pártvezetés eltávolításával. Frank nem téveszti szem elől a folyamat lényegét: Sztálinnak a harcát a párt és ezzel a szovjet állam vezetésének a megszerzéséért, amelyet előbb Trockijjal szemben megnyerve Zinovjevet és Kamenjevet, majd végül, az utóbbiak ellenében Buharint, végül elérte célját.

⁹ Még 1968-ban e konferenciáról írtam egyetemi doktori értekezésemet, Frankhoz hasonló konklúzióra jutva, de értékelve Friedrich Adlernek, a bécsiek meghatározó alakjának, a későbbi egyesült reformista internacionálé titkárának az erőfeszítéseit. A három internacionálé akcióegység tárgyalásainak előzményei és a berlini konferencia. Párttörténeti Közlemények, 1972. 3. sz. 156-184.

¹⁰ A Bakuban tartott konferenciáról közöl tanulmányt J. Nagy László az Évkönyv e számában.

¹¹ A washingtoni konferencián a tengeri fegyverkezés limitálása mellett Kínáról döntöttek, Japánnal és a korábbi gyarmatosítókkal szemben az Egyesült Államoknak kedvező „nyitott kapuk” elfogadva. Részletesebben lásd Székely Gábor: Hitler, Sztálin, Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború. Volos Kiadó 2019. 49-54. E-book: <http://yearbook2.hu>.

¹² Erről lásd az Évkönyv e számában J. Nagy László tanulmányát.

Lenin és Trockij

Trockijjal szemben a vita fő jelszava a „szocializmus felépítése egy országban” volt, ami egyet jelentett a világforradalom koncepció feladásával, de az oroszországi forradalom elárulásával is, valamint, akárcsak a NEP a belpolitikában, a szovjet állam kompromisszumát a kapitalista környezettel. Ennek részletes kifejtésére már a második kötetben kerül sor, amelynek első főcímének, szintén Trockijtól kölcsönözve a Thermidor címet adta. Egyetértve Trockijjal, jelezve, hogy ekkor következett be a szocialista forradalom veresége.¹³

A kötet szerkezete nem változik: lépcsőről-lépésre követi a történeket, kiemelve XV. pártkongresszust, az ellenzék összeállítását, majd az 1928-as Komintern VI. kongresszust, ahol az ellenzék veresége már körvonalazódott. Ez válik egyértelművé a Komintern kongresszusok helyett

összehívott Végrehajtó Bizottság kibővített, vagyis az egyes pártok, illetve a Moszkvában levő apparátusok munkatársaival kiegészült több hetes tanácskozásokon, amelyek 1929-től 1933-ig évente ültek össze, legitimálva Sztálin döntéseit.

Frank tudósít a Hitler hatalomra jutása utáni helyzetről, a Kominternben bekövetkezett fordulatot egyértelműen a szovjet állam érdekében, és a nemzetközi munkásmozgalomnak igen kis mértékben megfelelő, de azzal legalább nem szembemenő tett lépésként értékelve. A népfront politikát, amely lehetőséget kínált a szociáldemokrata pártokkal együttműködés mellett szövetségre az érdekelt kapitalista országokkal szintén ebből a nézőpontból értékeli. A Komintern vezetésében Georgi Dimitrov főtitkárrá „választásával”, majd az 1935-ben megrendezett VII. kongresszussal bekövetkezett fordulatban is Sztálin újabb megfontolását

¹³ Trockij: Munkás Állam, Thermidor és Bonapartizmus 1935-ben megjelent tanulmányát egy évre rá követte legismertebb könyve, az Elárult forradalom. Mindkettő megtalálható a neten: <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1935/02/ws-therm-bon.htm>, illetve <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1936/revbet/index.htm>

látja, amely lehetőség volt számára a kommunista pártok, illetve ezen belül a Komintern felhasználására a szovjet külpolitika céljainak megfelelően: hozzájárulást a Szovjetunió ellen irányuló várható német agresszió elhárítására.

A spanyol népfront melletti Komintern és nemzetközi kiállítás, a szovjet katonai segítség mellett hangsúlyozza a NKVD megjelenését és kegyetlen leszámolását a harcokban résztvevő anarchista Egyesült Marxista Munkáspárttal és vezetőjével Andrés Ninnel (POUM). Innen vezet egyenes út előbb a Komintern és a Szocialista Munkásinternacionálé közeledéséhez, majd a csúcsponthoz, a proletár internacionalizmust eláruló Molotov-Ribbentrop paktumhoz, hogy végül Sztálin, a Szovjetunió megtámadását követően Churchill-lel lépjen szövetségre. Ezzel az összefoglalóval zárja a Komintern történetét, amelyet, akárcsak a szocialista forradalmat, Sztálin feláldozta a nagyhatalmi politika oltárán. (860-864.)

A kötet záró, nyolcadik fejezete a háborút követő éveket, napjaink helyzetét foglalja össze, a föld lakosságának növekedését, a munkásosztály történelmi küldetését vázolja. A kezdés egy Majakovszkij idézet a Lenin poéma végéről, optimista: „Természetesen legyőzzük őket, de pokolian nehéz lesz.”¹⁴ A kötet befejező gondolatai azonban már nem ilyen derülátók.

A kötetet bő jegyzetapparátus kíséri, névmutató és bibliográfia teszi használhatóbbá.

¹⁴ „Bien sur/nous les materons/tous/mais ce sera/effroyablement difficile.” (866.) Gábor Andor fordításában: „Persze hogy megbirkózunk velük, de rémes nehéz a harc ezek ellen.” <https://chuckyeager.tumblr.com/post/5768300926/majakovszkij-besz%C3%A9lget%C3%A9s-lenin-elvt%C3%A1rssal>

BESZÁMOLÓK

International Conference of Labour and Social History

Internationale Tagung der HistorikerInnen der Arbeiter- und anderer sozialer Bewegungen
Conférence internationale d'histoire ouvrière et sociale

Az ITH 55. Konferenciája. A vidéki munka, aktorok, társaságok, a környezet.¹

2019. szeptember 5-7, Ausztria, Linz

Charlotte Rönchen (Universität Wien) beszámolója alapján.

A konferencián a mezőgazdasági munkát és annak szereplőit vizsgálták, a társadalom és a természet kölcsönhatásában. Elemezték a vidéki munka politikai és gazdasági összefüggéseit, a munkakörülményeket olyan aspektusokban, mint az osztályok, a hatalom, a tulajdonviszonyok, a mobilitás és a migráció. Az összefüggésekről történeti fejlődésükben, interdiszciplinárisan, másrészt globálisan vizsgálták.

A bevezető előadást *Thijs Lambrecht* (Genti Egyetem) tartotta a mezőgazdasági munka szabályozásáról Nyugat-Európában 1250 és 1900 között. Mondandójának érdekes megállapítása volt, hogy bár a mezőgazdasági munka szabályozása a kései középkorban és a koraújkorban jelentősen változott, módosult, a szabályozók, a korlátozások csökkentek, azonban nem támasztható alá, fikció a megállapítás, miszerint Nyugat-Európában a mezőgazdaságban dolgozók szabadon gazdálkodók lettek volna.

Ehhez kapcsolódott a konferencia második napjának első panelje, amely a munkakörülményeknek az állam által befolyásolt átalakításával foglalkozott. Az 1918 előtti porosz helyzetről, benne a szociáldemokrácia és a szakszervezetek agrár politikájáról *Holger Czitrich-Stahl* (Förderkreis Archive und Bibliotheken zur Geschichte der Arbeiterbewegung, Berlin) számolt be. Szólt arról, hogy a szociáldemokratáknak nem sikerült megvetniük lábukat a vidéken, nem utolsó sorban mivel nem rendelkeztek alkalmas agrárprogrammal. A két világháború közötti évek osztrák törekvéseiről számolt be *Jessica Richter* (Institut für Geschichte

¹ Az ITH beszámolójának teljes, angol nyelvű szövegét az International Supplement rovatban közöljük.

des ländlichen Raumes, St. Pölten), már kitekintett Európából **Marin Schröder** (Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg), aki a venezuelai 1960-as agrárreformról szólt.

A második panelben a munkaerőpiacról volt szó, ahol elsőnek az *Peter Woodley* (Australian National University, Canberra) az 1880 és 1930 közötti évek dél-kelet ausztráliai helyzetet vizsgálta. *Tina Bopp* (Universität Basel) már a Nyugat-Európa irányuló szezonális agrárfoglalkoztatást vizsgálta Moldova példáján, foglalkozva a rasszizmussal is. Adalékkal szolgált *Janina Puder* (Friedrich-Schiller-Universität Jena), aki a malájföldi állam által erőltetett pálmaolaj termelés következményeiben vizsgálta a migráns munkásság helyzetét.

A második panel előadásában árucikkek termeléséről és annak hatásaival foglalkoztak, az észak-indiai ópiummák termeléséről *Rolf Bauer* (Universität Wien), az utrechti egyetemről *Elise van Nederveen Meerkerk* a gyarmatokon alkalmazott női munkáról 1830 és 1870 között a kávé és cukor ültetvényeken Jáván.. *Ernst Langthaler* (Johannes Kepler Universität Linz) bemutatta az 1900 és 1930 szojatermesztést Mandzsuriában, den Sojaanbau in der Mandschurei zwischen 1900 und 1930, in den USA nach dem Zweiten Weltkrieg uaz USA-ban 1845 után, és napjaink Braziliájában.

A panelben különféle területeken vizsgálták a tudomány eredményeinek alkalmazását, a gépesítést. *Majda Černic Istenič* (Universität Ljubljana) prezentációjában azzal foglalkozott, miként próbáltak a családok Szlovéniában megbirkózni a mezőgazdasági munka során keletkezett problémákkal a közösségi mezőgazdasági segítségnyújtások (öffentlichen landwirtschaftlichen Hilfsdienst) hiányában családok és barátok segítségét igénybe véve.

A második napot kerekasztal beszélgetés zárta, amelyen az Ausztriában alkalmazott migráns idénymunkások helyzetével foglalkoztak

A klonferencia utolsó napjának első paneljét az iparosítás előtti mezőgazdasági munkának szentelték, majd három előadás hangzott el a munkások helyzetéről és harcairól Peruban (*Lisa Markowitz*, University of Louisville), illetve Indiában (*Pheiga Amanda G. Tata Institute of Social Sciences*, Mumbai, valamint) *A. Lozaanba Khumbah*, Jawaharlal Nehru University, Neu-Delhi), ahol már a bér munka és az ökoszisztéma sérülése is szóba került.

A konferenciát vita zárta, amelyben összefoglaló megjegyzések hangzottak el a mezőgazdasági munka és más munkaterületek közötti hasonlóságról és eltérésekről, s ezzel kapcsolatban a munkásmozgalommal foglalkozó történészek, kutatók eredményeiről, feladatairól.

Forrás: <https://www.ith.or.at/de/ith-konferenzen/>

Tézer Zita²

Kuba, 1959-2019

„Kuba 1959-2019” címmel 2019. február 7-én került sor az Országos Idegennyelvű Könyvtárban rendezett egynapos konferenciára, amely több magyarországi tudományos műhely, a Miskolci Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem szervezésében és a Latin-Amerikai – Magyar Egyesület (LATIMO) támogatásával valósult meg. A tudományos ülés apropója a kubai forradalom 60. évfordulója, mint az egyetemes történelem meghatározó eseménye, nagy hatással volt egész Latin-Amerikára, és a hidegháború kiemelt geopolitikai helyszínévé tette a szigetországot. A konferencia szervezői Horváth Emőke (ME BTK TTI) és Csikós Zsuzsanna (SZTE Hispanisztika Tanszék) voltak, akik az előadásokat két szekcióba rendezték, a két levezető elnök Szilágyi Ágnes Judit, az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének vezetője és Horvát János diplomata-újságíró volt. Az előadók – jeles magyar Latin-Amerika kutatók – történelmi, politológiai, kulturális és irodalomtörténeti szempontok mentén mutatták be Kuba belső viszonyait és nemzetközi hatását.

Szilágyi István (Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet) politológusként a kubai forradalom nemzetközi jelentőségét, a politikaelmélet fejlődésére gyakorolt hatását vizsgálta. Ernesto Che Guevara *A gerillaharcos kézikönyve* című műve alapján, és ezzel Kuba kérdését szélesebb kontextusba helyezte a gerillaháborúk kapcsán.

Latin-Amerikai népei nemzeti függetlenségük kivívása óta küzdenek a külső hatalmaktól való függés felszámolásáért, a nemzetközi világ gazdaságba történő sikeres beilleszkedésért, a felzárkózás megvalósulásáért, a kontinenst sújtó, peri-

² Tézer Zita doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program.

óduosan ismétlődő válság leküzdéséért, a gazdasági önrendelkezés és a politikai szuverenitás megteremtéséért, melynek megvalósítása érdekében a különböző történeti korszakokban különböző stratégiák, modernizációs modellek és szokások születtek. Az egyik legnagyobb nemzetközi visszhangot kiváltó, társadalom átalakító kísérletre Kubában került sor. Az 1959-es forradalmi győzelemmel induló, több szakaszból álló folyamat a mai napig nem zárult le, és fontos történelmi tanulsággal szolgál. A gerillaháború és a fegyveres harc koncepciója azonban nem vált általánosan és feltétel nélkül elfogadottá még a latin-amerikai országokban sem. Tíz évvel Guevara bolíviai kísérletének kudarca után, a globalizálódott világ centrum térségeiben, a fejlett demokráciák országaiban – elsősorban Nyugat-Európában – színre lépett az Eurokommunizmus, amely egyidejűleg radikálisan szakított nem csupán a fegyveres harc, hanem a proletárdiktatúra koncepciójával, illetve a Szovjetunió és a kelet-közép-európai szocialista országok gyakorlatával is. A múlt század nyolcvanas évtizedeiben ugyanakkor már megjelentek a különböző típusú, globalizációellenes társadalmi mozgalmak, amelyek akárcsak Guevara, a politikai küzdelem terét és diskurzusát nemzetközivé tették, újra fogalmazták, új szereplők bevonásával. A társadalmi és politikai küzdelmek szimbolikus és tényleges színterévé már nem a nemzet, hanem a globális tér vált, mivel a globálissá váló hatalom is túllépett a nemzeti tér szűk keretein. Ez megváltoztatta, átalakította a létező hatalom ellen küzdő vezető politikai erők szerkezetét. A proletáriátus és a munkásosztály, valamint a parasztság irányító befolyása helyett már a sokaság, a nagy tömegek, a nemzeti és nemzetközi társadalom különböző csoportjainak együttes fellépéséről, és összefogásának szükségességéről szóltak az elemzések. Az osztályharcos diskurzust a transzverzális kategóriák rendszere váltotta fel. Ennek ellenére nem szűntek meg és nem veszítették el jelentőségüket a Guevara gondolati rendszerében is fontos szerepet játszó olyan kategóriák, mint a nyomásgyakorlás, engedetlenség és felkelés bizonyos formái.

A kubai forradalom győzelme, a gerillaháború elméletének történelmi alakváltoztatának kérdésfelvetése, illetve annak érvényességével kapcsolatos viták bizonyítják, hogy a világban bekövetkezett és végbemenő változások, a folyamatok értelmezése és magyarázata, a nemzetközi szinten folyó hatalmi küzdelem és hegemonisztikus viszonyok elsősorban ideológiai-elméleti jellegű összecsapást, a hegemonia viszonyok megváltoztatására irányuló törekvéseket jelentenek. „Gondolkodni nem más, mint harcolni, és harcolni nem más, mint gondolkodni.” E két tényező alakítja és változtatja a politikai diskurzust, a politika nyelvezetét, az állami szuverenitás megtartásáért folytatott harc tartalmát és módszereit. Így az ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos politikaelméleti ív fejlődésének fontos állomását jelentette Che Guevara műve, és a lezajlott folyamatok jobb megértéséhez járultak hozzá a kubai forradalom tapasztalatai.

Fischer Ferenc (Pécsi Tudományegyetem, Történeti Intézet) *Amerikai-szovjet hadászati rivalizálás a levegőben, az úrben, a víz alatt és az „Anadir-hadművelet* címmel tartott előadást a karibi rakétaválság kapcsán, a kubai forradalmat a hidegháború kontextusában vizsgálva. A két szuperhatalom versengése során mindkét oldal nagy hangsúlyt fektetett az erőfitogtatásra, melynek révén a katonai technikai fejlettségüket, csúcstechnológiában való jártasságukat demonstrálták. A hadászati versengés a rakétafejlesztéssel kezdődött. Az Egyesült Államok rövid hatótávolságú rakétái, a Szovjetuniót körülvevő bázisokról kiindulva folyamatos fenyegetést jelentettek. Ugyanakkor viszont az amerikai kontinens körüli bázis híján, a szovjetek nem tudták elérni az amerikai partokat egészen 1954-ig, amikor is középtávolságú (8-9000 km) rakéták gyártásába kezdtek. Ezekkel már ellehetett érni a Szovjetunió területéről Amerikát. A nagy hatótávolságú (10 000 km) interkontinentális ballisztikus rakétát a Szovjetunió fejlesztette ki elsőként és gyártása rendkívüli sokkhatással volt az Egyesült Államokban.

1947-48 között megkezdődött az atom tengeralattjárók építése, így a víz alatti versengés is. Az 1954 szeptemberétől szolgálatba állított, az orr-részébe torpedókkal felszerelt *Nautilus* vadász tengeralattjáró nevéhez több rekord is fűződött. 1958 július-augusztusában elsőként haladt át az északi sarki jégpáncél alatt a Csendes-óceántól az Atlanti-óceánig, 1958. augusztus 3-án érintve az Északi-sarkot, ahol legénysége kitűzte az amerikai zászlót, ezzel szimbolikusan azt bizonyítva, hogy az USA bármit meg tud hódítani. A Szovjetunió ennél is tovább lépett, 1958-59-ben megépítette első nukleáris meghajtású tengeralattjáróját, példáját Nagy-Britannia, Franciaország és a Kínai Népköztársaság is követte.

Az USA légierije 1957 januári erődemonstrációja három amerikai géphez köthető, amelyek hat üzemanyag felvétel mellett képesek voltak körbe repülni a Szovjetuniót fenyegetésképpen, jelezve, hogy bárholnan meg tudják közelíteni a területét. Ebbe a történelmi hadászati versengésbe illeszthető bele a kubai rakétaválság. Eisenhower elnök, majd utóda, John F. Kennedy a vélt szovjet túlerő ellensúlyozására PGM-19 Jupiter típusú középtávú rakéták telepítését rendelte el Törökországba és Olaszországba. Válaszul Hruscsov 1962. májusában közép hatótávolságú ballisztikus rakéták kubai elhelyezésének tervét dolgozta ki, *Anadir-hadművelet* néven, ami az egész térség egyensúlyát felborította pár nap alatt, és az ismert hidegháborús konfliktushoz vezetett.

Domingó Lilón (Pécsi Tudományegyetem, Romanisztika Intézet) *Kuba és a Dominikai Köztársaság a hidegháború idején (1959-1973)* címmel tartott előadásában a két ország közötti politikai viszonyt elemezte. Fidel Castro a latin-amerikai országokat valamiféle egységnek tekintette, és ez a hispán szolidaritás, ez a sajátos szemléletmód vezette rá, hogy már fiatalon részt vegyen a dominikai és a Puerto Ricó-i kormányellenes diáktüntetésekben. Egyetemistaként 1947-ben egy

csoporttal Trujillo dominikai diktátor megdöntésére készült, de végül nem indult el a társaival. Ez az 1200 dominikai és kubai részvételével zajló, de sikertelen akció a Cayo Confites-i kalandként vált ismertté.

A következő fegyveres, Trujillo-ellenes akciót a forradalom győzelme után, 1959. június 14-én szervezte a kubai vezetés, Constanza expedíció néven, de a próbálkozás kudarcra végződött. Mivel a térségben jól működött a hírszerzés, a dominikai diktátor felkészülve várta a lázadókat, antikommunista légióval. A túlélők a hegyekbe vetették be magukat, hogy gerillaként folytassák a harcot, de a helyiek elárulták őket vérdíj ellenében, így hamar kézre kerültek. Végül 1961. május 30-án egy kis létszámú lázadó csoportnak mégis sikerült megölnie a diktátort, majd 1962. december 20-án megtörtént az első demokratikus választás. A Dominikai Köztársaság politikai struktúrájában azonban ez nem hozott reformokat, mivel Trujillo hívei továbbra is meghatározó szerepet játszottak még további három évtizeden keresztül. A forradalom elmaradt. Az első demokratikusan megválasztott elnök, Juan Bosch baloldali kormányát 1964-ben katonai puccsal távolították el, azután a katonai uralmat Bosch-párti lázadók próbálták megtörni. A rend helyreállításához 1966-ban 40 000 amerikai katonát vezényeltek Santo Domingóba, az expedícióhoz az Amerikai Államok Szervezetének erői is csatlakoztak. Felügyeletük alatt tartották meg az újabb elnökválasztást. Joaquín Balaguer, Trujillo egykori híve győzött, akinek 12 évig tartó hivatali ideje alatt egyik legfőbb törekvése az volt, hogy megakadályozza az általa kommunistának tekintett pártalakulatok politikai térnyerését.

A előadó beszélt Francisco Alberto Camaño-ról is, aki politikus volt és katona, a dominikai Forradalmi Bizottság tagjaként 1967-ben Londonban kapcsolatba lépett a kubai titkosszolgálattal, majd Kubába szökött, hogy ott készítse elő a gerillaháborút Joaquín Balaguer ellen. 300 dominikai támogatta őt Kubában 1967 és 1973 között, akikkel expedíciókat szervezett, de végül csak nyolc fővel szállt partra, és mivel a dominikai baloldal és a helyiek nem segítették őket, támogatók híján terve kudarcba fulladt. Mindössze ketten maradtak élve. Sikertelen akciójuk véglegesen lezárta a gerilla háborúk időszakát a Dominikai Köztársaságban.

Horváth Emőke (Miskolci Egyetem, Történettudományi Intézet) előadásában az első *Havannai Nyilatkozat* jelentőségét és következményeit mutatta be. Fidel Castro kilenc pontba szedett beszédét elemezte, amit a nemzetgyűléssé nyilvánított havannai gyűlésen olvasott fel a Forradalom Terén, 1960. szeptember 2-án. A szöveg az augusztusi Costa Rica-i San Joséban kiadott nyilatkozatra adott válasz volt. Az Amerikai Államok Szervezete (OAS) ugyanis ebben elítélte Kubát, amiért túl szorosra fűzte kapcsolatait a Szovjetunióval. A Castro rendszer és az OAS politikai nézetkülönbsége vezetett el az 1962. januári döntéshez, mellyel

az Egyesült Államok kezdeményezésére Kubát kizárják a kontinens országainak közösségéből.

Szeptember 2-i beszédében tehát Fidel Castro a José Martí szobor előtt élesen bírálta a csaknem fél évszázad óta tartó észak-amerikai beavatkozásokat, és az imperializmus szellemében kibocsátott dokumentumokat. „Képmutató pánamerikanizmus”-ról beszélt, ami a hű csatlós kormányok közreműködésével csorbitja a kontinens országainak önrendelkezési jogát és szuverenitását. Szerinte a monopolista érdekeket képviselő Egyesült Államok, noha közvetlenül nem támadta meg Kubát, de a forradalom és a felszabadító mozgalmak ellen fellépett, és támogatta a Kuba-ellenes intervenciót.

Castro ugyanakkor kifejtette, hogy a szocialista országok, a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság nem veszélyezteti Latin-Amerika egységét, nem okolhatóak a kubai forradalom győzelméért. A szovjet katonai segítség (a rakéták és fegyverek), amit Kuba elfogad, amennyiben az Egyesült Államok fegyveres erői behatolnának Kuba területére, semmiképpen sem tekinthetőek beavatkozásnak, csakis a szolidaritás megnyilvánulásának.

Fidel Castro - a demokratikus döntéshozatali mechanizmusra hivatkozva - a nemzetgyűlés résztvevőivel elfogadtatta a nyilatkozatot, és ezzel gyakorlatilag utat nyitott a szovjet blokk országai felé. Antonio Núñez Jiménez – forradalmi katonai vezető és nemzetközi hírű földrajztudós – a kubai vezetés képviseletében ezután egy sajtókonferencián bejelentette a szocialista országokkal való kapcsolatfelvételt. A Szovjetunióból megindultak a fegyverszállítmányok, 50-100 millió dollár értékben, szárazföldi és automata fegyverekkel. Csehszlovákiából szakértők érkeztek, akik többek között a hírszerzéshez kerültek. A magyarokkal valójában már 1960. május 25-én Bécsben szerveztek egy találkozót, de csak 1960. decemberében írták alá a kapcsolatépítésről szóló jegyzőkönyvet a magyar Parlamentben, amikor egy öttagú kubai delegáció érkezett Budapestre, Che Guevara vezetésével, akit Kádár János is fogadott. (A látogatásról ld. az Évkönyv előző számában Krajcsi S. írását.)

Szente-Varga Mónika (Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszék) *Kubai-magyar kapcsolatok a Havanna lakótelep tükrében* címmel végzett kutatását mutatta be. Hallgatóit a Budapest XVIII. kerületében lévő városrészbe, a Havanna lakótelepre kalauzolta el. A Lipták Pál gyár helyén kialakult szegénynegyed helyzetének javítására 1975-ben hirdették meg a telep rehabilitációját. 5713 lakást terveztek, melyeket három évvel később kezdtek megépíteni. Az elnevezés az 1978-as havannai Világifjúsági és diáktalálkozóra utal, bár megrendezésének idején még csak három ház állt a lakótelepen. 1981-től az elkészült lakásokban kubai vendégmunkásokat is elszállásoltak, 1988-ban pedig a kubai-magyar barátság jeleként José Martí mellszobrát állított-

ták fel a Kondor Béla sétányon. Az 1980-as években mintegy 20-22 000 ember élt a viszonylag kis lakótelepen, ami számos probléma kialakulásához vezetett. Az 1990-es években jellemző volt a munkanélküliség, ezzel egy időben nőtt a bűnözési arány, és „magyar Chicago”-ként kezdték csúfolni a területet. Ennek hatására az 1990-es évek második felében elindult egy kiköltözési hullám. Ugyanakkora lakóközösségben felmerült a névváltoztatás ötlete. Az önkormányzat ezt azonban nem támogatta, így azóta is Havanna-lakótelepként ismerjük Budapestnek ezt a negyedét, ahol jelenleg 17 000-en laknak. A 2000-es évektől kezdve nosztalgiaiként, kubai kapcsolatokat kezdenek kiépíteni, kubai fotókat állítanak ki közterületeken, és a helyi táncegyüttes is látogatást tett, fellépett Kubában.

Nagy Sándor Gyula (Külgügyi és Külgazdasági Intézet) *A kubai gazdaság helyzete az átlagember szemével 2018-ban* című előadásában legutóbbi kubai látogatásának tapasztalatait osztotta meg a konferencia hallgatóságával. Beszért a havannai lakóközösségek összetartó erejéről, társadalomformáló erejéről, és arról is, hogy Kubában a nemzeti összetartozást szolgálják az úton útfélen felbukkanó José Martí és Fidel Castro portrék, falfestményeken, grafitikon vagy akár mellszobor formájában. Az emberek szívesen beszélgetnek egymással, és a külföldiekkel, akár a magánéletükről, akár a család anyagi helyzetéről, keresetükről.

Kubában nem ritka, hogy a munkabér mellett sokan kiegészítő jellegű jövedelemmel próbálják fenntartani a családot, a külföldi rokonok hazaadják a félretett pénzüket, és a használati tárgyak, például technikai eszközök (tv, mobil telefon) vagy ruhák adományozása mellett olyan külföldi filmekkel is ellátják hozzátartozóikat, amelyeket nem adnak le a kubai köztévében vagy a mozikban. A turisták részére kiadott ingatlan szintén jövedelmet hozhat a családok számára, egyre több az ilyen magán szállás. Személyes tapasztalatai alapján Nagy Sándor Gyula azt a megállapítást tette, hogy sokan próbálják újrashozni a kiselejtezett javakat, elfogyasztják a kidobott ételeket, hiszen van olyan nyugdíjas, aki csak havi 14 dollárt kap, de a szegény és a gazdagabb rétegek közötti különbség mégsem olyan óriási, mint több más latin-amerikai országban, például Brazíliában.

A Kultúra és irodalom szekcióban Csikós Zsuzsanna (SZTE, Hispanisztika Tanszék) *Alkotói szabadság vagy forradalmi hűség? A kubai kultúrpolitika sajátosságai az 1960-as években* címmel tartott előadásában a kubai értelmiség és a politika közti viszonyról, annak árnyoldalairól beszért. Emlékeztetett rá, hogy a fegyveres felkelés győzelme után eufórikus érzés hatotta át a kubai társadalom jelentős részét. A forradalom és a kultúra kéz a kézben járt, az eseményekről, a győzelemről, a forradalom szereplőiről számtalan irodalmi mű született. Ezt az időszakot azonban hamar követte a kiábrándultság. Ahogy a szabad választások elmaradtak Kubában, úgy került egyre inkább politikai függésbe, kontroll alá a sajtó és az irodalom a hatvanas évektől. Csak két újság működhetett legálisan, a

Granma és a *Juventus Rebelde*, de ezek is állami irányítás alatt álltak. Azok az újságírók, írók vagy költők, akik kritikát fogalmaztak meg, nemkívánatos szemlélyé váltak. Ez történt Reinaldo Arenas-szal is, aki emigrációba kényszerült.

Röviddel a forradalom után, 1959 áprilisában hozta létre a kubai állam a *Casa de las Americas* nevű kiadót és kulturális központot. Ennek nyitott szellemi műhelyben sokáig kitartottak az irodalmárok, bár szaporodtak a negatív jelenségek. José Norberto Fuentes például, akit Ángel Rama, uruguayi író a „forradalom tipikus fiának” nevezett, bár elnyerte a *Casa de las Americas* nemzetközi zsűrije által odaítélt díjat a *Condenados de Condado* (Condadoi elítéltek) című elbeszélés gyűjteményéért, de mivel a könyv egy Castro-ellenes megmozdulásról és a vele szembeni nyers erőszakról, tisztogatásokról szólt és nem felelt meg az idealizált forradalom képének, a *Verde Olivo* című folyóirat hasábjain éles kritikát fogalmaztak meg az írójával szemben, akit kizártak a Kubai Ifjúkommunisták Szövetségéből is.

Egy másik esetet is említett az előadó: Jorge Edwards, Cervantes-díjas chilei költőt, aki bár baráti országból, Salvador Allende megbízásából érkezett a szigetországba, de amikor megbírálta az ott zajló letartoztatásokat Fidel Castro persona non grátának nyilvánította.

Kürthy Ádám András doktorandusz (ELTE, Spanyol Nyelvi és Irodalmi Tan-zék) *Valóban csodás való? Alejo Carpentier Amerika-képe irodalmi szempont-ból* címmel tartott előadást. Carpentier ifjú koráról megjegyezte, hogy gondolkodásmódjára nagy hatással volt a szűrrealizmus, amelynek kulcsszerepe volt a latin-amerikai új narratíva létrejöttében is. Mivel azonban valami merőben eredetit akart létrehozni, megalkotta a „csodás való” fogalmát, amelynek tartalmát a *Földi királyság* (*El reino de este mundo*) című 1949-es művének előszavában, majd egy 1967-es esszéjében fejtette ki. Maga az elmélet szorosan összekapcsolódott a mágikus realizmussal, ami elsősorban Gabriel García Márquez nevéhez köthető. Mindkét irányzat Latin-Amerika identitáskeresésének része, és az ottani valóságot csodákkal átszőttnek tűnneti fel, Gabriel García Márquez Kolumbia karibi partjairól, míg Alejo Carpentier Kubából tekintve rá.

Latin-Amerika „csodás valója” a középkori képzeletvilág maradványa, de hatott rá a szűrrealizmus, amely lehetővé tette, hogy a szerzők új életet leheljenek az Amerika-kép régi elemeibe, és az új eszközökkel felvértezve visszanyúljanak egy mitikus regiszterhez. Ez a kettősség az, amit csodás valónak nevezünk.

Gulyás András diplomata, műfordító, aki többek között éppen Carpentier *Földi királyság* című regényét fordította, maga is erről a szerzőről beszélt, *Alejo Carpentier - A csodás való és földi mása. A Rendszerek és módszerek világa* című előadását egy idézettel kezdte a Benyhe Jánostól: „Latin-Amerika egész történetét a csodás való krónikájának” nevezve. Gulyás András felhívta a figyel-

met arra, hogy Carpentier csodás valójának és Márquez mágikus realizmusának vannak kelet-európai megfelelőik, mint Bodor Ádám *Sinistra körzet-e*, Huncíik Péter *Határeset-e*, illetve a litván Saulius Tomas Kondrotas *Kígyó pillantása* című regénye.

Latin-Amerika ezer arcából egyetlen képzeletbeli ország rajzolódik ki, amit írók alkotnak meg, és ami mégis valóságosabbnak tűnik, mint a száraz tények. Vargas Llosa *Négy óra a Katedrálisban* című műve tökéletes példa erre, ahogy megragadja Peru világának a lényegét. Hozzá hasonlóan Carpentier könyveiből is számos részletet emelhetünk ki, amelyekben megvilágítja e földrész sokszínűségét és csodás valóját. Ennek a vonzerőnek a hatására az 1960-as évektől kezdve számtalan kutató fordult Kuba felé.

Ahogy Gulyás András fogalmaz, a magyar hispanisztika is „Kuba köpenyéből” bújik elő. Kubai vendégtanárok jártak Budapesten, mint például Salvador Bueno, vagy Roberto Fernández Retamar. A magyar hispanisták névsora pedig igen tekintélyes: Takács Zsuzsa, Lengyel Péter, Kovács Máté, Erdős Mária, Faluba Kálmán, Wittman Tibor, Csép Attila, Kulin Katalin, Benyhe János, Székács Vera, Huszágh Nándor, Inotai András, Kerekes György, Sobieski Artúr, Horvát János, Dely István, Anderle Ádám, Varga-Haszonits István, Horányi Mátyás, aki József Attila verseinek első spanyol nyelvű kiadását készítette elő. ... és itt a jelen lévő új generáció. Kuba és Havanna mindegyikük számára maga volt a „csodás való”, amely későbbi pályájukat egy életre meghatározta.

Dornbach Mária (SZTE, Hispanisztika Tanszék) *Görbe tükör. Társadalmi látkép töredékek három kortárs kubai író művében* címmel kubai szerzők, Julio Travieso, Pedro Juan Gutiérrez és Leonardo Padura írói világát mutatta be. Mindhárójuk gondolkodásmódja erősen negatív, borúlátó képet festenek a szigetországról. A kubai valóság árnyoldalaival szembesítik az olvasót, az egzotikus, idealizált képek, közhelyek nélkül.

Julio Travieso *Llueve sobre La Habana* (Eső áztatja Havannát) című 2004-ben megjelentetett regényében minden más, mint aminek látszik. A turistáknak szánt látszatvilág mögött a város lepusztult, szemét borítja. Egy szerelmes pár útkeresését mutatja be a történet a prostituáltak világában, HIV fertőzöttek között, akik Reinaldo Arenas és Alejo Carpentier könyveit olvassák és elvágyódnak Kubából.

Kubában él, de műveit Spanyolországban publikálja Pedro Juan Gutiérrez, akit az ún. *realismo sucio* vagyis a piszkos realizmus képviselőjeként tartanak számom. Magyarul is megjelent regényeiben (Havanna királya, Piszkos havannai trilógia, Trópusi állat) nyomorúságos világot jelenít meg, lerombolva a kubai szocializmus mítoszt, bemutatva a Szovjetunió megszűnése utáni, 1990-es évek válságos időszakát.

2015-ben Leonardo Padura nyerte el a spanyol Nobel-díjként emlegetett Asz-

túra Hercegnője díjat. Terjedelmes életművének legismertebb részét detektív-regényei alkotják, amelyek Mario Conde hadnagy nyomozásairól szólnak, de népszerűek a filmnek is, melyeknek ő a forgatókönyv írója: a 2012-ben bemutatott *Havanna, szeretlek* és a 2014-es *Havannai éjszaka*. Az 1997-ben megjelent *Máscaras* (Maszkok) című regénye a homoszexuálisok világába enged bepillantást, egyben felhívja a figyelmet a kubai besúgó hálózatra is, amelyben mindenki a másik ellensége, és senki sem mutatja valódi arcát.

A bemutatott három szerző a széles társadalmi rétegeket sújtó problémákra és a kortárs kubai társadalom visszasságaira (iparágga fejlődött prostitúció, a homoszexuálisok diszkriminációja, korrupció) mutat rá, amelyeket a forradalom győzelme után eltelt 60 év alatt nem sikerült felszámolni, sőt mára ezek a problémák inkább elmélyültek.

Varga-Haszonits István újságíró szintén Padura művészetével foglalkozott *Leonardo Padura (sziget)világa* című előadásában. Kuba legtermékenyebb írójának krimiit mutatta be részletesebben. A Barcelonában kiadott könyvek pergő kubai párbeszédekben, trópusi leírásokban, trágár szavakban bővelkednek, miközben a főhős, Mario Conde hadnagy, nyomozásai során végigjárja a nyomornegyedeket, amiket beleng a szivarfüst, a rum és egzotikus parfümök émelyítő illata. Mint-hogy Kuba jellemzője a bezártság, a szigettudat meghatározza lakói lelkivilágát éppen úgy, ahogy történelmét fontos problémájuk a „menni vagy maradni” kérdése. Akik elhagyják az országot, gyökértelenné válnak, sehol sincs otthonuk, akik maradnak, azoknak szembe kell nézniük a mindennapi élet nehézségeivel.

Lénárt András (SZTE, Hispanisztika Tanszék) *Film és Történelem: a kubai változat* címmel tartott előadásában a térség filmművészetét, annak harmadik nagy korszakát, az argentin filmrendezők, Octavio Getino és Fernando Solanas által *Tercer Cine*-nek nevezett irányzat bemutatásával. A mai kubai filmgyártás alapjait az 1960-as években teremtették meg a Kubai Filmművészeti és Filmipari Intézet (ICAIA) létrehozásával. Annak ellenére, hogy a politikai rendszer korlátok közé szorította ezt a művészeti ágat is, több olyan alkotás született, amely filmtörténeti szempontból kiemelkedő. Tomas Gutiérrez Alea és Juan Carlos Tabío rendezők 1993-as filmje például, az *Eper és csokoládé* a kubai állam számára kényes témát dolgoz fel, a homoszexualitását. Egy másik, *El acompañante* (A kísérő) című 2015-ös Pavel Giroud filmdráma, amely számos nemzetközi díjat nyert, a HIV fertőzöttekre irányítja a figyelmet.

Az Új Latin-Amerika Film Alapítvány, amely 1985-ben Gabriel García Márquez kolumbiai író elnökleivel alakult meg Havannában, azért, hogy a latin-amerikai filmművészetnek intézményes keretet adjon, elősegítette a kubai film fejlődését. Miután az 1990-es években fokozatosan megszűnt az ICAIC monopóliuma, egyre több olyan fiatal rendező lépett színre, akik filmjeikben erős tár-

sadalomkritikát fogalmaztak meg. Ilyen például a 2011-ben bemutatott *Juan, a zombivadász*, Alejanro Brugués alkotása, amely nemcsak horror-vígjátékként, hanem sajátos, kritikus korrajzként is értelmezhető.

Az Országos Idegennyelvű Könyvtárban rendezett konferenciát *vetítés zárta*. A kubai nemzetközi filmfőiskolán (*Escuela Internacional de Cine y Television*) végzett magyar *Breier Ádám* rendező *Havanna, csak oda* című, 2016-ban bemutatott alkotását nézhették meg az érdeklődők. A film három magyar származású asszony sorsát dolgozza fel, akik évtizedekkel ezelőtt Magyarországról települtek ki Kubába. A rendező a turistacsalogató képek helyett a jelenlegi valóság feltárását tűzte ki célul, a szereplők szemszögén keresztül mutatva meg a kubai hétköznapokat. Havanna egykor mesés, mára lepusztult házai, a klasszikus amerikai autók, a ma is működő jegyrendszer, az esernyővel való iránytaxi stoppolás, a külföldre költöző családtagok utáni vágyakozás, a mobil internetezés nehézségei, a három főszereplő vasárnapi közös ebédjeinek szomorúsága egyben meghittsége vegyes érzéseket vált ki a nézőből.

Összességében elmondható, hogy a konferencia sikeres volt, hiszen tudományos igényességgel szerveződött, és nagyszámú érdeklődőt vonzott.

Kupi László³

Baloldali Szigetfesztivál – Horány, 2019

A Szervezők a Baloldalért (SZAB) elnevezésű civil csoport 2019. augusztus 30. és szeptember 1. között hatodik alkalommal rendezte meg a magyar baloldal egyik fontos fórumát, a *Baloldali Szigetfesztivált* a Szentendrei-szogeten. A helyszínválasztás szimbolikusan kapcsolódott a magyar munkásmozgalom hagyományához. A 20. század elején a Munkás Testedző Egyesület fontos bázisa volt a Gödi Fészek elnevezésű nyaralótábor Göd és Dunakeszi között. A mostani rendezvényt ugyan nem pont ezen a helyszínen, de annak környékén, a Duna túlszárnyán, a Regatta Szabadidőközpontban tartották.

A három nap alatt az érdeklődők számos előadáson és más programon vehettek részt. A fő hangsúly, a rendezvény jellegéből adódóan, most is a magyar és a nemzetközi politikán volt, de szerepet kapott a kultúra is. Az előadók sokféle területről, a tudományos életből, a magyar és nemzetközi politikából, a civil mozgalmakból, a média és a művészetek területéről, valamint a diplomácia világából érkeztek.

A szervezők több jeles történelmi dátumról – így Ady Endre halálának és a Tanácsköztársaság kikiáltásának 100., a spanyol polgárháború végének 80., a kubai forradalom győzelmének 60., Hugo Chávez hatalomra kerülésének 20. évfordulójáról – is megemlékeztek.

Az alábbi beszámolóban kiemelem a rendezvény a főbb programjait, és röviden összefoglalom azok tartalmát.

A rendezvényt péntek délelőtt *Vajnai Attila*, az Európai Baloldal elnöke és *Róna Judit*, a SZAB aktivistája nyitotta meg. Elmondták, hogy a baloldali, humanista elveket valló közéleti személyek fórumának szánják az évente megrendezett

³ Kupi László, doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program.

eseményt, amellyel egy előremutató közös gondolkodás kialakításához szeretnének hozzájárulni.

A nap első, *Ady él* címet viselő előadásában *Tverdota György* irodalomtörténész, az ELTE korábbi tanára tekintette át Ady kultuszának változásait a 20. század elejétől napjainkig. Elmondta, hogy az irodalmi kánon folyamatosan változik, és Ady benne elfoglalt helye és megítélése – mint minden íróé-költőé – nem volt egységes az elmúlt száz évben. Az, hogy Ady a szocializmus éveiben „bezzeg költő” lett, illetve, hogy a posztmodern megjelenésével változott az irodalmi ízlés napjainkra Ady háttérbe szorulását eredményezte, de az irodalomtörténész kifejezte abbéli reményét, hogy a száz éve elhunyt költő talán lassanként újra a méltán megérdemelt helyére kerülhet.

A nap kiemelt programja a Latin-Amerika aktuális helyzetét elemző előadásblokk volt. Az első előadó a Venezuelai Bolívari Köztársaság magyarországi nagykövete, *José Reinaldo Camejo Díaz* volt, aki bolívari forradalom által fémjelzett elmúlt húsz év társadalmi eredményeit foglalta össze, de kitért a dél-amerikai ország jelenlegi problémáira is, amelyeket közül az Egyesült Államok Venezuela elleni szankcióit emelte ki.

Őt *Alicia Elvira Corredera Morales* kubai nagykövet követte, aki a fő hangsúlyt az elmúlt hatvan év rövid áttekintése után szintén Kuba jelenlegi helyzetére helyezte, és részletesen beszámolt az Egyesült Államok kormányának legújabb Kuba-ellenes lépéséről, az 1996-os Helms-Burton törvény 3. cikkelyének aktiválásáról, amelynek értelmében a főként az Egyesült Államokban élő régi tulajdonosok amerikai bíróságokon igényt formálhatnak a forradalom által kisorsított kubai tulajdonaikra.

Harmadikként *Maite Mola*, az Európai Baloldali Párt spanyol nemzetiségű alelnöke kapott szót, aki a latin-amerikai helyzetet egy tágabb, globális kontextusba helyezte, és a kapitalista rendszerrel szembeni alternatíva kidolgozásának szükségességéről beszélt.

Szilágyi Ágnes Judit történész, az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének tanszékvezetője Bolsonaro Brazíliájának helyzetét elemezte, kiemelve a Kelet-Közép-Európában is hasznosítható tanulságokat.

Ötödik előadóként *Leo Gabriel* antropológus a Szociális Fórum Mozgalom egyik szervezője a 2019-es mexikóvárosi Szociális Világforum szemléletmódjáról és a latin-amerikai tapasztalatokról beszélt.

Az első nap egy nagyon más jellegű programmal folytatódott. *Halász Géza*, *Pápai Gábor* politikai karikaturisták és fiatal kollégájuk, az Index Napirajz rovatát készítő *Merényi Dániel*, a Grafitember beszélgettek a magyar politikai karikatúra múltjáról, jövőjéről, szűkülő mozgásteréről, valamint a megváltozott médiafogyasztási szokásokról. A beszélgetéshez videóüzenetek formájában hozzászólt

Középen José Reinaldo Camejo Díaz, balra tőle Alicia Elvira Corredera Morales

Bal alsó sarokban Évkönyvünk szerkesztőjére emlékezve Harsányi Iván képe.

az egyik legnépszerűbb magyarországi karikaturista, *Szabó László*, ismertebb nevén Marabu is. Érdekes közös konklúziójuk az volt, hogy többek között azért nehéz ma Magyarországon politikai karikatúrát készíteni, mert a politikai élet annyira abszurdá vált, hogy a valóság túltesz a karikatúrán.

A következő előadás a spanyol polgárháborúról szólt. *Székely Gábor*, az ELTE professor emeritusa vezette be a témát, amit *Zalai Anita*, a Szegedi Tudományegyetem docense fejtett ki részletesen. Kiemelten kezelte a spanyol polgárháború máig ható következményeit, például azokat a demográfiai következményeket, amiket a represszió, az éhínségek, maga a háború és az emigráció okozott. Arról a traumáról is beszélt, ami még ma is sok spanyolban élénken él, mivel a polgárháború után kiépült Franco-rendszerben a vesztes félnek nem volt lehetősége feldolgozni a háború megrázkódításait vagy méltóképpen megemlékezni róla.

Este a napot filmvetítés zárta. Az érdeklődők *Az elhallgatott forradalom* című venezuelai dokumentumfilmet tekinthették meg, amely az Hugo Chávez elleni 2002-es puccskísérlet körülményeit mutatta be, különös tekintettel a történetek a médiában való manipulált bemutatására.

A filmvetítéssel párhuzamosan egy másik teremben a Prágai Tavasz 2 Hálózat (PS2) megbeszélése folyt *Leo Gabriel* (Ausztria), *Mirek Prokes* (Csehország), *Tord Björk* (Svédország) és *Benyik Mátyás* (Magyarország) részvételével.

A szombati második nap első előadását *Tóth Zoltán* választási szakértő tartotta *Mikor kezdünk felkészülni 2022-re?* címmel, amelyben elemezte az ellenzék választásokhoz való hozzáállását, valamint feladatokat vázolt fel. Úgy vélte, hogy az ellenzéki pártoknak a 2018-as parlamenti, valamint a 2019-es európai parlamenti és önkormányzati választásokat egy folyamat állomásainak kellett volna tekinteniük, és egységes kampánnyal következetesen kellett volna felkészülniük rájuk. Szerinte a 2022-es választásokra való felkészülést már a 2018-as választások napjának estéjén el kellett volna kezdeni, a sikerhez pedig a valódi képviselővel nem rendelkező, legelesettebb társadalmi rétegek felé fordulást, valamint az egyes ellenzéki pártok egymással szembeni nyitottságát javasolta.

Az *együttműködési formula, az írástudók felelőssége* című panelben *Giczy György* teológus, a KDNP egykori elnöke, *Tverdota György*, *Hegyi Gyula*, az MSZP alelnöke és *Beer Miklós*, korábbi váci püspök elemezték napjaink problémáit.

Giczy György a társadalmi igazságosság hiányáról beszélt, és a kereszténység, illetve a baloldal lehetséges kapcsolódási pontjait vetette fel, kiemelve a *Rerum novarum* című, szociális kérdésekkel foglalkozó pápai enciklikát.

Tverdota György a modernségről és az ahhoz kapcsolódó szüntelenül kritikus gondolkodásmódról beszélt. *Hegyi Gyula* a környezet megóvásának égető szükségességét hangsúlyozta, amihez *Beer Miklós* is csatlakozott *Ferenc* pápát állítva példaként. A korábbi püspök kiemelte a hétköznapi emberek felelősségét is abban, hogy saját életükben kell megtenniük minden tőlük telhetőt olyan kérdésekben, mint például a környezet megóvása, vagy a cigányság helyzetének javítása.

A nap harmadik programpontja egy könyvbemutató-sorozat volt. A *Helyzet Műhely* aktivistája, *Gagyi Ágnes* vezető elnök *A válság politikái* című könyvről beszélt, amelyben a kapitalista világrendszer gazdasági ciklusainak válságait vizsgálta, és két ország – Magyarország és Románia – példáján keresztül nézte meg, hogy a legutóbbi válság hogyan hatott a közelmúlt és a jelenkor kelet-európai baloldali mozgalmaira.

Székelly Gábor *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből, Évkönyv 2019-es kötetét* mutatta be, kiemelve a nagyobb témacsoportokat, az évkönyv elérhetőségét, valamint megemlékezett elhunyt egykori szerkesztőtársairól, *Jemnitz János*-ról és *Harsányi Iván*ról.

A *Marx 200* szerzője, *Artner Annamária* közgazdász kifejtette, hogy Marx tanainak jelenben való relevanciáját szeretne volna bemutatni a Karl Marx születésének 200. évfordulójára írt könyvével.

A SZAB aktivistája, *Debreceni János A rendszerváltás fekete füzet*e című kiadványról beszélt. Felsorolta azt a hét témakört – munkalehetőségek; a termelés, jövedelem, fogyasztás; a jövedelmi különbségek; a lakhatás és élelmiszerfogyasztás; a nyomor; a kultúra és oktatás; a közvélemény –, amelyek statisztikai adatai alapján a kiadvány szerzője, Farkas Péter összehasonlította a rendszerváltás előtti és utáni magyar társadalmat, és kiemelt néhány különösen jellemző adatot.

Király István Ady-kutató lánya, a magát liberálisként definiáló *Király Júlia* közgazdász, a Magyar Nemzeti Bank korábbi alelnöke *A tornádó oldalszele* című könyvét mutatta be. Ez a kötet is a válságról, egészen pontosan a legutóbbi gazdasági világválságról szól, de nem közgazdasági munka, hanem inkább egyfajta számvetés, amit írója mindazoknak ajánlott, akik szeretnék megérteni a közel-múlt gazdasági történéseit.

Történelem és jelenkor című blokknak szintén több előadója volt. A témák között egyaránt voltak magyar és nemzetközi vonatkozásúak is. *Székelly Gábor* a Kominternről tartott előadást, amelyben beszélt a kommunista világszervezet létrejöttének körülményeiről, céljairól és benne lezajlott vitákról.

Balogh András az ELTE professor emeritusa, diplomata napjaink egyik súlyos humanitárius válságáról, a mianmari rohingyák szomorú helyzetéről beszélt. Áttekintette a mostani események a történelmi háttérét, a gyarmatosító britek erőszakos betelepítési politikáját, ami szinte borítékolta a függetlenedés utáni folyamatos konfliktushelyzetet. Felhívta a figyelmet arra is, hogy mivel az ázsiai országok a mianmari rezsimet támogatják, a nyugati hatalmak és a közel-keleti államok pedig az iszlám vallású kisebbséget, ez a helyzet egy nép egyéni tragédiáján túl nemzetközi konfliktust is szül.

Lugosi Győző történész egyetemi docens tanítványával, a szíriai háború sajátóvisszhangjából írt doktori disszertációját frissen megvédő *Sógor Dániellel* a közelmúlt egy másik, máig tartó válságát, az arab tavaszt, illetve az abból kinövő szíriai háború háttérét világította meg. Lugosi Győző leszögezte, hogy az arab tavaszt az Egyesült Államok „kreatív káosz” elnevezésű destabilizáló politikájának az eredményeképpen kívülről kiobbantották ki. Ezt a politikát a 2000-es évek közepén George W. Bush külügyminisztere, Condoleezza Rice dolgozta ki, miután az amerikai kormány felismerte, hogy nem lehetséges közvetlen uralma alá vonni a térséget. Sógor Dániel a közel-keleti válság háttérében három külső szereplőt, az Egyesült Államokat, Izraelt és az Öböl-országokat azonosított. Végigvette azokat a veszteségeket – az emberveszteségeket, az illúzióvesztéseket, az elvesztegetett éveket, két ország szétesését – és nyereségeket – az illúzióktól mentes tisztább képet, az úgynevezett síita félhold országainak együttműködését, illetve az Oroszország, Kína és Irán jelentette alternatívák megjelenését a térségben –, amelyek az arab tavasz hozadékai voltak.

Nagy András nyugalmazott főiskolai tanár magyar témával folytatta a panelt. A Horthy-rendszer gyökereit a magyar dzsentri világnézethez és gondolkodásmódhoz kötötte, amelynek illusztrálására irodalmi példákat – Petőfit, Jókait, Mikszáthot és Gábor Andort – idézett, és történelmi példákat – Ferenc Józsefét, magát Horthyét, Tisza Istvánét és Habsburg Józsefét – sorolt fel.

Krausz Tamás történész, az ELTE tanára videóüzenetet küldött, amelyben a Tanácsköztársaság kikiáltásának 100. évfordulója alkalmából mondott néhány gondolatot a forradalmi kísérlet mai megítéléséről. Úgy vélte, hogy a mai emlékeztetpolitika igyekszik a Tanácsköztársaságot az erőszakhoz kötni, mintha az lényege lett volna, és nem vesz tudomást arról, hogy ez a történelmi esemény az első világháborúból eredt. Arra a másik kritikára is válaszolt, amely szerint a Tanácsköztársaság valami a magyarságtól idegen, kívülről ránk erőltetett fordulat lett volna, pedig, mint mondta, az egy nagyon is magyar forradalom volt, ami példának okáért egyedülként volt képes védeni Magyarország területi integritását. Szerinte azért ferdítik el ezt a történelmi eseményt, mert félnek annak politikai üzenetétől, miszerint az a társadalmi egyenlőség megteremtését tűzte ki célul, amely cél mögött felsorakozott a kor szellemi életének javarésze.

A rendezvényen ukrán aktivisták is részt vettek, akik megemlékeztek elvtársukról, Szergej Marhelről, a Békeszerető Emberek Globális Jogai nevű szervezet alapítójáról, aki az előző évben szintén ott volt Horányban, majd *Az ukrán választások és a NATO* címmel tartottak beszélgetést.

A következő program szintén nemzetközi volt. Az *Együttműködési kísérletek a világban* című panelen Maite Mola, Leo Gabriel, a cseh Mirek Prokes, a svéd Tord Björk, az ukrán Marija Zaharenko, a szlovén Valentina Skafar és Szanyi Tibor, az MSZP alelnöke (azóta kilépett az MSZP-ből) beszélgettek Benyik Mátyás SZAB-aktivista moderálásával.

Az este már a kultúráé volt. Előbb Rácz Ferenc, a Hevesi Sándor Színtársulat színésze adott elő egy szatirikus monológot *Az élet, mint olyan* címmel, majd *Az ifjú Marx* című filmet tekinthették meg az érdeklődők.

Vasárnap Szanyi Tibor *Okosfalvak* című előadásában új mozgalmat hirdetett, ami egy antikapitalista jövőkép felvázolásával hárítaná el a világra leselkedő ökológiai katasztrófát. A politikai és közéleti platformok széleskörű megszólítására törekvő, magát „szolidaritási ernyőként” meghatározó mozgalom céljai között fogalmazta meg többek között a választójog korhatárának tizenhat évre való leszállítást, a nagytőke zöldmezőkre való településének megakadályozását, és a megújuló energiaforrásokra való átállást egy évtizeden belül.

A rendezvényen témái között szerepelt az akkor még csak közelgő önkormányzati választás is. A két vidéki település, Egercsehi és Nyírbátor korábbi és jelenlegi polgármesterével, Tóth Andrásnéval és Máté Antallal beszélgetett Hegyi

Gyula és Vajnai Attila. A politikusok hangsúlyozták, hogy a vidéki kistelepüléseken milyen nagy szerepe van a jelölt személyének és konkrét tetteinek, mivel az emberek aszerint ítélik meg őket, és ez gyakran a párhovatartozást is felülírja.

Ahogy talán ebből a beszámolóból is kiderült háromnapos rendezvény sokrétű, intenzív szellemi élményt nyújtott az előadások és más programok közönségének. Az előadók mindannyian szakterületük kiválóságainak számítanak, ami garantálta a programok magas színvonalát. Nagy szükség lenne minél több ilyen rendezvényre, és jó lenne, ha az ilyen szellemi műhelyek minél szélesebb közönséghez elérnének.

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

John Schwarzmantel¹

The British General Election of December 2019

One can start with the bare facts, which leave no doubt that the results of this British general election were a severe defeat for the Labour Party, with important implications for the future of the Left in the United Kingdom, and perhaps for social-democratic parties everywhere. The Labour Party went in to the election with what was widely seen as its most radical programme since at least the election of 1983, when it was led by Michael Foot. This time the Labour Party presented itself to the electorate with a manifesto of over 80 pages. It promised nationalisation of the railways, of the electricity and gas companies, and an increased role for the state. There were promises of free broadband for everyone, for a more extensive system of social care for the elderly, and for measures to give workers shares in their company and a degree of control over the company's affairs. It committed the Labour Party to a 'green industrial revolution' to combat the threat of climate change. The manifesto spoke of the need to rebuild public services, to tackle poverty and inequality, in other words to oppose the dominance of neo-liberalism. A future Labour government would give the British people the 'final say' on Brexit (the UK's departure from the European Union) by means of a second referendum, in which the option to remain in the European Union would be one of the possible choices. The other choice would be a different agreement with the European Union to be renegotiated by an incoming Labour government,

¹ John Schwarzmantel, historien, University of Leeds, Politics and International Studies.

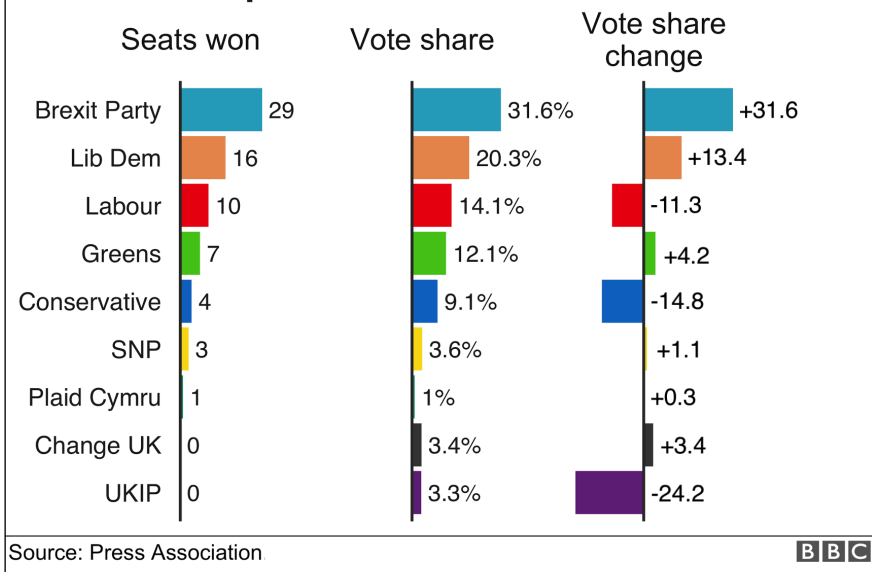
aiming at a 'softer' Brexit than the one offered by the Conservative Party under their new leader Boris Johnson.

Not only was this a comprehensive programme which marked a decisive break with 'new Labour' policies of the Blair era, but furthermore the Labour Party was led by Jeremy Corbyn, a leader who had, since his election to the leadership in 2015, enthused many young voters, and given rise to a new movement within the Labour Party, 'Momentum', which acted as a pressure group to keep the party committed to its radical programme. Furthermore, the Labour Party was fighting a Conservative government which had been in power for nine years, since 2010 when it formed a coalition with the Liberal-Democrats, governing alone since 2015, despite suffering a defeat in the general election of 2017 when it lost its majority and held on to power only with the support of a right-wing party from Northern Ireland, the DUP (Democratic Unionist Party). The Labour Party was thus facing a weakened government, which had been unable to pass its proposed Brexit deal through parliament. One would expect that the normal disillusionment with a party that had been in power for over nine years would help the Labour Party to victory. The perception among the public that the National Health Service (NHS) was in severe crisis, with patients waiting on trolleys in corridors for treatment, would be expected to lead to a sense of anger which would take away support from the Conservative government. Finally, the Conservative government now had as its Prime Minister the highly divisive and controversial figure of Boris Johnson, who was well-known for telling lies, for his poor record when he was (briefly) Foreign Secretary, and who was viewed with scepticism and distrust because of his evident disregard for the truth and his lack of any principles or ideology.

However, as we know, the Labour Party's programme was decisively rejected by the electorate. The Conservative Party emerged from the election with a majority over all other parties of 80 seats. The result for the Labour Party was its worst electoral score since 1935. It lost 42 seats. The most striking aspect was the loss of what had been called Labour's 'Red Wall', the range of seats in the North of England in working-class constituencies, many of which had returned Labour majorities for generations. Many of the seats in this so-called 'Red Wall' turned 'Blue', i.e. they were lost to the Conservatives. This was evident from the early declaration of results on the night of 12th December, when the first result to be announced was from a seat (Blyth Valley) which had traditionally been a Labour seat with a large majority. This was won by the Conservatives, and this was a sign of how the night would develop, with further defeats for Labour in many working-class areas in the North of England, which had in the past been part of Labour's social base. Indeed, an interesting analysis in the Sunday newspaper

The Observer (15 December 2019) showed that the swing against Labour was higher in those areas where the working class formed a larger percentage of the electorate: in seats where more than 13% of the population were in routine manual jobs, the loss to Labour was 11.2%, compared with a loss of 6.2% in areas where less than 10% of the population were in routine manual jobs. Similarly, in areas with lower levels of university-educated electors, the loss to Labour was higher than in areas which had a higher percentage of voters with university degrees. Overall, the Conservative share of the vote was 43.6%, compared with the Labour share of 32.2%, a fall of 7.8% since the last general election of 2017.

How did the parties do in Great Britain?

These results invite some obvious questions – why did it happen? And what is the significance of this defeat for the Labour Party and for social-democratic or socialist politics in general? Does it suggest that there is no longer any organic connection between the working-class and socialist politics? What are the implications for the future of the Labour Party, and by extension for left-wing politics everywhere? Is the lesson to be learnt that the only hope for the Labour Party is to revert to a more centrist style of politics, perhaps even to find a contemporary equivalent to Tony Blair, who won three consecutive elections with his ‘New Labour’ approach, and his ideas of the ‘Third Way’? These questions are

at present being hotly debated within the Labour Party itself, and more broadly among all those interested in the politics of the Left in the United Kingdom, as well as among those concerned with what this might mean for the future of social-democracy world-wide.

The immediate answers to these questions focus on two factors, which had undoubted significance: the figure of Jeremy Corbyn, and his lack of popularity among the electorate; and the question of Brexit, and the Labour Party's divided and rather equivocal position on British membership of the European Union. There is no doubt that Corbyn aroused a very negative response in the electorate at large. His 'score' in opinion polls before the election was consistently highly negative, and it seems from those who canvassed for Labour during the election campaign that many who had been long-time Labour voters and supporters offered the opinion that they could not support Labour with Corbyn as its leader. Why was he so unpopular? It is true that the mass media in the United Kingdom, notably the so-called 'red top' newspapers (the label given to popular tabloid newspapers because of their red stripe on the front page), were vitriolic in their coverage of the Labour leader, portraying him as a dangerous Marxist who wished to take Britain back to the 1970s and who was ignoring the popular will to leave the European Union. In addition, there had been a long-running controversy about anti-Semitism in the Labour Party. Corbyn had been accused of failing to take action to discipline and expel anti-Semites in the Labour Party, and indeed of being personally responsible for the appearance of anti-Semitism in the party at large. Shortly before the day of the election, the Chief Rabbi issued a warning to British Jews of the danger posed to them by anti-Semitism in the Labour Party, for which he held Corbyn and the leadership personally responsible. The claim of the Chief Rabbi to speak for Britain's Jews is contestable, since he is the head of only one section of the Jewish community, and indeed several British Jews made clear their opposition to the statement of the Chief Rabbi and to what they saw as his exaggerated view of anti-Semitism in the Labour Party. Nevertheless, it seems likely that the accusations against Corbyn on this issue did cost the Labour Party some votes. Some former Labour Party MPs who were themselves Jewish had left the Labour Party because of the anti-Semitic abuse they had suffered while they were Labour MPs. Some of them stood for other parties in the general election, for example Luciana Berger, a former Liverpool Labour MP who stood, unsuccessfully, for the Liberal-Democratic party in Finchley and Golders Green, a seat with a large Jewish population. Yet this issue of anti-Semitism was only part of the reason for Corbyn's lack of popularity. He was accused of being anti-patriotic, of having supported the IRA (Irish Republican Army) in the past and being if not exactly a friend of terrorism then of not being sufficiently strong in

condemning terrorism, and of being a friend of left-wing regimes with dubious democratic credentials like Venezuela. In the election campaign itself, Corbyn often seemed unconvincing and insufficiently aggressive against his opponent Boris Johnson. In the TV one-to-one debates with Johnson, Corbyn missed some opportunities to focus on the hypocrisy and evasions of the Conservative leader. In a TV interview with a journalist feared for his interrogative style (Andrew Neill), Corbyn refused to apologise for any offence caused to Jewish voters by anti-Semitism in the Labour Party, and thus gave more opportunity for his reputation to be further diminished. It seems as though for large sections of the electorate he was not a person whom they could imagine as Prime Minister, despite the enthusiasm he could evoke in followers of Momentum and part of the youth vote for Labour. However, an even more significant factor was his own equivocations over Brexit, and the unclear and divided position of the Labour Party on what was the central issue of the election of December 2019.

It was widely perceived that Corbyn was unable to give a clear answer on the question of whether Britain should stay in the EU, and whether there should be a second referendum to possibly overturn the result of the referendum of 2016 in which there had been a majority of 52% against 48% for leaving the European Union. This was an issue on which the Labour Party as a whole faced deep problems. Much of the vote for leaving the EU came from areas which had been traditional Labour-voting areas, where people felt abandoned and left behind, not benefitting from globalisation or from membership of the European Union. On the other hand, much Labour support also came from voters who were fervently for 'remain', for staying in the European Union. These were voters who were younger, who were based in metropolitan areas and university towns, who personally enjoyed the wider travel and job opportunities that membership of the European Union opened up. The Labour Party wished in a sense to appeal to both sets of voters, the 'leavers' and the 'remainers' alike. The position with which they went to the voters in December 2019 was that there would be a second referendum, as noted above, with the option of voting to remain in the European Union. However, Corbyn himself refused to say whether in the event of such a referendum he would personally support a 'remain' position, as opposed to support for a 'softer' Brexit deal to leave the EU which he promised a new Labour government would negotiate with the EU within six months of being elected. In a sense the Labour Party's position satisfied no-one. Certainly Corbyn's refusal to say whether he would support remaining in the EU laid him open to charges of weak leadership, and a failure to take a clear position on the main issue of the election. The Labour Party as a whole was evidently divided on this question, with several of the Labour leadership (such as Emily Thornberry, the shadow foreign

secretary, and Keir Starmer, the party's spokesperson on Brexit) stating that they would favour a 'remain' position, whereas other prominent Labour figures, including the leader of the trade union Unite, Len McCluskey, an influential member of Corbyn's inner circle, taking a very different position opposed to continuing British membership of the EU. At the very least, the Labour stance on Europe appeared unclear and somewhat confused – and Corbyn's silence on the issue of whether he preferred a Brexit deal or continuing membership of the EU pleased neither 'leavers' nor 'remainers'. Many people in the latter camp were tempted to vote for the Liberal-Democratic party which took a clear anti-Brexit position, stating that if they gained a majority they would cancel the 'Article 50' vote for leaving the EU. It seemed then that those who were ardent 'Remainers' might be better advised to vote for the Liberal-Democratic party, or indeed the Green Party, as these were whole-heartedly committed to the UK remaining in the EU.

It seems clear that this issue did play a decisive role in the December 2019 election. The Conservative slogan, repeated *ad nauseam* by their leader Boris Johnson, was 'Get Brexit done'. The electorate as a whole was indeed tired of the debate on Brexit which had been unresolved ever since the referendum of 2016. The results of the 2019 election showed a clear correlation between those areas with a larger majority of 'Leave' voters and a bigger swing to the Conservatives: in areas where the 'Leave' vote was less than 45%, the swing against Labour was 6.3%, while in areas where more than 60% voted Leave the swing against Labour was 10.6%, according to figures provided in *The Observer* of 15 December 2019. Perhaps the Labour Party was faced with an impossible dilemma, in trying to get support from its traditional working-class supporters, more inclined to favour Brexit, and its support from radical youth and more metropolitan 'remain' supporters. In the event, both sides of the Leave/Remain debate were sceptical of Labour's unclear and divided position, and the 'Leave' voters did indeed leave – they left the Labour Party, at least in terms of how they voted in December 2019.

So the most common explanations for the result of December 2019 are the personal unpopularity of the Labour leader, and the divisions over Labour's Brexit policy. Certainly these were important, perhaps decisive, factors. However, it may be that there were other deeper, more 'structural' reasons which go beyond the figure of Jeremy Corbyn and Brexit policy. The Labour Party manifesto proclaimed policies (such as re-nationalisation of the railways, greater expenditure on the NHS), some of which were popular. But the manifesto contained a large number of promises and commitments, which were met with scepticism and cynicism. This was partly because the length of the manifesto aroused mistrust just because it was so long and seemed to promise something

for everyone, with policies involving no tax increases except for the very rich (the top 5%). This left the Labour Party open to the criticism that the policies which it offered could not be paid for, and were not properly accounted for in terms of their expense. It seems clear that the work of 'educating' the electorate, or preparing the ground for the reception of such a radical package, had not been carried out. Maybe there was another reason too, more connected with the state of the Labour Party under Corbyn's leadership. Corbyn and his inner circle had taken control of the machinery of the party, despite the opposition of most of the membership of the PLP (Parliamentary Labour Party) which had on two occasions tried to get rid of Corbyn as leader. This gave rise to the suspicion that the Labour Party was controlled in undemocratic ways by a tight leadership clique, intolerant of criticism, and that the Labour Party had shifted from its traditional claim to be a 'broad church', encompassing a wide range of perspectives, to become a party perceived as 'hard left', with a tightly-controlled programme which it wished to put to the wider electorate without taking the time to explain its ideas fully or respond to the concerns of its traditional supporters. In that perspective, Corbyn and his team were seen as members of a metropolitan elite, out of touch with the mass of the voters, and too concerned with like-thinking party members.

The party had failed to reach out beyond its membership, to take note of the concerns of those voters who lived in areas of deindustrialisation, declining public services, poor transport connections, all of which contrasted with more dynamic areas of the British economy and society, above all concentrated in London and the south-east of Britain. Indeed, one could widen out this line of argument by suggesting that the traditional working-class, organised in trade unions and self-disciplined by stable employment and social cohesion, exists now to a much lesser degree. The social base of the Labour Party has become fragmented and disillusioned, and hence less likely to respond to a radical programme of traditional social-democratic appeal. This is a huge problem which extends well beyond the United Kingdom, but the disastrous result of the December election reveals the political implications of such a situation in all-too-clear a form. Such an atomised or fragmented electorate is more responsive to a populist narrative than to a socialist or social-democratic one. It is easier to blame some scapegoat for the decay or neglect of one's own area. Such a scapegoat can be found in the European Union, seen as the preserve of distant and well-paid bureaucrats, or in immigrants and refugees from the European Union and elsewhere, taking up resources and receiving welfare benefits which are in short supply because of years of austerity policies and reduced state expenditure. This populist perspective was articulated by the recently-formed Brexit party, whose leader, Nigel Farage, instructed it not to stand against Conservative candidates who were committed

to Brexit. This decision that the Brexit party would put forward candidates only in seats held by Labour certainly strengthened the Conservative party in areas where they might have lost votes to the Brexit party if it had stood candidates in all constituencies.

In the weeks preceding the election the opinion polls consistently showed the Conservatives leading the race. However, the Conservative lead appeared to be narrowing as the date of the election approached. This gave some hope that at the least, if a Labour victory seemed highly unlikely, then there was the possibility of a 'hung' parliament, in which no single party had gained a majority. This would permit a coalition government, perhaps an alliance between the Labour Party and the Scottish National Party (SNP), or even including the Liberal-Democrats, although its leader (Jo Swinson) had stated her unwillingness to support any government led by the Labour leader Jeremy Corbyn. However, any such hopes came to nothing once the 'exit poll' announced after voting closed at 10.00 p.m. on 12 December showed a large lead for the Conservatives. The SNP had done well, increasing the number of their seats by 13 to give it 48 seats out of 59 seats in Scotland. The Liberal-Democrats had a poor result, losing 10 seats to give them only 11 seats in the new parliament. However, the most striking aspect of the election was the performance of the Labour Party, which ended up with a loss of 42 of its parliamentary seats, notably, as we have seen, including the loss of many seats which had long been considered Labour strongholds. It is not surprising that words such as 'disaster', 'catastrophe', 'collapse' have been used to describe the outcome of the election and the position of the Labour Party in the aftermath of the election. So this obviously invites the question of the direction which the Labour Party should take in the future, in the light of this severe defeat, a defeat all the more shattering because of the undoubted weakness of the previous Conservative government and its internal difficulties over the Brexit question.

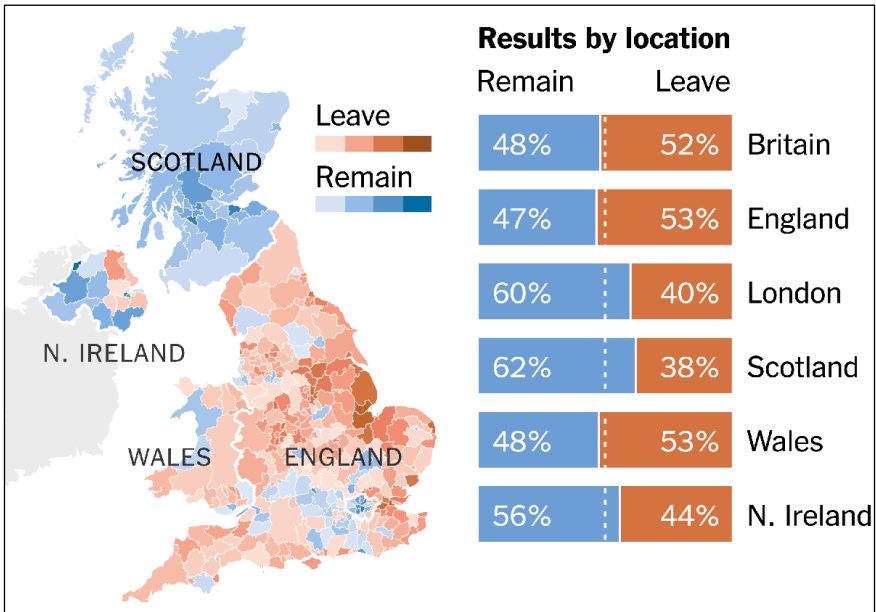
At the time of writing, this question is already the topic of bitter debate within the Labour Party and more generally among political commentators. The analysis of what went wrong in 2019 is clearly connected with prescriptions for what should be done for the Labour Party to recover and to have a chance of forming a government in the foreseeable future. Jeremy Corbyn has announced that he will resign as party leader at some as yet unspecified date over the coming weeks or months. The immediate question then would be of who would be the new leader best suited to start the process of recovery. So far there seem to be three broad types of answer to the question of how to proceed on 'the road ahead'. One line of argument has been already enunciated by the former leader Tony Blair and also by a former deputy leader of the Labour Party, Roy Hattersley. Both claim that the reason for the defeat was that the programme of the party, as proposed in the

manifesto, was too radical. According to Blair, Corbyn ‘personified politically an idea, a brand, of quasi-revolutionary socialism, mixing far-left economic policy with deep hostility to western foreign policy’, and such a stance ‘never has appealed to traditional Labour voters, never will appeal to them’ (Quoted in *The Observer*, 19 December 2019). It is implied that the remedy would therefore be to return to a more centrist form of social-democracy which could appeal to ‘middle England’, to those voters who were repelled by a programme of nationalisation and greater state intervention in the economy, as well as by what seemed to be Corbyn’s reputation as an extremist and defender of the IRA and other enemies of Britain. For Hattersley, the pressure group Momentum was similar to the far-left group Militant which attempted to infiltrate the Labour Party in the 1980s. Hattersley wrote that ‘For Labour to become a party of government again, it needs another army of genuine democratic socialist MPs mounting a similar onslaught on the great ideal’s false friends’ (he meant similar to the attack on Militant by the then Labour leader Neil Kinnock in 1985, with Momentum being the contemporary false friends of the social-democratic ideal) (*The Observer*, 22 December 2019).

Another type of answer is proposed by those who suggest that the broad lines of policy offered in the 2019 manifesto were right in their general orientation. Those who argue in this way lay the emphasis on the failures of the Corbyn leadership and the clique who ran the election campaign. Perhaps this analysis can be supplemented by yet another strand, which could be called the ‘continuity’ line. Those supporting this argument suggest that the policies were the right ones, and should be maintained in the future, and that it was the question of Brexit which caused the great disaster of 2019. In this camp would come those who suggest that it was the Labour ‘Remainers’ who were the cause of the loss of working-class support. The union leader Len McCluskey seems to suggest that because the Labour Party fell into the arms of those who wanted a second referendum (a so-called ‘People’s Vote’), it failed to appeal to its traditional voters who responded positively to Boris Johnson’s often repeated call to ‘get Brexit done’, to leave the EU and deal with other problems. Those who articulated the second of these perspectives are represented by the shadow foreign secretary, Emily Thornberry, who has at the time of writing already indicated she will be a candidate for the Labour leadership, and Keir Starmer, the party’s Brexit spokesperson, who so far has hinted he will be a candidate but not yet confirmed this. In the third category would come those who seem to be the heirs of the Corbyn and John McDonnell (the shadow Chancellor of the Exchequer and one of the closest of Corbyn’s allies) project, with the name of Rebecca Long-Bailey most often mentioned in this connection.

It is not easy to see, at the moment, what would be the most promising perspective of Labour Party recovery. A lot seems to depend upon the nature and popular appeal of a particular person as future Labour leader. But the problems lie deeper than just the popularity (or, as with Corbyn, unpopularity) of the individual who is the party leader. If the earlier analysis is correct, of the erosion and fragmentation of the formerly more solid bases of Labour Party support, namely well-organised trade unions, stable employment, effective and well-financed local and regional government, then if those pillars of Labour Party support have vanished, or been severely damaged, it is a difficult task for a social-democratic party to win elections. Such a party has to develop a programme which appeals to quite heterogeneous elements. It has to appeal to a youthful audience, which in the British case was firmly in favour of remaining in the European Union, a cause which has now been lost, at least for the foreseeable future. It has also to appeal to a more working-class or popular component, those who feel their lives have been disrupted by de-industrialisation, globalisation, and continuing immigration and the strain on what remains of the welfare state and state-provided social services. New concerns about climate change and the rise of automation threatening jobs are also problems to be dealt with. All of this calls for a new programme which would reset or re-adjust social-democracy in a more contemporary vein, to develop an agenda which needs a period of time to be put to the electorate in a convincing way. But maybe it is not merely a question of developing a coherent programme to meet the demands of a changed society. The task which is equally important would be to redevelop links between the party and elements of 'civil society', to make the political party (Labour) relevant in a direct way to the daily life of those citizens who feel that the political establishment as presently constituted has nothing to say to them. In a society of what the sociologist Zygmunt Bauman called 'liquid modernity' this is a very difficult task, and one which needs time for preparation and execution.

One author (Daniel Trilling) contributing to the many voices debating the topic in the aftermath of Labour's defeat suggests the importance of 'talking about belonging- about solidarity, community, looking out for one another'. He argues that while Labour should avoid making a 'nationalist turn', initiated by 'a media and political establishment that excludes much of the country it purports to speak for', some more locally-based idea of community is 'where the left should be strongest'(Daniel Trilling, writing in *The Guardian*, 24 December 2019). Yet it is not clear what this talk about belonging would mean in practice or by whom or how it could be developed, especially if it is not to be led by a discredited political elite. Certainly the question of nationalism and belonging is a crucial

one for social-democratic parties to confront. This is especially true of the United Kingdom, which may not remain ‘united’ for much longer.

The success of the SNP has led to renewed calls for a referendum on Scottish independence and secession from the UK. Similar questions are asked about Northern Ireland and the possibility of a united Ireland with Northern Ireland no longer part of Great Britain. The Conservative party certainly talks the language of a certain type of nationalism, to justify departure from the European Union. This is a populist type of nationalism, tending even towards xenophobia, which trumpets the prospect of a British, or perhaps English, renaissance, of Britain making trade deals with countries outside the EU and having a great future in that way – even though most economic experts insist on the likelihood of economic shocks and a downturn after Brexit. A resurgent Labour Party would have to oppose this kind of nationalistic discourse, but this entails developing an alternative view of the (British) nation, more inclusive than the dominant one on offer from the triumphant Conservatives.

It is hard to avoid a rather banal conclusion – that the results of the 2019 election show the deep problems that would have to be overcome for a programme of the Left to have electoral success. While the Labour defeat was certainly connected with the character of its leader and the disruptive effect of the Brexit issue, there are deeper problems which pose a challenge for the politics of the Left, and which extend beyond the British case. It seems to me doubtful that a retreat to a revived form of ‘New Labour’ policies would be successful. On the other hand, to insist on a policy of ‘more of the same’, a similar blend of policies to those offered in 2019 only now presented by a different leadership, seems also to run the risk of a rejection similar to that suffered in 2019. Something different is required, in terms of personnel, policies and general approach. The struggle goes on – but in new forms and with new responses which have to be imagined in a collective democratic effort.

Epilogue – 3 February 2020

On 31 January 2020 the United Kingdom left the European Union. Its departure was marked by some rather low-key celebration in London, with the government of Boris Johnson apparently keen to avoid a tone of triumph. On the other side of the debate, those who had wanted Britain to remain in the EU, perhaps as the result of a second referendum to reverse the result of the original 2016 referendum, had to express their despair and anger in more private ways, or through sympathy with a number of articles in the liberal newspaper *The Guardian*. Well-known writers such as Ian McEwan and John Le Carré eloquently gave vent to their anger at the process which led to Britain leaving the EU. These writers saw this decision as at least in part the result of a failure of political leadership, and they did not spare the Labour Party leadership from the charge of having abdicated its responsibility. John Le Carré argued that ‘It was Jeremy Corbyn’s Labour party, with its un-policy on Brexit, its anti-Semitism and student-level Marxism-Leninism that alienated traditional Labour voters and left them nowhere to go’. The novelist Ian McEwan wrote of ‘a numbing complicity between government and opposition. The door out of Europe was held open by Corbyn for Johnson to walk through.’ (Both quotes from *The Guardian*, 1 February 2020).

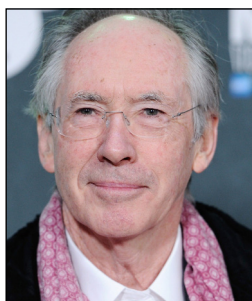
The obvious question is – what happens now? And what will be the position of the Labour Party? Boris Johnson won the election of 12 December 2019 with his slogan ‘Let’s get Brexit done’. But it is clear that Brexit remains unfinished

business. At present the UK and EU are in a 'transitional period' which lasts until the end of 2020, by which time Johnson claims it will be possible to come to an agreement on the trade relationship between the two sides, even though the EU has expressed grave doubts that it will be possible to reach an agreement in such a short time. The British government has announced that it is not willing to follow EU standards on such things as workers' rights once the transition period is over. This may mean that after the transition period the United Kingdom would become an area of low taxation and lower regulation of business in the hope of attracting investment from the USA and other countries, and competing with the EU by offering a more 'business-friendly' environment. At the moment it is not certain that this is the government's aim.

What then of the Labour Party? It is at present engaged in the process of selecting a new leader, and this will continue until the result is announced on 4 April. For the next two months it seems unlikely that the Labour Party will be an effective opposition force, because it is taken up with its internal leadership contest. At present there are four candidates in the running. Rebecca Long-Bailey is widely seen as the 'continuity candidate', in the sense that she seems likely to continue the policies initiated under Jeremy Corbyn. She is supported by Momentum and by the trade union Unite, whose leader is Len McCluskey. Kier Starmer is at the moment the candidate who has the most backing from the constituency parties and from the PLP (Parliamentary Labour Party). He has proclaimed his wish to unite the party – but this is a wish articulated by all four of the candidates for the leadership. The other two are Lisa Nandy and Emily Thornberry. Lisa Nandy has emphasised the need for the party to develop a new approach to take more notice of those towns whose citizens feel neglected and who have suffered from de-industrialisation and lack of job opportunities. The fourth candidate is Emily Thornberry, who is the Shadow Foreign Secretary, and whose campaign rests on her record of successfully challenging Boris Johnson in parliamentary debate. However, so far she has not succeeded in getting enough support from constituency parties or from trade unions and other organisations affiliated to the Labour Party. It is not certain that she will be able to get the necessary endorsements to be a candidate for the leadership.

All four candidates seem to indicate that they accept that Brexit has happened, and that it is time to 'move on'. Yet it seems clear that for the next two months the Labour Party will be preoccupied with the process of leader selection, and that this will take up the energy which otherwise could have been directed against the Conservatives. Once the new leader is elected at the beginning of April, he or she will have to establish control over the party apparatus and set the direction of policy. This means that for the foreseeable future the political initiative lies with

the Conservative government, which may well try to take a more populist line and continue to appeal to those working-class voters who deserted the Labour Party at the last general election. The future of the United Kingdom is problematic, with a renewed demand from Scotland (where the Scottish National Party has all but one of Scottish seats in the UK Parliament) for a referendum on independence. It seems to me that it will be a hard task for whoever becomes leader of the Labour Party to unify the party and make it into a cohesive force capable of defeating the Conservatives and establishing itself as a party ready to take governmental power at the next general election.

Ian McEwan

The Guardian, 1 February 2020.

(This article was updated on 1 February 2020 to its correct version; an earlier version having been published in error – John Schwarzmantel.)

It's done. A triumph of dogged negotiation by May then, briefly, Johnson, has fulfilled the most pointless, masochistic ambition ever dreamed of in the history of these islands. The rest of the world, presidents Putin and Trump excepted, have watched on in astonishment and dismay. A majority voted in December for parties which supported a second referendum. But those parties failed lamentably to make common cause. We must pack up our tents, perhaps to the sound of church bells, and hope to begin the 15-year trudge, back towards some semblance of where we were yesterday with our multiple trade deals, security, health and scientific co-operation and a thousand other useful arrangements.

The only certainty is that we'll be asking ourselves questions for a very long time. Set aside for a moment Vote Leave's lies, dodgy funding, Russian

involvement or the toothless Electoral Commission. Consider instead the magic dust. How did a matter of such momentous constitutional, economic and cultural consequence come to be settled by a first-past-the-post vote and not by a super-majority? A parliamentary paper (see Briefing 07212) at the time of the 2015 Referendum Act hinted at the reason: because the referendum was merely advisory. It “enables the electorate to voice an opinion”. How did “advisory” morph into “binding”? By that blinding dust thrown in our eyes from right and left by populist hands.

We endured a numbing complicity between government and opposition. The door out of Europe was held open by Corbyn for Johnson to walk through. In this case, if you travelled far enough to the left, you met and embraced the right coming the other way.

What did we learn in our blindness? That those not flourishing within the status quo had no good reason to vote for it; that our prolonged parliamentary chaos derived from an ill-posed yes-no question to which there were a score of answers; that the long-evolved ecology of the EU has profoundly shaped the flora of our nation’s landscape and to rip these plants out will be brutal; that what was once called a hard Brexit became soft by contrast with the threatened no-deal that even now persists; that any mode of departure, by the government’s own estimate, will shrink the economy; that we have a gift for multiple and bitter division – young against old, cities against the country, graduates against early school-leavers, Scotland and Northern Ireland against England and Wales; that all past, present and future international trade deals or treaties are a compromise with sovereignty, as is our signature on the Paris accords, or our membership of Nato, and that therefore “Take Back Control” was the emptiest, most cynical promise of this sorry season.

We surprised ourselves. Only a few years ago, asked to list the nation’s ills – wealth gap, ailing NHS, north-south imbalance, crime, terrorism, austerity, housing crisis etc – most of us would not have thought to include our membership of the EU. How happy we were in 2012, in the afterglow of our successful Olympics. We weren’t thinking then of Brussels. It was, in Guy Verhofstadt’s famous term, a “cat-fight” within the Tory party that got us going. Those cats had been fighting each other for decades. When they dragged us in and urged us to take sides, we had a collective nervous breakdown; then sufficient numbers wanted the distress to go away and “get Brexit done”. Repeated ad nauseam by the prime minister it almost seemed impolite to ask why.

In the early days of the referendum campaign we learned that “on the doorstep” it was all about migration; but we also learned that it was the UK’s decision, not the EU’s, to allow unlimited migration from the accession countries before the

permitted seven years were up; it was the UK's choice to allow EU migrants to stay more than six months without a job; it was the UK that successfully campaigned to enlarge the EU eastwards; it is the UK, not the EU, that lets non-EU migration continue (and why not?) as EU migration declines. We also learned that the UK, not the EU, opted for our maroon rather than patriotic blue passports. Though, as I look, my old passports seem almost black.

There is much that is historically unjust about the British state, but very little of that injustice derives from the EU. Brussels didn't insist that we neglect the post-industrial towns of the Midlands and the north; or demand that we let wages stagnate, or permit multimillion handouts to the CEOs of failing companies, or prefer shareholder value over the social good, or run our health service, social care and Sure Start into the ground, close 600 police stations and let the fabric of our state schools decay.

It was the task of the Brexit campaign to persuade the electorate otherwise. In the referendum they succeeded with 37%, enough to transform our collective fate for a generation at least. To cause sufficient numbers to believe that the source of all their grievances is some hostile outside element is the oldest trick in the populist handbook. As Trotsky was for Stalin, as the USA is for the mullahs of Iran and Gülen is for Erdoğan, so Brussels has served its turn.

Hedge fund owners, plutocrat donors to the cause, Etonians and newspaper proprietors cast themselves as enemies of the elite. More magic dust. The claim that the Northern Ireland issue has been settled is a dangerous pretence. We have witnessed reasoned argument's fall from grace. The Brexit impulse had strong elements of blood-and-soil, with hints of Empire nostalgia. Such spooky longings floated high above mere facts.

We acquired an argot. "Article 50", "frictionless trade", "just in time", "the backstop" – how they tripped off the tongue. We learned to respect an "invisible border". Before it all began, only a very few knew the difference between the customs union and the single market. Three years on, not much has changed. A survey last year showed that quite a lot of us thought that "crashing out" was the same as remaining. If only.

The Brexit leadership and the leader of the opposition were always in a hurry to start article 50's two-year stopwatch. They feared that leave voters might change their minds, that those who didn't vote last time were 2:1 for remaining, and that young voters coming on to the rolls would be mostly pro-EU. The Brexiter generals reasonably feared a second referendum.

At least, we can all agree that we will be a bit poorer. As one of my school teachers used to say, if a thing is really worth doing, it's worth doing badly. Theresa May could never bring herself to say that Brexit would make us better

off. She wouldn't even tell us if she would vote to leave in a second referendum. We should credit her honesty. By contrast, Boris Johnson, laying his post-Brexit vision before parliament, promised he would narrow the UK's wealth and opportunity gap between north and south, and make it the home of cutting-edge battery technology. He forgot to mention that the EU never stood in the way of either project.

Redefining our new trade relations with the EU will preoccupy us for years. As for the US position, take a long walk in the American midwest and you'll go a month across a monoculture desert and not see a wildflower. To compete, our own agriculture would have to welcome the hormone hypodermic. Our farmers will need to divest of inefficient hedgerows, boundary trees and three-metre field margins – museum pieces all. When it was in trade talks with the EU, the US wouldn't contemplate higher standards of husbandry, food standards and environmental protection, even though they would have granted access to half a billion consumers. American farming corporations will not be changing their ways for a nation of a mere 65 million. If we want a deal, it is we who must downgrade.

We sense damage and diminishment ahead. In a dangerous world crowded with loud-mouthed "strongmen", the EU was our best hope for an open, tolerant, free and peaceful community of nations. Those hopes are already threatened as populist movements have swept across Europe. Our withdrawal will weaken resistance to the xenophobic tendency. The lesson of our nation's history these past centuries is plain: turmoil in continental Europe will draw us into bloody conflicts. Nationalism is rarely a project for peace. Nor does it care to counter climate change. It prefers to let tropical forests and the Australian bush burn.

Take a road trip from Greece to Sweden, from Portugal to Hungary. Leave your passport behind. What a rich, teeming bundle of civilisations – in food, manners, architecture, language, and each nation state profoundly and proudly different from its neighbours. No evidence of being under the boot-heel of Brussels. Nothing here of continental USA's dreary commercial sameness. Summon everything you've learned of the ruinous, desperate state of Europe in 1945, then contemplate a stupendous economic, political and cultural achievement: peace, open borders, relative prosperity, and the encouragement of individual rights, tolerance and freedom of expression. Until Friday this was where our grown-up children went at will to live and work.

That's over, and for now the force is with English nationalism. Its champion is Johnson's Vote Leave cabinet whose monument will forever be a special kind of smirk, perfected back in the days of the old Soviet Union. I'm lying, you know I'm lying and I know that you know and I don't give a damn. As in, "The five-

week prorogation of parliament has nothing to do with Brexit.” Michael Gove and Jacob Rees-Mogg were masters of the mocking grin. The supreme court’s inconvenient judgment that this prorogation was illegal clearly still rankles. Recently, the ex-home secretary Michael Howard was set on to murmur against the judges. Extending political control over an independent judiciary would be consonant with the Johnson-Cummings project. Victor Orbán of Hungary lights the way.

The remainers held out for a kinder sort of world, but we were always the herbivores in this debate, with our enormous, good-natured and derided marches – “a hate-filled crowd”, the Sun; “an elite”, the Daily Telegraph. If 16 million remainers are an elite, then we may rejoice that the UK is a model of meritocracy.

We were, in truth, the left-behinds. By the grace of Corbyn and his grim lieutenants, we had no effective voice in parliament. On her first day as prime minister, Theresa May promised outside No 10 that she would govern for us all. Instead, she threw half the country to the dogs to appease her party’s right wing. Initially, Boris Johnson’s elevation was decided by a tiny, ageing constituency, the majority of whose members told pollsters that they wished Donald Trump ruled Britain and that they longed for the return of hanging. In similar spirit, Johnson found fresh depths of populist vulgarity when he spoke last June of pitchforking the EU incubus off the nation’s back. He has realised his dream.

As for the outer extremes, the occasional milkshake aside, we never violently assaulted a Brexiter in the street; we only rarely inclined to sending anonymous death and rape threats such as came so abundantly the way of Gina Miller, Anna Soubry and many female MPs. However, the antisemitic emails from within the Labour party were a disgrace. So too was the bullying mob jeering outside the Rees-Mogg home. But we remainers did not slyly exhort our compatriots to riot in the event of a second referendum going against us. Nearly two-thirds of the electorate did not vote to leave; most of business and the trade unions, agriculture, science, finance and the arts were against the Brexit project; three-quarters of MPs voted to remain. But our representatives ignored the evident public interest and shrank behind party cabals and “the people have spoken” – that bleak Soviet locution – followed by “get Brexit done”, the mind-clouding magic dust which has blinded reason and diminished our children’s prospects.

Ramachandra Byrappa²

Lack of collective-bargaining in India-Part 1

A historic and institutional perspective on India's structural resilience

Abstract:

The lack of collective-bargaining is one of the root causes of misery in India. The cause of persistent poverty in worker population. The continued exploitation and abuse of children. The appalling treatment of women at workplace. The absence of a structured welfare state. The underfunding of social infrastructures and allied services. And the scandalous nature of the Indian democracy and the consequent political circus, are all partly the result of a terrible state of collective-bargaining in India. This weakness in collective-bargaining is not exclusively due to institutional underdevelopment or lack of education. There are historic, structural and social reasons for the lack of an efficient and workable form of collective-bargaining. But globalization has also pushed the Indian economy into a morbid logical of seeking flexibility by giving a free hand to the existing system of exploitation.

One of the main drawbacks to studies on unionization and labour relations in South Asia, and in particular India, is that little is done in terms of defining what labour is. Nothing related to India is simple and understandable because nothing is strictly defined, everything is a moving target. In these brief pages an attempt will be made to get an understanding of what labour means in the local context; what the perceptions are in South Asia's cultural and traditional

² Depart of Contemporary World History, ELTE- Faculty of Humanities

environment. This means exploring concepts like marriage, bondage, forms of slavery and salaried labour without contracts and social security. So in this first part an attempt is made to defining labour; getting an understanding of what labour is and get a grasp of the condition in which labour finds itself today.

Introduction

There is a very dark side to the lack of unionisation in India. The Indian economy is characterised by its high dependency upon the informal sector, which is 93% of all employment generated in India. Unionisation in this sector is calculated to be anything between 3% and 5% at the most. The picture becomes dimmer when we realize that much of the abuse, malpractice and inequality happens in the informal sector. Who is to be blamed for this shambolic condition in which Indian workers find themselves? The answer to this question is not easy to establish. It seems that the main difficulty comes from the confusing nature in which labour, wage, work contract and work environment are defined. Before going further we have to get an overview of the situation.

1. Statistical snapshot of labour in India

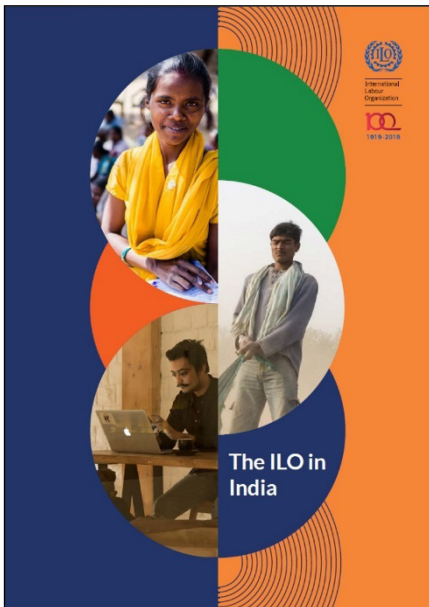
If we look at the overall picture, according to the data collected by the New York Times: “India is experiencing a youth bulge. Nearly two-thirds of Indians are under 35; half are under 25. By 2020, India will be the youngest country in the world, with a median age of 29 years, compared with a median age of 37 years in China at that point. India’s large youth population, often called a “demographic dividend,” could potentially make India the biggest consumer market and the biggest labour force in the world.”³ As a counter-trend, in the same article the journal points out to the fact that there will be more people engaged in agriculture in 2019 than 2012. Across the globe, the quantity of labour used in Agriculture, is going down. This excess supply of labour could lead to a deflation in wages and a deterioration of work conditions which are already deplorable.

The report by the United Nations confirms the trend, seen from a demographic perspective: “... India will surpass China as the world’s most populous country around 2027.”⁴ From this, what we can deduce is that the structural reality of India, as far as labour relations are concerned, has not altered over the centuries.

³ Editorial Board: “India’s Youth Challenge,” New York Times, April 17, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/04/18/opinion/indias-youth-challenge.html>. (Accessed: 2019-10-20)

⁴ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). World Population Prospects 2019: Highlights (ST/ESA/SER.A/423), page 12.

There is an underutilisation of the workforce. This acts to keep wages low and cap any demands by the trade unions. From a historic perspective, one can therefore say that there is a fundamental structural issue that limits the proper development of labour relations in India. Regular studies conducted by the International Labour Organisation on the labour utilisation rates in India affirm the same. The first thing that one will notice from the ILO⁵ charts is that the Indian authorities do not give many statistics to this international organisation. The ILO statistics for 2018 show us the following: the overall labour force participation is 48%, of which is 74.6% for men and 20.8% for women. Once again, we have to see what will happen if India were to increase the overall labour participation to 65% or 70%. One way for this to happen could be to reduce the discrimination against the use of women labour. But without the proportionate increase in the creation of jobs the effect would be to further depress wages.

If we look at the same sector-wise, agriculture dominates with 43.3%, followed by service sector with 31.7% and the industrial sector with 25%. The official unemployment rate is calculated at 5.3% with youth unemployment reaching 22.5%. The share of youth not in employment, education or training stands at 48.3%. The 2010 statistics for public social protection expenditure, excluding healthcare, was 1.5% of the GDP. And finally people actively contributing to an old age pension scheme was 7.4% of the total working population. For lack of information the ILO is unable to provide us with statistics on the level of unionisation or its sectorial reach. However it does provide details on the number of days lost due to industrial

action, the number is 2196 per 1000 worker in a year. To this we can add some other statistics provided by the United Nations which shed light onto worker poverty and the state-capacity to redress the situation.

The Multidimensional Poverty Index (MPI) puts the poverty rate at 28% in

⁵ International Labour Organization: Country profiles-The latest decent work statistics by country, India section. URL: <https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/>

India.⁶ And a study by McKinsey Global Institute puts India's Empowerment Gap at 56% of the population,⁷ meaning that more than half of Indians do not have the minimum resources to maintain the semblance of an individual who can defend his or her citizen rights, in other words – have a decent life through his or her labour. And in terms of social distribution and the fiscal capacity of the state, the total tax in-take of the Government of India in the fiscal year 2018 was 11% of the Gross Domestic Product.⁸ This is one of the reasons why the state cannot supplement revenues for poor segments of society. Average revenues in this segment therefore remain very depressed and can be considered below the poverty line. But the government does not see it in this manner when it comes to the calculation of the poverty line: “Based on the analysis presented in the Report, monthly per capita consumption expenditure of Rs. 972 (appr. 4000 HUF /month) in rural areas and Rs. 1407 (appr. 5800 HUF/ month) in urban areas is treated as the poverty line at the all India level.”⁹ This means, in dollar terms, having a monthly income above 14 USD in the rural areas and 20 USD in the urban areas is considered as not being poor. Even according to this surreal and creative method of computation, the Government of India acknowledges that: “Totally, 363 million were below poverty in 2011-12.”¹⁰ It is no wonder therefore that the Human Development Index (HDI) calculated by the United Nations puts India at 0.640, ranking it at the 130 place, among 189 countries.¹¹ If the trends in globalisation, modernization, artificial intelligence and food price inflation are to be believed, then we can expect close to one billion people submerging under the poverty line.

Briefly, what we can read from these statistics and reports is that there

⁶ ENS Economic Bureau: Poverty down from 55% to 28% in a decade till 2015-16, study shows, *The Indian Express*, New Delhi, Updated: March 27, 2019. URL: <https://indianexpress.com/article/business/poverty-down-from-55-to-28-in-a-decade-till-2015-16-5644475/> (Accessed: 2019-10-17)

⁷ Rajat Gupta et al.: India's path from poverty to empowerment, McKinsey Global Institute, February 2014 – Report. Pdf downloadable from: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/asia-pacific/indias-path-from-poverty-to-empowerment> (Accessed: 2019-10-17)

⁸ KPMG: India Economic Survey 2018-2019: key highlights, KPMG Flash News, 04 July 2019. URL: <https://home.kpmg/content/dam/kpmg/in/pdf/2019/07/KPMG-Flash-News-Indian-Economic-Survey-2018-19-Key-Highlights.pdf>

⁹ The Planning Commission: Report of the Expert Group to Review the Methodology for Measurement of Poverty, Government of India, New Delhi, 2014, p. 4. URL: http://planningcommission.nic.in/reports/genrep/pov_rep0707.pdf (Accessed: 28-10-2019)

¹⁰ The Planning Commission: Report of the Expert Group to Review the Methodology for Measurement of Poverty, Government of India, New Delhi, 2014, p. 5. URL: http://planningcommission.nic.in/reports/genrep/pov_rep0707.pdf (Accessed: 28-10-2019)

¹¹ United Nations Development Programme: Human Development Indices and Indicators - 2018 Statistical Update, Published for the United Nations Development Programme (UNDP), New York, 2018, p. 24. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf (Accessed: 28-10-2019)

are substantial grounds to believe that precarity is widespread in India and consequently in the Indian labour market. The Indian economy is not a risk-taking hire and fire system, it is risk-averse. This is one of the main reasons why not enough jobs are created to absorb the 10-12 million¹² young people that enter the labour market each year. But some think that: “Low labour participation rates (LPR) and workforce participation rates (WPR) have been persistent characteristics of India’s labour market”. However, coming under pressure for not fulfilling its electoral promises the government was forced recently to increase the public sector job creation. Recently the Press Trust of India reported: “The strength of government establishments was 32,38,397 as on March 1, 2017, which increased to 36,19,596 by the same date in 2019 —an increase of 3,81,199, according to the Budget presented by Finance Minister Nirmala Sitharaman on Friday.”¹³ In the long run this cannot be a solution. Due to high levels of corruption and inefficiency, public sector job creation makes things even worse for the future. And combined with the “hire-fire” brand of entrepreneurial culture, introduced by the globalization process, and pressing needs of creating ever more jobs means that the future for stronger regulation against discrimination looks secondary.

The main reason for these short-comings of the Indian economy, in creating jobs in a consistent manner, are complex and very difficult to pin-point. This said, experts think that the lack big corporations is one of biggest cause. A government survey makes this clear: “India has a plethora of labour laws, regulations and rules, both at the centre and the state levels that govern the employer-employee relationship. Each of these legislations exempts smaller firms from complying with these legislations.”¹⁴ The underlying argument for this is that after reaching a certain limit these small firms try to outsource excess work in the informal sector. In the words of Shariq Khan: “While smaller firms, employing less than 100 workers dominate the Indian economy, these never grow beyond their small size, and hold back job creation and productivity. While smaller firms (dwarfs) account for half of all the firms in organised manufacturing by number, their share in employment is only 14.1%...”¹⁵ Recent economic surveys produced by

¹² Venkatraman et al.: India’s Quest for Jobs: A Policy Agenda, Carnegie India, New Delhi, OCTOBER 09, 2019. URL: https://carnegieindia.org/2019/10/09/india-s-quest-for-jobs-policy-agenda-pub-79967?fbclid=IwAR0F6PnLenvyxBtUC2AoEZsA65f8eSKMKluunOwGDaRFBMdSfb1_aAqWyE (Accessed: 2019-10-17)

¹³ Press Trust of India: Job creation in India: Over 3.81 lakh employment generated in central govt departments in last two years, Financial Express, New Delhi, July 8, 2019. URL: <https://www.financialexpress.com/economy/job-creation-india-3-81-lakh-employment-generated-central-govt-departments-last-two-years/1636734/> (Accessed: 17-10-2019)

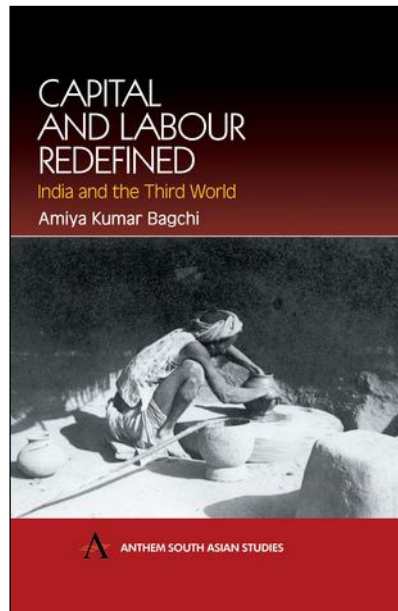
¹⁴ Government of India: Economic Survey 2018-19, volume 1, Ministry of Finance, New Delhi, July-2019, p. 63.

¹⁵ Shariq Khan: Indian economy dominated by ‘Dwarfs’, hurting job creation, Economic Survey

the Indian government tend to agree with such arguments: “An average firm in Mexico doubles its employment when it is forty years of age when compared to the workers it employed when it was less than five years of age. In contrast, an average firm in India only employs 40% more workers when it is forty years of age when compared to the workers it employed when it was less than five years of age. Thus, firms in India do not grow enough to create the necessary jobs and productivity in the economy.”¹⁶

Another problem according to this analysis is that the country, as well as the workers of these small companies, is that they produce less surplus value, with which they could have financed social welfare and pay higher wages. Although these dwarf firms constitute 50% of the total number, their total Net Value Added (NVA) is only 7%.¹⁷ Given the drive for efficiency and short-term profitability, one would have thought the opposite, that big firms destroy employment while the smaller ones not only create employment but also tend to maintain higher rates of employment in times of economic slow-down.

The simple fact that small firms dominate the manufacturing sector reduces the chances of better work conditions. The same government report mentioned above states that: “When examined purely according to size, we note that the proportion of small firms in organized manufacturing is around 85 per cent.”¹⁸ Meaning that the big corporations represent a largely reduced 15%. And it seems that the subsequent governments have done nothing to improve the situation.¹⁹ Although one can understand the

2019 reveals; Economic Times Online, Jul 04, 2019. URL: <https://economictimes.indiatimes.com/small-biz/sme-sector/indian-economy-dominated-by-dwarfs-hurting-job-creation-economic-survey-2019-reveals/articleshow/70070302.cms> (Accessed: 2019-10-17)

¹⁶ Government of India: Economic Survey 2018-19, volume 1, Ministry of Finance, New Delhi, July-2019, p. 21.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid

logic of the current government, one cannot accept it as a universal truth because of international examples like that of China and more notably that of Germany. A European Union Commission publication had these very positive words for small companies: “In Germany, SMEs account for 54.0 % of total value added and 63.2 % of employment. These figures are lower than the respective average EU shares of 56.8 % and 66.4 %. SMEs have generated healthy growth in recent years, with SME value added and employment increasing by 20.0 % and 11.2 % respectively in 2013-2017.” If the small firms could get similar ‘administrative and governmental’ environment in India there is no doubt they could perform the same way.

The real question that authorities and analysts should be asking is: why the employment rates are so low for a country of almost 1.4 billion? And then, within that: why does the informal sector, which escapes all control, represent more than 90% of total employment in India²⁰, with 390 million workers? And finally: why do unionization rates in the formal sector are less than 15% and in the informal sector only 3% and 5%?²¹ In gathering and assessing different kinds of arguments and gathering statistical evidence in India, one comes to the obvious conclusion that a lot of things are said but there is always something essential missing in all this. There is no proper definition of labour or concepts that can delimit the area that we are analysing.

2. Trying to understand the concept of labour in the Indian context:

From Adam Smith to Karl Marx and beyond not much has been done in defining labour as such, most of the theoreticians instead concentrate on surplus value achieved by the “labour process”, although Marx does make an effort. The debate then moves onto how the surplus values have to be divided up or who should control these surpluses. Adam Smith says that what characterises labour is that it has zero surplus that is stocked: “Many workmen could not subsist a week, few could subsist a month, and scarce any a year without employment. In the long-run the workman may be as necessary to his master as his master is to him, but the necessity is not so immediate.”²² Karl Marx does define labour: “The use of labour power, is *labour*. The buyer of labour power consumes it by setting the seller of labour power to work. Thereby the latter becomes what he was before

²⁰ EPINET: The Informal Economy – fact sheet, Economic Policy Institute Global Policy Network, Washington D.C., 2005. URL: https://www.epi.org/publication/books_good_jobs/ (Accessed: 2019-10-13)

²¹ Ibid.

²² Adam Smith: The Wealth of Nations, Random House, New York, 1937, p. 66.

potentially, labour power in action, a *worker*.”²³ In both cases what characterises labour is the absence of control over the surplus value, this is a structurally defining factor. What is clear therefore, is that the employer is able to impose his conditions because he controls some form of surplus value. This is where things differ in the Indian Subcontinent, conditions are generally imposed without the existence of surpluses. In India caste, creed, race, religion, tradition, Fringe Mesopotamian frontierism, predatorism and inner colonialism play a big role in how labour is acquired and used. And labour is neither limited to age categories nor is it specified or detached from social existence. The ILO is struggling to accommodate to this complexity when it tries to gather statistics in India.²⁴

The caste system imposes a permanent shadow on labour relations in India. People often mistake it for a social system of hierarchies, but the core function of the caste system is economic extraction through a carefully constructed division of labour. It assigns a caste to a particular level or category of work. In other words, to a particular category of revenue. Since it is bestowed with a strong socio-religious sanctity, the question of industrial relations never arises. This said, traditional crafts and trades did have their ‘guild’ like structures which provided them a minimum of protection and coordination. But the vast majority that were exploited were the untouchables and the tribal populations, and here the principles of caste discrimination are the determining factor. And because of its permanent or semi-permanent character the caste system can be considered as a graded form of slavery.

On top of the caste induced gradation of slavery we have to count with tradition induced forms of slavery like child labour and forced marriage. Although one cannot generalise the phenomenon, in this context the individual person is considered as an ‘object for exploitation’ used as a transaction under the shadow of tradition. Like the caste system, marriage is also institutionalized with traditional and religious legitimization. In this manner it is beyond the reach of any form of industrial relations.

Similar traditions, religious and structural entrapments lead to the accumulation of debt which has similar effects as bondage. Although religion everywhere is about god and one should not question the right of people to have their beliefs, the practice of it is what constantly begs for critical analysis, especially in India. If one wants to go further in one’s analysis, religion in India creates two categories of people: the believers as debtors and Brah-amins as creditors. As soon as an Indian family falls into a pattern established by tradition or religion, it automatically

²³ Karl Marx: Capital – A critique of political economy, vol 1, J.M. Dent and Sons, London, 1930, p. 169.

²⁴ T S Papola: An Assessment of the Labour Statistics System in India, ILO, 2014, p. 2.

becomes a sort of a debtor. Because it has to fulfil a long list of rites that are very costly. In India, by definition, the poorer sections of the population are those living on a very restricted revenue base. Whatever extra cost can immediately induce indebtedness. This study has selected three main areas which need to be elevated as grey areas where industrial relations do not apply because they come under social convention and not a legally accepted form of labour: bonded labour, child labour and gender/woman depreciated labour. All these categories are much larger than the formal sector which makes it all the more important to apprehend the depth and scope of the phenomena.

2.1. Bonded labour / Debt bondage / Debt slavery

In 1997, witnessing the high persistence of bonded labour, in spite of legislation against it in 1976, the Supreme Court of India ordered the National Human Rights Commission (NHRC) to conduct a detailed survey of the phenomenon. While the Constitution does not define labour, the apex court and the commission have tried to provide us with a definition: “Bonded labour, also known as debt bondage or debt slavery is a person’s pledge of labour or services as security for the repayment for a debt or other obligation. The services required to repay the debt may be undefined, and the services’ duration may be undefined. Debt bondage can be passed on from generation to generation.”²⁵ Given the hidden nature of this type of exploitation it is very difficult to quantify it. Using population metrics and cross-sectional studies some Non-Governmental Organizations are trying to grapple with the enormity of this task. In the words of Radheshyam Yadav: “The Global Slavery Index estimates that on any given day in 2016, there were nearly 8 million people living in modern slavery in India. In terms of prevalence of modern slavery in India, there were 6.1 victims for every thousand people.”²⁶ But the index itself explains that the overall number of people in slavery could be as high as 18.3 million in India.²⁷

In a study conducted in the early 1980s into bondage and migrant labour it becomes clear that caste is a factor for selective exploitation: “Caste wise, 14 percent were scheduled castes, 84 per cent from backward castes, and only 2 per

²⁵ Justice D. Murugesan: Handbook on Bonded Labour, National Human Rights Commission, Government of India, New Delhi, Forward.

²⁶ Radheshyam Jadhav: Social customs, economic compulsions keeping bonded labour system alive, Business Line, Pune, March 06, 2019. URL: <https://www.thehindubusinessline.com/economy/social-customs-economic-compulsions-keeping-bonded-labour-system-alive-govt/article26449438.ece> (Accessed: 30-10-2019)

²⁷ Global Slavery Index: Country Studies- India. URL: <https://www.globalslaveryindex.org/2018/findings/country-studies/india/> (Accessed: 30-10-2019)

cent belonged to upper castes.”²⁸ The same study also reveals the extent to which tribal segments of the population are exploited: “The second stream hailed from the tribal belt of Chhotanagpur, what Nirmal Sengupta calls ‘Fourth World’.”²⁹ “Once the labourers were disposed of in competitive bid, the responsibility of the recruiting agent got over. The farmers, fearing that the labourer might flee away at night, kept a close vigil on them. Some of them, true to their traits of slave driving, would lock them at night along with the cattle in their cattle shed. They were physically assaulted by the employer to make them submit to the inhuman conditions.”³⁰ Middlemen have even adopted methods of how to get poor families indebted and then ask for their children as repayment.

2.2. Child labour and slavery

Child labour, whether voluntary or involuntary, is highly prevalent in India. It is very difficult to define child labour because of the vague perimeters and context of the work done. According to the ILO child labour can be defined as: “The term

“child labour” is often defined as work that deprives children of their childhood, their potential and their dignity, and that is harmful to physical and mental development.”³¹ This definition could engulf a sizeable majority of children in India. According to the ILO: “As per Census 2011, the total child population in India in the age group (5-14) years is 259.6 million. Of these, 10.1 million (3.9% of total child population) are working, either as ‘main worker’ or as ‘marginal worker’. In addition, more than 42.7 million children in India are out of school.”³²

²⁸ Manjit Singh: Bonded Migrant Labour in Punjab Agriculture, *Economic and Political Weekly*, Vol. 32, No. 11 (Mar. 15-21, 1997), pp. 518-519, *Economic and Political Weekly*, p. 518.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ International Labour Office: *Child Labour: A textbook for university students*, ILO Publications, Geneva, 2004, p. 16. URL: <http://www.ilo.org/ipecinfor/product/download.do?type=document&id=174> (Accessed: 26-10-2019)

³² ILO: FACT SHEET: Child labour in India, 08 June 2017. URL: https://www.ilo.org/newdelhi/whatwedo/publications/WCMS_557089/lang--en/index.htm (Accessed: 30-10-2019)

This out of school category is the most troubling, because out of school does not mean that they are playing in the shade of a Banyan tree. It simply means that they are doing chores at home or have become domestic servants for middleclass city dwellers. So potentially we have 53 million children, 20% of the child population in work. And given the fact that these children are in the informal sector, their status is akin to that of a slave, where they receive no social or legal protection and have no representation of any form.

According to the Government of India census in 2001 there were 12 666 377 child labours. It also indicates that this number was radically reduced to 4 353 247 according to the 2011 census.³³ This reduction is not due to any miracle, it is the result of a fast urbanization in which child labour moves from factories to middleclass families, where they are used as bonded slaves. As usual, the government figures do not match those given by UNICEF, which says: "Although in rural settings the number of child workers was reduced from 11 million to 8 million between the 2001 and 2011 censuses, over the same period, the number of children working in urban settings rose from 1.3 million to 2 million..."³⁴ The UN organization also indicates that child labour constitutes 13% of all workforce in India.

The causes of child labour are many and there is a lot of complexity involved. However, UNICEF-India has identified three main causes: low family income, family indebtedness and child trafficking.³⁵ The Government of India has continued to take a legal approach by passing an increasing number of legislative acts. Apart from the provisions of the constitution, it has enacted three major acts: Child Labour (Prohibition and Regulation) Act (1986), Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act 2000 (the JJ Act) and amendment of the JJ Act in 2006 and The Right to Education Act 2009. On top of this it has adopted a "National Policy on Child Labour (1987)" to rehabilitate children liberated from slavery.³⁶ But none of these actions can be considered as being proactive. This means that this particular tragic segment of labour in India depends upon NGOs and charity organizations to get help. The trade unions in India do not see it as their job to try to eradicate child labour or rush to alleviate the suffering caused by it, they see themselves as being there to protect their members rights.

³³ Ministry of Labour and Employment: CENSUS DATA on Child Labour, Government of India, see the relevant PDF - Working children, Census 2001 & 2011 Download (192 KB). URL: <https://labour.gov.in/childlabour/census-data-child-labour> (Accessed: 26-10-2019)

³⁴ Unicef-India: Child labour in India. URL: <http://unicef.in/whatwedo/21/child-labour> (Accessed: 26-10-2019)

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

2.3. *Woman labour/ depreciated labour / tacit slave labour*

The topic of gender bias and depreciated labour is an extremely sensitive and controversial one. There was a lot of effort made during the years Indira Gandhi was Prime Minister to eradicate abuse and discrimination. By tradition, Indian society has pushed women into the guilty corner. Women are blamed and made responsible for things they do not control or have a say in. The Sword of Damocles, the social sin, is permanently hovering over their heads. Literally anything that goes wrong becomes their misdeed. This leaves them very vulnerable from an early age and forces them to make compromises, with the loss of empowerment. Based on their gender, social status, caste, class and colour shade, a woman in India is confronted with layers of potential discrimination. She is transformed into an accessory, an object for transaction. Slavery and discrimination are intricately woven into the socio-economic tissue of the country. In such circumstances any attempt of definition would be futile. But at the same time, this non-definition is a calamity itself. This has an enormous impact on a woman's prospect in a labour market and her capacity to participate in any process of industrial relations. Non-recognition, low wages and abuse in work environment are structural: "With informalisation, feminisation of work is on the rise. The new opportunities for the female workers are generated in the 'informal segments' of the organised sector. These new opportunities are embedded in perpetual job insecurity, de-unionised,

low wage, low skilled jobs.”³⁷ The authors of the study came to the inevitable conclusion that a large majority of women in India are paid, not according to the work they do or the degree of their qualification but according to their perceived social status.³⁸ In one of the factories they investigated the authors found that: “There were altogether 174 operators (workers) on the production side. Among them 117 were trainees and 57 casual workers. Among 57 casual workers, seven were male and 50 female, of the 117 trainee workers, 27 were male and 90 were female trainee workers.”³⁹ The place the researchers chose was operating in the formal sector but was organizing “flexibility” and financial “efficiency” by using female recruits in an informal manner. Worker misery has become India’s competitive advantage.

Modern India seems to have deprived itself of an opportunity to evolve when it recreated an elite formal sector and the pit of informal India, where traditional discrimination can blossom with a renewed vitality, no government scrutiny, no laws and a place where “Make India” rhythms with hell on earth for those on the lower end. Welcome to India’s Informal Sector. “In south Asia a large proportion of the women workers are unpaid family workers, as we observed earlier for a city in India. They receive virtually no incomes and generally undertake all the arduous work. The overall quality of their employment is poor and there is the most extreme degree of informality in their work relations.”⁴⁰ And this situation is not about to change in the near future.

³⁷ M. Vanamala: Informalisation and Feminisation of a Formal Sector Industry: A Case Study, *Economic and Political Weekly*, Vol. 36, No. 26 (Jun. 30 - Jul. 6, 2001), pp. 2378-2383+2385-2389, *Economic and Political Weekly*, p. 2378.

³⁸ *Ibid*, p. 2379.

³⁹ *Ibid*.

⁴⁰ Jeemol Unni: Gender and Informality in Labour Market in South Asia, *Economic and Political Weekly*, Vol. 36, No. 26 (Jun. 30 - Jul. 6, 2001), pp. 2360-2377, *Economic and Political Weekly*, p.2370

Louis Jungmayer⁴¹

What came after 1968?⁴²

(The continuation of the Sixties - A Summary of Events of 1972)

The year 1968 is unquestionably a watershed for changes that were happening, in not only the United States, but around the world. Movements that had been building along the primary fault lines of the 1960s—including the Vietnam War protests and the hippie culture—exploded with force in 1968. Nonetheless, with so much focus on the year 1968, it is easy to forget that the rise of the counterculture continued for several years and arguably peaking in 1972. Here in this article I will present a summary of the year 1972 showing how even four years later the explosion of 1968 had not ebbed. In fact, some of the largest and most violent anti-war protests occurred during this year, especially during the Haiphong bombings in April and May, and during the Democratic and Republican National Conventions in July and August. Moreover, the hippie movement continued to attract millions of new members to the movement of sex, drugs and rock n roll, and many of the more committed, setting up an alternative lifestyle consisting of underground newspapers, radio stations, food cooperatives, organic farms and communal living arrangements.

The following is a summary of Movement events, in almost a newspaper headline form, that occurred in the year of 1972 focusing mostly on the United States. It is divided into three parts: anti-war movement, other political activist activity, and the hippie counter-culture.

⁴¹ Louis Jungmayer, PhD, historian in University Eötvös Loránd (Budapest), Department of Modern History.

⁴² The paper by Yungmayer, Louis: The Hell's Angels have never Been Hippies see in Yearbook 2019.

Part I – The Anti-War Movement

On the anti-war front, as the number of U.S. ground troops decreased, the focus of the anti-war movement increasingly turned to protesting against the “air war,” which had escalated against North Vietnam. On February 23, an anti-war demonstration targeted the Air Force recruiting office in Oakland, California.⁴³ Nonetheless, the spring’s first major protest was held on April 1 in Harrisburg, Pennsylvania, where 10,000 people gathered to demonstrate against the war and support the Harrisburg 7 then on trial.⁴⁴ Then on April 11 and 16, the first of many protests against “Nixon’s latest escalations of the air war in Southeast Asia” began in San Francisco.⁴⁵

⁴⁶ By April 17, the anti-war protests spread across the country, ignited by the American bombing of Haiphong and Hanoi. Student leaders called for a nationwide campus strike as demonstrations took place at colleges that included Amherst, Columbia, and Colgate in New York, Grinnell in Iowa, the University of Florida, and the University of Illinois.⁴⁷ At Holy Cross College in Massachusetts, they firebombed the ROTC building.⁴⁸ In the Bay Area, 41 people were arrested at the Alameda Naval Air Station after the demonstrators attempted to block an intersection.⁴⁹ ⁵⁰ In San Francisco, 1500 protested at the old Federal Building, setting a Navy car on fire, with several smaller protests around the city.⁵¹ Hundreds of students at both San Francisco State and Stanford Universities

⁴³ “Air Force Office Is Target,” Berkeley Barb, February 18-24, 1972, 13.

⁴⁴ “Harrisburg Demo: 10,000 Flood Street,” Berkeley Barb, April 14-20, 1972, 6-7.

⁴⁵ “Peace Rain,” Berkeley Barb, April 14-20, 1972, 7.

⁴⁶ “Haiphong Bombing Protests,” San Francisco Chronicle, April 17, 1972, A5.

⁴⁷ “Student Strike Call: Anti-war Protests in Several Cities,” San Francisco Chronicle, April 18, 1972, A1.

⁴⁸ “National Strike,” Berkeley Barb, April 21-27, 1972, 6.

⁴⁹ “200 Against the Bombing: Alameda Air Station Protests,” San Francisco Chronicle, April 18, 1972,

⁵⁰ ⁵¹

⁵⁰ “SF Cops Zap Anti-Bombers: Blue Goons Riot,” Berkeley Barb, April 21-27, 1972, 2.

⁵¹ “1500 in S.F. Protest the Bombing,” San Francisco Chronicle, April 18, 1972, A1.

held demonstrations, those at the latter turning violent.⁵² Violent and non-violent anti-war protests continued daily for weeks across the country. By April 22, 100 university campuses coordinated student anti-war strikes as huge rallies exploded simultaneously in many cities around the country (including Chicago, Los Angeles, New York City, and San Francisco).⁵³ May 9 was the start for what was considered the most “turbulent” anti-war outburst since May of 1970 (and arguably, since the anti-war movement began).⁵⁴ Throughout the country, thousands of students on countless campuses rallied, marched, staged sit-ins and sit-downs, or violently vented their unhappiness over the U.S. mining of North Vietnam harbors. “Protesters across the nation blocked highways, besieged government buildings, and battled police.”⁵⁵ Next day the intense anti-war protests continued throughout the nation as thousands clashed with police on college campuses and in the streets. On May 11, protesters demonstrated, blocked trains and major roadways, besieged government installations, and battled with police (in Germany, the “Red Army Faction” a revolutionary guerilla unit, bombed a United States Army barracks, killing a U.S. officer and injuring 13 others in protest of the “mining of the harbors of North Vietnam and the continued U.S. presence in Viet Nam”).⁵⁷ May 12 saw still another day of nationwide anti-war protests, pushing arrest totals since May 8 to over 2,500.⁵⁸ Some of the most violent anti-war protests ever held continued at various universities, including one at Princeton on May 15.⁵⁹ Bombings continued, including one at the Wells Fargo Bank at UC Santa Cruz in California,

⁵² “S.F. Protest,” San Francisco Chronicle, April 18, 1972, A10.

⁵³ “NPAC Stand on POW’s,” Berkeley Barb, March 24-30, 1972, 7.

⁵⁴ “Thousands Join in Anti-War Rallies,” San Francisco Chronicle, April 23, 1972, A11.

⁵⁵ “Thousands of Students in Protests Across the U.S.,” San Francisco Chronicle, May 10, 1972,

A1.

⁵⁶ 14 Ibid.

⁵⁷ “New U.S. Protests: Trains and highways Blocked,” San Francisco Chronicle, May 12, 1972,

A1.

⁵⁸ “Protests Go On: U.S. Anti-War Violence Down,” San Francisco Chronicle, May 13, 1972, A7.

⁵⁹ “More Anti-War Protesters Jailed,” San Francisco Chronicle, May 16, 1972, A3.

as Arthur Bremer shot Presidential candidate George Wallace five times, paralyzing him for life.⁶⁰ On May 17, anti-war protesters tried to shut down the Army terminal shipping area in Oakland, California by setting bridges on fire and blocking intersections.⁶¹ On May 19, the Weather Underground bombed the Air Force section of the Pentagon in Washington, D.C.⁶² *The Black Panther Party*, on June 24, organized the first-ever black organized antiwar rally, handing out 10,000 bags of free groceries and 2,500 pairs of “rubber sandals.”⁶⁴ July 9, Florida police broke up a demonstration at the Democratic National Convention sponsored by the Students for the Democratic Society (who according to Sixties myth did not exist after June of 1969).⁶⁵ Several protests were held on July 11 at the Democratic National Convention, including one in front of the Convention Hall, one at Senator George McGovern’s Doral Hotel headquarters, and one at the Americana Hotel, where the Florida governor’s wife held a fashion show and reception.⁶⁶ While the SDS chanted, “The poor need jobs, the poor need clothes, what do we get? Fashion shows,” two young women staged a “counter-culture” fashion show inside the ballroom before police hauled them off. On July 12, “hostile” anti-war demonstrators heckled, chanted, and drowned out McGovern as he tried to answer some of their questions about why he had pledged to “keep some U.S. forces in Southeast Asia until all prisoners of war come home.”⁶⁸ In the meantime, actress Jane Fonda broadcasted an anti-war plea to American pilots and soldiers over “Voice of Vietnam Radio” during her visit to North Vietnam.⁶⁹ On July 31, a new anti-war group called “Americong” exploded a bomb outside the Air Force Academy in Denver, Colorado, as the FBI announced that 145 bombing incidents had occurred in June and 973 bombings had occurred during the first six months of 1972.⁷⁰ The Republican National Convention protests began in Miami Beach, Florida on August 20 as 500 anti-war demonstrators blocked a main thoroughfare and “roughed up some Republican delegates arriving for a \$500-a-plate convention eve party.”⁷¹ Fights broke out outside the Republican National Convention as anti-war protestors “massed peacefully” outside the hall

⁶⁰ “Secret Service: The Fantasy of Protection,” San Francisco Chronicle, May 21, 1972, A1.

⁶¹ “Brief Traffic Tieup: Oakland War Protest,” San Francisco Chronicle, May 18, 1972, A4.

⁶² “Terminal Success,” Berkeley Barb, May 19-25, 1972, 2.

⁶³ Dohrn, *Sing a Battle Song*, 147.

⁶⁴ “First Black Anti-War Meet,” Berkeley Barb, 23-29 June 1972, 10.

⁶⁵ “The Opening Round at Miami Beach,” San Francisco Chronicle, July 10, 1972, 9.

⁶⁶ “Varied Protests on the Outside,” San Francisco Chronicle, July 12, 1972, A6.

⁶⁷ “SDS Protest at a Fashion Show,” San Francisco Chronicle, July 12, 1972, A6.

⁶⁸ “Anti-war Youths Boo McGovern,” San Francisco Chronicle, July 13, 1972, A1.

⁶⁹ “Jane Fonda’s Plea, from Hanoi,” San Francisco Chronicle, July 15, 1972, A 14.

⁷⁰ “Communique: We Bombed Air Force Academy,” Berkeley Barb, August 4-10, 1972, 3.

⁷¹ “500 Youths Harass GOP Delegates,” San Francisco Chronicle, August 21, 1972, A1.

on August 21.⁷² On August 22, police arrested 212 protesters as anti-war groups clashed “sporadically” with police.⁷³ During the last day of the Republican National Convention on August 23, police arrested about 1,000 anti-war protesters who caused havoc as they broke up into roving bands that blocked streets, damaged vehicles, and smashed windows throughout the night.⁷⁴ “It was at this point,” wrote arrested Berkeley Barb correspondent Bill Freedman, “that it could be veritably said that Miami had indeed turned into Chicago (1968 Chicago Democratic National Convention).”⁷⁵ At the Alameda Naval Station in California, on September 12, anti-war protesters attempted to block the world’s largest war ship from leaving to Vietnam.⁷⁶ On October 14, the last major anti-war demonstrations before the November presidential elections were held in Los Angeles, New York, Seattle, and 17 or 18 other cities throughout the country.^{77 78 79} On November 4, three days before voting, nearly 5,000 people demonstrated against the war in New York City.⁸⁰ The day after the elections, November 8, 200 demonstrators attended the “De-Elect the President Rally” held at noon on the U.C. Berkeley campus.⁸¹ On November 16, two students were killed and 23 wounded at a “peaceful” protest at Southern University in Baton Rouge, Louisiana.⁸² Violence broke out “after several hundred students seized the main administration building and took over the office of the president.”⁸³ The police, National Guard, state troopers, and sheriff’s deputies charged the students using tear gas, and apparently some fired buckshot. Calls for a nationwide boycott of the educational system of America, similarly to that after the Kent State and Jackson State student killings in 1970, were made on November 24.⁸⁴ In the meantime, on November 18, anti-war demonstrations were held in 20 cities throughout the country, sponsored by the National Peace Action Coalition “to protest America’s continued involvement in Vietnam.”^{85 86} Finally, from December 18 to 29, Nixon re-escalated the Vietnam War with an aerial

⁷² “A Peaceful Protest at Convention,” San Francisco Chronicle, August 22, 1972, A1.

⁷³ “Mass Miami Arrest of Protesters,” San Francisco Chronicle, August 23, 1972, A1.

⁷⁴ “Hundreds of Protesters Arrested,” San Francisco Chronicle, August 24, 1972, A1.

⁷⁵ “Miami? Chicago? Barb Man Busted,” Berkeley Barb, August 25-31, 1972, 3.

⁷⁶ “Resist Free Enterprise, Dunk For Peace,” Berkeley Barb, September 15-21, 1972, 9.

⁷⁷ “Last Rally: Organizers Hit Phony SF Stalls,” Berkeley Barb, October 6-12, 1972, 5.

⁷⁸ “March Org urges—Turn Out For This’n,” Berkeley Barb, October 13-19, 1972, 3.

⁷⁹ “October 14, Spirits Undamped,” Berkeley Barb, October 20-26, 1972, 7.

⁸⁰ “5,000 Demonstrate, Nov. 4th,” White Lightning, December, 1972, 13.

⁸¹ Ibid.

⁸² “Southern U. Outrage, National Strike Call,” Berkeley Barb, November 24-30, 1972, 3.

⁸³ “Blacks Shot as Police Rush Sit-in,” San Francisco Chronicle, November 17, 1972, A1.

⁸⁴ “Southern U. Outrage, National Strike Call,” Berkeley Barb, November 24-30, 1972, 3.

⁸⁵ “A ‘Peace Day’ March and Rally Here Tomorrow,” San Francisco Chronicle, November 17, 1972, A1.

⁸⁶ “War Protest Dwindles in U.S. Capital,” San Francisco Chronicle, November 19, 1972, A1.

bombing campaign called Operation Linebacker II, nicknamed the “Christmas Bombings.” The bombings against targets in North Vietnam were the largest “heavy bomber strikes launched by the U.S. Air Force since the end of World War II.”⁸⁷ Many claimed that it was the “heaviest bombing in human history.”⁸⁸ Anti-war demonstrations were quickly organized to protest the unexpected re-start of bombing of North Vietnam.⁸⁹

Part II - Other political activist activity

In other activist news, on March 24, Indians of California occupied the Mission San Antonio de Padua in Monterey County as part of a plan to retake all mission property throughout the state of California.⁹⁰ From March 29 to 31, three Black Panther Survival meetings were held in three various places in Oakland, California concerning free clothing, shoes, plumbing, and prison visitation.⁹¹ ⁹² Thousands turned out for the May 27 “African Liberation Day” marches and rallies held in both Washington, D.C. and San Francisco to protest U.S. military involvement in Africa, in particular, Angola, Mozambique, and guinea Bissau.⁹³ From November 1-9, led by AIM (American Indian Movement), over 1,000 Native Americans (representing 250 tribes) arrived in Washington, D.C., after caravanning across the country in what they called “Trail of Broken Treaties” with a series of 20 demands. On November 2, after feeling “double crossed” (BIA officials would not talk to them or give them a place to stay), the Native Americans took over the Bureau of Indian Affairs building and occupied it for a week.⁹⁴ They had arrived at the BIA to negotiate for better living standards and treaty rights. When the police ordered the Indians to leave, they refused, and after “scattered fighting,” they managed to barricade themselves in and “lock all the pigs out.”⁹⁵ After the government agreed not to prosecute the Indians for occupying the building, they

⁸⁷ 45 Marshall L. Michell III, *Clashes: Air Combat Over North Vietnam, 1965-1972* (Annapolis, Maryland,

Naval Institute Press, 2007), 271-273.

⁸⁸ “Bombs Fall on Vietnam, Lies Fall on America,” *White Lightning*, January, 1973, 13.

⁸⁹ “Dreary Peace Rally,” *Berkeley Barb*, December 29, 1972-January 4, 1973, 2-3.

⁹⁰ “Indians Occupy Mission,” *Berkeley Barb*, March 24-30, 1972, 7.

⁹¹ “A Visit From Bobby: Panther Chief Up Front,” *Berkeley Barb*, March 24-30, 1972, 3.

⁹² “Chicken in Every Bag: Panthers Get It Down,” March 31-April 6, 1972, 6-7.

⁹³ “African Freedom: Blacks March 4000 Strong in Solidarity,” *Berkeley Barb*, June 2-8, 1972, 5.

⁹⁴ “Bureau Takeover: Indians Return Trinkets, Charge Fraud ‘n Split,” *Berkeley Barb*, November 24-30, 1972, 5.

⁹⁵ “Indians Show Unit in D.C.,” *White Lightnin*, December, 1972, 12.

left, leaving an estimated \$700,000 in damages and stealing many Bureau of Indian Affairs official records.⁹⁶

Part III – the Hippie Counter – Culture Movement

In hippie counter-cultural news, the California Marijuana Initiative announced plans, on February 11, to open offices in various cities and on college campuses around the state to coordinate a drive to obtain more than 300,000 voter signatures necessary to get a legalization initiative on the ballot in November.⁹⁷ On February 14-18, John Lennon and Yoko Ono co-hosted the Mike Douglas TV show, bringing on guests from the radical counter-culture such as Jerry Rubin of the Yippies and Bobby Seale of the Black Panther Party.⁹⁸ Bread and Soup Line demonstrations began in Berkeley on March 10, against the new food stamp regulations to “prohibit food stamps assistance to communal families of un-related individuals.”⁹⁹ ¹⁰⁰ March 24 saw the Sacred Free Love Om Commune return to Berkeley. The leader of the commune, Richard Thorne (now known as Om), had founded the Sexual Freedom League in 1966. In 1972, he called his new religion the OM United New World Crusade.¹⁰¹ Two thousand hippies showed up for the April 2nd Easter Sunday rock festival held on Venice beach, California.¹⁰² On April 8, the Mar y Sol Rock Festival was held in Baja, Puerto Rico (a territory of the United States). Thirty thousand people listened to the music of the Allman Brothers Band, Emerson, Lake and Palmer, B. B. King, John McLaughlin and Mahavishnu Orchestra, Alice Cooper, Black Sabbath, Bloodrock, Rod Stewart, and many other well-known bands.¹⁰³ An April 9, a hippie happening held on Telegraph Avenue in Berkeley, with “guitars, flutes, bells, Guerilla Theater, anti-war displays, children, crafts, and . . . soup” turned into a police confrontation with fires set and arrests made.¹⁰⁴ ¹⁰⁵ April 11 saw three young political radicals gain control of the five-member Cotati, California City Council. Cotati, a small college town

⁹⁶ “Amnesty Denied to Indians,” Washington Post, November 10, 1972.

⁹⁷ “Free Dope,” Berkeley Barb, February 11-17, 1972, 6.

⁹⁸ “The Mike Douglas Show (John & Yoko) 2/14/72 part 1,” online video clip, Youtube, March 5, 2010, <http://www.youtube.com/watch?v=aJcbUTfeLwI&list=PLC381B9CCDD0708D6&index=3>. Accessed 9 October 2014.

⁹⁹ “Freaks Facing Famine,” Berkeley Barb, March 3-9, 1972, 5.

¹⁰⁰ “Stamp Battle: Food Famine Fighters Pull Out All Stops,” Berkeley Barb, March 10-16, 1972, 6.

¹⁰¹ “OM Love,” Berkeley Barb, March 24-30, 1972, 12.

¹⁰² “Rock Fest, Telling It Like It Is Is Not Easy,” Berkeley Barb, April 21-27, 1972, 10-11.

¹⁰³ Santelli, Aquarius Rising, 271.

¹⁰⁴ “April 9 What,” Berkeley Barb, April 7-13, 1972, 5.

¹⁰⁵ “Cool Heads Blocking Telly Tied The Block,” Berkeley Barb, April 14-20, 1972, 3.

in Sonoma County, had a large hippie counter-culture population.¹⁰⁶ President Nixon believed that John Lennon's anti-war activities (including possibly playing at the upcoming Republican National Convention) and successful anti-war songs such as "Give Peace a Chance" and "Happy Xmas (War Is Over)," could cost him his re-election, and tried to have him deported.¹⁰⁷ A major victory for the counter-

culture occurred on May 8-9, when the People's Park fence in Berkeley was torn down after a three-year battle with the university in which one person died and another was blinded in May of 1969.¹⁰⁸ Nevertheless, the Good Earth Commune, in San Francisco's Haight-

Ashbury district, was raided again for political purposes by "federal agents, U.S. marshals, and 42 San Francisco police officers."¹⁰⁹ On May 31, Yippies announced plans for a "Woodstock with politics" at the Democratic National convention in Miami Beach, Florida for July 8-13.¹¹⁰ Yippie leader Jerry Rubin revealed plans for over 100,000 youths to show up to demonstrate. "The theme for the two conventions festivals (Democratic and the Republican) will be 'A Celebration of Change, Ten Days to Change the World.'"¹¹¹ On June 4, an anti-war "Nude- In" was held at People's Park in Berkeley.¹¹² People stripped naked to "celebrate life and protest the war."¹¹³ Participants brought "food, wine, Frisbees, and drums."¹¹⁴ After a brief chanting of "OM" people danced, sunbathed, and picnicked; "fucking

¹⁰⁶ "Cotati Counts: Radicals Take Town As Peef Makes History," Berkeley Barb, April 14-20, 1972, 2.

¹⁰⁷ "Haven Here For John and Yoko," Berkeley Barb, April 28-May 4, 1972, 6.

¹⁰⁸ "People's Park Freed," Berkeley Barb, May 12-18, 1972, 2.

¹⁰⁹ "SF Gestapo Moves: Hits Good Earth," Berkeley Barb, May 19-25, 1972, 7.

¹¹⁰ "Jerry Yip Phones: Miami's Where To Be," Berkeley Barb, June 2-8, 1972, 3.

¹¹¹ "Miami Calling: To Change the World," Berkeley Barb, June 9-15, 1972, 7.

¹¹² "Nude-In Set For People's Park Sunday," Berkeley Barb, June 2-8, 1972, 10.

¹¹³ "Peoples Park Packed: Mini Nude-In Bustless," Berkeley Barb, June 9-15, 1972, 3.

¹¹⁴ "Peoples Park Nude-In," Berkeley Barb, May 26-June 1, 1972, 8.

¹¹⁵ Ibid.

was discouraged.”¹¹⁶ June 18, 1972 – Berkeley’s first “Pagan festival” happened in Provo Park sponsored by Jefferson Fuck Poland and the Kali Church. Poland and several others “sat nude in the Park their bodies painted with astrological signs and Kali Church symbols.”¹¹⁷ Afterwards, all participants at the event were invited to the first Rainbow Gathering in Colorado on July 1.¹¹⁸ A hippie caravan left Berkeley June 29, heading to Rocky Mountain National Park in Colorado for the first ever Rainbow Gathering. “The Gathering of the Tribes is a whole earth type of religious celebration for all races, tribes, communes, men, women, children, individuals – out of love.”¹¹⁹ The caravan was sponsored by the “Psychedelic Venus Church,” while the gathering was coordinated by the Rainbow Family of Living Light of Eugene, Oregon. From July 1 through 4, 1972, the first Rainbow Gathering of the Tribes was held, a four-day event in Colorado held by the hippie counterculture “tribes” based in Northern California and the Pacific Northwest. Twenty thousand people faced police roadblocks, threatened civil disobedience, and were allowed onto National Forest land.¹²⁰ On July 5, John Lennon released his “Sometime in New York City” album with many political songs. According to the music newspaper *Melody Maker*, “They contain the strongest, most heartfelt, sincere comments I think we’ve ever heard on record.”¹²¹ The Pocono International Speedway Rock Festival was held in Long Pond, Pennsylvania on July 8-9. Two-hundred thousand people listened to performers such as Emerson, Lake and Palmer, Three Dog Night, Rod Stewart with the Faces, Edgar Winter, Humble Pie, and other famous bands.^{122 123} At the same time, there was a Pot Smoke-In protest to legalize marijuana held at Flaming Park in Miami Beach during the Democratic National Convention. The Yippies first opposed the protest, than later “consented” to the Zippie event. One sign at the event read, “We like pot a lot, Drop seeds, not bombs.”¹²⁴ On July 21, F. T. A. Released a documentary film starring Jane Fonda and Donald Sutherland and directed by Francine Parker. The movie filmed the touring anti-war satirical revue, which performed at coffeehouses near American army bases for G.I.s opposing the war in Vietnam.¹²⁵ In Berkeley, by August, the newly liberated People’s Park saw its population of

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ “First Pagan Fest Here,” *Berkeley Barb*, June 23-29, 1972, 11.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ “Tribal Trek,” *Berkeley Barb*, June 23-29, 1972, 6.

¹²⁰ “Peace and Religious Festival Begins in Colorado,” *New York Times*, July 2, 1972.

¹²¹ “The People’s Album,” *Berkeley Barb*, July 21-27, 1972, 8.

¹²² SANTELLI: Aquarius Rising, 271-272.

¹²³ Quiet Exodus: Huge Rock Fest Ends Peacefully,” *San Francisco Chronicle*, July 10, 1972, A10.

¹²⁴ “Join the Smack Attack: The Pot Smoke-In,” *San Francisco Chronicle*, July 10, 1972, A8.

¹²⁵ “FTA Takes It Away,” *Berkeley Barb*, July 21-27, 1972, 4-5.

hippies grow to an estimated 75 living in tents or other structures.¹²⁶ The Erie Canal “Soda” Pop Festival (or “Bull Island” Festival) was held on September 1-3 in the state of Illinois. The three-day music event was billed as the “Woodstock of the Midwest” with a crowd of 275,000 to 300,000, a “sea of dope smoking, and music-loving, long-haired hippies.”¹²⁷ ¹²⁸ Promoter spokesman Paul Loria stated, “It’s a mellow, beautiful crowd. This is better than Woodstock.”¹²⁹ On October 13, the “Naked Crusade,” a new group to legalize nudity in public places, was founded in San Francisco. “All over the world, people are discarding their former fears of themselves and each other to go naked in public.”¹³⁰

In conclusion, 1968 will forever be remembered for the explosive year it was politically and culturally. It was a dramatic year with many noteworthy events, including: the assassinations of Martin Luther King and Robert Kennedy, the passage of the Civil Rights Act of 1968, the violence at the US Democratic Presidential Convention in Chicago, the rise of the political hippies called Yippies, President Johnson announcing on nationwide television that he would not run for another term of office, The Poor Peoples March in Washington DC, first major rock festivals, the hippie back to the land movement, Student Occupation at Columbia University, the Beatles White Album, Tet offensive, news of US soldiers massacring men, women and children in My lai, the Rolling Stones Street Fighting Man song, and the massive anti-war protests around the world, the Students and Workers General Strike in France, the Prague Spring in Czechoslovakia¹³¹, and the Student riots which threatened the Mexican Olympics. Nonetheless, similar events continued for several years more, and this article was a sketch that demonstrated this reality.

¹²⁶ “Population, That Is – People Explosion,” Berkeley Barb, August 11-17, 1972, 11.

¹²⁷ “275,000 Fans: Joyful Rock Fest on Illinois Island,” San Francisco Chronicle, September 4, 1972, A2.

¹²⁸ “Erie Canal ‘Soda’ Pop Festival,” <http://www.billbloodworth.com/html/bullisland.html>. Accessed January 19, 2012.

¹²⁹ “275,000 Fans: Joyful Rock Fest on Illinois Island,” San Francisco Chronicle, September 4, 1972, A2.

¹³⁰ “Coming Soon: Naked Crusade,” Berkeley Barb, October 13-19, 1972, 7.

¹³¹ Simándi, Irén: The „Prague Spring” in the documents of the Hungarian Radio. Prague Papers on the History of International Relations. 2018/1. 153-174.

International Conference of Labour and Social History

Internationale Tagung der HistorikerInnen der Arbeiter- und anderer sozialer Bewegungen
Conférence internationale d'histoire ouvrière et sociale

Conference Report on the 55th ITH Conference “Working on the Land: Actors, Societies and Environments”

Linz, 5–7 September 2019.

By *Charlotte Rönchen* (Universität Wien)

The conference focussed on agricultural work as co-production of society and nature, since this natural embeddedness, on the one hand, constitutes a specificity of agricultural production. On the other hand, the conference aimed at embedding rural labour relations in larger political and economic contexts. Thereby, commonalities and combinations with other labour relations should be uncovered in order to shine light on specific groups of actors, e.g. social movements, and other aspects such as class, power and property relations and mobility and migration. Furthermore, the conference intended to address historical developments interdisciplinary and globally, so that the contributions ranged across different disciplines and investigation periods and regions.

Following the welcome address of ITH President Susan Zimmermann, Franz Molterer (Chamber of Labour of Upper Austria) and Ernst Langthaler (Department of Social and Economic History, Johannes Kepler University Linz, and Institute of Rural History, St. Pölten) emphasized in their opening speeches that the global changes within the wake of climate change also require new thoughts on agricultural work. Claudia Hahn (City of Linz) on the other hand stressed the transformations in the world of work by progressing digitisation. Furthermore, Ernst Langthaler introduced different historiographic approaches towards agricultural work. Partly, agricultural work is being addressed as a special case of labour history by emphasizing its peculiarity due to its subjection to specific natural conditions. Other researchers accentuate the embeddedness of

the history of rural labour in the history of labour by focussing on the interaction of agricultural and non-agricultural work.

In his keynote lecture, Thijs Lambrecht (Ghent University) examined the regulation of rural labour, with a focus on Western Europe from 1250-1900. After a historiographic overview, he outlined that laws regulating rural labour in the late Middle Ages and the Early Modern Period were in particular used by local and regional power elites and were only successful on a national level, if they were flexible enough to leave sufficient leeway. Furthermore, he underlined that the significance of legal measures did indeed decrease in the 19th century. However, informal forms of regulation increased and, thus, the wide-spread notion of free Western European agricultural workers is 'historic fiction'.

The first panel on the second conference day focussed on state-led transformations of labour relations. Holger Czitrich-Stahl (Förderkreis Archive und Bibliotheken zur Geschichte der Arbeiterbewegung, Berlin) gave a lecture on labour relations, agrarian question and organizational policy of the Prussian Social Democracy and trade union movement before 1918. He portrayed the development of different rural labour relations that, on the one hand, passed on feudal elements such as servitude and, on the other hand, created rural labourers with 'free' and 'semi-free' status. The Social Democratic Party was hardly able to gain a foothold in the countryside, among other reasons, because it failed to develop an independent rural programme. Jessica Richter (Institute of Rural History, St. Pölten) examined the state efforts to organise the labour market in interwar Austria. These efforts were conceived as measures against mass unemployment and should place unemployed Austrians to vacant agricultural jobs. However, they only had very limited success. The third paper of this panel addressed the Venezuelan Reforma Agraria and its impact by the example of the Wayúu. Martin Schröder (Martin Luther University Halle-Wittenberg) introduced his work and described how the agrarian reform of 1960 emerged and how it attempted to react to the challenges posed by the rapid establishment of the oil industry for the formerly highly concentrated and at the same time highly fragmented Venezuelan agricultural sector. Schröder concluded that the state successfully pushed back traditional systems of ownership and regulation with these measures. The second panel discussed labour markets. In the beginning, Peter Woodley (Australian National University, Canberra) outlined the changing labour relations in agriculture in South-Eastern Australia in 1880-1930. He illustrated that peasant farmers in the investigation period – given the choice to declare their solidarity with richer property owners or with agricultural labourers – more and more frequently chose the former. In her lecture, Tina Bopp (University of Basel) addressed the coloniality of power and work. With the help of

decolonising methodology and the life course approach, she described the effects of the mass recruitment of seasonal workers by Western European agribusiness on the countries of origin by the example of Moldova and she analysed the inherent racism of these policies. In the third lecture of this panel, Janina Puder (Friedrich Schiller University Jena) discussed the consequences of the stateforced expansion of the palm oil production in Malaysia for migrant workers. These workers are excluded from prospects of socio-economic improvements that were associated with the national bioeconomy programme for palm oil production.

The papers of the following panel were discussed under the topic of commodity chains. Rolf Bauer (University of Vienna) gave a lecture on the production of poppy in Northern India that reached its peak in the second half of the 19th century. The poppy production was massively promoted and enforced by the colonial authorities and the local elites. The labour-intensive work was realised by peasant farmers. This enormously profitable business only paid off for the elites. Elise van Nederveen Meerkerk (Utrecht University) addressed the effects of the systematic economic exploitation of a colony on women and women's work by the example of Java from 1830-1870. The Crown of the Netherlands intended to increase the production of export goods (e.g. coffee and sugar) in order to increase the profitability of the colony. Thus, women and children were increasingly integrated into the colonial export production as well as subsistence agriculture in support of men. Thereby, Javanese women were for the first time also integrated into wage labour. In the last lecture of this panel, Ernst Langthaler (Johannes Kepler University Linz) examined soy cultivation in Manchuria from 1900-1930, in the US after World War II and in present-time Brazil. He outlined the shift from agro-ecological and labour-intensive forms of peasant cultivation to agro-industrial and capital-intensive forms of cultivation that characterized the developments in the examined period.

The fourth panel dealt with working bodies. The lecture of Juri Auderset (Archives of Rural History, Bern) focussed on the scientification of agricultural work in interwar Europe. Although there had been scattered scientific studies of agricultural work before World War I, a separate field of research only developed in the interwar period. Research was institutionalized and looked for possibilities for efficiency enhancement. However, these attempts repeatedly reached their limits since the dependence of agricultural work on nature obstructed harmonization with industrial work processes. In his lecture, Peter Moser (Archives of Rural History, Bern) investigated the importance of farm animals in the 19th and 20th century. Moser described the attempts to replace working animals by the employment of machinery und exemplarily addressed the work of Konrad von Meyenburg. However, working animals were used far

longer than anticipated, because the relationship between agricultural workers and animals was more complex than models suggested. Moreover, the lecturer outlined that the social sciences have great difficulties to perceive animals as working actors, because their traditional view on industrial realities lacks the necessary terms and concepts. In her presentation, Majda Černič Istenič (University of Ljubljana) examined how peasant families deal with frequent occupational diseases and injuries in agriculture that receive little attention in the general public. In interviews realized in Slovenia, the lecturer assessed that these families do barely make use of public assistance in the case of a work accident or other vulnerabilities. Instead, attempts are made to solve such problems in traditional ways by the help of family members and neighbours.

The second conference day ended with a panel discussion on agricultural labour relations in presentday Austria and the role of migrant harvest workers. Susi Haslinger from the Austria trade union PROGE, Lisa Bolyos from the Sezionieri Campaign and Karin Roller-Robbrecht from *migrare – Zentrum für MigrantInnen Österreich* discussed how the Sezionieri Campaign attempts to help these seasonal workers to assert their legally entitled rights. The discussion – enriched by a lot of experience in political action – distinguished itself by profound expertise.

The last conference day started with a panel on preindustrial ruralities. Erich Landsteiner (University of Vienna) examined labour relations in Austrian Viticulture in the period from the 14th to the 17th century. He introduced his studies of the conditions in Krems and the Wachau valley. In contrast to the rest of Austria, in this region sharecropping – i.e. a type of labour relation, in which producers had a share in the yield – became widespread in the course of time. Landsteiner explained this phenomenon with the many absent landowners in this region that attempted to keep the costs for the control of the workers low. Moreover, the majority of the land belonged to church institutions that often concluded long-term tenancy agreements. In his lecture, Klemens Kaps (Johannes Kepler University Linz) talked about the proto-industrial production of glass and linen in the rural east of the Habsburg empire and its connections to transregional commodity chains. The labour relations developed very differently and varied between direct and indirect feudal coercion and wage labour. The third lecture of this panel by Göran Rydén (Uppsala University) dealt with agricultural work in the iron industry in 18th century Sweden, illustrated by the example of a *bruk* – a mix between an industrial and a rural village. By reference to a single villager, Rydén illuminated the complexity of labour relations between subsistence agriculture, working off debt and rent and actual wage labour. Christiane Cheneaux-Berthelot (Université ParisSorbonne/Paris IV) addressed the labour

relations in the agrarian part of the Seine Department in the 19th century. She concluded that the proportion of propertied peasant farmers increased during the course of the second half of the 19th century. However, these peasant farmers partly did not only cultivate their own land, but also worked for other farmers.

The last conference panel offered three lectures that dealt with rural labour and power struggles. Lisa Markowitz (University of Louisville) outlined that the conditions in the production and marketing of alpaca wool in Southern Peru have changed since the emergence of industrial demand in the 1830s. Although new infrastructure strengthened access to the market, alpaca husbandry frequently remained with small-scale peasants. Among other factors, this can be explained by the spatial localization of the production zones and the dynamics of alpaca breeding. The last two lectures placed the investigation area into Northeast India. Pheiga Amanda G. (Tata Institute of Social Sciences, Mumbai) focussed on the village of Longmai. On the one hand, the construction of an interstate highway and the involved sale of land have contributed to an increase of landlessness and, on the other hand, a certain kind of class division and class consciousness resting on property is emerging. In his lecture, A. Lozaanba Khumbah (Jawaharlal Nehru University, New Delhi) addressed shifting agriculture in Northeast India. He outlined that agricultural transformations take place in a broader context and that, for instance, the expansion of infrastructure or the education system constitute factors that influence the development of local social relations. For his field of investigation, the greater proximity and accessibility of local markets has led to a transition from subsistence production to production for the market that does not only have impacts on labour relations by spreading wage labour, but also intervenes in the sensitive ecosystem.

The concluding discussion focussed on the relation of labour history to agricultural work and agricultural workers. The conference participants pointed to the similarities as well as the differences between agrarian work and other spheres of work such as industrial work that classically constitutes the main focus of labour historians. The immanent relatedness of agricultural work to nature and the associated impossibility of the absolute submission of the work process under the use of technology and human control is an important criterion of distinction. The question whether it is useful and even necessary to assign a special status to agricultural work in labour history was raised repeatedly. Furthermore, it was argued that the specific conditions under which working people live and work should be examined in a practice-oriented manner and researchers should be open to the specific characteristics of the different sectors and conditions. The status of agricultural work in labour history should be addressed and investigated by historical research and should not be answered *a priori*. The inclusion of rural

labour into labour history is also important regarding connections to environmental history and also allows for a broader perspective on labour relations and labour history. The aspiration of the conference to investigate and discuss agricultural work within the scope of labour history was constantly present during the conference. Also, the aim to work and discuss interdisciplinarily was realized, although it was noted during the concluding debate that many lectures referred to Europe and that the research area should be continuously expanded spatially.

<https://www.ith.or.at/de/ith-konferenzen>

Translated from German by *Lukas Neissl*

E SZÁMUNK SZERZŐI

Antal Gábor - doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program

Bebesi György – történész, habilitált egyetemi docens, PTE BTK
Történettudományi Intézet, Újkortörténeti Tanszék

Byrappa, Ramachandra - – történész, adjunktus, ELTE Új- és Jelenkori
Egyetemes Történeti Tanszék

Ferwagner Péter Ákos - egyetemi docens, SZTE Újkori Egyetemes Történeti és
Mediterrán Tanulmányok Tanszék

Garadnai Zoltán – történész, tanár, népművelő, Magyar Nemzeti Levéltár

Hajdú Tibor – történész, az MTA doktora, MTA Történettudományi
Intézetének munkatársa

J. Nagy László - történész, professor emeritus, Szegedi Tudomány Egyetem,
BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok tanszék

Juhász József – történész, habilitált tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE BTK,
Kelet-, Közép-Európa és Oroszország Története Tanszék

Jungmayer Louis – egyetemi oktató, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes
Történeti Tanszék

Kövér Lajos – történész, tanszékvezető egyetemi docens, Szegedi
Tudományegyetem, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán
Tanulmányok Tanszék

Kupi László – doktorandusz, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes
Történeti Tanszék

Lange, Dietmar– doktorandusz, Freie Universität Berlin

Lewin, Erwin –történész, professor emeritus, Berlin

Majoros István – történész, professor emeritus, ELTE Új- és Jelenkori
Egyetemes Történeti Tanszék

Nagy Bence - egyetemi hallgató, osztatlan tanárképzés, ELTE BTK Történeti
Intézet

Nagy Péter – doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program

Neissl, Lukas - történész, a Munkásmozgalom Történészek Nemzetközi Konferenciájának (ITH) főtitkára

Pál István – történész, adjunktus, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Pálfi László - doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program

Pankovits József - történész, kandidátus, a Politikatörténeti Intézet munkatársa

Rönchen, Charlotte – Universität Wien, Institut für Zeitgeschichte

Schwarzmantel, John – történész, a leeds-i egyetem Politika és Nemzetközi Tanulmányok Tanszékének munkatársa

Székely Gábor – történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Széky János – újságíró, Élet és Irodalom

Szilágyi Ágnes Judit - történész, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Tézer Zita - doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program

Zalai Anita – történész, főiskolai docens, Szegedi Tudomány Egyetem JGYPK

Zolcsák Attila - doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program

THANKS TO THE **LABOR MOVEMENT**

-
- The Weekend
 - Overtime Pay
 - 8-Hour Workday
 - Minimum Wage
 - Paid Vacation
 - Sick Days
 - Safety Standards
 - Child Labor Laws
 - Health Benefits
 - Retirement Security
 - Unemployment Insurance